

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА РОЗВИТОК МИТНОЇ СПРАВИ В УМОВАХ
НОВОЇ ЕКОНОМІКИ**

Монографія

Запоріжжя
2019

УДК 35.075:339.543
ББК 67.9(4Укр)301.0-3
Т 65

Рекомендовано до видання Вченою радою
Запорізького національного технічного університету
протокол № 3 від 30 жовтня 2018 р.

Рецензенти:

Антонюк Д. А. д-р екон. наук, доц. кафедри підприємництва, менеджменту організацій і логістики Запорізького національного університету, віце-президент Запорізької торгово промислової палати (м. Запоріжжя);

Савченко М. В., д-р екон. наук, проф., професор кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця);

Бабенко А. Г., д-р екон. наук, проф., професор кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємства Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Редакційна колегія:

Карпенко А. В. – д-р екон наук, доц. НУ «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя);

Гудзь М. В. – д-р екон. наук, проф. НУ «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя);

Авторський колектив: д-р екон. наук, доц. А. В. Карпенко (вступ, 2.3, 3.1); д-р екон. наук, проф. М. В. Гудзь (1.1); канд. іст. наук, доц. Т. Б. Кригульська (вступ, 1.2); д-р юрид. наук, проф. Т. Є. Леоненко (1.3, 2.4); канд. екон. наук, доц. О. В. Біленко (1.4); канд. екон. наук, доц. В. В. Лимар (2.1); канд. екон. наук, доц. М. Є. Шкурат (2.1); канд. іст. наук, доц. В. В. Денисенко (2.2, 3.3, 3.5, 3.10); канд. держ. упр, доц. Н. М. Карпенко (2.3); д-р політ. наук, доц. Д. Ю. Арабаджієв (2.5); асп. Л. З. Бекдамірова (2.5); д-р екон. наук, проф. О. М. Анісімова (2.6); канд. екон. наук, доц. Д. В. Василичев (2.7); д-р екон. наук, проф. К. С. Жадько (3.2); асп. Д. М. Самойленко (3.2); канд. техн. наук, доц. С. Ф. Горбань (3.4); канд. фіз.-мат. наук, доц. О. О. Васильєва (3.6); ст. викл. Л. А. Гіль (3.7); д-р психол. наук, проф. В. Й. Бочелюк (3.8); канд. екон. наук, доц. М. О. Коваленко (3.9); канд. екон. наук, доц. А. Б. Брутман (3.11); д-р екон. наук, проф. О. Б. Альохін (3.11).

Трансформація та розвиток митної справи в умовах нової економіки / за заг. ред.
Т 65 А. В. Карпенка і М. В. Гудзь; Національний університет «Запорізька політехніка». Запоріжжя :
ФОП Мокшанов В. В., 2019. 328 с.
ISBN 978-617-7520-63-3

Монографія присвячена питанням трансформації та розвитку митної справи в умовах нової економіки. Авторами розглянуто теоретико-методологічні основи розвитку митної справи в умовах нової економіки, проаналізовано організаційно-правове забезпечення діяльності у галузі митної справи, охарактеризовано сучасні тенденції функціонування митної системи в Україні та світі. Визначено основні проблеми розвитку митної системи та обґрунтовано науково-практичні рекомендації розвитку митної справи в Україні.

Матеріали, включені до монографії, можуть бути корисними для працівників Державної фіскальної служби України, керівників органів влади й управління різних рівнів, керівників і фахівців підприємств, науковців, науково-педагогічних працівників, аспірантів і студентів.

УДК 35.075:339.543
ББК 67.9(4Укр)301.0-3

ISBN 978-617-7520-63-3

© Колектив авторів, 2019
© НУ «Запорізька політехніка», 2019

ЗМІСТ

Вступ.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СПРАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	11
1.1. Нові підходи і моделі інноваційного економічного розвитку	11
1.2. Генезис митної справи: світовий та вітчизняний аспекти	24
1.3. Дослідження розвитку митної справи в умовах нової економіки	36
1.4. Митна політика в умовах глобалізації	47
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛУЗІ МИТНОЇ СПРАВИ	63
2.1. Митна політика Європейського Союзу: ретроспективний погляд та сучасні особливості	63
2.2. Розвиток законодавчого забезпечення державної митної політики України в умовах поглиблення інтеграційних процесів	72
2.3. Формування системи постмитного аудиту та митного контролю в Україні	85
2.4. Соціально-правові особливості протидії митним правопорушенням в умовах захисту фінансових інтересів держави	102
2.5. Політико-правові засади інституціоналізації в сфері управління митною справою	113
2.6. Документаційне забезпечення в митній справі	126
2.7. Управління ризиками і страхування при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та митних процедур	141
РОЗДІЛ 3. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ МИТНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ	160
3.1. Розвиток митної системи України в умовах нової економіки	160
3.2. Митні інновації в поставках товарів	171
3.3. Митне регулювання товарообігу в контексті міжнародної інтеграції.....	184
3.4. Роль митної статистики у сфері зовнішньої торгівлі України	199
3.5. Визначення країни походження і митної вартості товару як інструменти митного регулювання в Україні.....	215
3.6. Експортний потенціал аграрного сектора України та перспективи його розвитку в умовах зони вільної торгівлі.....	230
3.7. Психологічні аспекти діяльності персоналу митної служби	253
3.8. Соціально-психологічні особливості професійної деформації фахівців митної служби в умовах нової економіки	265
3.9. Управлінські аспекти організації оплати праці в митних органах України	281
3.10. Роль митного тарифу та митних платежів у зовнішньоекономічній політиці держави	293
3.11. Економіко-математичний аналіз впливу ставки експортного мита на поведінку промислового підприємства.....	307
Додатки	321
Відомості про авторів.....	326

ВСТУП

Бурхливі стрімкі зміни, які переживає сьогодні світ, є очевидними. Глобалізація, що стала складним і багатогранним процесом всесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації, визначила нові пріоритети розвитку господарських систем різних країн у нову епоху. Економічний простір набуває нових ознак, якостей, характеристик, змінює форми свого існування. Корпорації як форми організації економічної діяльності, орієнтовані на створення продукту та нових ринків, починають інтенсивно витіснятися цифровими платформами. Інтенсивно відбувається зародження і розвиток нової економіки, представлені цифровими платформами і хмарними обчисленнями. Зарубіжні дослідники вказують на їх революційний характер у системі створюваних виробничих і соціальних відносин. Відносини нового типу ще малодосліджені, але цілком очевидно, що цифрова економіка впевнено заявила про свій незворотній об'єктивно обумовлений характер.

Наукові дослідження останніх років доводять, що цифрова епоха вже настала. Різні автори пропонують концепції екологічної економіки, економіки сталого розвитку, інклюзивної економіки, інформаційної економіки, кластерної економіки, нової економіки, сервісної економіки тощо. Усі ці концепції є спробами обґрунтувати зміни у продуктивних силах суспільства останніх десятиліть.

Активне використання цифрових технологій, революційні технологічні зміни в сфері передачі і зберігання інформації, телекомунікаційні прориви засобів зв'язку стимулюють вчених до вияву теоретичних конструкцій нової, постіндустріальної економіки.

Нові реалії актуалізували проблему конкурентоздатності країн та зовнішньоекономічних відносин між ними. Особливу частину цих відносин складають митні відносини, що є способом реалізації митної справи у сучасному світі.

Митна справа завжди була важливою складовою зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної діяльності кожної держави. Вона є одним із засобів ствердження національного суверенітету та економічної самостійності державних утворень серед інших. У розвитку митої справи кожна країна дотримується загальновизнаних міжнародних норм і стандартів, що визначають порядок переміщення експорту та імпорту через кордон, правила митного регулювання та митного контролю, боротьби з митними правопорушеннями та контрабандою тощо.

Митна справа здійснюється державами на основі чітко визначеної нормативно-правової бази, що включає конституційні норми, норми спеціального митного кодексу, інших законів та підзаконних актів. Кожна

держава намагається визначати ці норми відповідно до міжнародних договорів та усталеної практики зовнішньоекономічної діяльності.

Митна справа сучасних країн ґрунтується на визнаних у міжнародних відносинах системах класифікації та кодування товарів, єдиних формах декларування експортно-імпортних операцій та інших нормах і правилах.

Організацію та здійснення митної справи на засадах міжнародного та національного митного законодавства забезпечують урядові інституції. Вони координують та спрямовують діяльність спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі митної справи. Саме на цей спеціальний орган покладається загальне керівництво митною діяльністю в державі. Безпосередню щоденну роботу у галузі митної справи здійснюють митні органи держави. У межах посадових повноважень право керівництва та контролю за діяльністю митних органів мають інші високопосадовці (президент, голова парламенту). Спільна мета керівної діяльності у галузі митної справи полягає у захисті економічної самостійності та безпеки держави.

Митний інститут у суспільному розвитку відображає становлення елементів державності у різних народів та був невід'ємним супутником виникнення і розвитку обігової сфери суспільного відтворення. Аналіз історії митної справи та формування митного права є необхідним для розуміння їхнього сучасного стану та визначення ключових тенденцій поступального історичного розвитку. Митна справа в історії людства безпосередньо пов'язана з товарним виробництвом та обміном. Її генезис, тобто походження, зародження, становлення та поступальний розвиток, демонструє загальні і специфічні риси митної справи у різних народів світу.

Кожна держава намагається контролювати процеси переміщення товарів через свої кордони, і Україна не є винятком. Для України формування і становлення митної системи набуло особливої актуальності. Здійснення подібного контролю передбачає наявність певного механізму його здійснення, що включає об'єкти та суб'єкти цього регулювання та певні правові норми, що регулюють відносини в цій сфері. Суб'єктом у даному випадку виступають відповідні інститути держави, об'єктом – правові відносини, що виникають у зв'язку з переміщенням через митний кордон товарів та валютних цінностей, а регулювання здійснюється на основі відповідних нормативно-правових актів.

Питанням розвитку митної справи та митних відносин приділено достатньо уваги такими вітчизняними вченими як А. С. Філіпенко, Б. І. Новицький, Ю. В. Макогон, О. П. Гребельник, А. І. Румянцев, Ю. М. Пахомов, Є. В. Савельєв, І. О. Бураковський, В. В. Рокоч, В. В. Дергачова та ін. Серед зарубіжних науковців, які досліджують проблеми митної справи та митного регулювання, слід назвати

О. П. Кіреєва, П. Р. Кругмана, М. Обстфельца, П. Х. Линдєрта, К. В. Балабанова та ін.

Аналізуючи численні наукові роботи вищезазначених авторів з проблематики митної справи, можна зробити висновок, що митні відносини є активним чинником розвитку національної системи господарювання, оскільки, прискорюючи або стримуючи іноземну конкуренцію, стимулюючи або перешкоджаючи процесу іноземного інвестування, захищаючи національного товаровиробника чи національний ринок. Митні відносини позитивно впливають на стабілізацію та розвиток національної економіки, сприяють підвищенню ефективності вітчизняного виробництва.

Слід зазначити, що, незважаючи на значний вагомий доробок дослідників цієї проблеми, залишається велике коло недостатньо вивчених та обґрунтованих аспектів. Це визначило об'єднання зусиль авторів монографії, присвяченої становленню та розвитку митної справи в умовах нової економіки.

Монографія складається з трьох розділів.

Перший розділ присвячено аналізу теоретико-методологічних основ розвитку митної справи в сучасних умовах. Досліджено принципові зміни, що призвели до становлення нової економіки, представлені цифровими платформами і хмарними обчисленнями. Розглянуто сутнісні основи нового методологічного платформного підходу до аналізу економічного простору у сучасному світі. Розкрито зміст поняття «цифрова платформа», що означає набір загальних методів, технологій та інтерфейсів, відкритих для широкого кола користувачів, які можуть побудувати те, що вони хочуть, на стабільній основі. Технологічні платформи розглядаються як інструмент взаємодії європейських держав, їх бізнесу, науки та освіти, який повинен вирішити завдання технологічної незалежності сучасних держав у конкурентному світі. Цифрова ера докорінно змінює принципові засади економічного розвитку, реалії взаємодії між окремими країнами та бізнес-структурами. Стрімко змінюється митна діяльність із залученням цифрових технологій. На основі ретроспективного аналізу простежено процес поступальних змін у розвитку митної справи впродовж багатовікової історії людства. Закономірності цього процесу дозволяють осмислити роль і значення тих перетворень, що відбуваються на нинішній сходинці світової історії та їхній вплив на якісний зміст економічної діяльності і митної справи зокрема. Розкрито гносеологічні аспекти методології вивчення розвитку митної справи, проаналізовано принципи, інструментарій дослідження та визначено умови і критерії вірогідності отриманих знань. На основі ретроспективного аналізу здійснено екскурс до витоків митної справи. Виявлені закономірності дозволяють осмислити та зрозуміти сутність тих важливих зрушень, які відбуваються в розвитку митних відносин та митної

справи на нинішньому етапі. Визначено загальні та специфічні риси митних інтересів різних держав, Їх відображає митна політика, яку проводять відповідні митні органи, здійснюючи захист економічної безпеки в умовах жорсткої конкуренції глобалізованого світу. Обґрунтовано доцільність заходів сучасної митної політики та доведено, що особливу роль митна політика як невід'ємна складова економічної політики кожної держави виконує з урахуванням загальносвітового чинника їхньої економічної інтеграції у міжнародних організаціях, таких як Світова організація торгівлі, Європейський Союз. Досліджено три групи чинників формування і реалізації митної політики: економічні, ідеологічні та політичні. Під їхнім впливом митна політика держави має орієнтуватись на активну участь країни в міжнародних відносинах, всебічний розвиток співпраці з різними суб'єктами світових економічних процесів – державами, міждержавними об'єднаннями, митними та економічними союзами, міжнародними економічними і фінансовими організаціями, бізнесовими структурами тощо.

В умовах стрімких трансформаційних процесів та поглиблення протистояння митна політика держави має своїм завданням адаптувати національну економіку до системи глобальних економічних зв'язків, інакше, зважаючи на тенденції розвитку цифровізації, країна може залишитися на узбіччі світового економічного розвитку. У загальному розумінні митна політика подається як певний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування митних кордонів і захист національних інтересів, а також національної безпеки держави у зовнішньоекономічній сфері.

У другому розділі викладено результати дослідження організаційно-правових аспектів забезпечення діяльності у галузі митної справи. На основі аналізу досвіду ЄС обґрунтовано роль заходів Європейського Союзу щодо захисту внутрішнього ринку угруповання, впровадження новітніх технологій у діяльність митних органів, удосконалення митної логістики, здійснення захисту та безпеки митного простору, протидії нелегальному переміщенню товарів та людей, сприяння добросовісній торговельній конкуренції третіх країн, спрощення митних процедур та встановлення ефективного контролю за переміщенням товарів через кордон, посилення контролю за товарами, які несуть загрозу життю та здоров'ю людей, навколишньому середовищу, підтримки митних ініціатив країн, з якими ЄС має спільний кордон та зміцнення співробітництва. Саме у цьому напрямку нині Україна активно співпрацює з митними адміністраціями багатьох країн світу (є членом Ради митного співробітництва, Всесвітньої митної організації) та продовжує процес приєднання міжнародних конвенцій з питань митної справи з метою гармонізації із загальноприйнятими в міжнародній практиці нормами та стандартами. У сучасних мінливих умовах економічного розвитку, розширення зовнішньоекономічних зв'язків

особливого значення набуває митна справа, основу якої складає митне законодавство. Розкрито тривалий, складний і в той же час цілеспрямований процес формування митного законодавства України, визначено недосконалість нормативно-правового забезпечення митної діяльності та шляхи їх усунення. Важливим аспектом дослідження є розгляд процесів та результатів інституційної трансформації державного управління митними органами України як основного шляху реалізації державних цілей у митній сфері, особливостей управління митною діяльністю в Україні. Обґрунтовано роль митниці в системі державних органів управління та забезпеченні процесів розвитку державності. Розроблено механізм створення дієвої системи запобігання та протидії митним правопорушенням як основи забезпечення зовнішньоторговельного та митного складників економічної безпеки держави. Досліджено важливість документаційного забезпечення митних заходів держави, яка самостійно визначає складові митної політики, створює власну митну систему, здійснює митне регулювання на своїй території. Доведено, що використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території, участі в реалізації торгово-політичних завдань щодо захисту внутрішнього ринку, стимулювання розвитку національної економіки є важливою основою функціонування митної системи України. Акцентовано увагу на політичних, транспортних ризиках митної справи, ризиках, пов'язаних з митними оформленнями та виконанням контрактних зобов'язань, впровадженням нових митних технологій. Встановлено, що ефективність державної митної політики в глобалізованому світі може реалізуватися заходами митної превенції. Превенція дозволить не тільки знижувати митні ризики, але і впроваджуючи сучасні технічні засоби митного контролю, можна істотно підвищувати ефективність і дієвість усього інституту митної справи в сучасній Україні, яка перейшла до реформування митниці в умовах нових викликів.

У третьому розділі представлено доробки щодо вивчення сучасних тенденцій у функціонуванні митної системи в Україні та світі. Встановлено, що поступовий розвиток міжнародної торгівлі, дерегулювання транспортних процесів, необхідність гармонізації митних процедур сприяють розвитку та застосуванню логістичних підходів до митного обслуговування вантажопотоків; технологічні можливості інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних систем дозволяють керувати та оперативно вносити зміни до процесів митного декларування, огляду не тільки на рівні регіону й окремого митного поста, а й інтегрувати такі процеси до глобальних міжнародних митних і логістичних систем. Відбувається інтеграція українських митних ІТ-систем до світових систем безпеки, формується система інтегрованого управління матеріальними, інформаційними, сервісними та фінансовими потоками. Доведено, що

використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території, участі в реалізації торгово-політичних завдань щодо захисту внутрішнього ринку, стимулювання розвитку національної економіки є важливою основою функціонування митної системи у сучасних умовах. Встановлено, що на сучасному етапі основними об'єктами міжнародно-правового регулювання є питання узгодження митних тарифів, торгівлі послугами, регламентація торгових аспектів прав інтелектуальної власності, регулювання застосування технічних бар'єрів, антидемпінгові заходи, обмеження використання субсидій, стандартизація, ліцензування імпорту, інвестиційні заходи, пов'язані з торгівлею. На основі міжнародного досвіду проаналізовано методи, методики, правила обчислення, та критерії об'єктивності визначення митної вартості та дії митного органу щодо контролю за нею. При тому наголошується, що вони є потужними адміністративними інструментами держави, якими за необхідності можна впливати на зовнішню торгівлю та використовувати як один із важелів захисту економічних інтересів держави у міжнародній торгівлі.

Інструментом, покликаним забезпечувати повний аналіз явищ і процесів, що відбуваються у сфері митної діяльності та безпосередньо пов'язані з обліком митних платежів, експорту й імпорту товарів, показників боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил – є митна статистика. Спираючись на статистичні дані, обґрунтовано можливості реалізації експортного потенціалу агропромислового комплексу України у міжнародних зв'язках, здатних на нинішньому етапі забезпечити успіх України в міжнародному поділі праці за умов посилення глобалізації світового господарства, та досліджено використання можливостей митної діяльності для реалізації цього завдання. Для підвищення рівня експортного потенціалу аграрної галузі на сучасному етапі запропоновано запровадження заходів державного регулювання розвитку аграрної сфери за основними блоками: екологічним, економічним та соціальним. Здійснено економіко-математичний аналіз наслідків митного регулювання економічних процесів через застосування експортного мита та доведено, що подібний аналіз може слугувати дієвим інструментом підготовки рішень у митній сфері.

Вивчено на основі застосування вибірково-експериментального методу умови праці та соціально-психологічні особливості праці митників, розкрито причини їхнього професійного вигорання та запропоновано шляхи уповільнення цих процесів. Сформульовано пропозиції щодо оптимізації оплати праці у системі митної служби, враховуючи міжнародний досвід та можливості держави у цей непростий період.

Отже, в монографії авторами здійснено певну систематизацію власних поглядів щодо трансформації та розвитку митної справи в умовах нової

економіки. Водночас автори не претендують на цілісну завершеність представленої розробки.

Авторський колектив: д-р екон. наук, доц. А. В. Карпенко (вступ, 2.3, 3.1); д-р екон. наук, проф. М. В. Гудзь (1.1); канд. іст. наук, доц. Т. Б. Кригульська (вступ, 1.2); д-р юрид. наук, проф. Т. Є. Леоненко (1.3, 2.4); канд. екон. наук, доц. О. В. Біленко (1.4); канд. екон. наук, доц. В. В. Лимар (2.1); канд. екон. наук, доц. М. Є. Шкурат (2.1); канд. іст. наук, доц. В. В. Денисенко (2.2, 3.3, 3.5, 3.10); канд. держ. упр, доц. Н. М. Карпенко (2.3); д-р політ. наук, доц. Д. Ю. Арабаджиєв (2.5); асп. Л. З. Бекдамірова (2.5); д-р екон. наук, проф. О. М. Анісімова (2.6); канд. екон. наук, доц. Д. В. Василичев (2.7); д-р екон. наук, проф. К. С. Жадько (3.2); асп. Д. М. Самойленко (3.2); канд. техн. наук, доц. С. Ф. Горбань (3.4); канд. фіз.-мат. наук, доц. О. О. Васильєва (3.6); ст. викл. Л. А. Гіль (3.7); д-р психол. наук, проф. В. Й. Бочелюк (3.8); канд. екон. наук, доц. М. О. Коваленко (3.9); канд. екон. наук, доц. А. Б. Брутман (3.11); д-р екон. наук, проф. О. Б. Альохін (3.11).

Результати наукових досліджень, викладених у монографії, можуть представляти інтерес та бути корисними для всіх, хто цікавиться теоретичними і прикладними аспектами проблеми реалізації митної діяльності, – науковців, студентів, викладачів, працівників митної служби та державних органів управління.

Авторський колектив буде щиро вдячний усім читачам за творчу критику та дискусію з метою подальшого вдосконалення наукової діяльності стосовно даної проблематики.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ МИТНОЇ СПРАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

1.1 Нові підходи і моделі інноваційного економічного розвитку

Дослідження моделей економічного розвитку є прерогативою учених-економістів упродовж усього розвитку економічної думки. З організації ринку, регуляторного боку – це теорії, починаючи від панівної концепції вільного ринку Адама Сміта до макрорегульованої економічної політики через вплив держави на попит чи пропозицію; це концепції факторів виробництва – від моделей А. Солоу до сучасних моделей факторів економічного виробництва.

Фактично з ХХІ ст. економічна наука свої концепції вибудовувала навколо ідеальних моделей ринкової рівноваги, на що вказують дослідження численних лауреатів Нобелівської премії. Активне використання цифрових технологій, революційні технологічні зміни в сфері передачі і зберігання інформації, телекомунікаційні прориви засобів зв'язку стимулюють вчених до вияву теоретичних конструкцій нової, постінформаційної економіки. У її основу більшість авторів покладають теорії інноваційної економіки Й. А. Шумпетера, «за якою творча деструкція» визначається рушійною силою змін і прогресу.

Сучасна теорія економічного зростання зосереджується головним чином на двох каналах стимулювання зростання через витрати, що витрачаються на дослідження і розвиток на основному компоненті і нововведень знання. Перший канал – дія на доступних товарах і послугах, а другий – дія на подоланні опору знаннєвої економіки. Білоцерківець В. В. є прихильним нової економіки постіндустріального типу, визначальною рисою якої є авангардний характер з концентрацією зусиль виробників, насамперед, на авангардних процесових інноваціях і розробці на їх базі широкого спектру диверсифікованих новоекономічних благ, наслідком чого є особлива інтенсивність динаміки нової економіки у сфері послуг, виробництві благ довгострокового користування, інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), обривне скорочення життєвого циклу новоекономічних благ з його завершенням до втрати ними споживчих властивостей [1, с. 15].

Карл Гоф та Джозеф Стігліц вважають, що в сучасних умовах навіть інвестиції в галузь чи виробництво не можуть мати значного впливу на економічне зростання. Рівною мірою, як і усунення викривлень уряду також бажано, але і воно не є ні необхідним, ні достатнім чинником для стійкого зростання. Натомість різні виробничі функції є стають все більш організова-

ні різними способами. Тобто розвиток більше не розглядається як процес накопичення капіталу, а, насамперед, як процес організаційних змін. Тому наукові дослідження мають спрямовуватися на економіку інформації, теорію проблем координації та інституціональній економіці [2, с. 15; 3, р. 32].

У доповіді Римського клубу за 2017 р. йдеться про один із сценаріїв побудови кращого світу через зміну економічної ідеології: скорочення частки матеріального виробництва і зростання вартості нових видів економічної діяльності, таких як захист довкілля, ефективне використання ресурсів, дослідницька діяльність, культура, послуги з догляду [4, с. 150]. Подібний механізм закладає передумови для розширення меж інклюзії, урізноманітнення форм залучення різних соціальних страт до активної соціальної та економічної діяльності.

Виходячи з аналізу світової економіки, яку людство вибудувало на початок третього тисячоліття, на економічному форумі у Давосі у січні 2018 р. говорилося, що це – глобальна економіка, яка обслуговує 1% населення землі. У звіті Oxfam International йдеться про той факт, що в 2016 р. 61 людина володіла сукупним багатством, зрівняним зі статками половини людей світу – 3,6 млрд., а на початок 2018 р. вже 42 людей володіли сумарним багатством, як половина людства, що вказує на прискорені темпи зростання нерівності багатства, його концентрацію, що може стати економічним і фінансовим підґрунтям абсолютизації влади невеликої чисельності осіб над політичними і суспільними системами влади, над усім людством [5; 6].

Лише економічними зусиллями, як то використання економічного потенціалу, важко вирішити вказану проблему. Потрібне адміністрування доходів і багатства, оскільки за нинішнім рівнем нерівності глобальна економіка повинна зрости в 175 разів більше, перш, ніж кожна людина зможе заробити 5 доларів на день, що є нереальним. Ці процеси генеруються не тільки в глобальному та макрорегіональному масштабі, але й на мікрорівні, на теренах окремих корпорацій. Так, менеджери великих компаній в Америці сьогодні заробляють у 271 разів більше звичайного працівника [7].

Видатний економіст Джеффрі Сакс вважає, що порушенню рівноваги екстремального багатства і екстремальної бідності має сприяти соціальне правосуддя у напрямі нерівності доходів і багатства, що знайшло часткове відображення у «Порядку денному для сталого розвитку» 2030 Sustainable Development Goals of the UN 2030 Agenda [8].

Інші дослідники інструментами забезпечення сталого розвитку через вважають розробку світовою спільнотою регуляторних заходів щодо бідності й багатства через механізм розміщення, розподілу та масштабу на основі базових етичних норм [9, с. 265–267]. Проблема нерівності пов'язана із розподілом. Етичною нормою в суспільстві має стати ступінь нерівності, який не має перевищувати величину понад обмежений достаток. Принциповим є перехід від необмеженої до обмеженої нерівності, розвиток концепції

нерівності на основі діапазону, а не дисперсії. Вважаємо, що обмеженню нерівності найкращим чином сприяє встановлення максимального та мінімального рівнів доходу [9, с. 252], адже людина не може двічі на день пообідати, а, будучи інвестором, мусить пам'ятати буддійське повчання: «Вирубай ліс своєї жадібності до того, як рубати справжні дерева».

Різні автори пропонують концепції екологічної економіки, економіки сталого розвитку, інклюзивної економіки, інформаційної економіки, кластерної економіки, нової економіки, сервісної економіки тощо.

Стає очевидним, що методологічний фундамент відходить від традиційної неокласичної економіки і переходить в динамічний набір нових методів і підходів. Ці нові підходи включають методи дослідження економіки поведінки, експериментальної економіки, еволюційної теорії ігор та екологічних підходів, складності та нелінійної динаміки, методологічного аналізу та агенційного моделювання.

Сьогоднішній світ бурхливо змінюється. Економічний простір набуває нових ознак, якостей, характеристик. Будучи цілісним як господарська система, змінюються ринки переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг внаслідок дії інформаційних технологій. Перебуваючи територіально в одному локалітеті, інтелектуальна робоча сила виконує виробничі завдання у сервісній економіці екстериторіально. Змінюється система відносин і в суспільстві, і на виробництві. Складається у регіонах тканина нової економіки – економіки цифрової, інформаційної.

Якщо це соціальні відносини, то з'являються нові форми соціальної взаємодії – наприклад, у м. Запоріжжі протягом року сформувалася нова спільнота поціновувачів старожитностей на чолі з Р. Акбашем, котрий через соціальні мережі об'єднує бажаючих і організовує пішохідні екскурсії з вивченням історії вулиць, будинків, культури предків [10, с. 57]. Якщо це економіка, – то на відміну від промислової революції, яка була сконцентрована навколо фабрики, сьогоднішні зміни організовуються навколо інформаційної економіки, цифрових платформ, які є вільно визначеними. Більше того, відбувається створення цифрових ринків, контури яких ще мало визначені навіть для науковців.

У практичному аспекті у старопромислових регіонах, яким є Запорізький, постає проблема обґрунтування шляхів трансформації економічного простору, в першу чергу, об'єктів простору – «гігантів промисловості» – підприємств важкого машинобудування, металургійних холдингів, енергетичних компаній до конкурентного стану, формування вимог до компетентності кадрів новітньої генерації та переходу до гнучких і продуктивних форм економічної взаємодії – аутсорсингу, інформаційних технологій і технологічних платформ розвитку. Для ринкової гнучкості необхідна кооперація, делегування виконання частини портфелю замовлень і більш широкої та глибокої взаємодії із малим і дрібним бізнесом, НДІ,

університетами, місцевими асоціаціями підприємців та промисловців.

У публікаціях з просторової економіки найповніше розкрита тема функціонування такої форми організації економічного простору як кластери. Однак, наприклад, аналіз діяльності всіх (аж чотирьох) кластерів у Запорізькому регіоні дозволяє сформулювати тезу, яка впливає із практики кластеризації, щодо гіпертрофованого характеру їхнього функціонування, який розвиває саму природу кластеру, і слабого рівня інституційного, інноваційного, креативного забезпечення діяльності кластерів [11, с. 149].

Навіть у розвинених економіках кластери не складають панацеї як безальтернативного засобу регіонального зростання. Так, Д. А. Шейкін, аналізуючи головні уроки Массачусетського промислового кластера, пов'язує перспективу їхнього подальшого прогресу з необхідністю підвищення інтенсивності взаємодій внутрішніх стейкхолдерів кластеру (набагато більшою мірою, ніж з іншими суб'єктами даного регіону) [12, с. 752].

Україна знаходиться на завершальній стадії формування правових засад регіональної політики в частині такої форми організації простору як міські агломерації – відповідний проект Закону внесено до Верховної Ради ще в 2017 р. [13]. Світ пішов далі і вже з'явилися нові цифрові міста у США, Південній Кореї, які адмініструються на основі великих даних і цифрових технологій, телекомунікацій, де не тільки інформація знаходиться у кожному товарі, а сам товар проникає в інформацію, як це представлено технологіями 3D-друку, нанотехнологіями, новими матеріалами з новими властивостями тощо [14, р. 151–178]. У Росії з цією метою створено Інститут регіональних інноваційних систем, метою діяльності якого є підтримка системи мережевої взаємодії соціальних інститутів і приватних осіб для генерації та подальшого впровадження в повсякденні практики нових знань (інновацій) [15].

Натомість набирає обертів зародження і розвиток нової економіки, представленої цифровими платформами і хмарними обчисленнями. Зарубіжні дослідники вказують на їх революційний характер у системі створюваних виробничих і соціальних відносин: «платформи порушують існуючу організацію економічної діяльності шляхом скидання вхідних бар'єрів, зміни логіки створення вартості та залучення вартості, регулювання арбітражу, перепакування робіт або перестановки влади в економічній системі» [16, р. 272]. Але на сьогодні у вітчизняній відсутній сформований категоріальний апарат цифрової економіки на регіональному рівні. Тобто конфігурація інноваційних організаційно-економічних форм новітньої регіональної та національної економіки залежатиме від сформованого вибору вектору розгортання технології, що включає підприємницьку ініціативу, корпоративні стратегії та державну політику, що актуалізує потребу їхнього дослідження.

Економічні процеси та взаємодії відбуваються в межах певної ентропії, визначеності у просторі і часі. Особливістю економічного простору є те, що він формується на основі фізичного простору – території, в тому числі надр землі, аква-, гео- і аероторії – і охоплює не лише основні об'єкти і суб'єкти – населення, економічні агенти та домогосподарства, а й сукупність зв'язків і відносин суб'єктів до себе і суспільства, до природи (громадянські компетентності) і виробничих відносин (фахові компетентності).

У літературі представлено уточнення, що складовою економічного простору є ринок товарів, послуг, праці, капіталу морську акваторію (територіальні води, виняткову економічну зону з національними правами на судноплавство, рибальство, видобуток корисних копалин з морського дна) і аероторію (з національними правами на діяльність повітряного транспорту, екологічний захист і екологічні квоти повітряного басейну) [17, с. 17]. Також визнається промисловий пункт у якості найпростішого об'єкту виробничо-територіального поділу території, з чим варто погодитися, оскільки витримуються ознаки економічного простору, як цілісність, комплексність, керованість.

Можна сказати, що економічний простір визначається параметрами: входу (умов функціонування) – розміщення продуктивних сил і розвитком виробничих відносин і показниками; процесів – економіки регіону; наслідків функціонування – рівновагою екологічної системи і станом добробуту населення. Пріоритетним наразі стає суб'єктне трактування економічного простору з «акцентуванням уваги на визначенні енергії відносин економічних агентів, яка має свій прояв і посилення у рамках єдиних правил регулювання на території без внутрішніх економічних меж для переміщення робочої сили, капіталу, товарів і послуг» [18, с. 42].

При макроекономічному спаді в національній економіці сучасний етап розвитку економіки регіонів набуває ознак оздоровлення внаслідок дії адміністративно-територіальної реформи, формування новітніх органів місцевого самоврядування – об'єднаних територіальних громад та реалізації програм місцевого економічного розвитку. Уряд, генеруючи регіональну політику, використовує механізми впливу на регіональних акторів для створення бажаних контурів розвитку економіки через: інституційні механізми – Рада регіонів, Держінвестпроект, асоціації органів місцевого самоврядування, агенції регіонального розвитку, агенції місцевого розвитку; операційні механізми – програми і проекти міжмуніципальної, міжсекторальної дії, програми та проекти міжнародної технічної допомоги, між секторні коаліції; фінансові механізми – державний фонд регіонального розвитку, регіональні фонди регіонального розвитку, фонди розвитку територіальних громад; організаційно-управлінські та економіко-правові механізми – торгово-промислові палати, торгово-інженерні палати, вільні економічні зони, різні типи територіально-виробничих комплексів, транспортні вузи, промислові

зони, полюси економічного зростання, кластери, агломерації, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, індустріальні парки тощо.

Проте, критичний аналіз окремих форм організації економічного простору відображає суперечливий характер їхнього розвитку. З одного боку, стверджується, що економічну ефективність у економіці регіону різних країн показали територіально-виробничі комплекси, точки економічного зростання, центри інновацій, агентства регіонального розвитку, індустріальні парки, кластери та інші. Наприклад, в більшості регіонів Німеччини існують так звані «Заводи створення» (Aufbauwerk), які утворюються як спільні публічні ГмбХ або товариства з кількох комунальних утворень, що працюють як інноваційні та проектні агентства певного регіону. З іншого боку, міжнародна практика свідчить, що три із п'яти новостворених кластерів упродовж 5 років припиняють свою діяльність [19, р. 2].

У сучасній науковій думці набуває активного поширення адаптований до новітніх викликів методологічний підхід, що орієнтований на велику множину об'єктів та їх комунікативні зв'язки та канали, спрямовані на підвищення ступеня керованості складними системами.

Термін «платформа» просто вказує на сукупність онлайн-цифрових пристроїв, алгоритми яких служать для організації та структуризації економічної та соціальної діяльності. У ІТ-світі цей термін звучить як «цифрова платформа» і означає набір загальних методів, технологій та інтерфейсів, відкритих для широкого кола користувачів, які можуть побудувати те, що вони хочуть, на стабільній основі.

Технологічна платформа – ще одна сфера використання платформового підходу в новій економіці. Відправною подією поширення можна вважати виголошену у Commission Staff Workingy Європейському союзу у листопаді 2004 р. доповідь «Технологічні платформи: від визначення до загальної програми досліджень», де технологічні платформи були визнані тим інструментом взаємодії європейських держав, їх бізнесу, науки та освіти, який повинен вирішити задачу технологічної незалежності Європи у конкурентному світі [20].

В. І. Менщикова розглядає ефективність застосування механізму технологічних платформ для інноваційного розвитку регіону з боку дії чинників: сфокусованість на рішення конкретних завдань розвитку бізнесу або публічного сектора; сильне представництво бізнесу в управлінні платформою; чіткі і прозорі «правила гри» для всіх учасників, відкритість платформи для «входу» нових учасників [21, с. 96–107], а Д. Логвін до низки чинників, що визначають успішність платформи, відносить: «чіткий «фокус» технологічної платформи; мультиструктурний характер управління в рамках платформи, сильне керівництво і представництво бізнесу на рівні його топ-менеджменту, представництво регулюючих державних органів; чіткі і прозорі «правила гри»; індивідуальність кожної платформи; відкритість

платформи для «входу» нових учасників» [22, с. 15–23]. Проф. С. А. Измалкова правомірно визначає краудсорсінг як основний актив платформи – це мобілізація ресурсів людей за допомогою інформаційних технологій з метою вирішення завдань, що стоять перед бізнесом, державою і суспільством в цілому [23, с. 5–9].

На відміну від вітчизняного наукового поля, зарубіжна регіоналістика активно досліджує інноваційні форми організації просторової економіки на основі платформного підходу. Теоретиками підкреслено, що в економіці термін «платформа» використовується як узагальнене найменування різних видів багатосторонніх ринків та їх головної риси – об'єднання різних категорій суб'єктів (продавці, покупці, експертів, рекламістів тощо) для скорочення трансакційних витрат [24, р. 17]. Як зазначають російські дослідники, платформний підхід передбачає, з одного боку, відмову від надання домінантної ролі якимсь окремим інститутам на користь культивування екосистеми інститутів інноваційної сфери; з іншого боку, акцент на комунікаціях з різними групами стейкхолдерів (групами з особливими інтересами) і їх залученні в регулятивні процеси [25, с. 126].

За своїм призначенням в економіці регіону платформи виконують дестабілізуючу, руйнівну силу, яка однак, має позитивні наслідки. Для порівняння можна навести асоціативний приклад: як у кінці ХІХ ст. корпорації витіснили мануфактури як нові форми організації економічного простору – утворення ринків та організація економічної діяльності, так і рушійна та творча сила прогресу інформаційної економіки у ХХІ ст. витісняє старі форми, тепер уже корпорації, орієнтовані на створення продукту, на нові форми – цифрові платформи, різноманітні за своїми функціями і структурами, створені на основі хмарних обчислень, інформаційної економіки. Наприклад, Google, гігант економіки платформи, яка, незважаючи на свої доходи в 2014 р. в 66 млрд. дол., має лише 50 тис. працівників, а Uber має біля 1500 співробітників і вже є світовим бізнесом [26].

Змінюються суб'єкти, об'єкти і конфігурація груп інтересів, норми поведінки, відносин між ними навколо платформ. Девізом нової епохи та трансформації економіки регіону можна вважати гасло Кремнієвої долини: «Не питайте дозволу, робіть і попросіть вибачення».

Спрощеним аналогом економіки платформи може бути діяльність бізнес-моделі торговельно-розважальних центрів, які функціонують на засадах надання майданчиків для ведення бізнесу іншими підприємцями, і діють як багатофункціональні, різногалузеві бізнеси закладів харчування, розваг, торгівлі, сервісу, рекреації тощо. Тому таку економіку ще називають креативною економікою або економікою спільного використання. Іншим прикладом використання платформного підходу в економіці міста є концепція «нової мобільності», за якої мешканці міст більше покладаються не на свої автомобілі, а на спільне використання автомобілів (автоклуби), велосипеди за да-

ними, що одержуються в реальному часі за допомогою смартфонів. Адже, статистично встановлено, що 96% часу автомобіль просто стоїть на вулиці, не використовується, знецінюється і повинен бути більш ефективний спосіб забезпечувати чиесь пересування в середньому сім годин на тиждень [27].

Порівняльний аналіз кластерного і платформного підходу дає уявлення про рушійні сили становлення нової інформаційної економіки (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз кластерного і платформного підходів до розвитку економічного простору регіону

Параметри порівняння	Кластерний підхід	Платформний підхід
Ключові суб'єкти	Регіональні університети і компанії	Споживачі, виробники, провайдери
Основний актив	Капітал, підприємницькі ідеї, виробництво	Мережа виробників та споживачів
Основна функція	Кооперація науки та бізнесу для комерціалізації інновацій	Максимальне збільшення загальної вартості розширення екосистеми в циклічному, ітераційному, зворотному процесі
Генеральна мета	Інтеграція усіх ланок інноваційного процесу в межах свого регіону	Ціннісно орієнтована колаборація множини споживачів, виробників, провайдерів
Робота з проектами	Відбір і фінансування кращих проектів	Постійна генерація нових проектів, створення відкритої бази (хмарні технології) проектів для залучення потенціальних партнерів, краудсорсинг
Роль держави	Фінансування, створення інституціонального середовища	Медіація взаємодій і конфліктів, державні закупівля інноваційної продукції, регулювання
Джерела фінансування	Бюджетні субсидії, приватні інвестиції	Краудфандингові ресурси, власні ресурси
Регіональний статус	Локалізація в межах певної території	Екстериторіальний характер, віртуальне розміщення

Джерело: [28; 29]

З аналізу критеріїв ключових суб'єктів (табл.1) видно, що учасники платформи – споживачі, виробники, провайдери – є ключовими для створення цінності. Ван Алстайн з колегами вважає, що перехід від стратегії продукту до стратегії платформи вимагає трьох ключових зрушень:

– від управління ресурсами до дерегування ресурсами. Не намагайтеся отримати конкурентну перевагу, керуючи обмеженими та / або цілісними ресурсами. З платформами важко копіювати активи – це спільнота та ресурси, якими володіють її учасники, будь то приміщення або автомобілі, або ідеї та інформація: іншими словами, мережа виробників та споживачів є головним активом;

– від внутрішньої оптимізації до зовнішньої взаємодії. Не намагайтеся створити цінність, оптимізуючи цілий ланцюжок продуктів і послуг. Платформи створюють цінність, полегшуючи взаємодію між зовнішніми виробниками та споживачами. Через цю зовнішню орієнтацію вони оптимізують змінні витрати виробництва;

– з акцентом на цінності клієнта та зосередженню на значенні екосистем. Не намагайтеся максимально збільшити цінність окремих покупців продуктів і послуг протягом усього життя [29].

Подібна теза – стосовно скорочення в новій економіці можливостей для будь-якого подальшого традиційного економічного зростання і в орієнтації виробництва на ціннісні і екологічні пріоритети – звучить і в доповіді Римському клубу [30, с. 154].

Перевага платформних компаній, які формують економіку регіону, часто спирається на арбітраж між практикою, прийнятою фірмами платформи, та правилами, за якими працюють діючі компанії, які призначені для захисту клієнтів, громад, працівників та ринків. Lyft та Airbnb – це підприємницькі ініціативи, які сприяють перетворенню споживчих товарів, таких як автомобілі та квартири, на монетизовані товари. Для користувачів-фізичних осіб, малих і середніх підприємств, стартапів та корпорацій – наслідком цього є радикальне зниження вартості обчислювальних ресурсів та інструментів інформаційно-комунікаційних технологій, що суттєво зменшує бар'єри у використанні, оскільки користувачі можуть орендувати інформаційні ресурси, а не створювати власні обчислювальні системи.

Американські вчені, аналізуючи створення платформних утворень, визначають дві хвилі інкубації новітньої економіки: першу утворюють високотехнологічні компанії – Apple, Amazon, Facebook і Microsoft, які для створення доходів та цінності перейшли від виробництва на основі ресурсів до виробництва на основі відкритих партнерських мереж, а друга хвиля цифрових ринків формується великими промисловими компаніями з багаторічною історією – John Deere, Home Depot, які переосмислюють застарілі бізнес-моделі навколо сервісних пропозицій [31, р. 32]. Наприклад, тракторна компанія John Deere перетворює свій основний продукт на платформу для поліпшення рослинництва. Зміни відбуваються настільки швидкоплинно, що ті компанії, навіть із списку Форбс-100, які сьогодні на комерційній та діловій вершині, можуть за 2–3 роки вибути із ринків, як це відбулося із компанією «Кодак» та багатьма іншими, які прогледіли еру впровадження нових технологічних платформ, а тепер – і нових бізнес-платформ.

У Європейському Союзі представлено понад 200 мережевих проєктів, наявність європейської технологічної платформи «NANOofutures», в 2015 р. створено мегамережу «NFFA Europe project» [25, с. 125].

Отже, контури нової економіки формуються на все більших цифрових активностях у бізнесі, політиці та соціальній взаємодії. Уже зараз можна констатувати, що в економіці підприємства для зростаючої кількості робочих місць, відносини з роботодавцем є більш слабкими, ніж будь-коли. Вважається, що платформи та хмарні технології спроможні перебудувати саму економіку та ринку і екосистеми, адже вони різноманітні у функціях і структурі: Google і Facebook – це цифрові платформи, які пропонують пошукові та соціальні медіа, але також забезпечують інфраструктуру, на якій будуються інші платформи; Amazon, Etsy та eBay – це інформаційний ринок, який на основі бізнес-моделі платформи буде швидко змінювати структуру і умови функціонування багатьох галузей – освіти, юриспруденції, медіа, енергетики, телекомунікацій, видавничої справи, роздрібної торгівлі, рекреації, соціальних мереж [32, р. 34–36].

Виробничий процес та прибутковість бізнесу підприємств, що входять до цифрової платформи, досягаються за рахунок монетизації сервісів: Airbnb та Facebook не базуються на «обміні»; вони монетизують людські зусилля та споживчі активи. Google монетизує наші пошукові запити, Facebook монетизує наші соціальні мережі. Ще інші платформи, такі як магазини додатків та YouTube, створюють абсолютно нові функції продукування цінності, які формалізуються у тому, що можна розглядати як нестабільну кар'єру, тимчасову зайнятість. Нарешті, існуючі організації створюють нові відділи та робочі місця для цифрових та соціальних мереж.

У платформній політиці країн існують різні бачення, можливості та прискорення: так, у Фінляндії існують суттєві відмінності між національними акцентами та інвестиціями; німецька політика спрямована на підтримку своєї конкурентної позиції у виробництві, побудованому на основі навичок та мереж малих і середніх компаній, а американський акцент полягає у розробці та застосуванні передових технологій для аерокосмічних і військових програм. Наприклад, дослідження інновацій у 8 європейських регіонах показало, що компанії регіону Тампере (Фінляндія) лідирують у застосуванні групової роботи, горизонтальних зв'язків, центрів прибутковості і мереж постачальників – саме ці чинники роблять можливим організаційне навчання. Вони також дуже інтенсивно використовують мережеві технології для прискорення потоків інформації і знань. У регіоні Тампере, який демонструє організаційну культуру, засновану на довірі, користувачі активно залучаються до впровадження і розробки інформаційно-комунікаційних технологій [33]. Крім внутрішньої реструктуризації, компанії регіону Тампере все більше звертаються до мережевої логіки організації бізнесу на основі платформного підходу.

Нову роль регіональних урядів можна означити як: каталізатора інноваційних процесів у регіоні, що підтримує інноваційну діяльність та розробки; арбітра у врівноваженні інтересів і перспектив учасників

платформи; організатора діалогу між різними економічними учасниками майбутніх розробок; інтегратора створення нових програм, проектів інноваційного розвитку регіону.

На основі проведеного контент-аналізу сучасних напрямків розвитку економічних теорій констатовано, що методологічний фундамент відходить від традиційної неокласичної економіки і переходить до динамічного набору нових методів і підходів. Ці нові підходи включають методи дослідження економіки поведінки, експериментальної економіки, еволюційної теорії ігор та екологічних підходів, складності та нелінійної динаміки, методологічного аналізу та агенційного моделювання.

Встановлено, що категоріальний апарат платформного підходу і економіки платформи ще не визначено, він знаходиться у зародковій стані. У авторському баченні: платформний підхід в економіці – це форма організації економічного простору, що базується на мережевому способі діяльності та взаємодії споживача, виробника і провайдера у формі платформи бізнесів, інтересів, відносин, комунікацій на основі пріоритетів консумента і екологічної рівноваги в межах регіонального простору і часу. Висунуто гіпотезу про нові ролі місцевих урядів у системі цифрової економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білоцерківець В. В. Нова економіка: виклики та засади функціонування в умовах індустріального суспільства. *Академічний огляд*. 2015. № 1 (42). С. 11–16.

2. Karla Hoff, Joseph E. Stiglitz. Modern Economic Theory and Development. URL: https://www.researchgate.net/publication/237923998_Modern_Economic_Theory_and_Development.

3. Karla Hoff, Joseph E. Stiglitz. Striving for balance in economics: Theoretical perspectives on the social determinants of behavior. *Journal of Economic Behavior and Organization*, Vol. 126. Part B. June 2016. pp. 25–57.

4. Макстон, Грем, Рандерс, Йорген. У пошуках добробуту. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату. К.: Пабулум, 2017. 320 с.

5. The Inclusive Development Index 2018 Summary and Data Highlights. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf.

6. Rewardwork, not wealth Oxfam International/January 2018. 76 s. URL: https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/file_attachments/bp-reward-work-not-wealth-220118en.pdf?cid=aff_affwd_donate_id78888&awc5991_0a84322c20ef396277dc8ed070020d3e.

7. The top 7 questions you asked about the new Oxfam in equality report. URL: <https://blogs.oxfam.org/en/blogs/18-01-23-top-7-questions-you-asked-about-new-oxfam-inequality-report>.
8. The 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/-files/report/2018/TheSustainableDevelopmentGoalsReport2018.pdf>.
9. Дейлі, Герман. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. Пер. з англ. : Інститут сталого розвитку. К.: Інтелсфера, 2002. 312 с.
10. Гудзь П. В. Теоретичні основи становлення економіки платформи як новітньої форми організації регіонального простору. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Вип. 792. Економіка*. Чернівці. ЧНУ, 2018. С. 56–72.
11. Гудзь П. В. Теоретичне обґрунтування практичної реалізації кластерної політики в регіоні. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2017. № 4 (406). С. 138–151.
12. Шейкин Д. А. Кластерная политика регионального развития: лучшие зарубежные практики. *Креативная экономика*. 2017 Т. 7. С. 749–757.
13. Проект Закону України «Про міські агломерації». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62318.
14. Cavallo, Alberto F., and Roberto Rigobon. The Billion Prices Project: Using Online Data for Measurement and Research. *Journal of Economic Perspectives* Vol. 30, No. 2 (2016). p. 151–178.
15. Официальный сайт. Институт региональных инновационных систем. URL: <http://www.innosys.spb.ru/?id=111>
16. Public Universities and Regional Growth Insights from the University of California Edited by Martin Kenney and David C. Mowery. 2014.
17. Манів, З. О., Луцький І. М. Регіональна економіка: навчальний посібник. Львів : Магнолія. 2006, 2011. 639 с.
18. Бистряков І. К., Манцевич Ю. М. Проблеми просторового розвитку України з позицій поглядів П. Аберкромбі. *Економіка України*. 2015. № 9. С. 39–48.
19. Innovation Clusters in Europe: A statistical analysis and overview of current policy support. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2007. 64 p.
20. Technology platforms, from Definition to Implementation of a Common Research Agenda (November 2004). URL: http://ftp.cordis.europa.eu/pub/etp/docs/swd-2013-strategy-etp2020_en.pdf
21. Меньщикова В. И. Инновационный ландшафт устойчивого развития экономики региона. *Вестник Тверского государственного университета. Серия Экономика и управление*. 2013. № 33. С. 96–107.

22. Логвин, Д. Механизм формирования региональных технологических платформ. *Социально-экономические явления и процессы*. 2013. № 7. С. 15–23.
23. Измалкова С. А. Механизмы формирования технологических платформ для целей инновационного развития региональной экономики. Экономический анализ: теория и практика. 2011. № 3. С. 5–9.
24. Martens В. An Economic Policy Perspective on Online Platforms. Institute for Prospective Technological Studies Digital Economy Working Paper 2016/05. European Union, 2016. 60 p.
25. Фролов Д. П., Полинцев И. Д. Вариационное поле трансплантации европейских институтов инновационного развития. *Журнал экономической теории*. 2017. № 1. С. 116–132.
26. Kenney, Martin, and John Zysman. The Rise of the Platform Economy. *Issues in Science and Technology* 32, no. 3 (Spring 2016)
27. Stephen Moss. End of the carage: how citi esare out growing the automobile URL: <https://www.theguardian.com/cities/2015/apr/28/end-of-the-carage-how-cities-outgrew-the-automobile>.
28. G Parker, M Van Alstyne, S Chaudary, W.W.Norton (2016). Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy--And How to Make Them Work for You. W.W.Norton& Company Ltd., March, 2016.
29. Nyman G. S. University-business-government collaboration: from institutes to platforms and ecosystems. *Triple Helix*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 3–20.
30. Грем Макстон, Йорген Рандерс. Керування економічним розвитком для зменшення безробіття, нерівності та змін клімату. Київ, Пабулум, 2017. 320 с.
31. Paul Daugherty, H. James Wilson. Human + Machine: Reimagining Workinthe Age of Artificial Intelligence. Harvard Business reviewpress. 2018. 256 p.
32. Geoffrey G. Parker, Marshall W. Van Alstyne Sangeet Paul Choudary Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy – and How to Make Them Work for You Hardcover. March 28, 2016.
33. Герд Шинсток. Механика и логика региональных инновационных систем. URL: <http://www.innosys.spb.ru/?id=740>.
34. L. J. OToole, K. I. Hanf, P. Hupe, WalterJ. M. Kickert, JoopF. M. Koppenjan Managing Implementation Processesin Networks. Article May 2007.

1.2. Генезис митної справи: світовий та вітчизняний аспекти

Митні відносини розвивалися як складова частина економічних та правових відносин у суспільстві з давніх-давен. Мито завжди було і є найпростішою формою оподаткування обмінних операцій. Митний інститут у суспільному розвитку відображає становлення елементів державності у різних народів та був невід'ємним супутником виникнення і розвитку обігової сфери суспільного відтворення. Митна справа в історії людства безпосередньо пов'язана із товарним виробництвом та обміном. Її генезис, тобто походження, зародження, становлення та поступальний розвиток, демонструє загальні і специфічні риси митної справи у різних народів світу.

Сучасне поняття митної справи ідентифікується з діяльністю, спрямованою на реалізацію митної політики країни, що включає порядок переміщення через митний кордон товарів і транспортних засобів, митне регулювання, пов'язане з встановленням та справлянням податків і зборів, процедури митного контролю та оформлення, боротьбу з контрабандою та порушеннями митних правил [1].

Термін «митна справа» охоплює складний комплекс відносин, безпосередньо пов'язаних із зовнішньою та внутрішньою політикою держави. Митна справа у безпосередньому сенсі означає діяльність, яка здійснюється митницею та іншими державними і недержавними органами, що взаємодіють з ними. У межах політики сучасних держав митна діяльність має багатоцільовий характер, слугує задоволенню різноманітних суспільних інтересів і потреб [2; 3].

Практика митних операцій походить від стягнення грошових або натуральних зборів із реалізованих товарів у місцях поживавлення торгівлі або на перехрестях торговельних шляхів. Пізніше в історії різних народів митна справа була пов'язана зі спеціалізованими закладами: торговельними та постійними дворами, пунктами промислового обміну, перевалки та складування товарів, що були історичними прообразами сучасної митниці. Поступово склалися митні тарифи. Загальновідомо, що в III ст. до н.е. в місті Тарифі (в Андалузії на півдні Іспанії, що була на той час під владою Карфагену), було вперше складено спеціальну таблицю, що систематизувала порядок стягнення та величину мита. До неї заносилися назва товару, одиниця його виміру та вказувалася величина мита (збору) за його провезення через Гібралтарську протоку. Сама таблиця на честь міста Тариф пізніше була названа тарифом і започаткувала тарифне регулювання торговельних операцій, що застосовується у митній політиці [4].

Аналіз історії митної справи та формування митного права є необхідним для розуміння їхнього сучасного стану та визначення ключових тенденцій поступального історичного розвитку. Починаючи із середини XIX ст., історія митної справи стала предметом досліджень представників німецької

історичної школи у політекономії В. Рошера, Г. Шмоллера, К. Кніса, Б. Гільдебрандта, російського вченого І. М. Кулішера. Проблеми розвитку митної справи відображені в дослідженнях сучасних зарубіжних науковців Г. Елтона, П. Кея, Д. Хейсбрука, С. Літкенса, а також українських – П. В. Пашка, В. В. Ченцова, Г. М. Виноградова, К. М. Колесникова, О. В. Морозова, В. Б. Чорного, А. В. Кольбенко, Б. А. Кормича та інших.

Центр уваги дослідників концентрується на організації митної справи. Її розвиток пов'язується винятково з особливостями митних систем держав, до складу яких входили ті або інші території. У наукових працях наголошується на фіскальній природі митної справи та митного права. Їхнє виникнення та розвиток дослідники тісно пов'язують із практикою стягування платежів з товарів, що перевозилися сухопутними або морськими шляхами, які були підконтрольними тим або іншим володарям, містам або державам. У дослідженнях з економічної історії наголошується, що мито в усі часи було засобом наповнення державних скарбниць та регулятором виробництва всередині країн [5, с. 12].

На справляння мит та податків у різні часи головним чином впливали зміни економічного та політичного укладів у різних народів. Відповідно, саме крізь призму зміни поглядів на зміст та функції тих платежів, що стали прообразами сучасних мит, можна визначити і сам процес формування та розвитку митної справи.

За своїм віком митна справа стоїть поряд із такими давніми заняттями як землероб, мисливець, воїн, лікар та інші. В історіографії митної справи виокремлюють три основні підходи до визначення часу виникнення практики оподаткування товарів митами. І. М. Кулішер вважав, що подібні збори виникли ще до появи держави як такої, і мали в своїй основі дари, що підносилися вождям племен за заступництво в торгівлі, захист майна тощо [6, с. 20]. Сучасні дослідження відносять появу мит до часів Стародавніх Єгипту, Фінікії та Вавилону (III–II тис. до н. е.) та пов'язують їх з платою, що стягувалася володарями цих країн з купців та торговельних караванів в обмін на захист від нападів грабіжників [7; 8].

Найбільш обґрунтованим у науковій літературі є підхід, згідно з яким мита виникли у період античності, коли з'явилася велика кількість податків та зборів, що стягувалися в містах, портах та на торговельних шляхах, перші письмові свідчення про які відносять до VI ст. до н. е. [9, с. 52]. У Стародавній Греції державою вперше було застосовано практику зниження мит, аби уникати воєнних конфліктів. Як свідчить римське право, найрозвиненішою у давні часи була митна система у Стародавньому Римі. У давньогрецькій та латинській мовах виникло поняття *emporia*, яким визначалася гавань-ринок, на територію якого завозилися іноземні товари та забезпечувалася можливість торгівлі іноземним купцям. Для товарів, що ввозилися та вивозилися, починаючи з IV ст. до н. е., запроваджувалося мито під назвою *portorium* за

стандартною ставкою 2,5%, яке мало сплачувати все населення. Правила оподаткування римської торгівлі митом вперше оформлюються у вигляді окремого законодавства та внаслідок походження від портових зборів мали назву *lex portus* (дослівно – «право портів»), хоча розповсюджувалося і на сухопутні шляхи.

У середньовічній Європі плата за перевезення товарів певними територіями у вигляді транзитного мита застосовувалася не на підставі закону, а враховуючи традиційне право феодалного землевласника збирати данину з усіх, хто подорожував його землями. На підставі належності права збирання мит до королівської влади розрізняють континентальну та британську традиції митних зборів. У той час, як у континентальній Європі збирання подорожніх мит було прерогативою місцевих феодалів, в Англії це було традиційним звичаєвим правом короля. Існували багато різних видів мит. У законах Франкського Королівства (V – IX ст.) згадувалася значна кількість різноманітних зборів (мит): мостові, річкові, портові, подорожні збори. Застосовувалися збори з колеса (воза), нав'юченого коня, пішохода, за право торгівлі на ринку тощо [9, с. 53].

Значні зміни у характері митної справи відбулися завдяки розвитку середньовічних міст та отриманню ними Магдебурзького права. Оподаткування тих, хто приїжджав до міста, було на такому рівні, що залишало торгівлю прерогативою лише мешканців міста. Розвиток міст, зростання виробництва товарів та торгівлі обумовили початок централізації митної справи. Цей процес розпочався в Англії у XIII ст., коли між окремими містами почали укладатися торговельні угоди, які передбачали звільнення торгівлі між ними від заборон та сплати мит. Поширення таких угод у XIV–XV ст. поступово призводить до встановлення свободи торгівлі по всій території держави. Слід зазначити, що скасування внутрішніх мит та забезпечення вільного руху товарів територією держави відбувалося в європейських країнах різними темпами [10, с. 38].

Якщо в Англії цей процес фактично завершився наприкінці XVI – на початку XVII ст., то в інших європейських країнах вільний внутрішній рух товарів було забезпечено у XVIII ст. (Франція, Іспанія, Австрія) та, навіть, у першій половині XIX ст. (Німеччина, Італія). Розвиток системи публічних фінансів та політичні зміни в європейських країнах Нового часу у XVI – на початку XIX ст. обумовили формування митних систем, в яких мита утвердилися в якості загальнодержавних податків.

Суттєве реформування митної справи відбулося після Англійської революції у 1647–1656 рр. Воно стосувалося зміни старих експортних мит та встановлення нових ставок імпорتنих мит. У 1656 р. англійським парламентом було видано ряд актів, у яких мито вперше в Англії було офіційно визнано державним податком, а не збором за певну послугу. Крім того, відбу-

лося остаточне розмежування мит як податків при ввезенні та вивезенні, та акцизних податків як внутрішніх податків на споживання.

У 1660 р. англійським парламентом було видано акт, що отримав назву «Великий митний статут» (The Great Statute of Customs and the New Book of Rates), який можна вважати одним із перших актів кодифікації митного законодавства. Цей документ включав наступні розділи: 1. Мито (tunnage) на вино; 2. Мита на товари, що ввозяться; 3. Мита на товари, що вивозяться; 4. Директиви щодо сплати мита на вовняний одяг; 5. Правила, накази, директиви та дозволи для комерсантів та митників у всіх портах королівства.

У 1707 році після створення об'єднаного королівства Велика Британія було скасовано мита між Англією та Шотландією, а англійське митне законодавство було поширено на всю їхню територію. 1787 року було розроблено Митний консолідаційний акт прем'єр-міністра Вільяма Пітта, яким замість різноманітних старих мит для кожного виду товару, які були поєднані у єдиній класифікації, вводилися нове мито.

Становлення митної системи Франції розпочалася завдяки фінансовій реформі Ж.-Б. Кольбера, в ході якої у 1664 році було скасовано більшу частину внутрішніх мит між французькими провінціями, уніфіковано складну систему старих непрямих податків, експортних та транзитних мит, запроваджено єдині імпорتنі та експортні мита. 1667 року було встановлено Митний тариф, яким було суттєво підвищено ввізні мита, а єдина митна система була створена вже після проголошення Першої французької республіки у 1792 р.

Складним і тривалим був процес становлення митної системи в Німеччині. Це пояснюється відсутністю політичної єдності німецьких князівств. Тільки 1816 року у Пруссії уряд заявив про створення загальної та єдиної системи прикордонних мит замість складної системи внутрішніх зборів, транзитних мит та податків на торгівлю. Новий митний тариф Пруссії 1818 р. передбачав два види імпорتنих мит: власне мито (справлялося залежно від ваги товару) та податок на споживання (адвалорний, за ставкою 10%). Експорт, за незначними винятками, митами не обкладався. У 1821 р. обидва види мит були об'єднані у єдиний «імпорتنий податок». У 1834 р. Пруссія стала центром створеного Німецького митного союзу Zollverein, який об'єднав митну територію Пруссії з сусідніми німецькими князівствами та встановив єдиний митний кордон та єдиний митний тариф Союзу.

Отже, еволюція мит повною мірою відображає еволюцію політичних та економічних систем різних держав. До середини XVII ст. правомірно говорити лише про платежі, які можна розглядати як прообрази мит. Створення національних держав, формування внутрішніх ринків та централізація політичної влади стали передумовами формування митних систем. Разом зі створенням централізованих митних систем у європейських країнах

відбувався також процес формування перших концепцій митної або торговельної політики, в межах яких визначалися певні цілі та завдання державного впливу на зовнішню торгівлю та економічне життя.

На давньоукраїнських землях історично митна справа сягає глибокої давнини і розвиток її був спричинений, насамперед, економічними чинниками: потребами у нових товарах та стимулюванні товарообороту, захистом місцевого товаровиробника та наповненням скарбниць різних володарів. Відомо, що початки митного інституту як державного правового елементу на давньоукраїнських землях існували ще у VII–V ст. до н.е. в Ольвії, Херсонесі, інших містах Причорномор'я, які увібрали традиції античного суспільства, та держави скіфів.

У формування митної справи на давньоукраїнських землях великий внесок зробили скіфські племена, які з'явилися у степах Причорномор'я на початку VII ст. до н. е. та тисячоліттями господарювали в степах Євразії. Крім війн, вони займалися торгівлею з грецькими колоніями. Скіфи мали успіх у зерновому землеробстві та змогли перетворити цей процес на товарне виробництво, запропонували світу зерно, хутро, мед та віск в обмін на вино, ювелірні прикраси та інші предмети розкоші. Також саме праслав'яни, коли грецькі переселенці почали освоєння Північного Причорномор'я та Криму, зробили прорив у розвитку митної справи. Вони купували в орачів зерно, продукти тваринництва та хутро, а експортували у північні «варварські» землі прянощі, маслини, вина, олію, посуд, прикраси тощо і хоча греки використовували населення земель у своїх інтересах, тим самим відкрили праслав'янам шлях до взаємодії з південними народами Малої та Середньої Азії і Візантії. Варто зазначити, що володарі Хазарського каганату (держави, яка утворилася у середині VII ст.) не тільки брали зі слов'янських племен данину, але й збирали з іноземних купців торговельне мито, чим перешкоджали вільній торгівлі проукраїнських племен із Візантією та іншими державами [11; 12].

Митна справа у наших безпосередніх пращурів – давніх русичів має багатовікову історію, яка бере свій початок ще з часів формування давньоруської державності. Цю історію можна умовно поділити на п'ять періодів, що суттєво відрізняються між собою та мають характерні особливості: I – період Київської Русі (IX–XIII ст.); II – литовсько-польський період (XIV ст. – XVII ст.); III – період входження українських земель до складу Російської імперії (XVIII – початок XX ст.); IV – період радянської доби (1917–1991 рр.); V – період незалежної України (з 1991 року). Упродовж цих періодів митна справа розвивалася як складова частина життєдіяльності тих державних утворень, які стверджувалися на українських територіях.

Перші письмові відомості про інститут мита на території давніх русичів належать до X ст. Тоді було укладено дві торговельні угоди з Візантією, так звані «договори з греками»: 1) договір 907 р., що

підтверджував привілеї київських купців на безмитну торгівлю, підписаний київським князем Олегом; 2) договір 944 року, підписаний князем Ігорем, що встановлював певні обмеження – скасовував безмитну торгівлю для київських купців та обмежував імпорту парчі та шовку [13, с. 47].

У русичів як норма звичаєвого права існувало правило збирати мито («мит»), тобто податок за провезення не тільки іноземних товарів, але й – з одного міста до іншого. Його визначали залежно від розмірів возу та кількості товарів на ньому [14, с. 83]. Крім сухопутного та водного мита, в економічній практиці русичів в XI–XII століттях використовувалися: «промит» – подвійний штраф із возу, який стягували, якщо торговець об'їжджав митну хату (заставу) для того, щоб ухилитися від сплати мита; «замит» – платіж, що замінював мито в тому місті, де купець зупинявся для продажу, та стягувався при в'їзді купця в місто, де він розраховував продавати товар, фактично поєднуючи у собі проїздне і торгове мито; «заповідь» – додатковий особистий штраф, що стягувався з торговця за ухиляння від сплати мита [15, с. 99].

Київська Русь як ранньофеодальна держава уже тоді проводила власну митну політику, мала встановлені розміри митних податків (прообраз тарифів) на товари, що привозилися з різних країн, а її торгові люди (купці) сплачували митні податки в інших країнах товаром чи золотом. Тому на час написання найстарішого відомого збірника норм давньоруського права «Руська правда» Ярослава Мудрого (1016 р.) терміни «митник», «мит», «митниця» були добре відомі слов'янам та іншим народам, що підтримували торговельні відносини з Київською державою. На той час слово «мит» визначало податок, особливий збір з товару та худоби, що ввозилися у державу. Право на встановлення цього збору, визначення його розміру або звільнення від мита, як свідчить «Руська правда», належало найвищій державній особі – князеві [16, с. 117].

У період феодальної роздрібненості Київської Русі у XII–XIV століттях характерним був занепад центральної князівської влади та зростання могутності феодалів-землевласників. Помісні князі відмовлялися підкорятися київському князю, в тому числі і в питанні створення своєї власної податкової і митної системи. Розвивалася практика транзитних («проїзжих») мит, розмір яких встановлювався на розсуд власника земель [17, с. 144].

У період монгольської навали у практику митної справи русичів увійшли тюркські терміни «тамга» – клеймо, печатка; «тамжіння» – накладання тамги як свідоцтво факту зібраного податку. Термін «тамжіння» надовго витіснив поняття «збирання мита», а замість слова «митник» в обігу з'явилися «таможник», «таможеник» [5, с. 34].

Різні системи митних зборів існували на українських землях, які перебували під владою Литви, Польщі, Австро-Угорщини. Відомо, що на той час

митниками стягувалося прикордонне мито, яке називалося «цло» [18, с. 507]. Можливо, термін походив від німецького слова «Zoll» – митниця. Місця, де стягувалося цло, називалися цольними коморами.

Запорозька Січ, що являла собою козацьку християнську республіку у Дикому Полі, мала торговельні відносини з Оттоманською Портою, Кримським ханством, Литовським князівством, Річчю Посполитою та Московським царством. Також запорожці контролювали шлях «із варяг в греки». У процесі торговельних операцій вони стягували різні мита [19, с. 34]. За встановленим порядком судна, не доходячи до Січі версту, витримували 20-денну обсервацію (карантин), після чого входили в бухту безмитно. Дослідники розглядають цей факт як започаткування нинішнього санітарно-митного контролю. У XVII столітті у козаків основними видами мита були: евекта, тобто податок за ввіз товару, та індукта – збір за ввезення товару або транзит його через територію Запоріжжя. Важливим джерелом прибутків запорозьких козаків було також «мостове», тобто платня з проїжджих купців, торговців, промисловиків і чумаків за перевіз через річки запорозьких вольностей. Окремий митний порядок встановлювався договором турецького султана з «військом запорізьким і народом руським» у 1649 р.: запорожці отримували пільги щодо вільного плавання Чорним морем, заходу в порти, будівництва приміщень у них, на 100 років звільнялися від мита та інших податків.

Власну систему митної справи мала козацько-гетьманська держава часів Б. Хмельницького. Керівництво збиранням прикордонного мита: евеки (вивізне) та інфуки (ввізне) – за часи правління Богдана Хмельницького покладалося на Державний скарб. Так тоді називалася фінансово-банківська служба Гетьманщини. У гетьманському універсалі 1654 р. визначалися розміри митних платежів за товари, що ввозились на українську територію. За свідченням письмових документів, на той час митні збори на кордонах щороку приносили у державну скарбницю близько 100 000 червоних золотих. Уже тоді українські митники відзначалися високими професійними якостями, освіченістю, знанням іноземних мов [20, с. 18].

Заслуговує на увагу не тільки практика визначення розміру мита, що поповнювало козацьку скарбницю у значних розмірах, але й сам факт, що Україна у ті часи проводила митну політику, з якою змушені були рахуватися інші держави [21, с. 43].

Найпомітніше місце серед джерел козацької доби митне оподаткування посідає у Конституції Пилипа Орлика – «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького» (1710 рік), де у статті 16 регулюється зменшення митних перешкод для простолюду, порядок надходження до державної скарбниці платні за ввіз і вивіз товарів згідно з нормами універсалів [22, с. 53].

Наприкінці XVII століття в Російській імперії було створено централізовану митну систему, яка охоплювала всю територію держави. Збір митних податків здійснював Наказ великої скарбниці. У 1680 р. у Москві діяли Велика митниця, Посольська нова митниця (митне оформлення товарів іноземців), Митний дім (митно-податкове оформлення худоби, сіна тощо), Конюшенний приказ (контроль над торгівлею кіньми), Помірний дім (оформлення оптової торгівлі зерном, овочами тощо). В усіх містах були створені митні дома на чолі з митними головами, якими обирали купців першої гільдії. Заслуговує на увагу система стимулювання їхньої праці: якщо митний збір зростав, вони отримували нагороду; а якщо митний збір зменшувався, то з них до скарбниці стягувалася нестача. При кожному повітовому митному домі працював за наймом штат дяків та піддячих, які вели митні книги, куди заносили дані про купців, товари та розміри митних зборів. Так формувалася митна документація і зароджувалася митна статистика. З 1718 р. організацію митної справи було покладено на Комерц-колегію. На місцях управляючих митними домами почали називати митними бургомістрами, а з 1720 р. – оберцольнерами – на німецький манер.

Після зруйнування Катериною II Запорізької Січі у 1775 р. почався новий період економічного й політичного життя України, який повністю визначався у Петербурзі. У 1798 р. державна Комерц-колегія видала інструкцію прикордонним митницям, яка стала однією із перших документальних спроб уніфікації нормативних документів з процедури діяльності митних установ. Інструкція детально регламентувала функції прикордонних митниць, визначала порядок діловодства і митних процедур. У митній політиці віддавалася перевага цольній торгівлі, зменшувались мита на сільськогосподарські продукти і ціни на них. Прийнятий у 1891 р. Митний тариф підвищив ввізні мита на іноземні машини, хімічні товари, цукор, чавун, керосин [23, с. 115]. Про складний розвиток митної справи та необхідність постійного державного корегування цього процесу свідчать факти прийняття основних правових документів, що регулювали митну діяльність імперії. Зокрема, тільки митні статuti приймалися у Російській державі в 1819, 1842, 1842, 1882, 1892, 1904 та 1910 рр.

Можливість проведення самостійної митної політики на українських територіях зумовила національно-визвольна революція 1918–1920 рр. Питання організації митної справи України після державного перевороту у 1918 р. вирішував її уряд, який для організації роботи щодо зміцнення фінансової бази країни створив у складі Міністерства фінансів Департамент митних зборів. Виявилися певні здобутки у розбудові власної митної системи. Зокрема, III та IV Універсалами Центральної Ради обмежувався вивіз із території України низки стратегічних товарів. Під час гетьманування Павла Скоропадського у 1918 р. на кордонах Української Держави діяли так

звані «прикордонні сотні», які здійснювала контроль за переміщенням осіб та товарів.

Поразка у визвольних змаганнях призвела до того, що значну частину України у 1922 р. було включено до складу СРСР, а західні землі – до складу Польщі. Таким чином, митна діяльність здійснювалася відповідними центральними органами цих держав. У 1924 році був прийнятий Митний статут, який визначав структуру та основні принципи побудови митної системи СРСР. 9 грудня 1928 року набув чинності Митний кодекс СРСР. Статтями цього документа встановлювалися права та обов'язки суб'єктів митних відносин, було регламентовано порядок митного регулювання та контролю, визначено перелік та розміри мита, а також відповідальність за порушення митного законодавства. Означений нормативний акт був першим документом, який охоплював майже всю сферу митних відносин та не втрачав чинності на радянських територіях близько сорока років.

У 1964 році Указом Президії Верховної Ради СРСР було затверджено новий Митний кодекс, що враховував останні тенденції розвитку в галузі митного регулювання та потреби суспільства [3, с. 27]. Митна політика радянських республік, у тому числі й УРСР, будувалася за принципом промислового протекціонізму. Надмірний протекціонізм стримував розвиток національного ринку, негативно позначався як на розвитку металургійної, так і металообробної промисловості. Зважаючи на те, що митна справа є однією із суттєвих ознак державності, в умовах незалежної України було прийнято закони, спрямовані на розбудову власної митної системи. 25 червня 1991 року було ухвалено Закон України «Про митну справу в Україні», 12 грудня 1991 року – Митний кодекс України та 5 лютого 1992 року – Закон України «Про Єдиний митний тариф», які були в переліку найнеобхідніших законів молодій суверенній державі. Разом з тим майже з перших кроків практичної реалізації правових положень зазначених законів стала зрозумілою необхідність докорінної зміни більшості правових інститутів і положень, що регулюють сучасну митну справу.

У розвитку митної справи незалежної України можна умовно виокремити декілька періодів: 1) 1991–1993; 2) 1994–1995; 3) 1996–1998; 4) 1999–2004; 5) 2005–2010; 6) 2011–2013; 7) 2014–2018, які визначаються специфічними ознаками проведення митної політики в різних соціально-економічних і політичних умовах.

У 1991–1993 роках здійснювалася лібералізація зовнішньоторговельних відносин. Це означало проведення політики вільної імпоротної торгівлі, яка не передбачала митно-тарифного захисту стратегічних галузей національного виробництва. Лише незначна частина товарів обкладалася за ставками 15–30%, а максимальний їх рівень складав 50% для алкогольних і тютюнових виробів. У 1992 році Україна приєдналася до Конвенції про

створення Ради митного співробітництва, а також Кабінетом Міністрів України був прийнятий Декрет «Про державне мито» від 21 січня 1993 року.

У період 1994–1995 років відбувалося обмеження імпорту шляхом встановлення квот і ліцензій на нетривалий час, оскільки стрімко посилювалися кризові явища в економіці, спричинені низькою конкурентоспроможністю національного виробництва на світовому ринку.

Період 1996–1998 років характеризувався значними змінами у зовнішньоторговельній політиці, яка спрямовувалася на захист вітчизняного виробника. У цей період на більшість товарів ставки імпортного мита підвищилися з 10–20% до 40–100%. Їхній максимальний рівень було встановлено на хутро, шкіру – до 150%, лікєро-горілчані й тютюнові вироби – до 200–350%. Також із кінця 1995 року з метою запобігання уникненню від сплати податків, зокрема заниження митної вартості, багато товарних позицій було переведено під дію специфічних або комбінованих митних ставок замість адвалорних. У 1997 році було прийнято Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», внаслідок чого поступово перелік продукції, для якої встановлювалося сезонне мито, значно розширився.

Період 1999–2004 років характеризувався поступовою лібералізацією імпортного режиму, яка була зумовлена намаганнями поступово пом'якшити свій зовнішньоторговельний режим. Із набуттям чинності Закону України «Про митний тариф України» з 1 липня 2001 року було впроваджено європейські принципи кодування товарів, здійснено перехід до застосування Гармонізованої системи опису та кодування товарів 1996 року. З 1 січня 2004 року вступив в дію Митний кодекс України від 11.07.2002 року, який визначив засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулював економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України.

1 червня 2012 року набрав чинності Митний кодекс України від 13.03.12 р., який передбачав низку нововведень: у частині фіксації порушень митних правил; притягнення до адміністративної відповідальності; збільшення норми ввезення товарів на територію України без справляння мита для фізичних осіб; скорочення терміну митного оформлення та перелік необхідних для нього документів. Введено такі нові поняття: компроміс у справах про порушення митних правил, мирова угода, докази у справах про порушення митних правил.

24 грудня 2012 р. було створено Міністерство доходів і зборів України шляхом реорганізації Державної митної служби та Державної податкової служби України. Нині державні митні органи знаходяться у складі Державної фіскальної служби на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу» від 21 травня 2014 р. Є всі підстави констатувати, що ухвалення цього документа є підсумком останнього етапу

формування митної системи нашої держави та свідченням про її вихід на якісно новий рівень розвитку в умовах євроінтеграції та глобалізації.

Важливою основою розвитку митної справи є принципи її здійснення, які відображають систему фундаментальних важливих положень та цінностей, що описують взаємодію між суб'єктами, котрі здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Відповідно до законодавства України державна митна справа здійснюється на основі таких принципів:

- виключної юрисдикції України на її митній території;
- виключних повноважень органів доходів і зборів України щодо здійснення державної митної справи;
- законності та презумпції невинуватості;
- єдиного порядку переміщення товарів, транспортних засобів через митний кордон України;
- спрощення законної торгівлі;
- визнання рівності та правомірності інтересів усіх суб'єктів господарювання незалежно від форми власності;
- додержання прав та охоронюваних законом інтересів осіб;
- заохочення доброчесності;
- гласності та прозорості;
- відповідальності всіх учасників відносин, що регулюються Митним кодексом України [24].

Нині Україна як суверенна держава самостійно створює власну митну систему і здійснює митну справу, що є складником її зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності як незалежної держави [25].

Таким чином, для держав, що розвиваються, на всіх етапах їхньої життєдіяльності митна справа є важливим інструментом впливу на економічний та соціальний розвиток. Як показує історичний досвід, митна справа здатна забезпечити державні інтереси у цих сферах, а саме: захист національного ринку; забезпечення безпеки та добробуту населення; забезпечення надходжень до бюджету країни.

Навіть спрощений розгляд генезису митних відносин та закономірностей становлення і розвитку митної справи дає підстави стверджувати, що митна справа є суспільним інститутом, який постійно еволюціонує у ході економічних та політичних перетворень державницького характеру на певних територіях і є не лише засобом державного контролю, але й невід'ємною складовою поступального розвитку у напрямі зміцнення державності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Митна справа: Словник фінансово-правових термінів / за заг. ред. д.ю.н., проф. Л. К. Воронової. 2-е вид., переробл. і доповн. К.: Алерта, 2011. 558 с.

2. Митна справа: навч. посібник [О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, О. Ю. Григор'єв, А. О. Босак, К. О. Дорошкевич, А. В. Тодошук, М. Г. Бортнікова, Р. Б. Рогальський]. Львів : Вид-цтво Львівської політехніки, 2015. 232 с.
3. Митна справа: підручник / А. Крисоватий, С. Герчаківський, О. Дем'янюк та ін.; за ред. А. Крисоватого. Тернопіль: ВПЦ «Економічна думка ТНЕУ», 2014. 540 с.
4. Започаткування та становлення митної справи. URL: <https://readbookz.net/book/189/6891.html>
5. Кригульська Т. Б. Економічна історія : учбовий посібник. Запоріжжя: ЗДІА, 2002. 44 с.
6. Кулишер И. М. Основные вопросы международной торговой политики. Ч. 1. Изд. 2-е, доп. и довед. до настоящего времени. Петроград: Атеней, 1924. 220 с.
7. Історія митної справи в Україні / за ред. П. В. Пашка, В. В. Ченцова. К.: Знання, 2006. 606 с.
8. Кольбенко А. В. Митна справа в контексті світової історії *Митна справа*. 1999. № 1. С. 71–75; Чорний В. Б. Україна і митна справа: Історичний нарис. К : КВІЦ, 2000. 349 с.
9. Кормич Б. А. Історія розвитку митної справи в Європі: періодизація та основні тенденції. *Lex Portus* : юрид. наук. журн. / редкол. : С. В. Ківалов та ін. 2016. № 1. С. 51–63.
10. Бойко В. М., Багрій-Шахматов Л. В. Попов Г. В. Історія митної справи в Україні. К. : Вадим Карпенко, 2003. 52 с.
11. Історія митної діяльності: Україна в європейському контексті / К. М. Колесников та ін. ; за ред. В. В. Ченцова. Одеса: Пласке, 2010. 541 с.
12. Митна справа в Україні. URL: <https://library.if.ua/book/12/1101.html>
13. Історія митної справи в Україні: монографія / К. М. Колесников, О. В. Морозов, Г. М. Виноградов ; за ред. П. В. Пашка, В. В. Ченцова. К. : Знання, 2006. 606 с.
14. Історія митної системи / за ред. Г. Є. Шуліковського. К. : Либідь, 2004. 215 с.
15. Філіппова С. В., Масленніков Є. І, Іванова К. В. Дослідження історії митної справи в Україні. *Наукові записки Одеського національного політехнічного університету*. Серія «Економіка». Вип.20. 2012. С. 98–101.
16. Нариси з історії митної справи та митного законодавства України-Руси / П. М. Дідусенко, Т. С. Мавродій, С. А. Пахневський ; під заг. ред. П. М. Дідусенка. К. : Софія А. 2005. 634 с.
17. Малоожон О. І. Історія виникнення і розвитку митної справи в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. Вип.2. 2017. С.143–147.

18. Найденко О. Є. Єніна А. О. Костяна О. В. Основні аспекти становлення та розвитку митної справи України. *Глобальні та національні проблеми економіки*: Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. Випуск 23. 2018. С. 506–511.

19. Шевчук В. П., Татаренко М. Г. Історія української державності. К. : Либідь, 2008. 314 с.

20. Курило Т. В. Митне право України: навчальний посібник. Львів : Новий світ–2000, 2007. 240 с.

21. Жорін Ф. Л. Правові основи митної справи в Україні : конспект курсу лекцій з програмних тем. К. : КНЕУ, 2001. 248 с

22. Конституція Пилипа Орлика. «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорозького». 5 квітня 1710 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

23. Митне право України: навч. посібник / Ю. М. Дьомін, С. Ю. Дьоміна, Н. М. Железняк та ін. ; за заг. ред. О. Х. Юлдашева. К. : Центр учбової літератури, 2009. 232 с.

24. Митний кодекс України № 4495–VI від 13.03.2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45, № 46–47, № 48. С. 552.

25. Дубініна А., Сорокіна С., Зельніченко О. Митна справа: підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 320 с.

1.3. Дослідження розвитку митної справи в умовах нової економіки

У теорії права під методологією наукового дослідження у будь-якій сфері розуміють системну єдність прийомів, методів і засобів наукового мислення, яка в такій якості являє собою комплекс історично складених раціональних шляхів, засобів і форм руху мислення від незнання до знання, від явища до сутності, від припущення до істини [1, с. 37].

Методологія загалом має два смислові значення: як система визначених способів і прийомів, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності – у науці, політиці тощо, і як вчення про цю систему, як загальна теорія методу, теорія в дії. Отже, методологія – це філософське вчення про систему методів наукового пізнання й перетворення реальної дійсності, а також учення про застосування принципів, законів діалектики й науки до процесу пізнання та практика в інтересах набуття нових знань. Пізнання, в свою чергу, – вища форма відображення об'єктивної дійсності, яка ґрунтується на єдності історично зумовленого розвитку реального й соціально-опосередкованого відбиття в мисленні людини її предметно-практичної діяльності та комунікації [2, с. 7].

Теорія пізнання (гносеологія, епістемологія) як розділ філософії, спрямований на вивчення проблеми природи пізнання і його можливостей, відношення знання до реальності, дослідження передумов пізнання та виявлення умов його вірогідності й істинності.

Основні аспекти теорії пізнання, тісно стикаючись і взаємодіючи з елементами філософсько-методологічної системи наукового пізнання, утворюють загальну сферу філософського мислення, що вивчає закономірності процесу пізнання навколишнього світу, форми й методи цього процесу, а також умови та критерії вірогідності одержуваного в ньому знання. Відповідно до уявлень, що функціонують у зазначеній сфері, процес пізнання прийнято розглядати як спрямований рух мислення від реального вихідного конкретного до абстрактного з наступним сходженням від абстрактного до відтворюваного думкою конкретного. Інакше кажучи, алгоритмічна послідовність етапів пізнання може бути представлена таким ланцюжком: споглядання → абстрактне мислення → перевірка результатів мислення практикою [3, с. 5].

У процесі пізнання методологія ніби розробляє стратегію пізнавальної та практичної діяльності й виконує такі основні функції: вона спрямовує хід наукового дослідження з оптимального шляху в інтересах набуття нового істинного знання; регулює застосування методів, засобів, прийомів у процесі пізнання і практики; узагальнює результати наукового пізнання в різні форми знання; формує загальні принципи й методи наукового дослідження [4, с. 17].

Сучасний етап розвитку економіки України пов'язаний зі складними й суперечливими процесами її інтеграції в глобальний економічний простір, який виступає вагомою детермінантою формування як напрямів, так і результатів соціально-економічного розвитку нашої держави. Вхідження України до системи світового господарства означає трансформацію як економічних відносин та послідовний перехід до економіки відкритого типу, так і регуляторної системи, яка відповідає вимогам та викликам сьогодення. Зростаюча відкритість економіки країни, набуття членства в СОТ зумовлює дійсно всебічну трансформацію системи державного регулювання, в т. ч. у сфері зовнішньоекономічних зв'язків, до якої належить і митна справа.

У цьому контексті важливим стає визначення умов, за яких зміна національної регуляторної системи, з одного боку, відповідатиме міжнародним зобов'язанням України, а, з іншого, – будуть враховані національні економічні інтереси та не буде здійснено негативного впливу на внутрішній соціально-економічний розвиток. Таким чином, питання модернізації системи митної справи з метою забезпечення стійкості митних органів до сучасних, насамперед, зовнішніх викликів та загроз є однією з об'єктивних умов економічної безпеки держави [5].

Митна справа є складовою і зовнішньополітичної діяльності України, заснованої на додержанні визнання міжнародних відносин, систем класифікації і кодування товарів, єдиної форми декларування експорту й імпорту товарів, митної інформації, інших міжнародних норм і стандартів.

Отже, митна справа є поліструктурним явищем й включає в себе: порядок переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів; митне регулювання, пов'язане із встановленням та справлянням митних платежів, процедури митного контролю та оформлення, боротьбу з контрабандою та порушеннями вимог Митного кодексу, спрямованих на реалізацію митної політики.

Але цим не обмежується зміст митної справи. До митної справи також включається митна статистика та ведення товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності, профілактика виявлення і припинення контрабанди та інших порушень митного законодавства, розгляд справ про його порушення, співробітництво з митними органами інших країн.

Крім цього, при виконанні своїх безпосередніх обов'язків митні органи пов'язані з іншими правовідносинами: міжнародно-правовими, цивільно-правовими, зовнішньоекономічними тощо. Відповідно, кожен із перелічених напрямів має свій зміст, свою специфіку та інструментарій здійснення. У низці випадків здійснення митної справи виходить за межі компетенції самих митних органів.

Ураховуючи специфіку особливостей розвитку митної справи в Україні в умовах нової економіки, методологія, призначена в кінцевому підсумку для досягнення цілей дослідження, повинна створюватися як єдине збірне ціле. У логічному ланцюжку «об'єкт – методологія – предмет» [6, с. 64] така сутність методології і інтегрального характеру зумовлює наукову якість не тільки пізнання об'єкта (предмета), а і його самопізнання й самовизначення [7, с. 52].

Методологічний потенціал кожної теорії, вчення і концепції обмежені особливостями предмета (об'єкта) пізнання, а критерієм постають їхні завдання й цілі. Межа між пізнанням методів та їхнім застосуванням досить умовна й проявляється в межах логічного ланцюжка «мета – засіб – результат». Фактично весь набір методів дає змогу вирішити пізнавальні завдання дослідження, вийти на рівень практичного втілення теоретичних знань про особливості розвитку митної справи.

Іншими словами, щоб виконувати пізнавальну (гносеологічну) функцію, науковий метод повинен базуватися на певних теоретичних принципах, які визначають шлях, напрям, вектор пошуку нового знання. Це «кут зору», підхід, який виникає з пояснювальних положень теорії і перетворюється на регулятивні принципи (вимоги, приписи, установки) дослідження. У такому розумінні метод наукового пізнання трактується як «науковий підхід».

Можна вести дискусії щодо істинності теоретичних принципів, покладених в основу методу, але науковість методу багато в чому обумовлена його суворою логікою, означає наявність узгодженості всіх структурних елементів теорії, а отже, доказовість і доведеність тверджень. Це надає методу евристичності, здатності приносити нові, оригінальні результати. Звичайно, ефективність та евристичність методу обумовлена змістовністю і фундаментальністю теорії, яка кладеться в його основу.

У той же час зазначені характеристики наукового методу обумовлені, насамперед, об'єктом і предметом дослідження, для вивчення яких він застосовується. Відомо, що не варто «стріляти з гармати по горобцях», тому ефективність застосування методу повинна бути заснована на розумінні його можливостей і меж застосування. Виходячи з вищесказаного, метод наукового дослідження на ментальному рівні (рівні свідомості) повинен включати в себе: теоретичне уявлення і поняття про об'єкт і предмет дослідження; теоретичні принципи, що дозволяють проводити емпіричне і теоретичне дослідження, узагальнення і класифікацію фактів, пояснювати і прогнозувати стан об'єкта.

Структура методології наукового дослідження – це досить складне й багатопланове утворення. Тривалий час підходи, принципи та методи дослідження не були об'єднані за певними рівнями, формами та видами. З розвитком наукового пізнання методологія поступово виокремилася у специфічний предмет пізнання і затвердилася як багаторівнева система соціально апробованих принципів, правил і засобів теоретичної та праксеологічної діяльності. Тому в сучасній науці найбільш поширеною є концепція про багаторівневий характер методології наукового дослідження [8, с. 19].

Ураховуючи, що митна справа – це засіб реалізації митної політики шляхом організації та провадження митної діяльності, необхідною передумовою наукового дослідження розвитку митної справи є чітке визначення методологічних засад його проведення.

Проектування методології дослідження розвитку митної справи має бути здійснено згідно з критеріями, які характеризують формальні і змістові особливості її застосування до питань змісту і значення митної політики в Україні.

До цих критеріїв можна зарахувати: рівень доктринального (концептуального) дослідження наукових підходів до питань митної політики та нової української економіки; доцільність розгляду філософсько-економічних проблем виникнення й генези митної справи; комплексну науково-пізнавальну спрямованість вивчення розвитку митної справи; потенційну результативність моделювання методології за правилами логічного ланцюжка: «мета – засіб – результат»; дотримання принципів наукової діяльності як основи пошуку того методологічного різноманіття, яке забезпечує характер теоретико-практичної визначеності взаємозв'язку

розвитку митної справи та нової економіки; відповідність інформації, отриманої на основі застосування певних методів наукового дослідження, принципам необхідності й достатності для вирішення завдань і досягнення поставлених цілей; ієрархічності й варіативності структури методології, виходячи з імперативного або диспозитивного характеру інструментальної цінності обраного способу пізнання для вирішення поставлених завдань; отримання репрезентативного (представницького) за обсягом, глибокого за інформаційним змістом матеріалу, який ґрунтується на виявленні глибоких системних зв'язків між особливостями розвитку митної справи та нової економіки; отримання нових знань про розвиток митної справи як основи митної політики держави в умовах нової української економіки.

Таким чином, після узагальненої презентації методології з'являється можливість побудувати її структуру, яка складається з чотирьох груп методів обов'язкових для будь-якого дослідження: філософських (діалектичний), загальнонаукових методів (системний тощо), спеціально-наукових і дисциплінарних [9].

У свою чергу, інші автори виділяють методи формальні й змістові. До формальних належать методи формальної та математичної символічної логіки, а до змістових – методи філософські, загальнонаукові, логічні й спеціально-наукові.

Крім того, виділяють і такі методи, як емпіричні й теоретичні, фундаментальні й прикладні, методи дослідження та методи викладу [4, с. 21]. Водночас ними не заперечується багаторівнева методологічна класифікація методів наукового пізнання, згідно з якою їх розподіляють на загальні філософські (діалектичний і метафізичний), загальнонаукові методи (системний, структурно-функціональний, кібернетичний, імовірнісний, моделювання тощо), спеціально-наукові, дисциплінарні й міждисциплінарні дослідження.

Незаперечним є твердження про те, що чим складнішим є предмет пізнання, чим багатограннішими є форми його прояву в суспільному житті, тим більшу кількість методів слід застосовувати під час його дослідження. Набір методів і, особливо, система їх інтерпретації в межах кожного рівня методології буде мати свої особливості, свою специфіку, залежну від меж, спрямованості й специфіки предмета дослідження; методи, методики й технічні засоби дослідження – від філософських методів до методів і методик конкретних наук – слід добирати відповідно до предмета дослідження, але система їх інтерпретації при проведенні досліджень залежить не лише від потреб предмета дослідження, а й від вимог і правил, сформованих у методологіях вищого рівня: філософсько-світоглядного, загальнотеоретичного, спеціально-теоретичного та конкретно-наукового.

Крім указаних рівнів, важливе значення для наукового дослідження має також використання загальних принципів методології наукового дослідження: єдності теорії і практики, об'єктивності, усебічності

дослідження, єдності історичного й логічного, системності, детермінізму, діалектичного розвитку, достовірності [8, с. 22–23].

На філософсько-світоглядному рівні методології пізнання економічних процесів, на нашу думку, можна використовувати цілісні методологічні підходи, які дали б змогу пізнати різні аспекти проявів цих процесів. Будь-які процеси можуть і повинні мати методологію дослідження. В умовах нової економіки розвиток митної справи як одного із напрямів митної політики держави також повинен мати методологічний інструментарій. Тому при дослідженні розвитку митної справи треба застосовувати конкретно-наукову методологію як сукупність наукових підходів, методів і процедур інтерпретації та застосування загальних методів, що використовують у конкретній галузі знань для пізнання властивого тільки їй об'єкта дослідження [10]. До таких методів у межах предмета нашого дослідження можна зарахувати логіко-аналітичні (індукція, дедукція); візуальні або графічні (графіки, схеми); етапні методи, які пов'язані з певними етапами дослідження; універсальні (абстрагування, узагальнення).

На нашу думку, розвиток митної справи в умовах нової економіки може бути глибоко й досить повно досліджений на основі діалектичного та системного методів пізнання.

Використання основних філософських законів і категорій, таких як вивчення соціальних явищ, єдність і боротьба протилежностей, перехід кількості в якість, причинність і наслідок тощо, дає змогу глибше проникнути в сутність досліджуваних процесів.

На думку М. Панова, діалектичний метод є загальним та універсальним методом наукового пізнання, що включає необхідні й досить важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного і надалі – від конкретного до абстрактного. При цьому процедура їх формування не може бути зведена лише до елементарного (спрощеного) процесу сходження від конкретного до абстрактного або лише від абстрактного до конкретного. Тут завжди мають місце складні і взаємопов'язані логіко-гносеологічні процедури, які можна охарактеризувати як внутрішньо суперечливий і водночас органічно єдиний та взаємодоповнювальний пізнавальний процес. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного особливо актуально в період розвитку і становлення наукових теорій і концепцій. Причому процедура абстрагування при сходженні від абстрактного до конкретного може мати різний характер і зміст.

Так, шляхом застосування переважно «абстракції ідеалізації» формуються нові категорії та поняття, які не мали раніше аналогів ні в науці, ні в чуттєво-конкретних, тобто емпірично даних об'єктах. У результаті створюються нові одиниці – категорії або поняття, які несуть у собі важливі смислові та прагматичні значення[11]. Діалектика має свою

структуру. Її елементами є поняття, що обіймають структурні одиниці різних рівнів, планів, аспектів (принципи, закони, категорії) [12].

Закони діалектики мають велике значення. Наприклад, закон взаємного переходу кількісних і якісних змін показує, як здійснюються зв'язки й відбувається розвиток, яким є їхній механізм. Зміст дії цього закону розкривається через категорії «якість», «кількість», «властивість», «міра», «стрибок». Закон єдності і боротьби протилежностей виявляє джерело розвитку та зв'язків усіх природних, соціальних і духовних об'єктів, розкривається через такі категорії: «протилежність», «суперечність», «єдність», «боротьба протилежностей», «тотожність», «відмінність». Закон заперечення заперечення характеризує напрям і форму розвитку, поступовість, відносну повторюваність певних моментів старого. Основною для цього закону є категорія діалектичного заперечення. Суперечливість явищ передбачає стрибкоподібний перехід від однієї якості до іншої, що з боку взаємовідносин старого й нового виступає процесом заперечення [13].

Діалектика як методологія містить, насамперед, такі загальні категорії, як «зміст», «форма», «сутність», «явище», «причина», «наслідки». Категорії, що відображають специфічні зв'язки у процесі пізнання: «матерія» та «свідомість», «емпіричне» та «теоретичне», «абстрактне» і «конкретне», «історичне» і «логічне». Загальнонаукові методи, які використовуються у всіх науках або більшості з них: структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного [14].

В. М. Шейко, Н. М. Кушнарєнко до загальнонаукових методів зараховують: методи, що використовуються на теоретичному рівні дослідження (індукція, дедукція, системний підхід тощо); методи, що використовуються як на теоретичному, так і емпіричному рівнях дослідження (формалізація, абстрагування, аналіз і синтез, систематизація, узагальнення, моделювання тощо) [15, с. 67]; методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, вимірювання, порівняння, візуально-графічні методи) [16, с. 35–37].

Діалектика допомагає простежити взаємозв'язок окремого й загального, особливого й одиничного, необхідного й випадкового, причини й наслідки, допомагає визначити глобальні тенденції еволюції інституту митної справи, які наразі системно взагалі слабо вивчені. Перш за все це зумовлено відсутністю достатнього досвіду в оцінці довгострокових макроекономічних ефектів лібералізації митної справи для країн з перехідною економікою, а також необхідність змін в організації митної справи шляхом пошуку альтернативних рішень щодо її модернізації: ідентифікації системних проблемних аспектів, які на сучасному етапі впливають на ефективність митної справи; визначення пріоритетних напрямів модернізації, спрямованих на нівелювання причин ідентифікованих проблемних аспектів. Наприклад: а) спрощення митних процедур; б) посилення контролю за дотриманням митного законодавства; в) гармонізація митних правил;

г) імплементація положень міжнародних стандартів у контексті інтеграційних процесів [5].

Визначаючи концептуальні засади тих трансформацій, які здійснюються у сфері митної справи та які ще доведеться здійснювати, доречним, у контексті діалектичного методу, є апелювання до інституціонально-еволюційної теорії. Системні зміни в підходах представників цього напрямку тлумачаться як гармонізований процес концептуальних, правових, організаційних, технологічних та інших трансформацій прогресивного характеру, при чому роль держави в цьому процесі є винятково значущою [17]. Результатом процесу інституціоналізації є створення відповідно до заданих інституціональних умов соціально-економічних інститутів (організацій), які в повному обсязі відповідають вимогам, що висуває щодо них зовнішнє середовище [5] (у нашому випадку – міжнародні норми та стандарти) та внутрішні детермінанти [18].

Але слід зазначити, що, на жаль, діалектичний метод пізнання не дає готових рішень тих питань, які він вивчає, а тільки озброює методологією пізнання для знаходження правильних і обґрунтованих рішень.

Одним із найбільш ефективних загальнонаукових методів є системний аналіз. Системний підхід (аналіз), який ґрунтується на принципах динамічної системи, взаємодії та взаємозалежності елементів, комплексності, цілісності та ієрархічності, в нашому дослідженні пов'язаний із вивченням розвитку митної справи як цілісної єдності, з пізнанням ступеня й характеру взаємозв'язку елементів (підсистем), що входять у системне утворення, де ідентифікації пріоритетів та конкретних заходів модернізації митної справи повинен передувати комплексний аналіз регламентації митної справи та стану її здійснення в Україні, який включатиме такі основні етапи: по-перше, визначення інституційного середовища митної справи; по-друге, визначення критеріїв ефективності здійснення митної справи, зокрема, на основі показників результативності функціонування митних органів; по-третє, формулювання доцільності трансформації митної справи на підставі аналізу ефективності функціонування митних органів.

Крім цього, забезпечення комплексного характеру економічних, організаційних та правових аспектів трансформації інституціональної структури складних економічних систем (від держави та її інститутів, одним із яких є митна справа) може бути реалізоване лише через принцип розв'язання низки завдань, при якому кожний пріоритетний напрям розглядався б як складова системного проекту, що інтегрується в програму вдосконалення державного регулювання ЗЕД у цілому.

Також системний метод є актуальним при аналізі системи принципів, форм, методів та інструментів, спрямованих на забезпечення завдань комплексної трансформації організації митної служби відповідно до реалізації

економічних інтересів держави в умовах інтеграції України у глобальний економічний простір.

Структурно-функціональний метод постає однією з найважливіших форм застосування цього методу саме в управлінських явищах та процесах, пов'язаних із функціонуванням митних органів, з визначенням їхньої системи та повноважень. Історичний метод надає можливість для всебічного дослідження явищ і подій у хронологічній послідовності. Основна мета такого дослідження полягає у виявленні внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей, суперечностей.

Аксіоматичний метод – це метод теоретичного дослідження та побудови наукової теорії, за яким певні її твердження беруть за вихідні аксіоми, а всі інші положення виводять із них шляхом міркування за певними логічними правилами.

До системи знання, яка формується на основі аксіоматичного методу, ставляться такі вимоги: вимога несуперечливості, згідно з якою в системі аксіом не може бути одночасно виведене будь-яке положення разом з його запереченням; вимога, за якою будь-яке положення, яке можливо сформулювати в цій системі аксіом, можна й довести або заперечити в цій системі; вимога незалежності аксіом, за якою будь-яка аксіома не має виводитися з інших аксіом системи.

Аксіоматичний метод сприяє точному визначенню наукових понять та відповідному вживанню їх, точному й чіткому міркуванню, упорядкуванню знання, усуненню з нього зайвих елементів, усуненню двозначностей і суперечностей. Аксіоматичний метод всебічно раціоналізує побудову й організацію наукової теорії, наукового знання загалом. У дослідженні розвитку митної справи за аксіому брались поняття, розроблені науковцями в економічній галузі, наприклад, митно-тарифне регулювання, зовнішньоекономічна діяльність та ін.

Порівняння або компаративістський метод – це процес зіставлення предметів або явищ дійсності з метою встановлення подібності чи відмінності між ними, а також знаходження спільного, що може бути властивим двом або кільком об'єктам дослідження. Компаративістський метод дослідження використовувався у процесі аналізу понять «митна справа», «митна діяльність», «митна політика», при аналізі положень національного законодавства та міжнародних стандартів, які доцільно імплементувати з огляду на визначені пріоритети модернізації, а також доцільності імплементации положень Кіотської конвенції, трансформації національного законодавства відповідно до Модернізованого митного кодексу ЄС та його імплементацийних положень.

Зміст історичного методу полягає у з'ясуванні сутності досліджуваного об'єкта за допомогою аналізу його історії (розвитку) з урахуванням усієї її багатогранності. Історичний метод пізнання полягає в дослідженні виник-

нення та генези митної справи, передумов формування митної політики держави, яка в результаті створює сучасну нову економіку.

Метод історизму дав змогу дослідити історико-правові витoki й розвиток митної справи в Україні, періодизацію, яку умовно можна поділити на шість етапів: перший – докиївський період в історії митної справи на українських землях (V ст. до н.е. – VIII ст. н.е.); другий – період Київської Русі та монголо-татарського панування (XI – XII ст.); третій – період Запорозького козацтва – Гетьманщини (XVI – перша половина XVIII ст.); четвертий – період входження українських земель до Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.); п'ятий – митна справа в Україні у радянську добу (1917–1991 рр.); шостий – період становлення й розвитку митної справи в період незалежності української держави (1991 – сьогодні).

Емпіричні методи дослідження є визначальними в наукових дослідженнях тому, що отримані за допомогою цих методів дані є підґрунтям для подальшого теоретичного осмислення пізнавальних процесів та створюють цілісну єдність наукового пізнання.

До основних емпіричних пізнавальних завдань зараховують збирання необхідного фактичного матеріалу про об'єкт дослідження, опитування (анкетні опитування, бесіда) – суть цього методу полягає в тому, що інформацію збирають шляхом реєстрації показників, отриманих у результаті опитування людей.

Опитування-інтерв'ю проводять у формі вільної бесіди, під час якої ставлять запитання, відповіді на які дають змогу отримати необхідну інформацію. Анкетні опитування проводять за регламентованою програмою. Для їхнього проведення розробляють анкету – визначений певним способом структурно організований набір запитань, кожне з яких дає змогу отримати дані, передбачені програмою опитування.

Бесіда – метод отримання інформації шляхом безпосереднього спілкування дослідника з респондентом. Перевага бесіди над анкетною: можливість фіксації реакції респондентів на поставлені запитання, а також статистичний метод, який використовують, наприклад, для вимірювання рівня правопорушень, що вчиняються у митній сфері.

Максимально наближені до дійсного стану справ дані про рівень правопорушень, учинених у митній сфері, неможливо встановити без використання методичних прийомів, які оперують статистичною інформацією і математичним апаратом. М. П. Клейменов зазначає, що вивчення взаємозв'язків необхідно проводити із застосуванням методів математичної статистики: регресійного, кореляційного, дисперсійного характерів тощо [19, с. 77], крім цього, на емпіричному рівні складаються схеми, показники динаміки правопорушень у митній сфері, з метою чуттєво-наочного

сприймання найбільш важливих тенденцій, пов'язаних із дослідженням митної справи в умовах нової економіки.

У сучасних умовах розвитку економіки нерідко застосовується метод економічного експерименту. Він полягає в теоретичному обґрунтуванні певних закономірностей і напрямів розвитку економіки чи її окремих складових. За великих масштабів економічної діяльності реалізація обґрунтованих положень у межах усієї економіки у разі їхньої помилковості може призвести до великих збитків. Щоб цього уникнути і водночас на практиці визначити істинність теоретичних висновків і рекомендацій, здійснюється їхня апробація на певному числі об'єктів економічної діяльності.

Такий підхід дає змогу апробувати теоретичні моделі практикою економічного життя. З методом економічного експерименту тісно пов'язаний метод економічного моделювання. Це формалізований опис і кількісне вираження економічних процесів, що формалізовано відображають реальну картину економічного життя, наприклад, розрахунок можливих економічних ефектів для України, зокрема в розрізі зміни фіскальних надходжень унаслідок модернізації митної справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кузнєцов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в Українському вимірі : монографія. Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. 908 с.
2. Клименюк О. В. Методологія та методи наукового дослідження : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2005. 186 с.
3. Братусь Б. С. Аномалии личности. Москва : Мысль, 1988. 301 с.
4. Баскатов А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: учебн. пособ. Київ : МАУП, 2002. 216 с.
5. Суворов В.В. Інституційні аспекти модернізації митної справи в Україні. *Ефективна економіка*. 2012. № 3.
6. Сачков А. Н. Судебная власть: методология правового исследования: монографія. Москва : Юрлитинформ, 2013. 216 с.
7. Керимов Д. А. Методология права. Москва, 2001. 560 с.
8. Малишев В. С., Бесчасний В. М., Назимко Є. С. Застосування амністії в Україні: кримінально-правове дослідження: монографія. Донецьк: Видавництво Ноулідж, 2014. 170 с.
9. Гребеньков Г. В., Назимко Є. С. Методология кримінально-правових досліджень: наук.-практ. посіб. Донецький юридичний інститут МВС України. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 201 с.
10. Бойко А. Методология пізнання економічної злочинності. *Вісник Львівського національного університету імені І. Франка. Серія юридична*. 2008. Вип. 47. С. 153–163.

11. Митрохин Л. Н. Религии «Нового века». Москва, 1985. 164 с.
12. Щерба С. П. Філософія : підручник. Київ: Кондор, 2007. 408 с.
13. Калмиков В. М. Філософія: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2008. 431 с.
14. Зайчик О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави та права: Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
15. Шейко В. М., Кушніренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. Київ: Знання-Прес, 2002. 295 с.
16. Хилюк С. В. Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини) : дисертація на здобуття наукового ступеня к. ю. н. за спец: 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 258 с.
17. Иншаков О., Фролов Д. Эволюционная перспектива экономического институционализма. *Вопросы экономики*. 2010. № 9.
18. Клейнер Г. Б. Эволюция институциональных систем. М. : Наука, 2004.
19. Клейменов М. П. Уголовно-правовое прогнозирование. Томск: Издательство Томского университета, 1991. 168 с.

1.4. Митна політика в умовах глобалізації

Наприкінці ХХ століття оформився новий економічний простір – глобальне економіка. Глобальні економічні процеси, які охопили національні економіки і перетворюють світ на гігантський господарський механізм планетарних масштабів, стали визначальними. Характерними проявами глобалізації є лібералізація політики зовнішньої торгівлі через створення системи СОТ і прогрес в сфері виробничих і телекомунікаційних технологій, що забезпечують пришвидшення просування товарів, послуг, капіталів і робочої сили між державами. Процеси глобалізації загострили конкуренцію та сформували нових економічних суб'єктів (транснаціональні корпорації, міжнародні економічні і фінансові організації), які сьогодні є рушійною силою всіх ключових процесів в сучасній світовій економіці та функціонують в транскордонному економічному просторі.

Указані тенденції розвитку світової економіки вимагають чіткого формулювання й послідовного провадження ефективної, тобто спрямованої, з одного боку, на захист національного товаровиробника, а, з іншого, – на забезпечення конкурентних переваг вітчизняної економіки на світовому ринку, та орієнтованої на інноваційний розвиток, державної митної політики, яка є одним з основних регуляторів зовнішніх економічних і політичних зв'язків.

Глобалізація є складним і багатограним процесом всесвітньої економічної, політичної, культурної інтеграції та уніфікації. Одними з перших науковців, хто ввів до наукового обігу термін «глобалізація», зазвичай виділяють Т. Левітта, Дж. Макліна, Р. Робертсона, які пов'язали процес глобалізації з логікою перетворення світу в єдине ціле [1, с. 27; 2, с. 25–31].

У 2000 році спеціалісти Міжнародного валютного фонду визначили чотири базові аспекти глобалізації: торгівлю й фінансові транзакції, рух капіталу та інвестицій, міграцію людей та розповсюдження знань [3].

У зарубіжній академічній літературі зазвичай розглядають три основні напрямки глобалізації: економічну, культурну та політичну глобалізацію [4, с. 146.]

Відомий дослідник глобалізації Ян Шолте узагальнив трактування глобалізації та виокремив п'ять ключових її визначень. По-перше, глобалізацію слід розглядати як інтернаціоналізацію, що знаходить прояв у поглибленні міжнаціональних соціальних та економічних відносин і поступовому переході до такого типу суспільних відносин, де першочерговими постають глобальні інтереси. По-друге, глобалізація як лібералізація. По-третє, глобалізація як процес, що уніфікує суспільні економічні відносини шляхом поширення знань та досвіду через світові інформаційні системи. По-четверте, глобалізація як процес модернізації суспільства шляхом локального самовизначення та поширення модернізму. По-п'яте, глобалізація як механізм створення єдиного суспільного простору, що немає територіальних обмежень та визначеності. Вона є процесом, що трансформує реконфігурацію географії таким чином, що суспільний простір вже не відображається у поняттях територіальних просторів, територіальних відстаней і кордонів [5, с. 234–238].

Вітчизняні науковці також приділяють увагу цим актуальним процесам. Так, О. В. Плотніков характеризує глобалізацію як загальний, всеохоплюючий процес у межах якого існують різні глобалізаційні напрямки розвитку [6, с. 197].

Як зазначає Ю. Г. Козак, глобалізація – це метасистема, що характеризується прискоренням темпів розвитку усіх сфер суспільного життя – економічної, політичної, соціальної, духовної. В основі глобалізації лежить інтернаціоналізація людської діяльності. Крім цього, він виокремлює чотири виміри глобалізації: економічна, військова, екологічна, соціально-культурна [7, с. 22].

Структура глобалізаційного процесу також представлена і в працях О. Білоруса, Д. Лук'яненка, А. Поручника. Науковці зазначають, що глобалізація як всепоглинаючий процес включає в себе наступні складові: економічний, політичний, соціальний, науково-технологічний, екологічний та інші [8, с. 13].

На думку І. Бочана та І. Михасюка, «глобалізація – це і стан, і процес, і перспектива розвитку людського суспільства, з'єднання людськості у цілісному світі» [9, с. 23]. Дослідники розкривають зміст глобалізації наступним чином: глобалізація – тенденція до відходу від окремих національних економічних одиниць у напрямі створення єдиного великого глобального ринку; історичний соціальний процес, змістом якого є зростаючий взаємозв'язок і взаємозалежність національних економік, політичних та соціально-культурних систем, а також взаємодія суб'єктів світосистемних відносин різних рівнів щодо регулювання їх діяльності в різних сферах на єдиному світовому просторі [9, с. 360].

О. Л. Бакаєв зазначає, що основною сферою глобалізаційного процесу є система міжнародних відносин, в якій можна виділити такі напрямки глобалізації, як: політична, економічна, культурна, екологічна, глобалізація комунікацій тощо [10, с. 195].

Отже, глобалізація є новим етапом в розвитку людства, найвищим ступенем інтернаціоналізації соціально-економічних відносин, об'єктивним процесом формування і поступового розвитку єдиного загальносвітового суспільного простору.

Одним із найрозвиненіших елементів загального глобалізаційного процесу визнано економічну глобалізацію [10, с. 195], яка є результатом поглиблення економічної інтеграції між країнами внаслідок пришвидшення транскордонного руху товарів, послуг, технологій, капіталів і людських ресурсів та веде до формування глобального світового ринку.

Вплив економічної глобалізації виявляється у посиленні взаємозалежності національних економік через систему транснаціональних корпорацій (ТНК), які є рушієм усіх ключових процесів сучасної економіки. ТНК визначають динаміку, структуру, рівень конкурентоздатності товарів і послуг на світовому ринку, контролюють міжнародний рух капіталів і прямих іноземних інвестицій. Відкритість національних економік, що є одним із ключових вимог Вашингтонського консенсусу, найбільше відповідає саме інтересам ТНК. Інтернаціоналізація виробництва дозволяє ТНК захоплювати ринки, обминаючи митні перешкоди. Чисельність ТНК збільшується швидкими темпами. Так, за даними Конференції ООН по торгівлі і розвитку (ЮНКТАД), в 1960-х роках кількість ТНК досягала 10000. Лише за 20 років, з 1990 р. по 2008 р., загальна кількість ТНК збільшилась понад два рази, з 35000 до 82000 з оборотом не менше 7 трлн. дол. ТНК контролюють біля 2/3 світової торгівлі та 80% всіх існуючих у світі патентів, ліцензій, ноу-хау. Також неухильно зростає кількість філій і дочірніх підприємств ТНК: за той же період вона збільшилась з 150000 до 800000. Майже всі великі ТНК належать до «тріади»: США, ЄС, Японія. При цьому кількість ТНК, які базуються на території країн з розвинутою економікою, має стійку

тенденцію до зменшення, натомість кількість компаній на території країн, що розвиваються, неухильно зростає.

Розвиток та хід загального процесу глобалізації відіграє важливу роль для світового господарства. До переваг глобалізації дослідники традиційно відносять: посилення світової конкуренції, поглиблення міжнародного поділу праці, зростання обсягів виробництва на національному та світовому рівнях, впровадження інновацій у світових масштабах, економію на масштабах виробництва, що призводить до зменшення витрат і зниження цін тощо. Їй притаманні також «плюси» зовнішньоекономічного характеру, такі як свобода вибору, що обумовлена міжнародним рухом товарів, капіталу та робочої сили, свобода мислення, що тісно пов'язана з міжнародним рухом ідей [11].

За останні двадцять років із зростанням кількості країн, які стали більш відкритими до глобальних економічних сил, відсоток відсталих країн, які проживали у надзвичайній бідності, – визначається як проживання на суму менше одного долара на день на душу населення – наполовину зменшився. Захисники глобалізації стверджують, що найбільшу потребу у глобалізації мають люди із країн, що розвиваються, оскільки глобалізація забезпечує їх можливостями бути частиною світової економіки [12]

Колишній генеральний секретар ООН Кофі Аннан зазначив, що головними невдахами у сьогоdnішньому досить нерівноправному світі є не ті, які занадто піддалися глобалізації, а ті які залишились осторонь [13].

Серед негативних наслідків глобалізації зазначають: нестабільність світової економіки внаслідок високого ступеня взаємозалежності національних економік; пришвидшення поширення економічних і фінансових криз, яким багато країн не можуть протидіяти; послаблення внутрішнього суверенітету держав, зменшення їх ролі в регулюванні зовнішньоекономічних відносин; посилення торговельної експансії; посилення розриву між багатими і бідними країнами внаслідок нерівномірності розподілу «плодів» глобалізації; розповсюдження бідності в менш розвинених країнах; втрата високорозвиненими країнами мільйонів робочих місць внаслідок переміщення транснаціональними корпораціями виробництв в країни з дешевою робочою силою [14].

Суттєвим недоліком глобалізації стало її перетворення з об'єктивного процесу на проєкт домінуючої у світовій економіці групи країн. Голландський вчений Ян Пронк вважає, що «до 1989 року глобалізація була процесом, а в 90-ті роки стала проєктом. Сьогодні вона породжує зубожіння і нерівність. Зубожіння і нерівність вже не є її побічним продуктом. Це передбачуваний наслідок «навмисного дефолту» [15, с. 26, 67]. Намагання протидіяти негативному впливу глобалізації світової економіки науковці називають однією з головних причин об'єднання держав у регіональні економічні союзи [16, с. 285; 17, с. 33].

Всесвітня економічна інтеграція, що виявляється у формі глобалізації, та регіональна економічна інтеграція, що характеризується як процес зближення національних економік певних країн у вигляді утворення єдиного економічного простору в певних територіальних межах, є ланками одного й того ж процесу інтернаціоналізації господарського життя. Це взаємообумовлені, взаємозалежні інтеграційні процеси, що тісно пов'язані між собою і взаємодоповнюють один одного, і є етапом у розвитку загальносвітових глобалізаційних процесів.

Класична схема розвитку регіональної економічної інтеграції, яку запропонував Б. Баласса [18], передбачає еволюцію інтеграційних процесів країн-учасниць через поетапне проходження конкретних форм: зону вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний союз, економічний та валютний союз, повна інтеграція (табл. 1).

Історично найбільш чітко інтеграційні процеси проявились в Західній Європі, де створено єдиний економічний простір цілого регіону – Європейський союз, в рамках якого інтеграція досягла довершених форм.

Слід зазначити, що економічна інтеграція може бути ефективною, якщо країни, які інтегруються, є географічно близькими, мають приблизно однаковий рівень соціально-економічного розвитку, тривалий період і досвід економічної співпраці, а також розробили і дотримуються відповідних чітких правових і політичних рішень, спрямованих на взаємне проникнення і зближення національних економік, та координацію цих процесів з боку міждержавних та наддержавних органів.

Зазначені особливості глобалізації та економічної інтеграції дозволяють розглядати ці процеси не лише як позитивне чи негативне явище, а як своєрідний інструмент, вмале застосування якого дозволить отримати для національної економіки певні переваги в міжнародних економічних відносинах.

Світові та регіональні інтеграційні процеси передбачають лібералізацію міжнародної торгівлі, зниження торгових бар'єрів між країнами, тобто проявляються перш за все в митній сфері, під час реалізації державами митної політики. Активна участь України у глобальних світових процесах, а також обраний курс на інтеграцію з Європейським Союзом потребує цілісної та ефективною митної політики як інструменту реалізації власних національних економічних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності.

У науковій літературі існують різні підходи при визначенні поняття митної політики, її змісту, цілей та чинників.

Політика є системою відносин між людьми, що виникають з приводу організації і використання державної влади в суспільстві. Сучасні економісти визначають політику як загальні орієнтири для дій і прийняття рішень [19, с. 241]. Поняття «політика» застосовується в різних значеннях, але в цілому політика формується в сфері відносин і діяльності, яка

пов'язана з державною владою. Досить точно виражає поняття політики переклад цього слова з грецької *politike* – мистецтво управління державою. Зміст політики виражається в її цілях, пріоритетах, напрямках державного розвитку, вирішенні проблем, які постають, у механізмах її реалізації та прийнятті відповідних рішень.

Таблиця 1

Форми розвитку економічної інтеграції

Форми економічної інтеграції	Сутність	Ризики	Приклади
Зона вільної торгівлі	скасування митних зборів і податків, кількісних обмежень у взаємній торгівлі між країнами-учасниками для всіх або для певних класів товарів і послуг. Між країнами-учасниками зберігаються митні кордони і пости	Ризик втрати взаємовигідної торгівлі між сировинно- та технологічно-орієнтованими країнами угруповання	ЄЕС 1958–1968 рр. САНТ з 1960 р. NAFTA з 1994 р. Mercosur 1990–1994 рр.
Митний союз	скасування мит у взаємній торгівлі між країнами-учасниками, єдиний митний тариф відносно третіх країн	Єдиний митний тариф може бути невигідний окремим країнам-учасникам при торгівлі з третіми країнами	ЄЕС 1968–1986 рр. Mercosur з 1995 р. САЕС з 2010 р.
Спільний ринок	Лібералізація руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили між країнами-учасниками, єдиний митний режим щодо третіх країн	Міграція трудових ресурсів з менш розвинених до більш розвинених країн	ЄЕС 1987–1992 рр.
Економічний союз	Координація і уніфікація внутрішньої та зовнішньої економічної політики країн-учасників, перехід до єдиної валюти. Створення наднаціональних органів міждержавного регулювання	При погіршенні економічної кон'юнктури висока вірогідність розповсюдження економічної кризи на всіх країн-учасників	ЗАЕВС з 1994 р. ЄС з 1993 р.
Повна інтеграція	Створення наддержавної владної та управлінської структур. Економічна і політична інтеграція	Втрата окремими державами суверенітету внаслідок фактичного створення міжнародної конфедерації	поки не має

Джерело: складено за [20, с. 290–294; 21; 22]

С. В. Ківалов та Б. А. Кормич трактують митну політику як складову внутрішньої та зовнішньої політики, яка визначає зміст діяльності держави та її компетентних органів у сфері регулювання зовнішньоекономічних

відносин та організації митної системи і має на меті захист національних інтересів, національної безпеки та економічного суверенітету держави [23, с. 9].

Конструктивним можна вважати підхід до системного визначення поняття «митна політика» Д. В. Приймаченко, позаяк саме поняття має ідображати такі важливі моменти:

- митна політика є важливою, невід’ємною складовою державної політики;

- митна політика охоплює як процес свого формування, так і процес практичного втілення в життя;

- митна політика формується державними інституціями з урахуванням думки всіх зацікавлених сторін, а реалізується виключно державними органами;

- митна політика спрямована на забезпечення та захист прав і законних інтересів окремих громадян, суб’єктів господарювання, у цілому держави;

- митна політика розвивається в напрямку гармонізації та уніфікації із загальноприйнятими міжнародними стандартами.

Отже, митна політика – це відносно стабільна, організована діяльність державних інституцій, скерована на визначення мети та напрямків загальнодержавної політики в конкретній сфері та їх реалізація за допомогою політико-правових, економічних, організаційних заходів, спрямованих на захист національних інтересів і безпеки [24, с. 17].

Науковці Державного НДІ митної справи обґрунтовують, що митна політика – це система принципів та напрямів (рамкових стандартів) діяльності держави у сфері митного регулювання, зорієнтована на забезпечення економічних інтересів, безпеки і цілей держави [25, с. 105]

Згідно із законодавчим підходом, державна митна політика характеризується як динамічний процес, який спрямований у майбутнє, а тому містить цілі держави та стратегічні напрямки їх досягнення. Так, в Митному кодексі України зазначено, що державна митна політика – це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки [26].

Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики. Державна внутрішня політика в економічній сфері спрямована на забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, розвиток внутрішнього ринку, створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, тобто на захист національних інтересів. Зовнішньоекономічна політика спрямована на регулювання економічних відносин з іншими країнами, на забезпечення ефективного використання зовнішнього фактора у національній економіці. Таким чином, митна політика є невід’ємною

складовою зовнішньої і внутрішньої політики держави і забезпечує інтеграцію вітчизняної економіки зі світовою економікою.

Загалом можна стверджувати, що митна політика є системою політичних, економічних, правових та організаційних заходів держави, що реалізуються у сфері митного регулювання, спрямованих на захист внутрішньо- і зовнішньоекономічних національних інтересів відповідно до цілей і завдань політико-економічних пріоритетів розвитку країни.

Основними формами реалізації митної політики держави, залежно від масштабів її втручання в зовнішньоторговельну діяльність, є протекціонізм та фритредерство. Протекціонізм переслідує мету захистити національне господарство від іноземної конкуренції шляхом підвищення імпорتنих мит, обмежень і заборон стосовно ввезення деяких товарів [27, с. 307]. У вузькому сенсі під протекціонізмом розуміють митну політику, спрямовану на обмеження чи недопущення товарів іноземного походження на внутрішній ринок. У сучасному розумінні фритредерство (вільна торгівля) характеризується відсутністю або мінімальним втручанням держави у зовнішню торгівлю, коли експортно-імпортні операції здійснюються в обсягах і за цінами вільного ринку, що склалися на основі співвідношення попиту і пропозиції [27, с. 444]. Політика вільної торгівлі передбачає скасування мита і кількісних обмежень на експорт та імпорт товарів.

Виконання державою своїх функцій в рамках реалізації митної політики здійснюється засобами митно-тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а також встановленням митних правил і процедур.

Засоби митно-тарифного регулювання за своїм характером впливу є економічними і передбачають застосування імпортного та експортного митного тарифу, який виконує захисну та фіскальну функції. В Україні митно-тарифне регулювання здійснюється згідно з Митним кодексом України, Законом України «Про митний тариф України», Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність», іншими законами та міжнародними угодами з питань митної справи шляхом стягнення мита та митних платежів при переміщенні товарів через митний кордон держави.

Засоби нетарифного регулювання мають адміністративний характер і передбачають встановлення державою ліцензування, квотування, а також технічних бар'єрів щодо експортованих чи імпортованих товарів. Так, згідно з нормами Податкового кодексу України [28], сьогодні заходами нетарифного регулювання є наступні:

- ліцензування і квотування зовнішньоекономічних операцій;
- застосування спеціальних заходів щодо імпорту товарів в Україну;
- процедура реєстрації зовнішньоекономічних контрактів;
- процедура видачі ліцензій на право імпорту, експорту – спирту, алкогольних напоїв та тютюнових виробів;

- дозвільна система служби експортного контролю;
- сертифікація товарів, що ввозяться в Україну;
- дозвільна система органів державної влади, що здійснюють санітарно-епідеміологічний, ветеринарний, фітосанітарний, екологічний та інші види контролю;
- реєстрація лікарських засобів, виробів медичного призначення, імунобіологічних препаратів, харчових добавок;
- застосування державного пробірної контролю.

Отже, митне регулювання визначає ступінь зовнішньоекономічної активності суб'єктів господарювання, сприяє забезпеченню національних економічних інтересів, стимулює або стримує розвиток інтеграційних процесів між державами.

Зміст і механізми реалізації митної політики детерміновані певними об'єктивними факторами, які формуються на загальносвітовому та державному рівнях. До загальносвітових чинників, що визначають умови розвитку світового господарства, належить глобалізація. Регіональна економічна й політична інтеграція визначає умови формування стратегій економічного розвитку країн та належить до факторів державного рівня. Особливу роль митна політика як невід'ємна складова економічної політики виконує з урахуванням загальносвітового фактору економічної інтеграції держав в міжнародних організаціях, таких як Світова організація торгівлі, Європейський Союз. Основним наслідком інтеграції є глобалізація фінансових і товарних потоків, системна взаємодія національних економік країн-учасників таких організацій, гармонізована митна політика.

Автори підручника [29, с. 24] виділяють три групи чинників формування і реалізації митної політики: економічні – загальний стан економіки країни, особливості її економічної системи, особливості розвитку окремих галузей економіки, існуючі зовнішні економічні зв'язки, стан світових економічних відносин; ідеологічні та політичні чинники – програми уряду щодо захисту внутрішнього ринку та окремих його сфер, екологічної безпеки країни, охорони моралі та духовності; міжнародні чинники – членство держави у різноманітних міжнародних організаціях, наявність двосторонніх та багатосторонніх міжнародних угод, участь держави у митних та економічних союзах, підтримка певних міжнародно-правових та економічних санкцій, політика уряду щодо надання преференцій окремим державам та інше.

Отже, на митну політику справляють як прямий, так і опосередкований вплив зовнішні і внутрішні економічні й політичні чинники, а також заходи, які провадить держава в інших сферах суспільного життя. Водночас, митна політика є інструментом впливу та визначає основні завдання розвитку економіки в частині зовнішньоекономічних зв'язків, забезпечує залученість країни до світових інтеграційних процесів.

Відповідно, за таких умов формування національної митної політики актуалізує проблему забезпечення державі митної безпеки як складової підсистеми національної безпеки. Як зазначено в [30], завданням митної безпеки є вирішення таких важливих завдань як створення умов для активізації розвитку економічних суб'єктів, вітчизняного науково-технічного й інноваційного потенціалів, підвищення конкурентоспроможності національної економіки, упровадження дійового механізму збереження й відтворення природних, трудових, інтелектуальних, енергетичних ресурсів та основних фондів на території держави, а також економічного стимулювання найефективнішого їх використання в межах країни; заохочення підприємств до ефективного зовнішньоекономічного співробітництва.

Отже, формування і реалізація державної митної політики є складним процесом, який вимагає застосування різних стратегій і технологій, урахування комплексного характеру її впливу на економічні процеси в державі, складного впливу процесів, що відбуваються в міжнародній економіці і політиці, а також необхідності визначення певного змісту митної політики з точки зору вибору пропорцій між протекціонізмом і фритредерством.

Переваги фритредерства пояснюють переважно усуненням недоліків протекціонізму, пов'язаних з захистом національної економіки від іноземної конкуренції. Зокрема, вільна торгівля дозволяє поліпшити добробут залучених до цього процесу країн в результаті запровадження міжнародної спеціалізації виробництва й обміну на основі принципу порівняльних переваг, стимулює розвиток інновацій та підвищення якості продукції внаслідок посилення міжнародної конкуренції. Вільна торгівля також оптимізує процес розподілу виробничих ресурсів та сприяє міжнародній концентрації виробництва і масовому випуску товарів.

Прихильники протекціонізму та жорстких заходів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньої торгівлі стверджують, що їх застосування сприяє розвитку промисловості країни, її стійкому економічному зростанню і, у підсумку, перетворенню на багату країну. Водночас, впровадження політики фритредерства (вільної торгівлі) в країні з недостатньо високим рівнем економічного розвитку призводить до знищення її промисловості, економічному занепаду і зубожінню населення [31, с. 30, 53–55, 91–92, 200, 207–212; 32, с. 16–17]. На підтвердження таких висновків науковцями наводиться багато прикладів індустріалізації і зростання добробуту країн, які захищали своїх виробників введенням тарифних і нетарифних бар'єрів щодо зовнішньої торгівлі, і які стали сучасними світовими лідерами (США, Велика Британія, Норвегія, Японія, так звані «азійські тигри»). Усі періоди бурхливого економічного зростання цих країн (включно з економічним піднесенням в середині ХХ ст.) співпадали з періодами протекціонізму. Водночас, є достатньо зворотних прикладів деіндустріалізації та швидкого збідніння країн (Монголія,

Еквадор, Мексика, Перу, Руанда тощо), які провадили політику фритредерства в умовах несиметричної вільної торгівлі.

Історія свідчить, що симетрична вільна торгівля, тобто між країнами, які знаходяться приблизно на однаковому рівні розвитку, корисна обом сторонам. Несиметрична вільна торгівля (країна експортує сировинні товари, а імпортує промислові) призводить до того, що бідна країна спеціалізується на бідності, а багата – на багатстві. Відомий норвезький економіст Е. Райнерт стверджує, що для отримання вигід від вільної торгівлі бідна країна спочатку має позбутися своєї «міжнародної спеціалізації на бідності» шляхом інвестування її національної промисловості та послуг за одночасного державного регулювання зовнішньої торгівлі у вигляді високих імпорتنих мит, заборонних вивізних тарифів на певні групи товарів, надання субсидій та податкових пільг національним виробникам тощо. Каменем спотикання у виборі «протекціонізм vs вільна торгівля» Е. Райнерт називає «контекст і час для введення режиму вільної торгівлі», адже «економічна інтеграція племені амазонських туземців і Силіконової долини» не може призвести до однакового багатства обох сторін [31, с. 200, 207–212].

Слід зазначити, що протягом усієї економічної історії періоди лібералізації та протекціонізму змінювали один одного у митній політиці більшості країн. Сучасна світова практика реалізації митної політики побудована на комбінації її протекціоністських та лібералізаційних форм, але загальною домінуючою тенденцією є політика вільної торгівлі. Остаточний курс на політику вільної торгівлі сформувався після підписання Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1947 року, відповідно до якої була забезпечена прогресивна лібералізація тарифних та нетарифних бар'єрів на багатосторонній основі [33, с. 85]. Найвищою точкою подальшого панування фритредерства стало створення Світової організації торгівлі (СОТ), яка вступила в силу з 1995 року.

Процеси економічної інтеграції передбачають взаємозумовленість та взаємозв'язок методів митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності різних держав та взаємодію їх митних органів. Тому на формування і реалізацію національної митної політики справляє безпосередній вплив участь країни в міжнародних договорах та членство в міжнародних організаціях.

З приєднанням у 2008 році до СОТ Україна зобов'язалась будувати свою торговельну політику на основі загально визначених норм і правил і, водночас, отримала доступ до тих можливостей, які витікають із членства в СОТ. Після вступу до СОТ Україна змінила тарифи, привівши ставки ввізного мита до їх зв'язаних рівнів [34]. Україна значно знизила митні збори на імпорт сільськогосподарської і продовольчої продукції, а також приєдналась до низки секторальних «нульових» домовленостей про зниження ставок на такі групи товарів: сталь, іграшки, деревина, кольорові метали,

фармацевтичні препарати, папір, сільськогосподарська техніка, меблі, інформаційні технології, наукове, медичне обладнання, будівельна техніка, дистильовані спирти, цивільна авіація.

З дати вступу до СОТ Україна зобов'язалась скасувати кількісні обмеження на імпорт або інші нетарифні заходи, такі як ліцензування, квотування, заборони, дозволи, вимоги попереднього санкціонування, вимоги ліцензування; внести зміни до своїх законодавчих актів щодо антидемпінгових, компенсаційних та захисних заходів; скасувати всі експортні субсидії та субсидії на заміщення імпорту; надавати пріоритет використанню міжнародних стандартів як основи для національних стандартів, технічних регламентів та процедур оцінки відповідності; застосувати всі санітарні та фітосанітарні заходи та процедури ліцензування імпорту відповідно до вимог Угоди про СОТ.

Аналізуючи позитивні ефекти від вступу України до СОТ, слід зазначити, найсуттєвішими перевагами вступу України до СОТ є зменшення тарифних та нетарифних обмежень доступу українських товарів на світові товарні ринки, отримання українськими товарами режиму найбільшого сприяння у торговельному просторі країн-членів СОТ та можливість захисту інтересів національних виробників відповідно до процедури розгляду торгових спорів СОТ. Водночас, Україна ще не відчула усіх переваг членства в СОТ, оскільки протягом усіх 10 років перебувала під впливом об'єктивних негативних факторів [35]

Отже, вступ України до СОТ призвів до істотних змін в реалізації митної політики в напрямку її лібералізації.

Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом, створення на її основі поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі з ЄС, що набула чинності з 1 січня 2016 року, передбачає відповідне узгодження митної політики.

Митна політика Європейського Союзу ґрунтується на концепції побудови внутрішнього ринку, загальних правилах і процедурах, що забезпечують застосування тарифних і нетарифних заходів на рівні ЄС щодо зовнішньої торгівлі з третіми країнами, реалізацію спільних заходів торговельної політики. Митна політика ЄС передбачає виконання спільних правил в діяльності митних адміністрацій країн-членів співтовариства.

Ці правила виходять за межі Митного союзу зі спільним тарифом, поширюючись на всі аспекти торговельної політики (преференційна торгівля, охорона здоров'я, екологічний контроль, спільна сільськогосподарська та риболовна політика, захист внутрішніх економічних інтересів шляхом застосування нетарифних інструментів тощо). Митна політика ЄС спрямована на забезпечення ефективного контролю торговельних потоків, розробку та впровадження сучасних методів посилення співробітництва між різними службами, що беруть участь у цьому процесі. Зона вільної торгівлі

створюється з метою повного усунення мит і торговельних обмежень між країнами, що утворюють ЗВТ, які зберігають власний митний тариф і зовнішньоторговельну політику [36, с. 399–401]

Українська державна митна політика має поєднувати стандартні правила європейського законодавства і національні особливості та пріоритети, має сприяти конкурентоспроможності нашої держави в умовах інтеграції до європейського співтовариства.

Основними завданнями митної політики України в умовах глобалізації можна визначити:

- забезпечення національної безпеки і пріоритетності національних економічних інтересів;
- реалізація національних пріоритетів внутрішньої політики, стимулювання розвитку регіонів;
- реалізація стратегії зовнішньоекономічних відносин країни через формування оптимальних митних інструментів;
- забезпечення корпоративних інтересів суб'єктів господарської діяльності за межами державних кордонів;
- забезпечення доступу вітчизняних споживачів до якісних імпортованих товарів;
- ефективне виконання фіскальної функції митної політики;
- вирішення існуючих проблем митної системи (боротьба з контрабандою та корупцією, наближення митного законодавства до міжнародних вимог, ефективне функціонування митних органів).

Як зазначає П. Пашко, «найбільш оптимальною моделлю взаємовідносин України зі світовим економічним простором є політика помірною протекціонізму: рух у напрямі політики «вільної торгівлі» з точковим використанням інструментарію протекціонізму [37].

Протекціоністська політика має бути спрямована, перш за все, на відродження української промисловості на новому інноваційному підґрунті, стійку економіку, яка залежить великою мірою від внутрішнього ринку, ріст середнього класу, що гарантує політичну стабільність. При цьому ефективна система протекціонізму не надає монополію місцевим виробникам та підприємцям, а стимулює заміну зовнішньої конкуренції внутрішньою. Без промислового прогресу наша держава не досягне успіхів в економічному, соціальному, інтелектуальному та політичному розвитку.

Отже, глобалізація, з одного боку, посилює єдність світу, сприяє розповсюдженню інновацій, цінностей економічної свободи, відкриває величезні можливості для поступального розвитку національних держав. З такого погляду, митна політика держави має орієнтуватись на активну участь країни в міжнародних відносинах, всебічний розвиток співпраці з різними суб'єктами світових економічних процесів – державами, міждержавними об'єднаннями, митними та економічними союзами,

міжнародними економічними і фінансовими організаціями, бізнесовими структурами тощо.

З іншого боку, глобалізаційні процеси висувають жорсткі вимоги до економічного, соціального і культурного рівня країн, які перебувають на різних стадіях свого розвитку та мають різні можливості для самореалізації. У країнах, які зможуть адаптуватись до таких вимог, стабільність та добробут зростатимуть, в іншому разі – зусилля доведеться спрямовувати на зменшення негативних наслідків глобалізації. Відповідно, митна політика держави має своїм завданням адаптувати національну економіку до цієї системи глобальних економічних зв'язків, інакше країна залишиться на узбіччі світового економічного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Иноземцев В. Л. Глобализация: иллюзии и реальность *Свободная мысль – XXI*. 2000. № 1. С. 26–36.
2. International Migration Outlook 2011. Organisation for economic cooperation and development, 2011. 452 p.
3. Globalization: Threats or Opportunity. / International Monetary Fund. 12.04.2000. IMF Publications. (Corrected January 2002). URL: <https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/041200to.htm> (дата звернення: 30.01.2019 р.)
4. Babones, Salvatore. Studying Globalization: Methodological Issues. *The Blackwell Companion to Globalization*. / George Ritzer (ed.): Wiley-Blackwell, 2008. 735 p.
5. Scholte J. A. Globalization. A critical introduction. London : Palgrave, 2000. 361 p.
6. Плотніков О. В. Фінансовий менеджмент у транснаціональних корпораціях: навч. посіб. Київ : Кондор, 2008. 252 с.
7. Козак Ю. Г. Світова економіка : навч. посібн. / за ред. Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, Н. С. Логвінової. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 328 с.
8. Білорус О., Лук'яненко Д., Поручник А. Методологічні проблеми дослідження інтернаціоналізації та глобалізації. *Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації* : монографія / за ред. Д. Г. Лук'яненка. Київ: КНЕУ, 2001. 538 с.
9. Бочан І. О., Михасюк І. Р. Глобальна економіка. К. : Знання, 2007. 403 с.
10. Бакаєв О. Глобалізація фінансових ринків. *Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації* : монографія / за ред. Д. Г. Лук'яненка. Київ: КНЕУ, 2001. 538 с.

11. Червінський А., Шутиш М. Глобалізація: Україна залишається напіввідкритою і напівпрозорою. *Україна Business*. 2014. № 16. С. 4–5.
12. Globalization: A Brief Overview / IMF:issues brief. 02 May 2008, p.1. URL: <http://www.imf.org/external/np/exr/ib/2008/053008.htm> (дата звернення: 31.01.2019 р.)
13. From remarks at an UNCTAD conference in February 2000, in Johan Norberg (2003), *In Defense of Global Capitalism*. Washington: Cato Institute, p. 155.
14. Безрукова Н. В., Свічкарь В. А. Економічна глобалізація: аналіз основних протиріч та наслідків. *Економіка і регіон*. 2016. № 3 (58). С. 62–67.
15. Globalization, Poverty and Conflict. A Critical «Development» Reader / Max Spoor (ed.). Springer Netherlands / The Netherlands, 2004. 340 p.
16. Матвєєнко В. К. Економічна глобалізація та регіональна інтеграція – дві форми інтернаціоналізації світового господарства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 4 (51). С. 282–287.
17. Булатова О. В. Регіональна складова глобальних інтеграційних процесів: монографія. Донецьк : ДонНУ, 2012. 386 с.
18. Balassa V. *The theory of Economic Integration*. Homewood, Illinois : Richard D. Irvin, 1961. 304 p.
19. Осовська Г. В., Юркевич О. О., Завадський Й. С. Економічний словник, К. : Кондор, 2007. 358 с.
20. Гронтковська Г. Е., Ряба О. І., Венцурик А. М., Красновська О. І. Міжнародна економіка : навч. посіб. / за ред. Г. Е. Гронтковської. К. : Центр учбової літератури, 2014. 384 с.
21. Інтеграційні процеси сучасності / А. С. Філіпенко та ін. Київ : Знання України, 2004. 304 с.
22. Мариніна С. В. Сутність, проблеми та перспективи розвитку форм міжнародної економічної інтеграції. *Зовнішні торгівля: економіка, фінанси, право*. 2014. № 5–6 (76–77). С. 40–47
23. Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна політика України : підручник. Одеса : Юрид. літ., 2002. 256 с.
24. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2006. 332 с.
25. Митна політика та митна безпека України : монографія / за заг. ред. П. В. Пашка, І. Г. Бережнюка. Хмельницький. : ПП Мельник А. А., 2013. 338 с.
26. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 р. № 4495 – IV. Дата оновлення: 25.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення: 31.01.2019 р.)
27. Митна енциклопедія : в 2 т. / редкол. : І. Г. Бережнюк та ін. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. Т. 2. 536 с.

28. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI Дата оновлення: 1.01.2019. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 31.01.19 р.)

29. Дубініна А. А., Сорокіна С. В., Зельніченко О. І. Митна справа: підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 320 с.

30. Дацків Р. Вплив глобалізації на зовнішньоекономічну безпеку України *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 12 (30). С. 129–138.

31. Райнерт Эрик С. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными / пер. с англ. Н. Автономовой; под ред. В. Автономова Москва: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2011.384 с.

32. Stiglitz J. *Globalization and Its Discontents*. London – New York : W. W. Norton & Company, 2002. 320 p.

33. Кормич Б. А. Класичні форми митної політики: зміст та історія формування *Lex Portus*. 2016. № 2. С. 76–86

34. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі : Закон України від 10.04.2008 р. №250-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-17>. (дата звернення: 31.01.2019 р.)

35. Україна в СОТ 10 років. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=00055263-dcbf-405e-8d71-c7da7abaa3c9&title=UkraineVSot10-Rokiv> (дата звернення: 4.02.2019)

36. Енциклопедія державного управління : в 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України; наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. Том 7: Державне управління в умовах глобальної та європейської інтеграції / наук.-ред. колегія : І. А. Грицяк (співголова), Ю. П. Сурмін (співголова) та ін. 764 с.

37. Пашко П. В., Пісной П. Я. Митна політика та митна безпека України. *Фінанси України*. 2009. № 1. С. 74–79.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛУЗІ МИТНОЇ СПРАВИ

2.1. Митна політика Європейського Союзу: ретроспективний погляд та сучасні особливості

Сучасна глобальна економіка характеризується збільшенням обсягів світової торгівлі товарами, послугами, факторами виробництва та прискоренням руху капіталів та трудових ресурсів між країнами світу. За оцінками експертів та науковців, дана тенденція в майбутні три десятиліття зберігатиметься, і потоки експорту та імпорту зростатимуть. У даному випадку важливо розуміти, які цьому є передумови та чинники впливу.

Як свідчить світова практика, сучасна глобальна економіка характеризується двома протилежними тенденціями, зокрема процесами інтеграції та дезінтеграції. У контексті проведеного дослідження цікавими є інтеграційні процеси між країнами, які є найближчими сусідами та мають спільний кордон. Історія сучасної економіки свідчить про те, що найбільш тісними інтеграційними зв'язками характеризуються країни Західної Європи, а саме Європейський Союз, який, на нашу думку, являє собою класичний приклад інтеграційного об'єднання, що пройшло всі етапи становлення та розвитку від зони вільної торгівлі до економічного союзу. Етапи інтеграції європейських країн до ЄС представлено у таблиці 1.

У сучасній науковій літературі існує багато робіт, в яких досліджено історію інтеграційних етапів створення Європейського Союзу, тому, на нашу думку, на цьому питанні зупиняти увагу немає сенсу. Так, предметом даного дослідження є особливості саме митної політики ЄС у контексті часового виміру, від ретроспективи до сьогодення.

Зона преференційної, а потім вільної торгівлі – це початковий етап економічної інтеграції, і, безумовно, першочерговий, саме він характеризується зближенням країн та їхньою відкритістю до співробітництва та взаємодії. Однак, вважаємо, що саме митний союз країн ЄС демонструє їхню інтеграцію в дії: вони не мають права проводити незалежну митну політику та мусять запроваджувати єдиний митний тариф відносно країн, які не є членами даного митного союзу. На додаток, обсяги товарів, які реалізуються у зоні дії митного союзу, зростають за відносно короткий термін у декілька разів.

Дані, надані сервером Eurostat, підтверджують тезу, наведену вище: протягом часу обсяги експорту та імпорту країн, які входять до митного союзу, зростають.

Хронологія етапів становлення Європейського Союзу

Рік	Країни-члени	Загальна кількість країн в інтеграційному об'єднанні
1957	Бельгія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Франція, ФРН	6
1973	Велика Британія, Данія, Ірландія	9
1981	Греція	10
1985	Гренландія (автономна територія Данії) вийшла із Союзу	10
1986	Іспанія, Португалія	12
1990	НДР (об'єдналась із ФРН, надалі як єдина Німеччина)	12
1995	Австрія, Фінляндія, Швеція	15
2004	Естонія, Кіпр, Латвія, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія	25
2007	Болгарія, Румунія	27
2013	Хорватія	28

Джерело: складено за [1]

General Agreement on Tariffs and Trade (Генеральна угода із тарифів і торгівлі) [3] визначає митний союз як територію, що об'єднує декілька митних територій, де, по-перше, скасовуються обмеження у торгівлі між територіями, що входять у даний союз; по-друге, всі країни, які входять до митного союзу, до територій, що до нього не входять, застосовують однакові митні правила торгівлі (так званий зовнішній ефект).

Як вже зазначалося раніше, найбільшої інтеграції в контексті створення митного союзу, досягли країни Західної Європи. До того моменту, коли було створено митний союз, існували зони преференційної торгівлі, які створювались для того, щоб зменшити обсяги імпорту, нижчого за цінами відносно цін національних товаровиробників. На додаток, широко застосовувались квоти до імпортованих товарів, обсяги яких на той момент були дуже значними. Тобто митна політика ЄС на той момент була націлена на активний захист національних товаровиробників. У свою чергу, це не стимулювало промисловість виробляти товари більш високої якості та модернізуватися. Як наслідок, від такої політики страждали споживачі: вони не мали альтернативи і були вимушені купувати не завжди якісні товари ще й за досить високими цінами. Так, відчувалася необхідність певних змін.

У 1957 році було підписано Римський договір, відповідно до якого країни-учасниці мали наступні зобов'язання: заборона митних обмежень (тарифів, квот); запровадження єдиного митного тарифу до третіх країн.

**Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі між європейськими
країнами-членами митного союзу**

Країна	1995 р.		2005 р.		2018 р.	
	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт	Експорт	Імпорт
Бельгія	132,4	123,9	230,3	217,8	380	380,4
Болгарія	:	:	:	:	37	35,5
Чехія	18,5	19,9	68,17	65,6	162,9	149,6
Данія	51,9	45,2	101	89,3	167,7	149,4
Німеччина	:	:	:	:	1585,8	1379,7
Естонія	:	:	:	:	19,3	18,4
Ірландія	38,9	33,1	135,4	116,9	396,4	289
Греція	15,1	23,7	42,5	59	66,7 (p)	67,2 (p)
Іспанія	:	:	:	:	422,2 (p)	389,5 (p)
Франція	277,1	257,5	477,4	475,9	737,4 (p)	755,6 (p)
Хорватія	:	:	:	:	26,1 (p)	26,5 (p)
Італія	:	:	: (c)	: (c)	555,3	511,2
Кіпр	5,1	5,1	8,4	8,5	15,4 (p)	15,3 (p)
Латвія	:	:	6	7,9	18	17,9
Литва	1,9	2,4	11,3	12,8	34,2	33,4
Люксембург	16,9	13,6	48,6	40,9	127	105,4
Угорщина	14	13,9	57	59	113,6	107,8
Мальта	3,5	3,7	5,4	5,5	17,8	15,3
Нідерланди	198	175,1	361,6	315	652,7 (p)	567,6 (p)
Австрія	61,8	64	123,5	115,4	215,1	200,7
Польща	25	22,5	85,2	87,8	276	258,9
Португалія	24,4	30,2	42,9	56,9	88,7	88,6
Румунія	:	:	:	:	85,1 (p)	91,2
Словенія	:	:	:	:	39,1	35,3
Словаччина	8,3	8,4	28,5	29,7	86,2	84,4
Фінляндія	36,7	29,1	66,3	59,8	90,4	92,1
Швеція	75,4	64,4	141,4	122,7	215,8	204
Об'єднане Королівство	262	259,3	510	559	742	775,6
Швейцарія	106,3	95,4	177	153	394,8 (p)	321,8
Албанія	:	:	:	:	2,4 (d)	5
Сербія	:	:	6,2	10	21,8	25,4
Туреччина	:	:	84,4	98,1	192,7	200

*: - дані недоступні;

(c) – конфіденційні дані;

(d) – визначення відрізняється;

(p) – попередні дані.

Джерело: складено за [2]

У цей же час проводиться гармонізація не лише митного законодавства, а й інших сфер національних економік (транспортної сфери, страхування вантажів, охорони прав споживачів та ін.). Нерідко були супротиви від національних урядів, але із часом ефект масштабу давав свої результати. Так основними результатами модернізації митної політики на той час вважаємо: гармонізацію та уніфікацію деяких сфер законодавства; зміцнення торговельних стосунків між країнами – членами митного союзу; зростання ефекту масштабу. Даними результатами характеризується перший етап дії митного союзу (1970-ті роки). Отже, було проведено значний пласт суспільної роботи, але деякі суперечності відносно торгівлі ще усунуто не було.

Другий етап тривав до 1993 року, він характеризувався так званою «війною з формальностями». Цей період став завершенням формування митного союзу, а також формуванням спільного ринку. Основними документами того періоду є Single European Act (SEA, 1986 р.) [4] та Maastricht Treaty (1992 р.) [5].

Усунення митних бар'єрів стимулювало зростання обсягів зовнішньої торгівлі, а також зростання ВВП країн – членів. Це був певного роду синергетичний ефект, тобто додаткове зростання макроекономічних показників. Зауважимо, що деякі сучасні вчені – економісти вважають, що завдяки створенню митного союзу багато структурних криз та проблем було пройдено успішно і з відносно незначними втратами.

З 1 січня 1993 року починається третій етап формування митного союзу: було скасовано митні кордони та почала функціонувати вільна від них зона, де діяли єдині митні документи, це, у свою чергу, стало суттєвим кроком до лібералізації торгівлі та позитивно вплинуло на економічне зростання країн-членів [6].

На сьогоднішній день підвалинами розвитку митного союзу є низка стратегій: у 2008 році в Брюсселі було підписано Стратегію розвитку Митного союзу, в якій у першому пункті зазначено, що Митний союз – це «основа Європейського союзу» [7]. Значне місце у стратегії відведено підтримці розвитку конкуренції на внутрішньому ринку ЄС, співробітництву та контролю з боку митних органів.

Важливо відзначити програму «Митниця – 2007 (2003–2007)», яка була створена на основі рішення № 253/2003/ЕС [8] від 11 лютого 2003 року. Метою даною програми стала координація діяльності митних органів національних економік, яка б відповідала внутрішнім потребам ринку Європейського Союзу.

Далі було рішення № 624/2007/ЕС [9], яке було підписано 23 травня 2007 року та встановлювало стратегію розвитку митних відносин в межах ЄС до 2013 року «Митниця – 2013». Завданнями програми стали: підтримка та розвиток електронних засобів для підвищення безпеки та захисту інформації; розвиток взаємовідносин між митними органами національних еконо-

мік; зростання та розширення співробітництва між митними органами Європейського Союзу та третіх країн; вивчення досвіду у сфері митного регулювання інших країн; спрощення засобів управління та митних систем з метою зменшення адміністративного тиску.

Звичайно, в даній роботі проаналізовано не весь перелік рішень та нормативних актів Європейського Союзу, присвячених митній політиці, проте, базуючись на ретроспективний аналіз, наведений вище, можна зробити висновок, що митний союз Європейського союзу – це класичний приклад подібного інтеграційного об'єднання.

Відповідно до статті 3 Договору про функціонування ЄС [10] митний союз є виключною компетенцією ЄС, на сьогоднішній день законодавством держав-членів ЄС регулюються фактично тільки статус національних митних органів і внутрішній регламент їхньої роботи.

Говорячи про джерела митного права ЄС, їх можна класифікувати таким чином:

- джерела первинного права;
- джерела вторинного права;
- судова практика Суду ЄС [11].

Аналізуючи джерела первинного права в цілому, необхідно зазначити, що після прийняття Лісабонського договору сучасний ЄС має простішу і логічнішу систему установчих документів:

короткий базовий договір, який містить, головним чином, загальні принципи структури Союзу (Маастрихтський договір, про який вже йшлося раніше);

більш детальний договір про функціонування ЄС (Римський договір 1957 року в редакції Лісабонського договору 2007 року).

При аналізі положень цих актів звертають на себе увагу наступні норми, які забезпечують функціонування митного союзу як частини внутрішнього ринку ЄС:

– ст. 3 (3) Договору про ЄС, яка закріплює, що Союз створює внутрішній ринок;

– ст. 4 (3) Договору про ЄС про співпрацю ЄС і країн-членів при виконанні завдань, що витікають з Договору, а також про те, що країни-члени створюють сприятливі умови для виконання Союзом його завдань і утримуються від будь-яких заходів, здатних поставити під загрозу досягнення його цілей;

– ст. 5 Договору про ЄС, а також Протокол № 2 до Договору про функціонування ЄС про принципи субсидіарності і пропорційності їх застосування;

– ст. 4 (2а) Договору про функціонування ЄС, що визначає спільну компетенцію Союзу і країн-членів відносно внутрішнього ринку;

- ст. 26 і 27 Договору про функціонування ЄС, де дається визначення поняття внутрішнього ринку і передбачається можливість виключення з механізму його регулювання;
- ст. 28 Договорів про функціонування ЄС, де закріплено, що Союз включає митний союз, який поширюється на весь товарообіг;
- ст. 114 і 115 Договору про функціонування ЄС про механізм зближення законодавчих та адміністративних положеннях країн-членів, що впливають на формування і функціонування внутрішнього ринку;
- ст. 116 Договору про функціонування ЄС про усунення порушень (спотворень) конкуренції на внутрішньому ринку, що викликаються відмінностями, існуючими між законодавчими та адміністративними положеннями країн - членів;
- Протокол № 27 до Договору про функціонування ЄС про внутрішній ринок і конкуренцію;
- ст. 119 (1) Договору про функціонування ЄС закріплено: економічна політика, встановлення якої відноситься до діяльності країн-членів і Союзу, ґрунтоване на тісній координації економічної політики країн-членів, внутрішньому ринку та визначенні загальних цілей. Вона повинна проводитися при дотриманні принципу відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією.

Останнім часом економікам усього світу притаманна значна нестабільність у кредитно-фінансовій та торговельній сферах, що не може не позначатися на застосуванні державами радикальних протекціоністських заходів щодо захисту власних інтересів. Навіть у межах ЄС не всім країнам однаково надані гарантії безпеки митного простору [12]. Водночас, поширюються нові виклики для розвитку митного простору як складової економічного. Саме з цієї причини досі залишаються актуальними такі поняття як «національний економічний (в т. ч. митний) простір – глобальний економічний простір», «протекціонізм – вільна торгівля» як складові зовнішньоекономічної (митної) політики. В умовах глобальних викликів та іноді деструктивних трансформацій важлива роль для країн відводиться виробленню механізмів протидії викликам митного простору. Для цього в Європейському Союзі сформована достатньо потужна інституційна база [13].

Найважливіша роль у зовнішньоторговельній політиці відводиться заходам щодо захисту внутрішнього ринку угруповання, впроваджуються новітні технології у діяльність митних органів, удосконалюється митна логістика. У 2018 р. митними органами ЄС було опрацьовано 313 млн. митних декларацій, з них: 168 млн. імпорتنих SADs, 129 млн. експортних, 16 млн. транзитних [14]. Дотримання вимог спрощення митних процедур та тривала практика функціонування електронної митниці сприяли тому, що 99% митних декларацій надходять в електронній формі; 93% імпорتنих митних декларацій опрацьовується протягом години часу, 4% – протягом 12 годин, 1%

– більше 48 годин. Застосування електронних митних ініціатив в ЄС ґрунтується на законодавчих актах ЄС, які сприяють активізації зовнішньої торгівлі та прогресу досягнень у створенні безпаперового митного середовища [15]. Для України цей аспект є надзвичайно актуальним, адже постійно ведеться робота щодо впровадження інформаційних технологій у роботу митниць для спрощення митних процедур, зменшення ризиків для національного митного простору [16].

Досвід ЄС є актуальним і важливим, адже, обравши курс на створення поглибленої зони вільної торгівлі, наша країна впродовж тривалого періоду часу здійснювала ряд заходів щодо гармонізації основних напрямів економічної політики з вимогами ЄС, проте, поряд з перевагами існують і ризики внаслідок імплементації Угоди про асоціацію з ЄС [17]. З метою належної імплементації Угоди про асоціацію, забезпечення безперервності процесу виконання зобов'язань України протягом всього періоду її дії Уряд затвердив план заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 1106). Планом встановлено чіткі терміни та відповідальність органів влади за виконання конкретних завдань. У ньому сформульовані 1943 завдання, що охоплюють 27 сфер. За виконання завдань відповідальні 106 органів влади України. Кожне з цих завдань відповідає окремій статті Угоди або імплементує визначені норми права (*Acquis*) Європейського Союзу.

Розроблено Дорожню карту законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони на 2018–2019 роки, яка є результатом спільної роботи Уряду та Парламенту.

Також Кабінет Міністрів України своїм розпорядженням від 25 квітня 2018 р. № 272 затвердив План заходів на 2018 рік з реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 рр.

З метою забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку, Уряд затвердив Порядок проведення планування, моніторингу та оцінки результативності виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони (постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2017 р. № 447).

Крім того, в Україні запрацював Євроінтеграційний портал <https://eu-ua.org>, який розроблено за кошти ЄС в рамках Проекту ЄС Association4U («Підтримка впровадження Угоди про асоціацію між Україною та ЄС») за

підтримки Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції України та Офісу Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України – у рамках реалізації Стратегії комунікації у сфері європейської інтеграції на 2018–2021 роки та відповідного Плану заходів на виконання Стратегії.

Євроінтеграційний портал – це он-лайн платформа, де зібрано актуальну інформацію про євроінтеграційні процеси в Україні. На сьогодні портал має дев'ять розділів, в яких міститься вичерпна інформація щодо реформування країни завдяки імплементації Угоди про асоціацію та тій технічній допомозі, яку Україна отримує від Європейського Союзу. Сайт оновлюється щодня.

Разом із цим в Уряді розробили систему «Пульс угоди» для контролю за станом виконання Угоди про асоціацію з ЄС. Це комплексна інформаційно-аналітична система, яка у відкритому доступі дасть можливість бачити статус завдань під час виконання, часові рамки виконання, переклади актів законодавства ЄС українською мовою і оцінку результативності виконання Угоди [18].

На теперішній час зовнішньоторговельні зв'язки України диверсифіковані як за географічною, так і товарною структурами, проте, пріоритет надається європейському вектору співробітництва та побудові стабільної системи відносин стратегічного партнерства, гармонізації національної системи митного регулювання та адаптації європейської практики в країні [19].

Пріоритетами митної політики ЄС у контексті спільної зовнішньоторговельної політики залишаються: захист та безпека митного простору ЄС; протидія нелегальному переміщенню товарів та людей; сприяння добросовісній торговельній конкуренції третіх країн; спрощення митних процедур та ефективність контролю за переміщенням товарів через кордон; посилений контроль за товарами, які несуть загрозу життю та здоров'ю людей, навколишньому середовищу; підтримка митних ініціатив країн, з якими ЄС має спільний кордон та зміцнення співробітництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The European Union and Countries in the EU. URL: <https://www.schengenvisainfo.com/eu-countries/>.
2. Eurostat. Your key to European statistics. URL: file:///Users/user/Downloads/nama_10_exi.pdf.
3. General Agreement on Tariffs and Trade. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/gatt47.pdf.
4. Single European Act. URL: <https://www.europarl.europa.eu/about-parliament/en/in-the-past/the-parliament-and-the-treaties/single-european-act>.

5. Maastricht Treaty. URL: https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf.
6. Капітанець С. В. Проблеми функціонування митного союзу ЄС та його економічні ефекти в умовах євроінтеграції. Інноваційна економіка. 2016. № 1–2. С. 21–25.
7. EU Customs strategy. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/general-information-customs/eu-customs-strategy_en.
8. Decision № 253/2003/EC of the European Parliament and of the Council of 11 February 2003 adopting an action programme for customs in the Community (Customs 2007). Official Journal of the European Union, L 36/1, 12.02.2003. P. 17–38.
9. Decision № 624/2007/EC of the European Parliament and of the Council. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32007D0624&from=BG>.
10. Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union. Official Journal of the European Union, C 326, 26.10.2012. P. 1.
11. Кашкин С. Ю., Четвериков А. О. Право Европейского Союза: учебник для бакалавров: в 2 т. / под ред. С. Ю. Кашкина. М. : Юрайт, 2013. Т. 1. Общая часть. С. 134–135.
12. Trade and Development Report. 2016. URL: unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf.
13. Осадча Н. В. Процес адаптування національного митного законодавства до вимог ЄС. Економіка промисловості. 2013. № 1–2. С. 288–296. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econpr_2013_1-2_35.
14. Legislation related to the electronic customs initiative. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/general-information-customs/electronic-customs/legislation-related-electronic-customs-initiative_en.
15. 2018 e-Customs annual progress report. URL: <https://ec.europa.eu/customs/.../2018-ecustoms-progress-re>.
16. Жмурко Н. В. Електронна митниця як пріоритетний напрям удосконалення митно-тарифного регулювання в Україні. Науковий вісник НЛТУ України. 2014. Вип. 24. С. 355–362. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvnltu_2014_24.
17. Чужиков В. І. Зона вільної торгівлі України та ЄС: аналіз потенційних наслідків. Стратегічні пріоритети. Серія: Економіка. 2016. № 1. С. 106–111.
18. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. URL: <http://dsbt.gov.ua/storinka/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>.
19. EU Customs Union – Facts and figures. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/facts_figures_en.

2.2. Розвиток законодавчого забезпечення державної митної політики України в умовах поглиблення інтеграційних процесів

Важливим елементом діяльності держави практично на всіх етапах її розвитку є державна митна політика. Активізація державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності взагалі та митного регулювання зокрема на сучасному етапі сьогодні набувають все більшого значення в умовах глобальної конкуренції та захисту національних економічних інтересів. У всьому світі державна митна політика є «локомотивом» економічного регулювання та відповідає вимогам розвитку ринкових відносин та ринкової економіки.

Державна митна політика є однією з важливих складових суверенітету держави, забезпечує захист економічних інтересів держави та безпеку національної економіки. Це зумовлює особливу увагу до неї з боку законодавчої та виконавчої влади при формуванні міжнародно-правової позиції та вирішенні внутрішніх проблем держави.

Кожна держава намагається контролювати процеси переміщення товарів через свої кордони, і Україна не є виключенням. Здійснення подібного контролю передбачає наявність певного механізму його здійснення, що включає об'єкти та суб'єкти цього регулювання та певні правові норми, що регулюють відносини в цій сфері. Суб'єктом в даному випадку виступають відповідні інститути держави, об'єктом – правові відносини, що виникають у зв'язку з переміщенням через митний кордон товарів та валютних цінностей, а регулювання здійснюється на основі відповідних нормативно-правових актів [1, с. 6]. Цей механізм, що включає вищезгадані компоненти, має назву «митна політика». Митна політика – це відображення завдань, які держава має на меті її реалізації, тому постійно змінюється.

Державна митна політика – це система напрямів і принципів діяльності держави у сфері забезпечення митної безпеки України та захисту митних інтересів, регулювання зовнішньої торгівлі, внутрішнього ринку, розвитку економіки України та інтеграції до світової економіки [2, с. 162]. Державна митна політика вважається частиною державної економічної та торговельної політики і здійснюється з метою впливу на розміри, структуру і характер імпорту, експорту та транзиту шляхом установаження ввізного, вивізного і транзитного мита та інших зборів і податків, контингентування ввезення, заборони пропуску через кордон ввезених і товарів, що вивозяться, та ін.

У загальному розумінні митну політику можна сприймати як певний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування митних кордонів і захист національних інтересів, а також національної безпеки держави у зовнішньоекономічній сфері [3, с. 4]

(принципи переміщення через митний кордон України товарів і транспортних засобів; виконання митних формальностей (митне оформлення); митні режими як сукупність вимог і умов, що визначають правовий статус оформлюваних товарів і покладають обов'язки, необхідні до виконання при здійсненні митного оформлення; тарифне і нетарифне регулювання; спеціальні захисні, антидемпінгові і компенсаційні заходи при імпорті товарів; справляння митних платежів; надання митних пільг; митний контроль; правову регламентацію взаємовідносин учасників митних правовідносин у захисті прав і законних інтересів учасників зовнішньоекономічної діяльності) [4, с. 232].

У науковій літературі поняття митної політики іноді поєднується із поняттям митної справи [4, с. 232]. Зазначаючи значні розбіжності цих категорій, Д. В. Приймаченко наводить такі аргументи на користь трактування митної політики як більш змістовного поняття, ніж митна справа: «митна справа є складовою діяльності держави в особі її компетентних органів у відповідних внутрішніх та зовнішніх сферах, а митна політика повинна визначати напрями цієї діяльності; митна політика визначає зміст діяльності держави у цій сфері, способи її організації, тобто фактично визначає зміст і способи організації митної справи; митна справа виступає лише одним із багатьох засобів реалізації митної політики» [5, с. 14]. Незважаючи на достатньо детальну розробку і результати проведених досліджень щодо визначення та розуміння митної політики, у першій редакції чинного Митного кодексу України (далі – МК) (введений у дію в 2012 р.) [6] термін «митна політика» як такий не використовувався. В основному митному документі містилося поняття «державна політика у сфері державної митної справи», яка визначалася як система цілей, принципів, функцій, напрямів, засобів і механізмів діяльності держави, спрямованих на забезпечення національних митних інтересів та безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі та захист внутрішнього ринку, розвиток національної економіки та її інтеграцію до світової економіки, наповнення Державного бюджету» [7, с. 23].

Підставою для зміни визначення терміну «митна політика» на визначення «державна політика у сфері державної митної справи» став Указ Президента України від 12.05.2011 р. № 582/2011 «Про Положення про Державну митну службу України», де основними завданнями Держмитслужби України визначено: внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері державної митної справи; реалізація державної політики у сфері державної митної справи [8, с. 45].

Проте, цей термін, на нашу думку, був невдалим. За своєю назвою він більше відображає певну сферу державної діяльності, ніж важливу регуляторну функцію держави у певній сфері.

Уже змінами до МК від 04.07.2013 р. в ст. 5. МК введено поняття «державна митна політика» як складової частини державної економічної політики, системи принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Проте, і такий термін, на думку П.В. Пашка, є невдалим, оскільки створює ситуацію, де нібито може існувати і «недержавна» митна політика. Він наголошує на потребі внести зміни в назву ст. 5 МК та визначити її назву як «Митна політика», що буде відповідати термінології, визнаній у міжнародній практиці. Тим більше, дефініція «державна митна політика» суперечить п. 9 ст. 92 і п. 8 ст. 116 Конституції України [9], в яких використовується термін «митна справа», а не «державна митна справа» [8, с. 45–46].

Чинники, що впливають на формування державної митної політики:

– економічні: митна політика держави має бути економічно доцільною, обґрунтованою з точки зору необхідності стимулювання окремих галузей вітчизняної економіки, регулювання напрямків і обсягів товарообігу з іноземними країнами і забезпечення економічної безпеки України;

– міжнародні: участь країни у міжнародних митних і торговельних об'єднаннях накладає на неї зобов'язання щодо проведення власної державної митної політики, узгодження тарифних ставок, гармонізації митного законодавства зі світовими стандартами;

– політичні: державна митна політика є важливою складовою зовнішньої політики держави; надання окремим державам або групам держав певних митних преференцій є засобом налагодження тісної співпраці на міжнародній арені;

– ідеологічні: унеможливлення потрапляння на митну територію України товарів, що можуть становити небезпеку для суспільної моралі, громадської безпеки тощо [2, с. 162–163].

Завдання, які стоять перед державною митною політикою України, можна класифікувати таким чином.

1. Фіскальна політика реалізується в тому, що митниця фактично виконує функції податкової служби, нараховує та стягує в зоні своєї діяльності митні платежі і збори (мити, митні збори, акциз, податок на додану вартість при імпорті товарів), і несе відповідальність за своєчасне перерахування отриманих коштів до Державного бюджету.

2. Регулювання товарообміну. Митниця виконує роль економічного інструменту зовнішньоторговельної політики держави, яка полягає у створенні обмежень або стимулів щодо виходу на національний ринок чи експорту товарів на зовнішній ринок [7, с. 23].

3. Правоохоронна функція реалізується в таких напрямках: застосовуються спільно з іншими правоохоронними органами заходи, що

націлені на попередження незаконного вивезення за межі території предметів, які є національним, історичним і культурним багатством країни. Забезпечується контроль за доставкою митних вантажів до інших митних органів, а у випадках їх зникнення проводиться розшук. Слідство у справах контрабанди.

4. Митні органи виконують важливі завдання щодо збору та обробки митної статистики зовнішньоторговельних операцій, на підставі якої готуються загальні статистичні матеріали. Митна статистика є основним інформаційним джерелом, яке характеризує економічне становище держави у сфері зовнішньоекономічних зв'язків.

5. Митний контроль здійснюється стосовно дотримання суб'єктами ЗЕД і громадянами встановленого порядку переміщення товарів та інших предметів через митний кордон країни, здійснюється перевірка відомостей, засвідчених у митній декларації, при митному оформленні товарів та інших предметів, відповідно до наявності вантажу і документів, необхідних для здійснення митного контролю; контролюється діяльність митних посередників, митних складів і магазинів безмитної торгівлі в зоні діяльності митниці.

6. Нормотворча функція реалізується в тому, що митні органи ухвалюють нормативно-правові акти з питань безпосереднього здійснення митної справи, організації та регулювання митного контролю, боротьби з контрабандою і порушеннями митних правил, які ґрунтуються на чинному законодавстві, призначені до виконання у межах компетенції митних органів і є обов'язковими для усіх суб'єктів ЗЕД.

7. Валютне регулювання. Валютна безпека – одна із важливих складових економічної безпеки країни. На Держфісслужбу України покладено функції валютного контролю, а на митницю – агента валютного контролю. Існує митно-банківський контроль за строками повернення до України валютної виручки від експортних контрактів та імпортової частини бартерних угод [2, с. 163–164].

8. Міжнародно-політичне завдання, яке полягає у забезпеченні здійснення міжнародно-інтеграційного процесу, виконанні міжнародно-правових заходів, розвитку міжнародного митного співробітництва, залученні організаційної та фінансової допомоги для розвитку митної справи [7, с. 24].

На різних етапах розвитку держави, залежно від цілої низки причин (економічних, політичних), перед державною митною політикою на перший план поставлені різні завдання. Так, у країнах, що тільки почали формувати свою економічну систему і мають дефіцит платіжного балансу і бюджету та значну валютну заборгованість, домінує, насамперед, фіскальна складова митної політики. У країнах, де існують проблеми з урівноваженням торговельного балансу або загроза конкуренції імпортованих товарів, домінує

завдання регулювання торговельної політики. У країнах, де доступ до національного ринку лібералізовано, суттєвим є безпосереднє виконання митницею завдань митного контролю та правоохоронної функції. Пріоритет надається боротьбі з контрабандою зброї, наркотиків, охороні інтелектуальної власності тощо.

Митні відносини істотно впливають на характер міжнародних економічних відносин, а державна митна політика є могутнім інструментом регулювання ЗЕД і підтримки балансу інтересів країн світової спільноти. Процес інтеграції національних економічних систем диктує необхідність створення стабільної атмосфери формування митних відносин, ознаками якої мають бути:

- глобалізація регулювання обмінних процесів у масштабах світової системи господарювання;

- підвищення рівня гармонізації (узгодженості й уніфікації) митних систем країн світу та їх взаємодії; створення міжнародних організацій, що розробляють уніфіковані документи і норми регулювання ЗЕД;

- удосконалення організації та управління в митних органах країн світу. Перехід до «безконтактної» митниці, тобто до системи електронної обробки інформації, застосування новітніх інформаційних технологій, що відповідають вимогам часу;

- розвиток і вдосконалення технічних засобів контролю та митного законодавства, зумовлених збільшенням кількості і зміною якісного змісту об'єктів митного контролю (це пов'язане, зокрема, з необхідністю створення ефективної системи контролю за переміщенням товарів, послуг і об'єктів інтелектуальної власності подвійного призначення, запобігання витоку інформації по глобальній мережі тощо) [2, с. 165].

Майбутнє української економіки, забезпечення прийнятних та стабільних темпів її зростання значною мірою залежать від ефективності проведення державної митної політики, функціонування митно-тарифної системи, досконалості її механізму, який необхідно формувати, ґрунтуючись на вищевикладених положеннях.

Державна митна політика України постійно перебуває в процесі становлення та вдосконалення з метою виконання діючих вимог та перспективної адаптації до норм Європейського та міжнародного митного законодавства. Україна активно співпрацює з митними адміністраціями багатьох країн світу (є членом Ради митного співробітництва, Всесвітньої митної організації) та продовжує процес приєднання міжнародних конвенцій з питань митної справи у напрямі гармонізації із загальноприйнятими в міжнародній практиці нормами та стандартами.

Законодавство України з питань державної митної справи складається з Конституції України, Митного кодексу, інших законів України, що регулюють митні правовідносини, з міжнародних договорів України, згода

на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також з нормативно-правових актів, виданих на основі та на виконання митного законодавства.

Проголошення державного суверенітету та незалежності України обумовило нагальну потребу в забезпеченні належного захисту економічних інтересів України.

Процес становлення митної системи та її правового оформлення – митного законодавства – у незалежній Україні був дуже складним. Зважаючи на те, що в радянські часи митні органи УРСР у складі митних органів СРСР виконували, в основному, тільки роль забезпечення державної монополії на зовнішньоекономічні відносини, їм приділялася недостатня увага щодо визначення і вивчення їх ролі в структурі державного механізму. Таким чином, нам у спадок дісталася практично несформована та нерозвинена митна система, процес формування якої триває й до сьогодні.

Складність процесу формування митної системи була зумовлена також тим, що внаслідок досить умовного характеру територіального розмежування колишніх радянських республік Україна опинилася фактично відкритою для безконтрольного переміщення через її державний кордон громадян, незаконного ввезення та вивезення товарів, вантажів, переміщення зброї, наркотиків та інших контрабандних товарів. Існуюча система пунктів пропуску через державний кордон не задовольняла потреб країни в розвитку всебічних міжнародних зв'язків, її інтеграції в Європейське співтовариство та міжнародний розподіл праці загалом [10, с. 25].

Для розв'язання цих проблем слід було терміново прийняти низку нормативних актів, які законодавчо врегулювали б актуальні питання – створення митних кордонів, розбудови власної митної системи, правового забезпечення діяльності митних органів, розвитку самостійної митної політики. Із цією метою 16.04.1991 р. було прийнято Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» [11], де серед найважливіших принципів зовнішньоекономічної діяльності названо право народу УРСР самостійно та незалежно здійснювати цю діяльність, керуючись законами, що діють на території УРСР. Для цього Управління державного митного контролю УРСР було зобов'язане здійснювати митний контроль в Українській РСР згідно з чинними законами УРСР.

Законодавчою основою створення митної системи та організації митної справи в Україні стали закони України «Про митну справу в Україні» від 25 червня 1991 р. [12] та «Про Єдиний митний тариф» від 05.02.1992 р. [13]. Перший визначив правові основи організації митної справи в Україні після здобуття нею незалежності. Власне, значна частина фахівців з митного законодавства вважають початком виникнення останнього саме дату прийняття цього акту. Цей Закон був революційним актом, що став підставою для

створення в Україні, яка ще знаходилася у складі СРСР, нового виду її державної діяльності та нової галузі права – митного права.

12 грудня 1991 р. ВРУ був ухвалений Митний кодекс України [14], в якому визначалися принципи організації митної справи з метою сприяння формуванню ринкової економіки та активізації зовнішньоекономічної діяльності на основі єдності митної території, мита та митних засобів. Він складався з 11 розділів і врегульовував питання організації митної служби, митного контролю та митного оформлення, порядок переміщення і пропуску через державний кордон товарів та інших предметів, порядок перевезення, зберігання товарів та інших предметів, що перебувають під митним контролем, і розпорядження ними. Окремі розділи його стосувалися питань контрабанди, порушення митних правил, відповідальності митних органів України, їх посадових осіб тощо. Кодекс був спрямований на забезпечення дотримання митними органами, суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, а також громадянами прав та обов'язків у галузі митної справи [2, с. 155–156].

Разом із розвитком правової основи для митної політики розпочалося формування і розбудова матеріальної інфраструктури митниць, особливо на західних кордонах держави. Саме через встановлення і розбудову державного і митного кордону передбачалося забезпечити надійну охорону держави, як у політичному, так і в економічному розумінні. МК 1991 р. передбачав створення центрального митного органу України – Державного митного комітету України. Протягом 1992–1993 р. було створено розгалужену систему митних органів, визначено зони діяльності митниць та спеціалізованих митних організацій, запроваджено митний контроль по всьому периметру кордону, розгорнуто і облаштовано за тимчасовою схемою 62 пункті пропуску.

Указом Президента від 16 грудня 1993 р. затверджено Комплексну програму розбудови державного кордону України [15]. Нею визначено низку політичних, організаційних, правових і матеріально-технічних засобів з розбудови митної інфраструктури та розвитку мережі пунктів пропуску [16, с. 145]. 29 листопада 1996 р. Президентом України видано Указ про створення на базі колишнього Державного митного комітету України і його органів Державної митної служби України та її органів: регіональних митниць, митниць, спеціалізованих митниць [17, с. 509].

5 квітня 2001 р. ухвалено Закон України «Про митний тариф України» [18]. В його основу покладено Українську класифікацію товарів зовнішньоекономічної діяльності, яка базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів.

Характеризуючи митне законодавство 1991–2004 рр., можемо відзначити типові для цього періоду недоліки: деякі з актів діяли нетривалий час, були непослідовними й суперечливими. Разом із тим зазначимо, що вакууму в регулюванні митної справи не спостерігалось. Це був тривалий, складний і

в той же час цілеспрямований процес формування митного законодавства України. По-перше, із часом ставала все очевиднішою необхідність розроблення великих законодавчих актів, що створили б нову і стабільну нормативну базу для розвитку й вдосконалення всієї митної справи і правотворчості в цій царині. По-друге, реалізація економічних реформ у країні, лібералізація ЗЕД, інтеграція України у світовий економічний простір зумовили можливість вступу нашої держави до Світової організації торгівлі (далі – СОТ). Це, у свою чергу, спричинило внесення змін до правового регулювання митної справи в Україні з урахуванням якнайшвидшої адаптації нашого митного законодавства до міжнародних норм і стандартів, а також використання міжнародного досвіду організації та функціонування митної системи для подальшого вдосконалення митної служби України [10, с. 30].

З метою прискорення процесу вступу України до СОТ, гармонізації національного законодавства з нормами та принципами СОТ Президентом України видано Указ «Про заходи щодо забезпечення вступу України до Світової організації торгівлі» [19], яким затверджено відповідний «План невідкладних заходів щодо забезпечення вступу України до Світової організації торгівлі». Подальший розвиток митного законодавства України був спрямований на адаптацію до Європейського та міжнародного правового поля, пристосування та виконання вимог міжнародних норм митного права, корекція механізмів державного управління в митній сфері.

Новий Митний кодекс України був ухвалений 11 липня 2002 р. [20] та набув чинності 1.01.2004 р., був пов'язаний з процесом вступу України до СОТ, а відповідно, з необхідністю гармонізації митного законодавства України зі світовими стандартами у цій галузі та з правом СОТ.

МК України 2004 р. визначив засади організації та здійснення митної справи в нашій державі, регулював економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України. Якщо МК України 1991 р. визначив митну справу як важливу для держави, заклав фундамент сучасної митної системи і започаткував основні засади митного регулювання, то МК України 2002 р. вже став прогресивним документом для свого часу, що забезпечив захист економічних інтересів України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також додержання законодавства України з питань митної справи. Порівняно з попереднім Кодексом, він був значно більшим за обсягом, регулював набагато ширший спектр суспільних правовідносин, пов'язаних з реалізацією митної політики України.

Наступним кроком розвитку національного митного права стало прийняття нового МК України від 13.03.2012 р. [6], який вже є досить адаптованим до світових та європейських стандартів.

Причинами для кардинальної реформи митного законодавства стало наступне:

– реформа системи митних органів України. Державна митна служба була ліквідована. Натомість центральним органом виконавчої влади в галузі митної справи стало Міністерство доходів і зборів України. Відповідно, митні органи були реорганізовані в органи доходів і зборів. Крім того, була змінена сама системи митних органів, ліквідовані регіональні митниці. З 2014 р. Міністерство доходів і зборів було реорганізовано в Державну фіскальну службу, якій на сьогодні і підпорядковані митні органи України;

– гармонізація митного законодавства України з положеннями митного права Європейського Союзу. 2010-ті роки стали періодом підготовки до укладення між Україною та Європейським Союзом угоди про асоціацію. Це поставило перед Україною нагальне питання необхідності узгодження митного законодавства зі стандартами ЄС і Митним кодексом ЄС. Це знайшло своє відображення в положеннях нового Митного кодексу України;

– часткова консолідація митного законодавства. Кодекс умістив значну кількість норм, що містилися в багатьох нормативних актах (законах та підзаконних актах), чим різко підвищив свій статус у колі джерел митного права. З дня набрання чинності цим кодексом втратили чинність 30 законодавчих актів України, серед яких Закон України «Про Єдиний митний тариф», Закон України «Про операції з давальницькою сировиною у зовнішньоекономічних відносинах» тощо;

– подальша деталізація нормативного регулювання митних правовідносин. Так, наприклад, було розширено перелік митних режимів за рахунок подрібнення існуючих [2, с. 156–157].

Упродовж 2012–2018 років відбувалися подальші зміни і вдосконалення МК, переважно, стосовно гармонізації норм із зобов'язаннями України за міжнародними угодами та в рамках співпраці з міжнародними митними і торговельними організаціями.

24 грудня 2012 р. було створено Міністерство доходів і зборів України шляхом реорганізації Державної митної служби та Державної податкової служби України. А тепер Митні органи знаходяться у складі Державної фіскальної служби на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про Державну фіскальну службу» від 21 травня 2014 р. [21] Можна констатувати, що ухвалення цього документа є підсумком останнього етапу формування митної системи нашої держави та свідченням про її вихід на якісно новий рівень [17, с. 509].

Трансформаційні зміни, що відбуваються наразі в нашій державі, охоплюють і митне право та зумовлюють наступні тенденції його розвитку й відображення в законодавстві (таблиця 1): удосконалення правового забезпечення інструментів та механізмів захисту національної безпеки; проведення адміністративної реформи, тобто запровадження концептуаль-

них положень реформи в норми митного права та діяльність митних органів; адаптація національного митного законодавства до світових та європейських стандартів здійснення митної діяльності; забезпечення за допомогою норм митного права інтересів національного товаровиробника; формування партнерських взаємовідносин між митними органами та суб'єктами ЗЕД; підвищення правового статусу людини та громадянина в митних відносинах.

Таблиця 1

Етапи розвитку законодавчого забезпечення державної митної політики в Україні [2, с. 159–161]

Назва етапу	Суть етапу
1	2
I етап (1991–1993 рр.) Орієнтації на регулювання експорту	Практично відсутнє митно-тарифне регулювання. Стягування мита має суто фіскальні функції, перевага надається експортному миту. Імпортне мито до початку 1993 р. стягується згідно з Митним тарифом СРСР, який має дві основні особливості: сировина, устаткування й обладнання не обкладаються митом; продукти харчування та товари широкого вжитку обкладаються ставками від 10 до 50%. Єдиний митний тариф, ухвалений на початку 1993 р., містив середньоарифметичну ставку ввізного мита – 15%, рівень ставок ввізного мита визначався залежно від ступеня обробки й економічної доцільності ввезення того чи іншого виду товару. Спрямованість митно-тарифного регулювання на експорт з метою наповнення внутрішнього ринку за рахунок імпорту товарів, експортні поставки з ринку СНД на західні рики, наповнення бюджету за рахунок валютної виручки та вивізного мита.
II етап (1994–1995 рр.) Орієнтація на податкові надходження від ЗЕД	У зв'язку з лібералізацією ЗЕД створюється механізм митно-тарифного регулювання, спрямований на отримання податкових надходжень, тобто на забезпечення суто фіскальної функції, а також на захист товаровиробника. Закладаються основи для проведення узгодженої митно-тарифної політики. З метою наповнення Держбюджету України за рахунок оподаткування імпорту митно-тарифною радою в 1994 р. прийнято перше рішення щодо зміни ставок ввізного мита, у якому простежується фіскальний характер.
III етап (1996–1998 рр.) Орієнтація на товаровиробника	Посилення протекціонізму в поєднанні із заходами до приведення митно-тарифного регулювання у відповідність до вимог ГАТТ/СОТ у зв'язку з переговорним процесом щодо приєднання України до СОТ. Перегляд національної системи преференцій. Механізм митно-тарифного регулювання спрямовується на захист вітчизняного товаровиробника. Фіскальні надходження від мита переважно за рахунок підвищення ставок увізного мита на рентабельну на українському ринку іноземну продукцію (підакцизних, високоліквідних товарів) та за рахунок заходів, пов'язаних із контролем за правильністю визначення митної вартості, тарифної позиції та країни походження товару. Уведення вивізного мита на експорт деяких товарів з метою захисту внутрішнього виробника. У зв'язку з обмеженістю заходів митно-тарифного регулювання (стосуються лише близько 30% імпорту) поступово перевага надається адміністративним і технічним заходам.

1	2
IV етап (1998–2001 рр.) Удосконалення митно-тарифного регулювання відповідно до норм ГАТТ/СОТ	Рішення щодо змін ставок мита ухвалюються Митно-тарифною радою один раз на рік. Рішення, ухвалені протягом поточного року, спрямовані на стимулювання внутрішнього виробництва, тобто ставки мита знижено на сировину і підвищено на готову продукцію, аналоги якої випускаються в Україні. Зниження ставок увізного мита на значну номенклатуру товарів текстильної промисловості відповідно до зобов'язань України перед ЄС.
V етап (2001–2002 рр.) Прийняття Митного тарифу України	Прийняття Митного тарифу України (на базі УКТЗЕД) з метою створення законодавчої бази для приєднання до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису та кодування товарів, оптимізація тарифної номенклатури за рахунок запровадження національної деталізації на рівні 9 та 10 знаків опису й кодування товарів. Досягнення відповідної передбачуваності в прийнятті рішень щодо зміни ставок ввізного мита; здійснення «прозорої» митно-тарифної політики.
VI етап (2003–2008 рр.) Реформа митного законодавства, прийняття нового МК	Законодавче закріплення в новому Митному кодексі України системи методів визначення митної вартості, які застосовуються в світовій практиці. Приєднання до Міжнародної конвенції про Гармонізовану систему опису і кодування товарів. Приєднання України до ГАТТ/СОТ. Реформа українського законодавства з позиції скасування практики субсидування і державної підтримки окремих виробників, унеможливлення недобросовісної конкуренції і дискримінації на ринку.
VII етап (2009–2014 рр.) Гармонізація митного законодавства України із стандартами ЄС	Реформа митної системи України. Підпорядкування митних органів Міністерству доходів і зборів України. З 2014 р. Міністерство доходів і зборів було реорганізовано в Державну фіскальну службу. Гармонізація митного законодавства України з положеннями митного права Європейського Союзу. Підготовки до укладення між Україною та Європейським Союзом угоди про асоціацію. Узгодження митного законодавства зі стандартами ЄС і Митним кодексом ЄС. Ухвалення нового Митного кодексу України 2012 р. Подальша деталізація нормативного. Закон «Про Митний тариф України» 2013 р.
Сучасний етап	Зміни і вдосконалення МК, переважно, стосовно гармонізації норм із зобов'язаннями України за міжнародними угодами та в рамках співпраці з міжнародними митними і торговельними організаціями.

Таким чином, можна зробити наступні висновки.

1. Митне законодавство взагалі, у тому числі й українське, було й залишається дуже мобільною галуззю законодавства, причому із змінами як еволюційного, так і революційного характеру. Прикладом є те, що за 20 років існування України як незалежної держави 13.03.2012 р. було прийнято вже третій МК України (перший – у 1991 р., другий – у 2002 р.), кожний з яких має специфічну митну ідеологію, яка була адекватною своєму часу.

2. На розвиток митного законодавства особливо значним є вплив зовнішніх чинників, а це, зокрема, міжнародні митні норми, правила та стандарти.

рти, практика їх застосування, які зумовлені глобалізацією світової економіки та торгівлі. Національне митне законодавство, яке відповідає вимогам європейських норм та стандартів, почало формуватися нещодавно. Йому властиві риси й особливості перехідного характеру, що створює додаткові труднощі при аналізі законодавства. Проблема видається особливо складною, якщо враховувати значний динамізм деяких складових частин митної справи та їх правового регулювання, що може скласти враження про його некерованість, стихійність розвитку, підпорядкованість миттєвим інтересам та потребам.

3. Митна політика є важливою складовою державної політики, особливо під час інтеграційних процесів, коли євроінтеграція є найголовнішим зовнішньополітичним пріоритетом України. Національна програма адаптації законодавства України до норм СОТ та митного права ЄС визначена одним із основних напрямків реформи українського законодавства. Проте, не можна не наголосити, що наявність власної митної системи та здатність держави проводити незалежну митну політику завжди виступали невід'ємними ознаками державного суверенітету. Враховуючи особливості геополітичного положення нашої держави: географічне розташування, залежність від імпорту енергетичних ресурсів, структуру економіки, міжнародне економічне співробітництво є критичним фактором подальшого її розвитку.

4. Сучасна митна політика України є недосконалою, свідченням чому можуть бути такі факти:

- значна частка у загальному обсязі товарообігу товарів переміщуються з приховуванням інформації від митних органів або шляхом контрабанди;
- велика кількість правопорушень у сфері інтелектуальної власності;
- невідповідність існуючої системи митного контролю сучасним стандартам пропускної спроможності;
- корупція в митних органах;
- великий обсяг тінізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств.

Лише за умови наявності зваженої та далекоглядної митної політики, можливо досягти ефективного державного управління зовнішньоекономічною діяльністю, спрямованого на забезпечення належних зовнішньоекономічних умов для розширеного відтворювального процесу в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кормич Б. А. Державно-правовий механізм митної політики України : монографія. Одеса : Астропринт, 2000. 180 с.

2. Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 326 с.
3. Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна справа та національна безпека. *Митна справа*. 2001. №4. С. 3–16.
4. Гуцул І. А. Митна політика у фіскальному просторі України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 10. С. 232–234.
5. Приймаченко Д. В. Митна політика держави та її реалізація митними органами : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2006. 332 с.
6. Митний кодекс України : станом на 25.11.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
7. Глуха Г. Я. Митна політика як фактор економічного зростання країн. *Проблеми економіки*. 2012. № 3. С. 20–25.
8. Пашко П. В. Щодо термінів «митна політика» та «митна справа». *Вісник Академії митної служби України. Сер. : Економіка*. 2012. № 2. С. 41–46.
9. Конституція України від 28.06. 1996 р. : станом на 30.09.2016 р. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
10. Калініченко А. О. Систематизація митного законодавства: сутність та форми. Дис... к.ю.н. : 12.00.07. Харків, 2015. 200 с.
11. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України № 959-ХІІ від 16.04.1991 р. : станом на 04.10.2018 р. <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.
12. Про митну справу в Україні : Закон України № 1262-ХІІ від 25 червня 1991 р. : втратив чинність 01.01.2004. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1262-12>.
13. Про Єдиний митний тариф : Закон України № 2097-ХІІ від 05.02.1992 р. : втратив чинність 01.06.2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>.
14. Митний кодекс України від 12.12.1991 № 1970-ХІІ : втратив чинність URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12>.
15. Про Комплексну програму розбудови державного кордону України : Указ Президента України № 596/9316 від 16 грудня 1993 року : станом на 05.12.2009 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/596/93>.
16. Малоожон О. І. Історія виникнення і розвитку митної справи в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 2. С 143–147.
17. Найденко О. Є., Єніна А. О., Костяна О. В. Основні аспекти становлення та розвитку митної справи України. *Глобальні та національні*

проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. 2018. Випуск 23. С. 506–511.

18. Про митний тариф України: Закон України № 2371-III від 5 квітня 2001 р. : втратив чинність 01.01.2014 р.
URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2371-14>.

19. Про заходи щодо прискорення вступу України до Світової організації торгівлі : Указ Президента України № 1313/2003 від 18 листопада 2003 року : втратив чинність 28.08.2008 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1313/2003>.

20. Митний кодекс України № 92-IV від 11.07.2002 р. : втратив чинність 01.06.2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/92-15>.

21. Про Державну фіскальну службу України : Постанова КМУ № 236 від 21 травня 2014 р. : станом на 27.08.2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-п>.

2.3 Формування системи постмитного аудиту та митного контролю в Україні

У сучасних умовах економічне зростання та розвиток кожної країни суттєво визначається сформованим рівнем функціонування національної економіки й обсягами і структурою зовнішньоекономічної діяльності, які визначають ділову активність суб'єктів господарювання, їх інтеграцію до системи міжнародних економічних зв'язків, умови і рівень життя населення. Історичний розвиток ряду країн підтверджує позитивний вплив і вигідність розширення участі кожної з них у міжнародному поділі праці та у різноманітних формах міжнародних зв'язків. Особливо за сучасних умов інтенсивного розвитку процесів міжнародної економічної інтеграції, транснаціоналізації, міжнародного поділу праці, глобалізації світового господарства зовнішньоекономічна діяльність кожної країни є важливою умовою її економічного зростання. Однак, суттєва відмінність у ресурсних можливостях та рівнях розвитку економіки й окремих її галузей змушують вдаватися до постійного моніторингу впливу зовнішньоекономічної діяльності на національну економіку в цілому, і на її сектори та суб'єктів господарювання зокрема. Дана інформація дозволить своєчасно та ефективно здійснювати митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, забезпечуватиме сприятливі умови для адаптації національної економіки до більш гострої міжнародної конкуренції.

Євроінтеграційні процеси в Україні на сучасному етапі її економічного розвитку вимагають чіткого визначення пріоритетних напрямів модернізації митних органів, діяльність яких впливає на реалізацію державної митної політики, та оновлення законодавства з питань митної справи, що б дало

змогу подолати прояви неправомірної поведінки фізичних і юридичних осіб при переміщенні товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон та здійсненні експортно-імпорتنих операцій [23, с. 11].

Лібералізація зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) в Україні у зв'язку зі вступом України до СОТ, яка регламентує взаємозв'язок між країнами в сфері міжнародної торгівлі згідно з принципами максимальної відкритості національних ринків, спричинила підвищену увагу як на теоретичному, так і практичному рівнях до питань захисту вітчизняних експортерів та імпортерів. Відповідно для України сьогодні формування дієвої митної системи є обов'язковою умовою ефективної участі у міжнародному поділі праці та у різноманітних формах міжнародних зв'язків.

Захист економічних інтересів України, запобігання незаконному ввезенню товарів, втратам Державного бюджету України в процесі зовнішньоекономічних операцій є головним завданням Державної митної служби України, яке зумовлює пошук нових і вдосконалення існуючих засобів та форм проведення митного контролю.

Міжнародна торгівля керується правилами регіональних та багатосторонніх торгових систем, преференційними торговими угодами й національним законодавством, а її розвиток базується на поєднанні чинників, що містять миттеву інформацію про товари, які переміщуються між країнами, технічні засоби зв'язку, досягнення в методах транспортування, торгівлю лібералізацію, вдосконалення та зміни у формах контролю з боку держави [1, с. 63].

Важко переоцінити роль державного контролю в міжнародній торгівлі, оскільки при переміщенні товарів у ланцюгу поставок відбувається перетин щонайменше двох митних кордонів. Відповідно до вітчизняного законодавства всі товари підлягають митному контролю [3]. Крім митного, товари можуть підлягати фітосанітарному контролю, ветеринарно-санітарному контролю, державному контролю за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин, що проводяться згідно з законодавством України, радіологічному, екологічному та контролю за переміщенням культурних цінностей [3].

Актуальність теми зумовлена, з одного боку, тим, що митний контроль є малодослідженим видом державного контролю, а, з іншого, – необхідністю його розвитку і вдосконалення у процесі утвердження України як європейської демократичної держави. Саме сьогодні, коли вагомим є загальнодержавне значенням податків і захисту національного ринку в умовах лібералізації зовнішньоекономічної діяльності, роль контролю та постмитного аудиту значно зростає.

Контроль використовується в різних сферах діяльності. Загалом контроль (від франц. – «contrôle») – це «перевірка, спостереження для

встановлення відповідності чого-небудь певним вимогам» [5, с. 379], тобто характеризується певна функція, яка здатна визначити відповідність певним правилам, нормативу тощо. Крім того, в словнику контроль розкривається як «влада, можливість розпоряджатися чим-небудь, регулювати щось» [5, с. 379]. Це пояснює можливості даного впливу та право давати оцінку виконаній діяльності.

В управлінні контроль є процесом забезпечення досягнення цілей організації за допомогою оцінки та аналізу результатів діяльності, оперативного втручання у виробничий процес і здійснення коригуючих дій [6, с. 234]. Він є однією із функцій управління, що має аналітичний характер, оскільки дозволяє спостерігаючи порівнювати результат з запланованою величиною. Тобто, контроль за функціональним призначенням виникає на певній стадії управлінського процесу і виступає у ролі механізму перевірки, дотримання та виконання встановлених завдань, планів і рішень.

Контроль розглядають у трьох аспектах: як діяльність; як підсумкову стадію процесу управління; як складову процесу розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень.

У вітчизняній практиці контрольної діяльності виділяють три основні форми здійснення контролю: перевірка (обстеження), ревізія (документальна) та аудит (камеральна перевірка). Це підтверджує, що сама «форма виражає внутрішній зв'язок і спосіб організації контролю, дає змогу розкрити його зміст та вказує на техніку його здійснення» [7, с. 51]. До форм контролю відносять: ревізії, перевірки, обстеження, інспектування, запити, заслуховування звітів, інформацій та повідомлень, спостереження, експертиза, рейди та огляди, які проводяться як в плановому порядку, так і позачергово, вивчення ділових і особистих якостей кандидатів на заміщення посад, координація діяльності контролюючих органів, розгляд скарг [8, с. 75].

Згідно з Законом України «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні» [9] ревізія – це метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації. На думку О. Сушинського, крім представленого, до методів контролю також слід відносити тематичні перевірки, обстеження, безперервне відстеження якогось виду діяльності [10].

Серед методів контролю також можна виокремити статистичний метод, експертну оцінку, методи логічного осмислення процесів і дій, методи аналізу, серед яких – порівняння, узагальнення, групування за певними ознаками тощо, а також доповіді, звіти, оперативні наради, засідання [11]. Методи контролю включають у себе методи попереднього, поточного та наступного контролю, вибіркової перевірки, документальної та фактичної ревізії [12]. Тобто, в окремих випадках не розрізняють, а навіть поєднують методи здійснення і самі методи контролю.

Контроль у державному управлінні визначається як одна з основних функцій управління, яка є методом управління, представляє одну із стадій управлінського процесу і є засобом забезпечення законності та державної дисципліни [13].

«Контроль – це облік, спостереження за чим-небудь, перевірка діяльності будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність, аналіз результатів їх діяльності і виконання стратегічних планів, вжиття заходів щодо коригування таких планів для досягнення необхідних результатів» [14, с.220].

Теоретичні і методологічні основи дослідження контролю в державному управлінні, зокрема щодо визначення його поняття, видів та форм здійснення представлені в роботах науковців: О. Ф. Андрійка [16], В. Д. Бакуменка [17], Б. Гурне [18], І. Студенікіної [13]. Контроль розглядається ними як одна з функцій державного управління та якості функції різних інститутів державної влади, що має важливе значення для їхнього становлення та розв'язання назрілих практичних проблем. Ученими О. Сушинським та В. Чиркіним наголошується на необхідності виокремлення нової гілки влади – контрольної [10].

У теоретичних дослідженнях питанням контрольної-наглядової діяльності присвячені праці багатьох вчених (О. Андрійко, О. Полінець, М. Студенікіна, О. Сушинський), чимало уваги надається як дослідженням методологічних аспектів проведення моніторингу в системі державного управління (В. Бакуменко, О. Титаренко), так і окремим його видам: мотиваційному (В. Максименко), екологічному (О. Марков), соціологічному (Є. Головаха) тощо. Таке вивчення сприяло появі різних поглядів щодо розуміння сутності поняття моніторингу в сферах науково-практичної діяльності [14, с. 213–214].

На розвиток видів контролю і його специфічних рис в Україні впливає світовий досвід (теоретичні і практичні аспекти), що свідомо пов'язує його з аудитом економічних процесів.

Державне регулювання економіки спрямоване на виконання шести основних функцій: цільової; стимулюючої; нормативної (регламентуючої); корегуючої; соціальної і контролюючої. Остання з них передбачає «державний нагляд і контроль за виконанням і дотриманням законів, нормативних актів, економічних, екологічних та соціальних стандартів тощо» [15, с. 108]. Тобто контроль виступає у формі перевірки дотримання і виконання нормативно встановлених завдань, планів і рішень, є початком оціночного процесу.

Для всіх систем і рівнів влади та окремих органів державного управління контроль є систематичною та конструктивною діяльністю, яка здатна забезпечити відповідність фактичних результатів діяльності запланованим.

Термін «контроль» викликає переважно негативні емоції у виконавців, оскільки пов'язаний з певними обмеженнями, відсутністю самостійності та виявів ініціативи у прийнятті рішень, примусовим виконанням визначених дій, застосуванням штрафних санкцій за порушення встановлених правил і процедур. Це пов'язує контролюючі органи з репресивними діями. Однак, функцією контролю є й надання допомоги підконтрольній структурі в наведенні порядку на об'єкті. Тобто, метою контролю є не тільки та не стільки викриття недоліків, скільки виправлення помилок у роботі підконтрольної структури, поновлення законності та дисципліни.

За результатами діяльності контролюючих органів держава отримує прямий та непрямий зиск: забезпечується повернення неправомірно використаних матеріальних і фінансових ресурсів; попереджається здійснення незаконної діяльності; вчасно застосовуються коригуючі заходи за результатами проведення контролю з метою виправлення або поліпшення ситуації у певній організації чи галузі. Проте, «через масштабність, оперативність, складність та різноманітність управлінської діяльності, у повному обсязі здійснити контроль-наглядові функції практично неможливо. Відтак, контроль можливий лише за основними, найважливішими сторонами управління (елементами управлінської діяльності, конкретними управлінськими рішеннями та діями, актами поведінки, суб'єктами управління тощо), які є істотними і впливають на рівень та якість системи державного управління в цілому» [14, с. 214–215].

Контроль є функцією управління, для якої характерна система нагляду та перевірки відповідності процесу функціонування об'єкта прийнятим управлінським рішенням, виявлення результатів впливу суб'єкта на об'єкт, коригування допущених відхилень. Тобто контроль є об'єктивним суспільним явищем, що є результатом його розвитку, без якого воно не може обійтися в подальшому [16, с. 12].

Успішність діяльності влади залежить не тільки від ресурсного забезпечення, а й значною мірою від контролю та моніторингу [14, с. 215]. Цим самим підтверджується взаємодія контролю з моніторингом. Проте далі, розкриваючи його сутність, що «полягає у перевірці відповідності діяльності підконтрольного об'єкта тим настановам, які цей об'єкт отримав від управлінської ланки», підкреслюється його специфічне призначення та виділяється його самостійність. Крім того, обґрунтовується його відокремлення від інших видів діяльності не тільки в науковому, але й в організаційному плані.

Зазначається, що контроль – «це самостійна діяльність і, водночас, невідривна складова управління, що утворює стійку систему, в якій він є одним із її компонентів і водночас зв'язуючим елементом між її циклами» [14, с. 216].

У тлумачному словнику термінів контроль визначено як «дії, що мають на меті фінансово-правову оцінку певного починання через зіставлення фактичного стану зі станом, що вимагається...здійснюється за такими критеріями: законність, надійність, економність і цілеспрямованість» [19]. Тобто, контроль передбачає виявлення невідповідностей, а також висвітлення висновків у формі пропозицій та рекомендацій до уваги уповноваженого органу за визначеними критеріями.

Контроль – це «визначення відповідності чи невідповідності фактичного стану державної служби, її структури та конкретних дій державних службовців потребам соціально-економічного розвитку держави» [20, с. 163]. Контроль є «основним способом забезпечення законності й ефективності в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування» [14, с. 215].

Л. Л. Приходченко зазначає, що «...з появою нових реалій та проблем управління в державному секторі контроль (як зовнішній, так і внутрішній), набуває нового змісту (оцінка ризиків та економічної ефективності управлінських рішень), стає рухомою силою правового регулювання в області своєї компетенції. Новий акцент сприяє перетворенню зовнішнього контролю на засіб виявлення недоліків у структурі управлінні державним сектором, які досить часто є результатом недоопрацювання діючих правил і приписів» [14, с. 212–213].

У державному управлінні контроль є одним із визначальних його чинників, оскільки дія може бути лише тоді ефективною, коли хід її виконання та проміжні етапи контролюються. В Україні домінує контроль, який покликаний забезпечити досягнення цілей державної політики за допомогою адміністративного впливу [21, с. 20]. Контроль визнається як важлива функція державної влади та управління, що дає змогу не лише виявляти, а й запобігти помилкам і недолікам у діях суб'єктів державного управління, шукати нові резерви та можливості [17, с. 97–98].

Контроль у державному управлінні – «це одна із найважливіших функцій державної влади та управління, яка дозволяє порівняти фактичний стан у тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед нею; виявити недоліки та помилки в роботі і попередити їх, оцінити відповідність здійснення інших функцій управління завданням, що поставлені перед ним» [20, с. 164]. Тобто, «недооцінка ролі контролю перешкоджає створенню максимально ефективної системи управління як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях» [14, с. 215].

Завдання державного контролю включають: постійне відслідковування й коригування різних заходів державного управління [17, с. 97]; зіставлення фактичного стану зі станом, що вимагається, та виявлення невідповідностей [19]; виявлення, запобігання помилкам та недолікам у діях суб'єктів

державного управління [17, с. 97]; пошук нових резервів та можливостей [17, с. 98].

Система контролю у сфері державного управління сьогодні є складною, розгалуженою, багатофункціональною, методологічно й технологічно неоднорідною, а форми та методи контролю не завжди відповідають його змісту. Тому, процеси розвитку суспільства вимагають удосконалення оцінки ефективності та результативності управління державними ресурсами [14, с. 213], а, відповідно, і застосування ефективного контролю.

Досягнення дієвості контролю в системі державного управління є можливим при встановленні стандартів контролю (загальних вимог до очікуваних результатів, термінів, регламентів, видів, форм, засобів і методик проведення, форм і термінів звітності тощо) як найважливішого засобу оцінювання результатів виконання завдань і доручень, запровадження електронної системи контролю з використанням сучасних інформаційних технологій з метою зведення до можливого мінімуму операцій з паперами та скорочення часу і обміну звітною інформацією [22, с. 68].

Важливим чинником досягнення дієвості контролю в системі державного управління є забезпечення реальної відповідальності посадових осіб не тільки за належне виконання завдань і доручень, але й, в першу чергу, за подання невірних даних, приховування дійсного стану справ з їх виконанням. Особливо це стосується встановлення індивідуальної підконтрольності як необхідного мінімуму для відповідального перед державою (від імені якої державний службовець надає послуги) та платниками податків (чиї інтереси покликані захищати чиновники) [14, с. 216].

У державному управлінні контроль поширюється на всі сфери: господарську, соціально-культурну, адміністративно-політичну діяльність та міжгалузеве державне управління.

Отже, контроль зосереджується на дотриманні термінів та поданні необхідної інформації про стан справ, тобто направлений на перевірку того, що відбулося через зіставлення фактичного стану зі станом, що вимагається з метою попередження, виявлення та виправлення невідповідностей.

З метою регулювання економічних процесів у сфері зовнішньоекономічних зв'язків кожна держава створює власну митну систему, основу якої становлять митні органи. Вони несуть відповідальність за забезпеченість охорони економічного суверенітету країни і додержання норм як національного, так і міжнародного права, контроль за нарахуванням і сплатою мита, податків, різного виду зборів, а також здійснення митного контролю під час переміщення вантажів, валюти, товарів, майна через митний кордон.

Відповідно до Митного кодексу митний контроль – це сукупність заходів, що здійснюються митними органами в межах своїх повноважень з метою забезпечення додержання норм цього Кодексу, законів та інших нормативно-правових актів з питань державної митної справи, міжнародних договорів України, укладених у встановленому законом порядку [3].

Митний контроль передбачає виконання відповідними органами мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань державної митної справи. Основною метою митного контролю є перевірка та виявлення за допомогою різних форм контролю відповідності проведених митних операцій і дій митному законодавству; дотримання фізичними та юридичними особами, які беруть участь у митній діяльності, встановлених митних правил і процедур, тобто порядку переміщення через митний кордон України товарів та інших предметів [24, с. 68]. Митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України.

Митний контроль проводиться посадовими особами у зонах митного контролю у тих формах, що найбільш адекватно відповідають конкретним вимогам проведення контрольної дії. В Україні визначено такі основні форми митного контролю [3]:

- перевірки документів та відомостей, які відповідно до статті 335 Митного Кодексу надаються митним органам під час переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України;

- митного огляду (огляду та переогляду товарів, транспортних засобів комерційного призначення, огляду та переогляду ручної поклажі та багажу, особистого огляду громадян);

- обліку товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України;

- усного опитування громадян та посадових осіб підприємств;

- огляду територій та приміщень складів тимчасового зберігання, митних складів, вільних митних зон, магазинів безмитної торгівлі та інших місць, де знаходяться товари, транспортні засоби комерційного призначення, що підлягають митному контролю, чи провадиться діяльність, контроль за якою відповідно до цього Кодексу та інших законів України покладено на митні органи;

- перевірки обліку товарів, що переміщуються через митний кордон України та/або перебувають під митним контролем;

- проведення документальних перевірок дотримання вимог законодавства України з питань митної справи, у тому числі своєчасності, достовірності, повноти нарахування та сплати митних платежів;

– направлення запитів до інших державних органів, установ та організацій, уповноважених органів іноземних держав для встановлення автентичності документів, поданих митному органу;

– постмитний контроль – право перевіряти точність і повноту інформації, що міститься у митній декларації, загальній декларації прибуття, та наявність, точність і правильність документів, на підставі яких здійснено випуск товарів.

Сутність, мета та форми митного контролю дозволяють окреслити його основні функції, які формують його комплексну систему (табл. 1).

Таблиця 1

Функції митного контролю

Функція	Зміст функції
Контролююча	забезпечення дотримання митного та податкового законодавства у сфері ЗЕД
Захисна	захист національних інтересів держави на внутрішньому й зовнішньому ринках, а також реалізація заходів щодо захисту прав та законних інтересів громадян і суб'єктів ЗЕД
Фіскальна	стягнення мита, податків та інших митних платежів
Регулююча	запровадження ефективного механізму здійснення внутрішньо- та зовнішньоекономічної політики, сприяння прискоренню товарообігу через митний кордон держави шляхом встановлення спрощених процедур
Профілактична	виявлення, припинення та попередження порушень митних правил
Інформаційна	оприлюднення результатів контрольно-перевірних заходів з метою інформування управлінських органів та суспільства про види, способи і наслідки порушень у сфері ЗЕД
Управлінська	розробка та реалізація управлінських рішень з метою удосконалення системи митного контролю та підвищення його ефективності у контексті забезпечення митної безпеки

Джерело: складено за [25]

У Кодексі доволі широко і конкретно розглядаються питання забезпечення та здійснення митного контролю. Зокрема наведений конкретний список документів та відомостей [3], необхідних до подання при здійсненні перевезень різними видами транспорту для митного контролю, що полегшує діяльність суб'єктів ЗЕД та процедури митного оформлення (табл. 2).

Відповідно до чинного Митного кодексу України застосовують такі форми контролю: перевірка документів та відомостей; митний огляд; облік товарів, транспортних засобів комерційного призначення; усне опитування громадян; огляд територій та приміщень; перевірка обліку товарів, що переміщуються; проведення документальних перевірок; направлення запитів для встановлення автентичності документів [3].

Документи та відомості необхідні для митного контролю

Вид транспорту	Документи та відомості
1	2
Автомобільний транспорт	<p>документи на транспортний засіб, зокрема ті, що містять відомості про його державну реєстрацію (національну належність);</p> <p>транспортні (перевізні) документи (міжнародні товаротранспортні накладні);</p> <p>визначений актами Всесвітнього поштового союзу документ, що супроводжує міжнародні поштові відправлення (за їх наявності);</p> <p>комерційні документи (за наявності) на товари, що перевозяться;</p> <p>відомості про кількість вантажних місць та вид упаковки;</p> <p>найменування товарів тощо.</p>
Водний транспорт	<p>генеральна декларація, що містить, зокрема, найменування та опис судна, відомості про його реєстрацію та національну належність, прізвище капітана, прізвище та адресу судового агента;</p> <p>декларація про вантаж;</p> <p>декларація про припаси (суднові припаси);</p> <p>декларація про особисті речі екіпажу судна;</p> <p>суднова роль, що містить відомості про кількість і склад членів екіпажу під час прибуття і відправлення судна;</p> <p>список пасажирів, що містить відомості про пасажирів під час прибуття і відправлення судна та ін.</p>
Повітряний транспорт	<p>стандартний документ перевізника, передбачений укладеними відповідно до закону міжнародними договорами в галузі цивільної авіації (генеральна декларація);</p> <p>документи, що містять відомості про товари, які перевозяться на борту (вантажні відомості, авіаційні вантажні накладні);</p> <p>документ, що містить відомості про припаси (бортові припаси) та про кількість припасів (бортових припасів), завантажених на борт судна та вивантажених з нього;</p> <p>транспортні (перевізні) документи;</p> <p>комерційні документи (за наявності їх у перевізника) на товари, що перевозяться;</p> <p>визначений актами Всесвітнього поштового союзу документ, що супроводжує міжнародні поштові відправлення (за їх наявності) та ін.</p>
Залізничний транспорт	<p>транспортні (перевізні) документи;</p> <p>передатну відомість на залізничний рухомий склад;</p> <p>документ, що засвідчує наявність припасів (за наявності припасів);</p> <p>визначений актами Всесвітнього поштового союзу документ, що супроводжує міжнародні поштові відправлення (за їх наявності);</p> <p>комерційні документи (за наявності їх у перевізника) на товари, що перевозяться.</p>

1	2
Трубопровідний транспорт та лінії електропередач	зовнішньоекономічний договір (контракт) або інші документи, що підтверджують право володіння, користування та/або розпорядження товарами; акт прийому-передачі товарів або довідка, що підтверджує кількість товарів; комерційні та супровідні документи (за наявності їх у власника трубопровідного транспорту, лінії електропередачі) на товари, що переміщуються через митний кордон України, а на момент митного оформлення – рахунок-фактуру; найменування та адреса відправника товарів; найменування та адреса отримувача товарів; документи (дозволи, сертифікати), що підтверджують показники товару.

Джерело: складено за [26, с. 68–69]

Ефективна реалізація у практичній площині митного контролю забезпечується такими загальними принципами:

– митному контролю підлягають усі товари, транспортні засоби комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України;

– митний контроль здійснюється виключно митними органами відповідно до цього Кодексу та інших законів України;

– митний контроль передбачає виконання митними органами мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи;

– митний контроль товарів, транспортних засобів у пунктах пропуску через державний кордон України здійснюється відповідно до типових технологічних схем митного контролю, що затверджуються Кабінетом Міністрів України;

– розклад руху транспортних засобів, що здійснюють регулярні міжнародні рейси, затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері транспорту, за погодженням із центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну митну політику, та центральним органом виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту державного кордону;

– з метою підвищення ефективності митного контролю митні органи взаємодіють з учасниками зовнішньоекономічної діяльності, АЕО, іншими особами, діяльність яких пов'язана із здійсненням зовнішньої торгівлі, та з їх професійними об'єднаннями (асоціаціями);

– для забезпечення здійснення митного контролю митними органами використовується єдина автоматизована інформаційна система митних органів України [3].

Традиційно вважалося, що тотальний контроль є єдиним надійним способом, який здатний забезпечити дотримання вимог митного законодавства, а з появою сучасних систем управління ризиками – погляди та практика змінилися. В умовах обмеженості ресурсів митних органів у відповідності до стрімкого зростання обсягів міжнародної торгівлі, розвиток митних технологій та інформаційних систем спричинили зміну принципів організації митного контролю [27, с. 42–43]. Сьогодні з'явилися реальні можливості отримувати значні переваги від спрощення умов зовнішньоекономічної діяльності без зменшення ефективності митного контролю, через запровадження сучасних систем управління ризиками.

Сучасна ефективна система митного контролю передбачає спрощення процедур міжнародної торгівлі для осіб, які працюють без порушення митних правил, та проведення поглибленого дослідження ризикових осіб, а також оптимального розподілу ресурсів контролюючого органу [28]. Така система має бути заснована на використанні механізмів вибіркового митного контролю, а застосування сучасних технологій управління ризиками допоможе нівелювати людський фактор при прийнятті відповідних рішень та покращити якість державного управління в галузі митної справи [29].

Забезпечення вибіркового митного контролю передбачає комплексний підхід до вибору об'єкта контролю, визначення його форм та обсягу (конкретні зовнішньоекономічні операції, результати аналізу та оцінки безпосередньо суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності). Однак, у реаліях України принцип вибіркового митного контролю без сучасних технологій закладає значні ризики, дозволяючи митним органам зловживати своїм положенням, складаючи перелік «довіри» на основі визначення ризикових показників за суб'єктними ознаками. Відповідно доцільним є комплексне застосування заходів контролю на трьох ключових напрямках: до прибуття товарів і транспортних засобів на кордон на основі попереднього інформування про переміщення; безпосередньо під час їх митного оформлення та пред'явлення митному органу; у разі необхідності проведення додаткового контролю та фізичної перевірки після митного оформлення товарів на основі постмитного аудиту [27, с. 44–45].

Отже, система митного контролю має ґрунтуватися, насамперед, на вибіркового підході та управлінні ризиками, що є одним із головних механізмів забезпечення вибіркового митного контролю та достатності його форм і обсягів водночас зі спрощенням умов зовнішньоекономічної діяльності.

У міжнародному законодавстві виділяють два основних види здійснення митного контролю:

– контроль за переміщеннями – заходи контролю, які застосовуються до товарів і транспортних засобів до або після їх прибуття/вибуття, або під час перебування під митним режимом, до моменту їх випуску;

– контроль на основі методів аудиту – сукупність заходів, за допомогою яких переконуються у правильності заповнення декларацій на товари та достовірності зазначених у них даних, перевіряючи наявні у причетних до декларування осіб відповідні книги обліку рахунків, документи, облікову документацію та комерційну інформацію [24, с. 68–70].

Перший вид контролю за переміщенням товарів та транспортних засобів через митний кордон держави був притаманним митницям з моменту їх заснування, а другий, контроль на основі методів аудиту був запроваджений Кіотською конвенцією у 1973 р. [30].

Система митного контролю в Україні передбачає виділення трьох видів митного аудиту: попередній (подання та проведення перевірки попередньої митної декларації ще до ввезення товарів); поточний (перевірка відомостей митної декларації та інших документів під час митного оформлення); постаудит (проведення перевірки щодо відповідності задекларованих товарів нормам законодавства безпосередньо на підприємствах після їх випуску; після завершення митного оформлення з метою перевірки діяльності осіб, які беруть участь у ЗЕД) [31, с. 16-17].

Постмитний аудит є сучасним потужним інструментом сприяння розвитку міжнародної торгівлі, який є відносно новим для України видом контролю. Його суть полягає у спрощенні та зменшенні кількості контрольних і формальних митних процедур, що здійснюються митними органами під час переміщення товарів через кордон [32, с. 106]. Тобто постмитний аудит є системним елементом митної діяльності, що спроможний підвищити ефективність діяльності митних органів.

Постмитний аудит є сукупністю інструментів, які дозволяють зміщувати пріоритети при здійсненні митного контролю від тотальної перевірки товарів і транспортних засобів при їх митному оформленні до перевірки відповідних документів і відомостей після їх випуску [33, с. 12]. Відповідно складність, надмірна забюрократизованість та вразливість для корупції процедур здійснення митного контролю та оформлення, а також дозвільної системи, яка передбачає необхідність в отриманні великої кількості погоджень і дозволів може бути уніфікована при реалізації системи постмитного аудиту. Крім того, практика застосування постмитного аудиту обумовлена необхідністю виконання Закону України «Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур» [30; 33], за яким митний контроль повинен обмежуватися мінімумом, необхідним для

забезпечення дотримання митного законодавства, та при цьому має здійснюватися управління ризиками, зокрема з метою організації та здійснення постмитного аудиту.

Постмитний аудит – це «процес комплексного або часткового нормативно-економічного моніторингу діяльності підприємств – суб'єктів ЗЕД із боку посадових осіб відповідних підрозділів, який здійснюється після факту первинної митної очистки (митного оформлення) для перевірки дотримання митного законодавства, митно-податкової дисципліни підприємством, а також забезпечення належного рівня економічної безпеки» [34, с. 19].

Відповідно до законодавства та передового досвіду країн ЄС постмитний аудит спрямований на:

- контроль за імпортом після випуску у вільний обіг товарів;
- контроль пільгових режимів (транзит, зберігання вантажів на митних складах, переробка на митній території, тимчасове ввезення тощо);
- перевірку організації управління операторів, внутрішніх процедур і систем, які використовуються для реєстрації даних, що мають стосунок до ввезених товарів або товарів, що вивозяться;
- попередній аудит уповноважених економічних операторів – для надання права на застосування пільгових процедур і режимів (наприклад, спрощені процедури транзиту або декларування; митні економічні режими тощо) [33, с. 13–14].

Постмитний аудит в Україні реалізується на основі документальних перевірок, що регламентується значною кількістю статей Митного кодексу, а саме [3]:

- підстави та порядок проведення митними органами документальних виїзних перевірок (ст. 346);
- права та обов'язки посадових осіб митних органів під час здійснення документальних виїзних перевірок (ст. 347);
- проведення зустрічних звірок (ст. 348);
- умови допуску посадових осіб митних органів до здійснення документальних (планових чи позапланових) виїзних перевірок та зустрічних звірок (ст. 349);
- права та обов'язки посадових осіб підприємства, що перевіряється, під час проведення документальних перевірок (ст. 350);
- предмет, підстави здійснення документальних невиїзних перевірок (ст. 351);
- матеріали, що можуть бути використані для підготовки висновків за результатами перевірок (ст. 352);
- порядок надання документів посадовими особами підприємства, що перевіряється (ст. 353);
- порядок оформлення результатів перевірок (ст. 354);

– обов’язок щодо зберігання документів (ст. 355).

В Україні сьогодні зазначений вид контролю ще перебуває на стадії становлення, тому багато обмежень полягає у відсутності вичерпної інституційно-організаційної системи правил постмитного аудиту, яка встановлювала б основні критерії та вимоги до його організації та проведення. У Митному кодексі України відсутня така категорія, натомість там виокремлено сутність, підстави та порядок проведення документальних перевірок (планових виїзних, позапланових виїзних та невиїзних), які частково враховують методологію сучасного постмитного аудиту. Відповідно важливими залишаються питання розвитку правової сфери, організаційної структури, системи управління, стратегії розвитку кадрового потенціалу.

Отже, використання інструментів митного контролю та регулювання товарообміну на митній території, участь в реалізації торгово-політичних завдань щодо захисту внутрішнього ринку, стимулювання розвитку національної економіки є важливою основою ефективного функціонування митної системи України. Розширене застосування постмитного аудиту, який є сучасною формою митного контролю дозволить митним органам відмовитися від тотальної перевірки товарів і транспортних засобів, забезпечити спрощення та зменшення кількості контрольних і формальних митних процедур, підвищити ефективність діяльності митних органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пашко П. Аудиторський контроль у митній справі. *Економіст*. 2012. № 7. С. 63–67. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/econ_2012_7_16
2. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації): Монографія. Одеса: АТ «Пласке», 2009. 628 с.
3. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 №4495-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>
4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава. Програми економічних реформ на 2010–2014 роки. Комітет з економічних реформ при Президентові України. URL: www.president.gov.ua/docx/Programa_reform_final_2.pdf.
5. Сучасний словник іншомовних слів: Близько 20 тис. Слів і словосполучень / Уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К. : Довіра, 2006. 789 с.
6. Пушкар Р. М., Тарнавська Н. П. Менеджмент: теорія та практика. Підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Тернопіль: Карт-бланш, 2003. 490 с.
7. Калюга Є. В. Класифікація контролю та шляхи її вдосконалення. *Фінансовий контроль*. 2002. № 1. С. 44–52.

8. Полінець О. Контроль в державному управлінні: сутність, види та форми його здійснення. *Вісн. УАДУ*, 2000. № 2. С. 71–76.
9. Закон України від 26.01.93 р. № 2939-ХІІ «Про державну контрольно-ревізійну службу в Україні». *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 13. С. 108–116.
10. Сушинський О. Методи та форми здійснення контрольної влади. *Вісник УАДУ*. 2002. № 2. С. 54–62.
11. Нижник Н., Машков О., Мосов С. Контроль у сфері державного управління. *Вісник УАДУ*. 1998. № 2. С. 23–31.
12. Государственное управление: Основы теории и организации : учебник / под ред. В. А. Козбаненко. М. : Статут, 2000. 912 с.
13. Студеникина М. С. Государственный контроль в сфере управления. М. : Юрид. лит., 1974. 160 с.
14. Приходченко Л. Л. Забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади : монографія. Одеса : Оптимум, 2009. 300 с.
15. Менеджмент: Понятійно-термінологічний словник / За ред. Г. В. Щокіна, М. Ф. Головатого, О. В. Антонюка, В. П. Сладкевича. К. : МАУП, 2007. 744 с.
16. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади України : автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07 ; І-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. К, 1999. 34 с.
17. Державне управління : словник-довідник / уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творч. кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар та ін. ; за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
18. Гурне Б. Державне управління ; пер. з франц. В. Шовкуна. К. : Основи, 1993. 165 с.
19. Тлумачний словник термінів, пов'язаних із моніторингом та оцінкою ефективності – Проект ЄС «Підтримка у виконанні Угоди про партнерство та співробітництво (УПС)». 2008. URL: www.psa.kiev.ua.
20. Державне управління та державна служба: Словник-довідник / Уклад. О. Ю. Оболенський. К. : КНЕУ, 2005. 480 с.
21. Кравчук Ірина. Порівняння понять: «контроль», «оцінювання», «моніторинг» та «адміністративний аудит». *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2009. № 2. С. 19 – 25.
22. Пісьмаченко Л. М. Контроль в системі державного управління економікою: стан, проблеми та напрями вирішення. *Економіка та держава*. 2006. № 8. С. 67 – 69.
23. Актуальні проблеми удосконалення системи протидії митним правопорушенням: монографія / за заг. ред. В.О. Хоми, В.І. Царенка. Хмельницький : Науково-дослідний центр митної справи Науково-

дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України : ФОП Мельник А. А., 2018. 194 с.

24. Митна енциклопедія : у двох томах. Т. 2 / редкол.: І. Г. Бережнюк (відп. ред.), П. В. Пашко та ін. Хмельницький : ПП Мельник А. А., 2013. 536 с.

25. Менліосманов З. Т. Митний контроль в Україні: сутність, функції, принципи та місце в системі державного фінансового контролю. *Науковий погляд: економіка та управління*, № 2 (56), 2016. С. 144-153.

26. Ткачик Ф. П., Баран Р. Б. Сучасні орієнтири вдосконалення митного контролю в Україні. *Інноваційна економіка*. 2013. № 1. С. 67–72.

27. Система управління ризиками в державній митній справі України: монографія / за заг. ред. О. А. Фрадинського. Хмельницький: Науково-дослідний центр митної справи НДІ ФП УДФСУ, 2019. 228 с.

28. Костенко А. О., Пашко П. В. Розбудова системи управління ризиками в частині відбору підприємств для проведення митного аудиту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. № 1 (51). С. 86–90.

29. Brendak A. I. Prospects of decentralized control implementation in the area of state customs affairs in Ukraine. *Public Management*. 2018. № 5(15). P. 52–63.

30. Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур від 18.05.1973 року (редакція на 26 червня 1999 року). URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_6431

31. Розвиток постмитного аудиту в Україні: монографія / за заг. ред. С. С. Брехова. К.: Алерта, 2018. 326 с.

32. Проскура К. П., Брехов С. С. Формування системи стандартів постмитного аудиту в Україні. *Митна безпека*. 2017. № 1. С. 106-113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cussec_2017_1_15

33. Закону України «Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур» № 227-V від 5.10.2006 року (редакція на 5 березня 2011 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-16#Text>

34. Войтов С. Г., Черних В. В. Розвиток митного постаудиту як складник модернізації системи митного контролю в Україні. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2019. № 2. С. 17-27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_2_4

2.4. Соціально-правові особливості протидії митним правопорушенням в умовах захисту фінансових інтересів держави

Світові тенденції розвитку міжнародної торгівлі зумовлюють необхідність зміцнення економічної безпеки держави під час забезпечення вільної торгівлі та правомірності зовнішньоекономічної діяльності. Основою забезпечення зовнішньоторговельного та митного складників економічної безпеки будь-якої держави є створення дієвої системи запобігання та протидії митним правопорушенням.

Це дасть змогу отримати додаткові кошти для наповнення державного бюджету, вивести вітчизняного товаровиробника на міжнародний рівень, захистити його конкурентоспроможність, зменшити рівень корупції в різних сферах підприємницької діяльності та в системі органів Державної фіскальної служби України [1]. Разом із тим слід зауважити, що поряд зі змінами в законодавстві України існує низка чинників, які протягом останнього часу стримують розвиток вітчизняної митної справи, а отже, пригальмовують вирішення проблеми запобігання митним правопорушенням. До таких чинників належать: відсутність прогресу в удосконаленні митної ІТ-системи; неналежна модернізація системи управління ризиками; недосконалість вітчизняних підходів до оцінки митної вартості товарів; відсутність комплексних стандартів оснащення й технічного забезпечення діяльності митних органів ДФС; недосконалий механізм координації та комунікації між різними органами виконавчої влади у правоохоронній, контрольній сферах, а також у сферах сприяння міжнародній торгівлі та охорони державного кордону; нечіткість регламентування часу й місця виконання обов'язків органами контролю; недостатня увага міжнародному співробітництву з прикордонними митницями й постами для запобігання незаконному переміщенню товарів, людей, зброї, наркотичних та інших засобів міжнародними організованими злочинними угрупованнями [2].

Протиправна діяльність у митній справі, безумовно, посідає особливе місце в системі протиправної поведінки, загрожує не тільки національній, але й міжнародній безпеці незалежно від того, скоєні ці діяння транснаціональними організованими злочинними угрупованнями або однією фізичною особою, резидентом чи нерезидентом нашої країни тощо.

Митні злочини залишаються діяннями, визнаними світовим співтовариством як ті, що «становлять загрозу економічним, соціальним та фіскальним інтересам держав та законним інтересам торгівлі» [3]. Митні правопорушення, пов'язані з переміщенням товарів через митний кордон України з приховуванням від митного контролю, характеризуються високим ступенем організованості, технічного оснащення, регіональними і міжнародними зв'язками.

Конструюючи різні форми девіації, в тому числі митні правопорушення, суспільство й держава зобов'язані визначати також форми й методи впливу на девіантів, розробляти програми з протидії митним правопорушенням, формувати грамотну політику щодо них, а також стратегію й тактику громадського контролю над девіантністю.

Ядром і водночас нормативним підґрунтям української кримінально-правової політики є законотворча і правозастосовна діяльність держави щодо створення та реалізації кримінально-правових норм, що регламентують боротьбу зі злочинністю за допомогою залучення до кримінальної відповідальності і застосування кримінального покарання. Ця діяльність отримала назву кримінально-правової політики держави. На жаль, наразі у протидії митним правопорушенням кримінально-правова політика України виглядає непереконливо.

Проблематиці протидії злочинності присвячено праці таких провідних вітчизняних учених як В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кальман та ін. Однак, як справедливо зазначають автори, профілактична діяльність для більшості державних органів (служб) переважно є похідною від основних завдань, на виконання яких їх, власне, і було створено. Лише для порівняно невеликої кількості суб'єктів, що реалізують спеціальні цілі та завдання протидії злочинності, а отже, і певні повноваження із впливу на ті чи інші криміногенні чинники, здійснюючи відповідне інформаційне, методичне, ресурсне, кадрове забезпечення, вказана діяльність спеціально обумовлена.

У загальному вигляді до системи суб'єктів запобігання та протидії правопорушенням належать органи і служби, які: визначають політику протидії правопорушенням та запобігання злочинності, основні напрями, завдання, форми й методи протидії; здійснюють інформаційно-аналітичне забезпечення протидії злочинності; виявляють криміногенні фактори, що їх зумовлюють; безпосередньо реалізують заходи з реагування на окремі злочини [4].

Систему суб'єктів протидії митним правопорушенням можна розглядати також і за іншими критеріями. Наприклад, за ступенем участі в організаційних процесах, управлінським потенціалом, спеціалізацією дій, спрямованістю праці тощо. При цьому кожна із запропонованих класифікацій є справедливою і слугує підґрунтям для прикладних досліджень, у тому числі й за обраною тематикою [5].

Суб'єктів протидії митним правопорушенням та запобігання злочинності можна класифікувати за підставами їхнього правового статусу і спеціалізації [6, с. 276].

До першої групи суб'єктів протидії митним правопорушенням належать правоохоронні органи, спеціалізовані організації, безпосередньо орієн-

товані на профілактику митних правопорушень – насамперед органи внутрішніх справ, а також суди, прокуратура, СБУ.

Органи внутрішніх справ України. МВС України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань формування і реалізації державної політики у сфері захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань. На сьогодні в Україні розроблено Концепцію реформування системи внутрішніх справ, її метою є перетворення МВС на цивільне правоохоронне багато-профільне відомство з чітким розмежуванням політичної та правоохоронної функції. Воно має формувати державну політику у сферах правоохоронної діяльності, захисту конституційного ладу та територіальної оборони, міграційної діяльності, захисту державного кордону, цивільного захисту населення та пожежно-рятувальної служби.

Прокуратура. Прокуратура України – це самостійний централізований орган державної влади, що діє в системі правоохоронних органів держави та забезпечує захист від неправомірних посягань на суспільний і державний лад, права і свободи людини, а також основи демократичного устрою засобами й методами, передбаченими законом.

Законодавство покладає на прокуратуру обов'язок здійснювати заходи, спрямовані на: запобігання кримінальним правопорушенням, усунення порушень закону, причин та умов, що сприяють їхньому вчиненню; притягнення осіб до передбаченої законом відповідальності; відшкодування шкоди; скасування нормативно-правового акта; припинення незаконних дій чи бездіяльності посадових і службових осіб; здійснення координації діяльності правоохоронних органів та узгодження дій у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень.

З огляду на зміст законодавчих настанов, уся робота прокуратури щодо зміцнення законності й правопорядку в державі, захисту прав і законних інтересів громадян, суспільства, держави є одночасно і протидією й запобіганням злочинам, або, інакше кажучи, кримінологічною діяльністю прокуратури.

Кримінологічну діяльність прокуратури реалізують прокурори у кількох напрямках: нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян; підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом; координація діяльності правоохоронних органів з питань протидії злочинності та корупції; проведення кримінологічного аналізу.

Окрім того, поза сферою кримінального судочинства прокурори зобов'язані: сприяти профілактичній діяльності громадськості; роз'яснювати положення чинного кримінального закону; здійснювати співробітництво з відповідними установами інших держав та міжнародними організаціями у сфері запобігання і протидії злочинності; інформувати громадськість про стан законності та заходи щодо її зміцнення [7].

Служба безпеки України. Відповідно до ст. 216 “Підслідність” Кримінального процесуального кодексу України, слідчі органів безпеки здійснюють досудове розслідування злочинів у сфері господарської діяльності (ст. 201 ККУ “Контрабанда”).

У зв'язку з цим, до завдань СБ України входить запобігання, виявлення, припинення й розкриття корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління й економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Її завданнями як спеціально уповноваженого органу державної влади у сфері контррозвідувальної діяльності є:

1) добування, аналітична обробка та використання інформації, що містить ознаки або факти розвідувальної, терористичної та іншої діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;

2) протидія розвідувальній, терористичній та іншій діяльності спеціальних служб іноземних держав, а також організацій, окремих груп та осіб на шкоду державній безпеці України;

3) розроблення й реалізація заходів щодо запобігання, усунення та нейтралізації загроз інтересам держави, суспільства та правам громадян.

Суд. Судова влада в Україні відповідно до конституційних засад поділу влади здійснюється незалежними та безсторонніми судами, утвореними згідно із законом.

Верховний Суд України та судові органи вирішують завдання запобігання злочинам за допомогою різних засобів і методів. Суди зобов'язані спрямовувати свою діяльність на виявлення й усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів, правове виховання громадян у дусі точного й неухильного виконання законів, поваги до прав, честі й гідності громадян, сприяння активізації добровільної профілактичної діяльності громадян та громадських об'єднань.

Профілактичний ефект діяльності суду пов'язаний з виконанням його основного завдання – відправлення правосуддя. За допомогою винесення справедливого рішення у кримінальних справах суд забезпечує загальну і спеціальну превенцію, у тому числі робить свій внесок у запобігання злочинності. Справедливі судові рішення (вироки) сприяють усуненню чи пом'якшенню криміногенних конфліктних ситуацій, факторів, що детермінують кримінальну мотивацію та полегшують її реалізацію.

Профілактичну спрямованість передбачає аналітична робота, узагальнення судової практики, які здійснюють інформаційне забезпечення методичної роботи у сфері запобігання злочинам.

Профілактичний ефект діяльності суду забезпечується реалізацією принципу гласності й відкритості судового провадження та його повним фіксуванням технічними засобами в його роботі, що припускає висвітлення ходу й результатів судових процесів, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 27 КПК України.

Форми запобіжної роботи судових органів дуже різноманітні: виїзні засідання, залучення представників громадськості до судового розгляду, окремі ухвали, контроль за виконанням вироків, рішень і постанов.

До другої групи належать державні непроваджені організації, безпосередньо зорієнтовані на профілактику злочинів, – органи державної влади й управління, органи місцевого самоврядування.

Верховна Рада України. Верховна Рада – парламент України здійснює низку функцій, напрямів діяльності й має для їх реалізації відповідні повноваження, передбачені Конституцією України. Визначення парламенту як органу законодавчої влади обумовлене насамперед назвою однієї з його функцій (законодавчої), яка є пріоритетною, провідною, але далеко не єдиною. Основними функціями Верховної Ради є: законодавча; представницька; установча (державотворча, організаційна); функція парламентського контролю; бюджетно-фінансова функція; зовнішньополітична функція.

Пріоритетною функцією Верховної Ради вважається законодавча. Загалом вона являє собою передбачений Конституцією напрям діяльності Верховної Ради, який полягає у прийнятті законів, внесенні до них змін, визнання їх такими, що втратили юридичну силу (скасування) або в призупиненні їхньої дії.

Традиційними функціями парламенту є також законодавче визначення засад цивільно-правової відповідальності; діянь, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них. На підставі цього, Верховна Рада вправі визначати, які протиправні дії у митній сфері мають настільки значну суспільну небезпеку, щоб відповідальність за них була передбачена Кримінальним Кодексом України, або навпаки, які протиправні дії втратили суспільну небезпеку й можуть бути декриміналізовані. Другим важливим аспектом є те, що Верховна Рада України має право переглядати питання на законодавчому рівні щодо системи покарань за вчинення злочинів, що посягають на економічну безпеку України.

Кабінет Міністрів України. Кабінет Міністрів України (Уряд України) є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Одним із основних завдань Кабінету Міністрів України є здійснення заходів щодо боротьби із злочинністю [8].

Міністерство фінансів України. Діяльність Міністерства полягає у фінансовому забезпеченні виконання державних функцій на основі виваженої бюджетної політики, створенні умов для стабільного розвитку економіки шляхом управління державними фінансами за принципами збалансованості, ефективності, неупередженості, цілісності, стійкості та прозорості.

Державна фіскальна служба України. З метою забезпечення проведення єдиної збалансованої державної фінансової політики Міністерство фінансів України з 22 липня 2015 року спрямовує та координує діяльність Державної фіскальної служби України. Координація цієї служби відбувається через визначення пріоритетів роботи служб, що підпорядковуються Міністерству фінансів України, і шляхів виконання покладених на них завдань та затвердження планів їхньої роботи, видання обов'язкових до виконання службами наказів та доручень; також Мінфін приймає рішення щодо проведення перевірки діяльності служб та їхніх територіальних органів тощо.

У складі Державної фіскальної служби України функціонує Департамент організації протидії митним правопорушенням та міжнародної взаємодії, на який покладаються такі завдання: запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил на всій митній території України; здійснення міжнародного співробітництва, забезпечення виконання зобов'язань, узятих за міжнародними договорами України, з питань, що належать до її компетенції, у тому числі шляхом надання взаємної адміністративної допомоги у запобіганні, виявленні та розслідуванні порушень законодавства з питань державної митної справи, на підставі міжнародних угод; аналіз та управління ризиками з метою визначення форм та обсягів митного контролю.

Функції Департаменту: проведення заходів із запобігання та протидії контрабанді, боротьби з порушеннями митних правил на митній території України; здійснення аналітично-пошукової роботи, спрямованої на виявлення способів і механізмів переміщення товарів і транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України з порушенням законодавства України з питань державної митної справи, а також запобігання таким порушенням; організація, проведення й участь у проведенні спеціальних заходів та операцій із запобігання, виявлення та припинення незаконного переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, культурних цінностей, зброї та боєприпасів, отруйних, сильнодійних, радіоактивних або вибухових речовин, спеціальних засобів негласного отримання інформації, наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів та інших предметів правопорушень; координація та контроль дій митниць ДФС, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення незаконного переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, культурних цінностей, зброї

та боєприпасів, отруйних, сильнодійних, радіоактивних або вибухових речовин, спеціальних засобів негласного отримання інформації, наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів та прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів та інших предметів правопорушень; здійснення у випадках, передбачених законом, провадження у справах про порушення митних правил; підготовка пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правових актів міністерств, розробка проектів наказів Мінфіну щодо затвердження порядків, інструкцій, положень, форм розрахунків, звітів, декларацій, інших документів з питань, що належать до компетенції ДФС, та проектів наказів ДФС з питань боротьби з митними правопорушеннями тощо.

Крім цього, у структурі Державної фіскальної служби України діють:

– Департамент організації митного контролю та оформлення, на який покладаються такі завдання: організація митного контролю й митного оформлення товарів, транспортних засобів комерційного призначення, що переміщуються через митний кордон України; удосконалення порядків виконання митних формальностей щодо товарів, транспортних засобів комерційного призначення, які переміщуються через митний кордон України; розробка пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у сфері державної митної справи, впровадження спрощених митних процедур відповідно до законодавства; сприяння створенню відповідних умов для полегшення торгівлі, сприяння транзиту, збільшенню товарообігу та пасажиропотоку через митний кордон України; координація роботи митниць із забезпечення повноти та своєчасності виконання митних формальностей, контролю за дотриманням установлених законодавством заборон та обмежень щодо переміщення окремих видів товарів через митний кордон України, застосування системи управління ризиками, з інших питань здійснення митної справи;

– Департамент адміністрування митних платежів та митно-тарифного регулювання, що забезпечує виконання таких завдань: створення сприятливих умов для розвитку зовнішньоекономічної діяльності, полегшення торгівлі, збільшення товарообігу через митний кордон України; забезпечення виконання повноважень ДФС, спрямованих на захист економічних інтересів України; забезпечення виконання повноважень ДФС, спрямованих на взаємодію з іншими органами виконавчої влади, а також з відповідними органами іноземних держав з питань, що належать до компетенції Департаменту; реалізація єдиної митної політики України; організація та контроль роботи митниць ДФС із забезпечення своєчасності сплати митних платежів;

– Департамент податкових та митних експертиз, завданнями якого є: забезпечення реалізації державної податкової політики та політики у сфері державної митної справи, державної політики у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового, митного законодавства; про-

ведення досліджень та здійснення експертної діяльності у податковій та митній сферах; здійснення відповідно до законодавства попередньої оцінки майна, вилученого, конфіскованого за порушення митного та податкового законодавства.

До третьої групи, на наш погляд, можна зарахувати вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, громадські організації, які безпосередньо не займаються протидією вчиненню митних правопорушень, але діяльність яких має науково-інформаційний та консультативно-дорадчий характер і результати діяльності яких можуть бути й повинні застосовуватись правоохоронними органами та органами державної влади й управління України в розробці дієвих програм запобігання і протидії митним правопорушенням.

Навчальні заклади: Академія митної служби України; Університет митної справи та фінансів; Київський національний економічний університет; Тернопільський національний економічний університет; Національний університет «Одеська юридична академія»; Вінницький національний аграрний університет. Підготовка фахівців для митної служби в інших вищих навчальних закладах, з якими співпрацює Державна фіскальна служба України, здійснюється на підставі направлень, виданих митними органами та погоджених Державною фіскальною службою України.

Громадські організації та асоціації: ГО «Митний контроль»; Всеукраїнська громадська організація «Спілка ветеранів митної служби України»; Асоціація митних брокерів України.

До четвертої групи належать міжнародні організації, на які покладаються завдання розробки міжнародних інструментів регулювання митної справи та прийняття конвенцій з різних питань, у тому числі щодо боротьби з правопорушеннями в митній сфері та незаконним переміщенням контрафактної продукції (захист прав інтелектуальної власності), а також боротьби з корупцією, надання підтримки при проведенні реформ та модернізації митних служб. Такою організацією є Рада митного співробітництва (неофіційна назва «Всесвітня митна організація»), яка є міжурядовою міжнародною організацією зі штаб-квартирою в м. Брюссель (Королівство Бельгія), створена у 1947 році.

Згідно з Постановою Верховної Ради України від 19 червня 1992 року №2479-XXII та Постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 1992 року №229, Україна приєдналася до Конвенції 1950 року про створення Ради Митного Співробітництва і з 10 листопада 1992 року є повноправним членом Всесвітньої митної організації. 15.02.2011 року прийнято Закон України №3018–VI «Про внесення змін до Закону України «Про приєднання України до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур» (Кіотської Конвенції). Закон

набрав чинності 05.03.2011. У зв'язку з цим українська сторона передала Генеральному секретареві ВМО Інструмент про приєднання України до цієї Конвенції, який набрав чинності для України з 15 вересня 2011 року. Україна є договірною стороною і Конвенції ВМО «Про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства».

До п'ятої групи суб'єктів протидії належать громадяни України, іноземні особи та особи без громадянства, які постійно проживають або тимчасово перебувають на території України і які за певних обставин можуть запобігти вчиненню митних правопорушень або повідомити компетентним органам про правопорушення, що готується, або про осіб, які переховуються від кримінальної відповідальності та покарання.

Як показує кримінологічна теорія та прогресивна світова практика протидії злочинності, у наборі засобів цієї діяльності не останнє місце посідає саме громадськість як суб'єкт протидії, що відіграє дуже важливу роль у справі обмеження злочинності, зменшення її "ціни" та рівня криміногенного потенціалу суспільства. Це питання особливо гостро стоїть для сучасної України, коли, за великим рахунком, окрім існування декларативного Закону України "Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону" від 2000 р. здобутки громадськості у справі протидії злочинності та правопорушенням є незначними [10].

Оптимізувати й удосконалити вітчизняну практику участі населення у справі протидії злочинності можна за допомогою вивчення найкращого та найпрогресивнішого досвіду інших країн світу. Допомогти в цьому може вивчення й узагальнення міжнародно-правових документів, присвячених цій проблематиці. Одними з таких є конгреси ООН із запобігання злочинності і кримінального правосуддя, що відбуваються кожні п'ять років у різних країнах світу, починаючи з 1955 р. Конгреси становлять універсальні форуми, на яких не тільки підсумовують співробітництво держав світу у сфері запобігання злочинності, а й пропонують нові стратегії запобігання різним її проявам, у тому числі за допомогою участі громадськості [11].

Громадськість має потужний антикриміногенний потенціал, використання якого є вкрай актуальним для сучасної України. За умов мудрої державної політики, поступових і виважених кроків із боку органів кримінальної юстиції цілком можливо змістити акценти в бік значущості профілактичної діяльності різних суб'єктів запобігання злочинності. Головною метою такого процесу (через що свого часу пройшли провідні країни світу) має бути суттєве зниження рівня злочинності в Україні завдяки запобіганню злочинності громадськістю як основним суб'єктом такої діяльності. При цьому скоротяться бюджетні витрати на утримання судових і правоохоронних органів та, відповідно, зросте участь та особиста відповідальність кожного громадянина у загальній справі протидії злочинності [12].

Підбиваючи підсумок, треба зазначити, що в навчальній літературі виділяють два основні напрями правового регулювання протидії правопорушенням. Перший напрям має “матеріальний” характер і полягає у впливі за допомогою права на криміногенні фактори зовнішнього середовища, які прямо або опосередковано детермінують девіантну поведінку, з метою їх усунення. Другий напрям має “процесуальний” характер і полягає в юридичному закріпленні прав і обов’язків органів, уповноважених осіб і громадян – суб’єктів запобігання правопорушенням у встановленні змісту й порядку здійснення запобіжних заходів.

Таким чином, протидія митним правопорушенням повинна здійснюватися на двох рівнях:

- загалом процес управління загальносоціальними причинами та умовами вчинення митних правопорушень у цілому та їхніх типів;
- індивідуальний, що являє собою профілактичну роботу суб’єктами протидії стосовно окремих громадян у різних сферах підприємницької діяльності та службових осіб у системі органів Державної фіскальної служби України.

Загальна протидія має ґрунтуватися на ретельному вивченні, відповідно, загальносоціальних причин та умов скоєння митних правопорушень. Тому протидія митним правопорушенням має здійснюватися на загальнодержавному рівні. Це передбачає насамперед створення спеціальних державних програм, організаційних, правоохоронних та інших заходів, адже однією з причин вчинення митних правопорушень є недосконалість чинного законодавства України.

Розробка профілактичних заходів, вибір найбільш оптимальних засобів впливу на особистість і умови її існування з метою запобігання протиправній поведінці також має спиратися на знання мотиваційних закономірностей злочинної поведінки. Адже суб’єкт, вчиняючи правопорушення, зазвичай перебуває під впливом переважно корисливої мотивації. Велике значення, на нашу думку, у запобіганні митним правопорушенням має інститут прогнозування індивідуальної протиправної поведінки, який, на жаль, залишається однією з найменш розроблених проблем сучасної науки. Кількість спеціальних досліджень у зазначеній сфері явно не відповідає необхідному рівню теоретичних знань. Ця обставина, у свою чергу, істотно ускладнює практичну діяльність компетентних органів у цій сфері. Тим часом не викликає сумнівів, що набагато ефективніше запобігати правопорушенню заздалегідь, впливаючи на людину, яка ще не переступила закон, але перебуває в “групі ризику” [13, с. 142–143].

У зв’язку з цим важливо зазначити, що прогнозування – не самоціль; вона важлива не сама по собі, не для того, щоб пасивно споглядати можливі варіанти майбутнього, а, насамперед, для того, щоб підготувати наукову базу для прийняття рішень і розробки конкретних заходів, орієнтованих на

забезпечення раціональної діяльності компетентних органів з профілактики індивідуальної протиправної поведінки [14, с. 5].

Функція прогнозування полягає у виявленні й передбаченні об'єктивних тенденцій розвитку того чи іншого явища або процесу. При цьому необхідно підкреслити, що без достовірного й повного знання про те, чим це явище було в минулому, як саме і під впливом яких чинників воно змінювалося, неможливо правильно скласти уявлення про те, чим це явище буде в майбутньому. Іншими словами, методологічна основа науково обґрунтованого прогнозу завжди являє собою сплав триєдиного часу: минуле (тенденція розвитку); сьогодення (готівкові ресурси та уявлення); майбутнє (потреби й можливості) [15, с. 268].

Таким чином, досліджувані явища й процеси неодмінно повинні розглядатися в динаміці, в розвитку. Зумовленість майбутнього минулим, залежність від нового старого і дає нам змогу прогнозувати ті чи інші процеси і явища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Капітанець С. В. Запобігання та протидія митним правопорушенням: аналіз закордонного досвіду. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2017. Ч. І. С. 55–58. URL: <http://www.vestnik-ecopom.mgu.od.ua/journal/2017/26-1-2017/13.pdf> (дата звернення 12.11.2018).

2. Концепція реформування системи органів, що реалізують державну податкову та митну політику. URL: <https://apitu.wordpress.com/2017/04/18/concept/> (дата звернення 10.11.2018).

3. Міжнародна конвенція про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства від 09.06.1977. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_926 (дата звернення 10.11.2018).

4. Бандурка А. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

5. Мірошниченко С. Органи прокуратури в системі суб'єктів протидії та запобігання злочинам проти правосуддя. *Вісник Національної академії прокуратури*. 2012. № 1. С. 43–48.

6. Старков О. В. Криминология: Общая, особенная и Специальная части: учебник. Санкт-Петербург: Юридический Центр Пресс, 2012. 1047 с.

7. Кальман О. Прокуратура України як суб'єкт протидії злочинності // Протидія злочинності: теорія і практика: збірник матеріалів V Міжвузівської науково-практичної конференції студентів, курсантів, аспірантів та молодих учених (м. Київ, 18 жовтня 2013 року). К.: Національна академія прокуратури України, 2013. С. 15–21.

8. Про Кабінет Міністрів України: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 13. Ст. 222.

9. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua/pro-sfs-ukraini/struktura-/aparatt/departament-organ/zavdannya-ich-funktsii/> (дата звернення 05.11.2018).

10. Колодяжний М. Г. Щодо участі громадськості у запобіганні злочинності. *Вісн. Кримінол. асоц. України: Актуальні сучасні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 трав. 2012 р.): МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінол. асоц. України. Т. 1. Харків: Золота миля, 2012. С. 99–102.

11. Голіна В. В. Конгреси ООН: перспективи використання їх рекомендацій у плануванні та здійсненні заходів запобігання злочинності в Україні. *Проблеми законності: республік. міжвід. наук. зб.*; відп. ред. В. Я. Тацій. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. Вип. 108. С. 169–177.

12. Колодяжний М. Світова практика участі громадськості у протидії злочинності URL: http://dspace.nulau.edu.ua:8088/bitstream/123456789/3935/1/Kolodyazhny_265.pdf (дата звернення 08.11.2018).

13. Кудрявцев И. А. Криминальная агрессия. Москва: Изд-во Москов. ун-та, 2000. 192 с.

14. Аванесов Г. А. Теория и методология криминологического прогнозирования. Москва: Юрид. лит., 1972. 334 с.

15. Добров Г. М. Наука о науке. Київ: Наукова думка, 1970. 302 с.

2.5. Політико-правові засади інституціоналізації в сфері управління митною справою

Митна справа бере свій початок від зародження товарного господарства та торгового обміну, від найпростіших форм оподаткування. Точний час її зародження визначити майже неможливо, однак історики стверджують що вже в III тис. до н.е. у місті Тарифа (у нинішній Андалузії), у провінції Кадис, на півдні Іспанії, де в той час господарював Карфаген, була вперше складена таблиця, в яку вносились назва товару, її одиниці виміру та вказана величина мита (збору) за його привіз через Гібралтарську протоку. Таблиця (перелік товарів) систематизувала порядок і величину мита, була названа на честь міста – «тариф». З тих часів митний тариф став для держави одним із найважливіших інструментів поповнення скарбниці (а нині державного бюджету).

Термін «митна справа» в його сучасному розумінні охоплює досить складний комплекс відносин, безпосередньо пов'язаний із зовнішньою і внутрішньою політикою та діяльністю держави. У рамках проведеної в краї-

ні державної політики митна справа носить багатоцільовий характер та служить задоволенню різноманітних інтересів і потреб сучасного українського суспільства.

У період перетворень усіх сфер суспільного життя України особливої актуальності набуває дослідження процесів та результатів інституційної трансформації державного управління митними органами країни як основного шляху реалізації державних цілей у досліджуваній сфері.

Проблеми управління митною діяльністю в Україні, роль митниці в системі державних органів управління є об'єктом праць багатьох вчених, зокрема І. Г. Бережнюка [1], С. В. Ківалова [4], В. П. Науменка, Т. В. Калінеску, В. П. Пашка [8] та інших. Незважаючи на велику кількість наукових та навчальних праць, питання системного підходу в управлінні митною діяльністю недостатньо відображено у наукових джерелах.

Інституціоналізація в митній сфері – процес послідовних, чітко спрямованих, концептуальних, правових, організаційних, технологічних та інших системних перетворень, що зумовлює високий ступінь досягнення позитивних результатів і передбачає своєчасну розробку спеціального інструментарію розрахунку відхилень, помилок, прогалин та пошуку стану рівноваги й динаміки розвитку [10].

Під інституційними механізмами державного управління митною системою варто розуміти сукупність взаємозв'язків між формальними та неформальними інституціями держави, які сприяють поступовому еволюційному розвитку правил і процедур, санкцій і стимулів, стримувачів і противаг у процесах і результатах виробництва, розподілу, обміну, споживання митних послуг, та забезпечують узгодження та коригування інтересів різних суспільних груп, координацію спільної діяльності на шляху досягнення цілей розвитку всієї митної системи [3].

У контексті дослідження теоретико-методологічних засад інституціоналізації митної служби, систем управління митними процесами, митного менеджменту особливий інтерес становлять праці таких українських та російських вчених: О. М. Кисельової, С. В. Барамзіна, О. В. Маркіної, А. Ф. Мельника, В. Б. Кухаренка, М. В. Ваніна, Р. С. Волкова, Д. П. Фролова, В. Ю. Діанової, В. В. Макрусєва, Д. В. Приймаченка [9], Н. А. Липовської [6] та ін.

Україна як суверенна держава самостійно створює власну митну систему і здійснює митну справу. Митна справа є складовою частиною зовнішньополітичної і зовнішньоекономічної діяльності України.

Митна справа в Україні включає в себе встановлення порядку та організацію переміщення через митний кордон України товарів та предметів, обкладення митом, оформлення, здійснення контролю та інших заходів щодо реалізації митної практики в Україні [7].

У реалізації митної справи Україна дотримується визнаних у міжнародних відносинах системи класифікації та кодування товарів, єдиної форми декларування експорту та імпорту товарів, інших загальноприйнятих міжнародною практикою норм і стандартів. Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань митної справи.

Однією з головних цілей митної політики є регулювання товарообміну і стимулювання розвитку національної економіки України. Це виводить її за рамки митної справи. У поняття митної справи повинна входити не митна політика, а засоби її реалізації.

У сучасних умовах економічного розвитку України, розширення зовнішньоекономічних зв'язків особливого значення набуває митна справа, основу якого складає митне законодавство.

Термін «митне законодавство» слід розглядати в широкому сенсі цього слова, коли законодавство охоплює не тільки Конституцію України і її закони, але включає в себе також підзаконні нормативно-правові акти. До таких актів належать нормативні укази Президента України, Постанови Кабінету Міністрів, а також нормативно-правові акти Державного митного комітету України, що видаються їм самостійно або спільно з іншими органами виконавчої та законодавчої влади [2].

Центральне місце в правовому забезпеченні митної справи посідають Митний кодекс України та Закон України «Про митну справу в Україні». Інші законодавчі акти, що зачіпають питання митної справи, повинні відповідати нормам Митного кодексу та закону «Про митну справу в Україні».

Митна справа пов'язана з міжнародними відносинами. Гармонізація та уніфікація з загальноприйнятими міжнародними нормами і практикою – основний напрямок розвитку митної справи України на сучасному етапі, про що прямо зазначено в ст. 1 Митного кодексу. В інтересах розвитку і зміцнення міжнародної економічної інтеграції України (і це зазначено в ст.2 МКУ) створює з іншими державами митні союзи, зони вільної торгівлі, укладає угоди з митних питань відповідно до норм міжнародного права.

У митному законодавстві застосовується ряд специфічних митно-правових термінів, таких як, наприклад, «митна територія», «митний кордон», «митний режим», «декларант», «мито» та ін. Навіть такі відомі з цивільного права поняття, як «товари» і «транспортні засоби», в митному законодавстві мають специфічне значення.

Митна територія – Територія України, в тому числі території штучних островів, установок і споруд, що створюються в економічній (морській) зоні України, над якими Україна має виключну юрисдикцію щодо митної справи, становить єдину митну територію.

Митний кордон – межі митної території України є митним кордоном України. Митний кордон України збігається з державним кордоном України, за винятком спеціальних митних зон. Межі території

спеціальних митних зон є складовою частиною митного кордону України.

Митний режим – це сукупність положень, що визначають статус товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України, для митних цілей.

Переміщенням через митний кордон України – здійснення дій із ввезення на митну територію країни або з вивезення з цієї території товарів і транспортних засобів будь-яким способом, включаючи пересилання в міжнародних поштових відправленнях, використання трубопровідного транспорту та ліній електропередач.

Під терміном «товари» – в митному законодавстві слід розуміти будь-яке рухоме майно, в тому числі і валюту, валютні цінності, електричну теплову та інші види енергії, а також транспортні засоби, за винятком транспортних засобів використовуваних для міжнародних перевезень пасажирів і товарів.

Транспортними засобами в митній справі визнаються будь-які засоби, що використовуються для міжнародних перевезень пасажирів і товарів, включаючи контейнери та інше транспортне устаткування.

Під особами, які переміщують товари, слід розуміти осіб, які є власниками товарів, їх покупцями, власниками.

Декларант – це особа переміщує товари через митний кордон, або митний брокер (посередник), тобто особа, яка представляє та пред'являє товари і транспортні засоби на митниці від власного імені.

Митний контроль – це сукупність заходів, що здійснюються митними органами з метою забезпечення дотримання законодавства України про митну справу та іншого законодавства України, контроль, виконання якого віднесено до компетенції митних органів.

Мито – це платіж, що стягується митними органами при переміщенні товарів через митний кордон України і є невід'ємною умовою такого переміщення.

Визначальною особливістю будь-якої галузі права є властиві тільки їй специфічні предмет і метод правового регулювання. І митне право в цьому сенсі не виняток.

Предметом митно-правового регулювання (предметом митного права) слід вважати суспільні відносини в сфері митної справи. Коло цих відносин досить широке і носить комплексний характер, що зумовлено складною комплексною структурою сучасного митного права.

Правовідносини в сфері митної справи регулюються нормами різних галузей права: конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального, трудового та ряду інших, а в певній частині і міжнародного права. Усі ці різноманітні за своїм характером правовідносини мають загальну об'єднуючу ознаку – вони завжди виникають у зв'язку і з приводу порядку

та умов переміщення товарів або транспортних засобів через митний кордон України. Саме наявність цієї об'єднуючої ознаки дозволяє говорити про наявність самостійного виду суспільних відносин – митних відносин [5].

Оскільки митні відносини мають комплексний характер, і кожному виду суспільних відносин, які охоплюються поняттям митних, відповідає властивий йому метод правового регулювання, то можна говорити і про комплексний метод митного права. Іншими словами – комплексному характеру митних відносин відповідає комплексний метод митного правового регулювання: комбінаційне застосування правових способів впливу на суб'єктів митних відносин в аспекті забезпечення вимог норм митного законодавства.

Під джерелами митного права України слід розуміти сукупність нормативно-правових актів різних державних органів, в яких містяться норми митного права.

Основним критерієм класифікації джерел права є їхня юридична сила. У зв'язку з цим джерела митного права можна розташувати в наступній послідовності:

- міжнародно-правові договори та інші угоди з митної справи, учасником яких є Україна;
- Конституція України, норми якої є нормами прямої дії і закріплюють вихідні початку і основні принципи митної справи України;
- Закони України (в тому числі і закони зведеного характеру – кодекси), норми яких розраховані на тривалий період дії;
- Підзаконні нормативно-правові акти з питань митної справи видаються Президентом України, Урядом України, Державним митним комітетом України.

Законність є одним з основних принципів державної митної служби України. Вона має під собою конституційну основу і означає, що вся діяльність митних органів та їх посадових осіб повинна здійснюватися на основі суворого і неухильного дотримання вимог чинного українського законодавства (рис. 1).

Верховенство законів як ознака законності в діяльності митних органів означає, що всі форми і методи реалізації митними органами своєї компетенції повинні здійснюватися в суворій відповідності з Конституцією України та іншими нормативними актами. Видаються митними органами в процесі реалізації ними своєї компетенції правові акти управління в сфері митної справи не повинні виходити за рамки законів. В іншому випадку вони визнаються недійсними.

Ефективність управління в сфері митної справи залежить не тільки від суворого і неухильного дотримання державними митними службовцями вимог законності при здійсненні своєї діяльності, а й від суворої службової дисципліни в кожному митному органі або організації митної служби (рис. 2).

Рис. 1. Законність діяльності митних органів

Службова дисципліна полягає в обов'язковому для всіх державних митних службовців виконанні своїх посадових обов'язків, встановлених нормами українського законодавства, правилами внутрішнього розпорядку митного органу або організації митної служби, посадовими інструкціями, наказами начальників, а також умовами контракту про службу в митних органах.

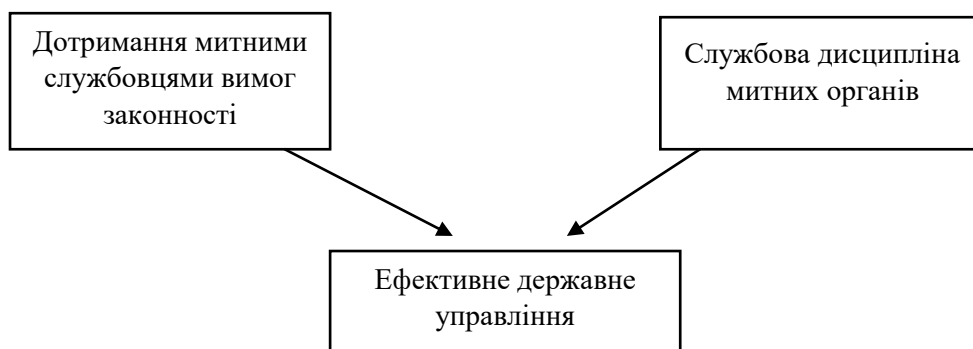

Рис. 2. Ефективність державного управління

Службова дисципліна в діяльності митних органів забезпечується за рахунок:

- особистої відповідальності кожного митного службовця за невиконання ним своїх посадових обов'язків;
- суворого дотримання митними службовцями правил внутрішнього розпорядку в митному органі, порядку роботи зі службовою документацією, встановлених правил носіння форменого одягу, коректної поведінки як по відношенню до учасників зовнішньоекономічної діяльності, так і у взаєминах з товаришами по службі;

– підтримки кожним митним службовцем рівня кваліфікації, необхідної для виконання ним своїх посадових обов’язків;

– постійного контролю начальниками митних органів за виконанням підлеглих своїх посадових обов’язків, вмілого поєднання і справедливого застосування начальниками заходів переконання і примусу в ході здійснення ними контрольних функцій за станом службової дисципліни в колективі.

Службова дисципліна в митних органах і законність їх діяльності тісно взаємопов’язані. Законність є основою дисципліни, оскільки однією з обов’язкових вимог останньої є дотримання державними митними службовцями законів та інших нормативно-правових актів.

Важливу роль у митній діяльності відіграють функції управління. Функції управління – конкретний вид управлінської діяльності, для реалізації якого потрібні певні операції (управлінські роботи). Незважаючи на наявність в системі митних органів різних підходів до класифікації функцій управління, їх доцільно розділити на загальні функції управління, які відображають стадії процесу управління, та специфічні (функції управління конкретними видами оперативно-службової діяльності митних органів).

Загальні функції управління розкривають сутність управління, вони універсальні, характеризують процес управління будь-яким об’єктом (рис. 3).

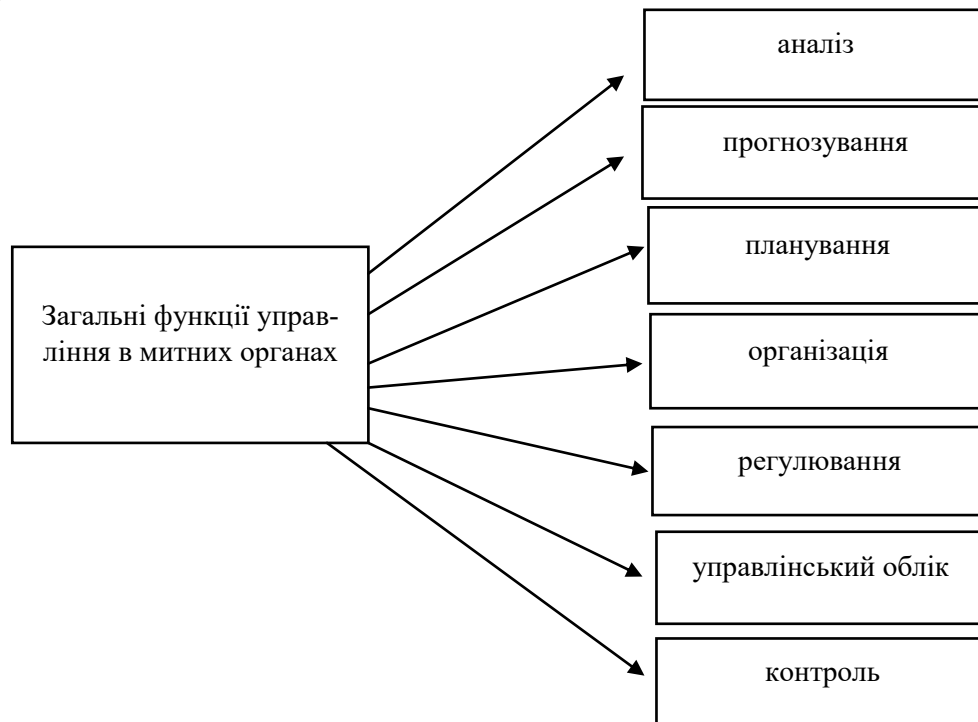

Рис. 3. Загальні функції управління в митних органах

Аналіз – методологічний прийом розкладання явища, системи або процесу на складові частини для їх подальшого дослідження з наукових пози-

цій, синтезування загального висновку, який і є базою для підготовки управлінського рішення.

Прогнозування – це визначення тенденцій і перспектив розвитку тих чи інших процесів на основі аналізу даних про їхнє минуле і нинішній стан. Воно дає суб'єкту, який приймає рішення, інформацію про майбутній стан досліджуваних об'єктів, за якими можна спостерігати в даний час, так і неспостережуваних.

Планування – це основна функція управління, за допомогою якої виробляються організаційні засади майбутньої діяльності. За допомогою планування визначають цілі і напрямки руху системи, розробляють методи, за допомогою яких цьому руху надається темп, знаходять матеріальні джерела, які його забезпечують.

Під організацією розуміється загальна функція управління, за допомогою реалізації якої і створюються умови, необхідні для успішного проведення в життя прийнятих управлінських рішень (планів). Сутність цієї функції полягає в створенні системи сил і засобів, встановлення необхідних зв'язків і відносин між виконавцями, у визначенні раціональних форм і методів їх діяльності.

Регулювання здійснюється на підставі результатів зворотного зв'язку шляхом координації, підтримки взаємодії, мотивації і стимулювання посадових осіб і колективів, а також операційного керівництва.

Управлінський облік – це процес накопичення, аналізу, переробки та передачі інформації про діяльність організації, який використовується для планування, керівництва і контролю. Його призначення – забезпечити інформацією керівників різних рівнів внутрішньоорганізаційного управління, відповідальних за досягнення конкретних оперативно-службових цілей.

Контроль – це загальна функція управління, що включає систему заходів спостереження за підготовкою, прийняттям та ходом реалізації управлінських рішень.

До специфічних функцій управління в митних органах належать функції управління митної, фінансово-економічної, соціальної та адміністративно-господарською діяльністю (рис. 4).

Функція управління митною діяльністю включає в себе управління: митним оформленням і митним контролем, правоохоронною діяльністю, економічною діяльністю, статистичною діяльністю, а також діяльністю з науково-технічного розвитку митної справи.

Функція управління фінансово-економічною діяльністю включає в себе: управління фінансовою діяльністю та управління бухгалтерської діяльністю.

Функція управління соціальною діяльністю включає в себе: управління кадрової, трудовою діяльністю і соціальним забезпеченням, а також психолого-педагогічною діяльністю.

Функція управління адміністративно-господарською діяльністю включає в себе: управління адміністративною діяльністю; управління розвитком митної інфраструктури та капітальним будівництвом; управління матеріально-технічним забезпеченням.

Рис. 4. Специфічні функції управління в митних органах

Одним із найважливіших аспектів управління митними органами є нормативно-правова система, яка складається з двох блоків.

1. Національні правові акти, в яких закріплено норми митного права (Конституція України, закони Верховної Ради, укази та розпорядження Президента України, постанови, рішення Кабінету Міністрів України, накази Міністерства доходів і зборів України тощо). Ці нормативно-правові акти можна розділити на дві групи:

– закони, що безпосередньо регулюють митну діяльність (Митний кодекс України, Закон України «Про Митний тариф України», Закон України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», Закон України «Про єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску через державний кордон України» тощо), укази Президента України («Про Міністерство доходів і зборів України»). Ці документи визначають основні положення митної справи, які впливають на формулювання, розроблення інститутів, норм митного права, його відносини з іншими галузями права;

– нормативні акти з окремими положеннями, що стосуються митної діяльності, а саме: Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», Закон України «Про гуманітарну допомогу», Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», Закон України «Про наукові парки» тощо.

2. Міжнародні нормативно-правові акти, що стосуються митної діяльності світового співтовариства. До них можна зарахувати: Міжнародну конвенцію про спрощення і гармонізацію митних процедур (Кіотська конвенція 1973 р., набрала чинності для України 15.09.2011 р.), Митну конвенцію про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП 1975 р., набрала чинності для України 11.10.1994 р.), Міжнародну конвенцію про взаємну адміністративну допомогу у відверненні, розслідуванні та припиненні порушень митного законодавства 1977 р. (приєднання України від 23.05.2000 р.). Якщо міжнародним договором України, згоду на обов'язковість якого надала Верховна Рада України, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені Митним кодексом України та іншими законами України, то застосовуються правила міжнародного договору України.

У процесі своєї реалізації митна справа оновлюється, пристосовується до нових умов суспільно-економічного життя держави та міжнародної спільноти, що, своєю чергою, вимагає постійного оновлення її нормативно-правової підсистеми.

Важливо зазначити, що система митної справи в Україні потребує реформування. Ця тема інтригуюча та актуальна для всіх реформаторів у владі. З початку незалежності України митниця об'єднувалася та роз'єднувалася, трансформувалися назва та структура [9].

У пріоритетні завдання щодо реформування митниці в рамках євроінтеграції входить: зміна підходів до взаємодії з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності, працюючими з експортно-імпортними операціями, запуск уповноваженого економічного оператора, а також застосування правил обміну інформацією зі странами ЄС з питань відносно митних товарів.

З моменту об'єднання митниці та податкової служби у 2012 році суттєвих змін в бік подолання корупції, порушення митних та податкових правил, контрабанди, тіньової економіки не відбулося. Причини цього криються у популізмі псевдореформаторів, в неконструктивній критиці методів реформи, у саботажі впровадження реальних механізмів оновлення системи. Об'єднання митного та податкового елементів фіскальної системи є природним явищем, митниця та податкова служба нерозривно пов'язані між собою спільністю цілей та філософією. В якості прикладів ефективного здійснення притаманних даним службам функцій можна привести наскрізний контроль, завдяки якому контролюється вся ланка постачання товару, від імпортера (а при організації міжнародного обміну інформацією – від виробника) до споживача, та пост-аудит, принцип якого полягає в тому, що основні митні процедури до товарів повинні застосовуватися ні при ввозі товарів через митну зону, а після завершення митного оформлення та випуска товарів на внутрішній ринок держави.

Таким чином, за умови реального існування вказаних механізмів можна було б забезпечити одночасне виконання як захисної функції держави – основної в діяльності митних органів, шляхом перевірки дотримання законодавства при ввозі та реалізації товару, також фіскальної функції – основної для податківців, шляхом перевірки правильності начислення сплати податків.

Проблема реформування органів митної та податкової служби стоїть дуже гостро як на внутрішньодержавному рівні, так і в сфері міжнародних відносин.

Угодою про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачений значний об'єм зобов'язань України по наближенню законодавства у сфері митних питань до права Євросоюзу. Концепцію реформування митниці прийняли у березні 2017 року, однак, станом на 1 січня 2018 року виконано лише 29% таких зобов'язань.

Міністерство фінансів України після подання концепції в Кабінет Міністрів України розробило детальний план роботи, як був позитивно оцінений Європейським Союзом, Митною прикордонною службою США, Всесвітньою митною організацією. Відповідно до плану реформ митники повинні перейти на єдині стандарти визначення митної вартості товарів, почати обмін інформацією з митними організаціями країн-сусідів, що позбавило б фіскалів можливості створювати штучні проблеми експортерам через перевірки потенційного «заниження» вартості товарів.

До своїх заслуг Міністерство фінансів України відносить впровадження «Єдиного вікна» на митниці, що стало революційною ініціативою. Усі контролюючі органи, які мають відношення до митного очищення товару на території України, пов'язані єдиною електронною системою митниці, і тепер бізнес може подавати в електронному вигляді документи для переміщення товарів.

Проект «Єдине вікно» передбачає здійснення всіх видів контролю (митного, санітарно-епідеміологічного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного) за допомогою електронного обміну даними. Таким чином, замість печаток та штампів на паперових документах проставляється електронні відмітки в загальній базі даних. Це значно спрощує митні процедури, скорочує час на їх проведення, мінімізує можливості для зловживання з боку посадових осіб.

Ще одне корисне нововведення «Єдиного вікна» – скорочення строку проходження відповідного контролю. На прийняття рішень про проведення контролю у посадових осіб контролюючого органу є не більше чотирьох годин. Якщо рішення за вказаний проміжок часу не приймається, застосовується принцип «мовчазного погодження», тобто система автоматично враховує, що відповідний контроль пройдено.

Станом на 1 травня 2018 року «Єдиним вікном» вже користується близько 80% підприємців. З 4 травня 2018 року митне оформлення товарів за допомогою сервісу «Єдине вікно» стало обов'язковим.

Найактуальнішим питанням у відносинах між підприємцями та митними органами України є визначення митної вартості товару та повернення авансових платежів та помилково сплачених сум митних платежів.

Поряд з необхідними змінами законодавства потребують змін і всі процеси та процедури з початку перетину кордону і до завершення митного оформлення та проведення постаудиту. Мова йде про черги на кордоні, процедури в пунктах пропуску, декларування, аналіз ризиків і проведення митного огляду.

Принципами реформи є: автоматизація та зменшення людського фактору там, де це можливо, за допомогою технологій та деталізації правил, де зменшення людського фактора неможливо; впровадження ефективної системи моніторингу та контролю; інтеграція всіх процесів з метою створення єдиного функціонального механізму.

Для забезпечення належного рівня ефективності функціонування митних органів необхідно досліджувати проблеми планування та контролювання митної діяльності, удосконалювати інструментарій стимулювання працівників митних служб, корегувати цілі митної практики з використанням науково обґрунтованих підходів до управлінської діяльності. Отже, з'являється необхідність у побудові системи управління митною діяльністю згідно з положеннями системного підходу як загальнонаукової концепції, ключова ідея якої полягає у визначенні взаємозв'язків і взаємозалежності елементів, підсистем і всієї системи із зовнішнім середовищем, тобто із суспільством загалом.

Значний практичний і теоретичний інтерес викликає сучасна організація та організаційно-управлінська структура митної служби США, як однієї із передових держав у розвитку цієї сфери. Доречно розглянути її детальніше.

У 2003 році у зв'язку з необхідністю боротьби з тероризмом митна служба США була реорганізована, це сприяло створенню нової державної структури – Бюро з митних питань та охорони кордонів США. Воно розпочало свою діяльність 1 березня 2003 р. шляхом об'єднання міністерства сільського господарства, Управління імміграції та питань прийняття громадянства та Департаменту антитерористичної діяльності.

Бюро з митних питань та охорони кордонів США (далі – Бюро) – одна з найбільших та комплексних агенцій Департаменту національної безпеки США. Її основними завданнями є запобігання тероризму та терористичної зброї, регулювання та спрощення міжнародної торгівлі, стягування митних платежів, спрощення міжнародної торгівлі та охорона торговельного законодавства США. Бюро відповідає за арешт осіб, які намагалися в'їхати в

США незаконно, за виявлення потоків контрабанди, виявлення спроб торгівлі людьми.

Основними стратегічними цілями Бюро є: запобігання тероризму в портах та між портами в'їзду, об'єднання в єдину правоохоронну агенцію, спрощення законодавчої бази торгівлі та пересування, захист громадян, модернізація та управління.

Бюро поширює свій досвід для збільшення можливостей усіх правоохоронних агенцій США в структурі державного управління та проводить правоохоронні заходи з метою вдосконалення безпеки торгівлі та пересування в усьому світі, спрямовує діяльність на запобігання терористичній загрозі цілодобово сім днів на тиждень. У своїй діяльності застосовує багаторівневий підхід до роботи з іноземними партнерами, практику розвідувальних служб, прогресивні технології, найактуальнішу інформацію.

Таким чином, Митна служба США – добре організований та розвинений державний орган, заснований на узгоджених законодавчих процедурах, сучасних інформаційних технологіях, програмах контролю безпеки, професіоналізмі працівників. На наш погляд, досвід США в організації та управлінні митною службою, системі підготовки спеціалістів є надзвичайно актуальним для організації управління митною справою в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережнюк І. Г. Всесвітня митна організація як інститут управління митною справою на міжнародному рівні. *Журнал європейської економіки*. 2009. № 7. С. 168–190.
2. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. 543 с.
3. Бережнюк І. Г. Структура інституціональних механізмів у системі управління митною справою. *Вісн. Акад. митної служби України*, 2002. № 3. С. 65–69.
4. Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна політика України: підручник. Одеса: Юр. літ., 2002. 255 с.
5. Ківалов С. В., Біла. Л. Р. Організація державної служби в Україні: навч. метод. посіб. Одеса: Юрид. л-ра, 2002. 328 с.
6. Липовська Н. А. Управління інституціоналізацією Державної митної служби України: монографія. Д.: Акад. митної служби України, 2006. 232 с.
7. Норт Д. Інституції, інституціональні зміни та функціонування економіки: Пер. з англ.. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. 198 с.

8. Пашко П. В. Інституційний механізм реалізації митної політики. *Фінанси України*. 2004. № 11. С. 153–155.

9. Приймаченко Д. В. Місце митної політики в системі державної політики. *Митна справа*. 2005. № 2. С.11–15.

10. Ткачова О. К. Специфіка інституціоналізації в сфері управління митною справою. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. К., 2012. № 1. URL: [http : //www.dy.nayka.com.ua](http://www.dy.nayka.com.ua).

2.6. Документаційне забезпечення в митній справі

Зовнішня торгівля є одним із основних аспектів економічного багатства нації. Кожна держава затверджує різні плани щодо політичної та економічної діяльності, а також періодично вносить зміни до законодавства та документаційного забезпечення, щоб покращити торгівельну діяльність. Існує ряд важливих проблем або ризиків для експорту та імпорту вантажів. Постачальник і покупець також стикаються з рядом проблем у своїй діяльності; основною проблемою є ефективне впровадження та функціонування митної документації, включаючи її подальше оформлення. Політика Уряду України та плани на порядок денний в галузі митної справи періодично змінюються. Отже, основоположними є знання документаційних процесів та налагоджена ефективність документаційної роботи в цілому.

Управління міжнародними документами в митній діяльності, а також міжнародне розповсюдження управлінської документації досить складне. Митна справа потребує документаційних рішень на ряд складних проблем з метою розробки оптимальної системи розподілу документів для кожного цільового ринку. Наразі в українській митній службі виділяють три основних канали: міжнародна транзакція, міжнародний канал поширення (через який товари фізично рухатися); і документація як окремий канал зв'язку. Треті сторони або посередники часто фігурують в таких каналах для полегшення своєї діяльності [4].

Управління експортною доставкою, дистрибутори експорту, митні брокери та зарубіжні експедитори є одними з найбільших організацій, що займаються експортом митної діяльності. Документація залишається першочерговим аспектом функціонування митних відносин.

Митні процедури і перевірки, відсутність координації та довільні рішення – це бар'єри для вільного транскордонного співробітництва та зовнішньоекономічних відносин. Якщо електронний документообіг досягне успіху в аналогічному ступені, як паперові системи, то міжнародні гармонізація та стандартизація повинні бути впроваджені в усіх функціональних групах (банківська справа, транспорт, страхування та митниця) та галузей промисловості за стандартами управління структурами.

Всесвітня митна організація вдосконалює планування та скорочення документообігу в митній справі.

Кардинальна лінія розвитку митної справи в Україні в напрямку адаптації до загальноприйнятим у міжнародній практиці норм та стандартів поки що не отримала належної динаміки. Можна розраховувати, що становище поліпшиться з прийняттям нового Митного кодексу країни. Тому важливо засвоїти суть міжнародних стандартів, що стосуються, зокрема, спрощення та гармонізації застосовуються державами митних процедур.

Розробка міжнародних стандартів є нагальною потребою в сфері митно-тарифних заходів держав. З цією метою було засновано Міжнародний союз для публікації митних тарифів, однак однаковості в митно-тарифних системах немає до цих пір, що, втім, цілком зрозуміло, оскільки мова йде про невід'ємне право кожної суверенної держави на встановлення податків, зборів і мит. Система кодування складається з шести знаків (цифр) і дозволяє закодувати всі товари і тим самим уніфікувати митні тарифи держав: перша пара цифр означає групу товару, друга – тарифну позицію, третя пара – позиції щодо одного і того ж товару, його виду. Разом з тим кожна країна може відобразити свою специфіку в тарифах шляхом подальшої деталізації (після шостого знаку) в рамках регіональної та національної систем торгівлі [5].

Що стосується України, то в чотиризначний код її товарної номенклатури включені основні дані про товар і його місце в цій номенклатурі таким чином, що перші два знаки вказують на товарну групу, останні два – на товарну позицію; інші п'ять знаків призначені для подальшої деталізації.

Україна, як уже зазначалося, застосовує у своїй практиці зазначений міжнародний стандарт, діючи на основі Положення про вантажну митну декларацію, затвердженого Кабінетом Міністрів України від 9 червня 1997 р. № 574. У ньому, зокрема, передбачено, що достовірність повідомляються декларантом відомостей у ВМД, яка заповнюється відповідно до діючих правил і засвідчена ним у встановленому порядку, закріплюється одним з видів митного забезпечення (штамп «Під митним контролем») на всіх аркушах ВМД та реєстраційним номером, а також реєстрацією ВМД у журналі обліку вантажних митних декларацій. Після завершення цієї процедури декларант несе юридичну відповідальність за відомості, наведені в ВМД. Ця декларація не може бути відкликана декларантом [3].

Одним із найважливіших міжнародних стандартів у практиці митних відносин держав є встановлені в міжнародно-правовому порядку загальні для всіх країн-учасниць ГАТТ принципи та методи визначення митної вартості товарів при їх ввезенні на територію тієї чи іншої країни для нарахування і стягнення мита.

Визначення митної вартості при імпорті товарів в країну – це основа не тільки для нарахування і стягнення мита, але також і податку на додану вар-

тість (ПДВ), за тим винятком, коли ні те, ні інше не стягуються (наприклад, угодами про вільну торгівлю між країнами в якості загального принципу передбачається відмова від справляння ввізного мита, податків, у тому числі і ПДВ).

Митні документи – необхідні для оформлення переходу товарів через митний кордон. До цих документів належать такі: митна декларація, експортні, імпорتنі та валютні ліцензії, свідоцтво про походження товару, консульська фактура, транзитні документи, ветеринарні, санітарні та карантинні свідоцтва тощо [4].

Процедури митного контролю та митного оформлення товарів, що переміщуються через митний кордон України, єдині та регламентовані такими основними нормативно-правовими актами:

- Митним кодексом України від 13 березня 2012 року № 4495-УІ;
- постановою Кабінету Міністрів України від 21 травня 2012 року №450 «Питання, пов'язані із застосуванням митних декларацій» (зі змінами);

- наказом Міністерства фінансів України від 30.05.2012 № 631 «Про затвердження Порядку виконання митних формальностей при здійсненні митного оформлення товарів із застосуванням митної декларації на бланку єдиного адміністративного документа», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 10.08.2012 за № 1360/21672;

- наказом Міністерства фінансів України від 30.05.2012 № 651 «Про затвердження Порядку заповнення митних декларацій на бланку єдиного адміністративного документа», зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 14.08.2012 за № 1372/21684.

- наказом Міністерства фінансів України від 20.09.2012 № 1011 «Про затвердження відомчих класифікаторів інформації з питань державної митної справи, які використовуються у процесі оформлення митних декларацій» [4].

Митна декларація – заява розпорядника вантажу, подана ним митниці для виконання митних формальностей при імпорті чи експорті товарів (додаток А, рис. А.1). Митна декларація подається митниці у встановлений законодавством термін, який коливається від одного дня до двох тижнів, рахуючи з дня прибуття товару на митницю. Митна декларація містить: номер вантажного документа, по якому товар прийнятий на митницю, тарифну назву вантажу або посилання на відповідну статтю митного тарифу, ціну та вартість партії товару. У ній наводиться також перелік звичайно доданих документів (рахунок, відвантажувальна специфікація, сертифікат про якість тощо). Форми митних декларацій знаходяться на офіційному сайті Державної фіскальної служби України [1].

Експортні та імпорتنі ліцензії – документи, які видаються спеціальними державними органами за наявності у країні експорту та

імпорту контролю над ввезенням або вивезенням даних товарів. Експортні та імпорتنі ліцензії видаються на підставі заяв відповідного експортера або імпортера, поданих органу, який відповідає за видання ліцензій у даній країні. Ця заява оформляється на спеціальному бланку, який звичайно складається з двох частин: самої заяви та ліцензії. Заявка подається заздалегідь протягом певного строку до відвантаження, яке передбачається, або до отримання товару. Якщо ліцензія надана, то на другій частині заяви ставиться штамп установи, котра видає ліцензію, і вона повертається особі, що подавала заяву [3].

У ліцензії зазначається назва країни, до якої експортується або з якої імпортується товар, ціна ФОБ кожної позиції, строк готовності товару до відвантаження або строк його прибуття. Ліцензія видається на певний строк, після закінчення якого у випадку невикористання вона втрачає силу.

Заявка на видачу експортної ліцензії – це заява на дозвіл експортувати конкретні товари певної вартості у зазначений пункт призначення (формальностей при імпорті чи експорті товарів (додаток А, рис. А.2).

Експортна ліцензія – це документ, який містить дозвіл на експорт зазначених товарів протягом певного часу.

Заявка на видачу імпорتنної ліцензії – це документ, в якому зацікавлена сторона просить компетентний орган дозволити імпорт товару, на який відповідно до імпорتنних обмежень вимагається ліцензія та докладно описується вид товарів, їх походження та вартість тощо (формальностей при імпорті чи експорті товарів (додаток А, рис А.3).

Імпортна ліцензія – це документ, який видається компетентним органам відповідно до чинних правил відносного імпорту, згідно з якими зазначеній стороні дозволяється ввезти або обмежену кількість зазначених товарів, або необмежену кількість таких товарів протягом обмеженого періоду на умовах, обумовлених у цьому документі.

Про порядок та зразок оформлення заяв і отримання ліцензій можна дізнатися на Єдиному державному порталі адміністративних послуг [5], а також звернувшись до офіційного сайту Законодавства України [6].

Декларація валютного контролю (експорт) – документ, який заповнюється експортером-продавцем, за допомогою якого компетентний орган може проконтролювати переказу країну суми в іноземній валюті, отриманій в результаті торгової угоди, у відповідності з умовами платежу та чинними правилами валютного контролю.

Декларація валютного контролю (імпорт) – заповнений імпортером-покупцем документ, який є для компетентного органу засобом контролю за здійсненням торгової угоди, на яку виділена іноземна валюта, та переказом грошей відповідно до умов платежу і чинних правил валютного контролю.

Заявка на видачу валютної, ліцензії – документ, у якому імпортер-покупець просить компетентний орган виділити певну суму в іноземній валюті для її переказу експортеру-продавцю в оплату за товари.

Валютна ліцензія – документ, котрий видається компетентним органом, що дозволяє імпортеру-покупцю переказати певну суму в іноземній валюті експортеру: покупцю в оплату за товари [4].

Податкова декларація (податок на добавлену вартість) – документ, у якому імпортер вказує дані, що стосуються справи, які необхідні компетентному органу для збирання податку на добавлену вартість.

Вантажна декларація – загальний термін (іноді – фрахтова декларація), який позначає документи, що містять необхідні для митниці дані відносно вантажу (фрахту), який перевозиться комерційними засобами транспорту. Вантажна декларація складається за зразком, прийнятим у Конвенції зі сприяння міжнародному морському судноплавству (Лондон, 1965 р.); вона є основним документом, який містить інформацію відносно вантажу, яка вимагається державними органами при прибутті або відпливу судна [5].

Декларація про товари для внутрішнього споживання – документ, котрий містить відомості про товари з метою імпортного митного очищення.

Декларація про негайне митне звільнення – документ, котрий видається імпортером, в якому митні органи повідомляють про те, що товар відвантажений з транспортного засобу, який здійснює імпорт товару, у приміщенні імпортера згідно з ухваленим митними органами положенням про негайне звільнення, або у якому міститься прохання дозволити здійснити зазначені дії.

Митне повідомлення про поставку (митне звільнення) – документ, згідно з яким митні органи випускають товар з митниці та надають його у розпорядження зацікавленої сторони.

Декларація про небезпечні вантажі – документ, котрий виписується вантажоотримувачем відповідно до чинних конвенцій або установлень, в якому описуються небезпечні товари або матеріали та міститься заява про те, що вони упаковані та мають ярлики згідно з положенням відповідних конвенцій або установлень [4].

Зразки оформлення митних декларацій знаходяться у вільному доступі [2].

Сертифікат (свідоцтво) про проходження товару (загальний термін) – особливий документ, котрий видається компетентним органом у країні експортера, який дозволяє визначити товари і в якому органи влади або орган, уповноважений видавати його, чітко засвідчують, що товари, до яких належить даний сертифікат, походять із конкретної країни. Цей сертифікат може містити також декларацію виробника, продуцента, постачальника, експортера або іншої компетентної особи. Термін «країна» може містити групу країн, регіон або яку-небудь частину країни. Такий документ обов'язковий при

імпорті у випадку, якщо з походженням товару, декларованого на митниці, пов'язано надання привілейованого режиму: пільгового тарифу, знижок з загального тарифу, безмитного ввезення» звільнення від додаткового оподаткування тощо [6].

У свідоцтві про проходження сировинних товарів вимагається зазначення місця видобутку, а напівфабрикатів та виробів – країни виробництва. Свідоцтво про походження видають торгові палати, митниці, спілки підприємців країн-експортерів. Іноді вимагається, щоб свідоцтво про походження товару було засвідчено консулом. Ця операція має назву консульської легалізації Звичайно консул засвідчує лише підпис особи, яка видає свідоцтво.

Сертифікат (ЮНКТАД) – особливий сертифікат про проходження товару, який охоплює товари, що підпадають під дію преференційного режиму у рамках Загальної системи преференцій (додаток А, рис. А.4).

Декларація про походження товару – відповідна заява відносно походження товару, яка включається при експорті виробником, продуцентом, постачальником, експортером або іншою компетентною особою у комерційний рахунок або інший документ, котрий стосується товару (додаток А, рис. А.5).

Бланки документаційних ресурсів про проходження товару знаходяться у вільному доступі на офіційному сайті Торгово-промислової палати України [7].

Консульська фактура, або консульський інвойс, – документ, підготовлений експортером у своїй країні та який подається у дипломатичне представництво країн імпортера для затвердження проти сплати консульського збору і котрий потім подається імпортером у зв'язку з ввезенням зазначеного у рахунку товару.

Консульська фактура може оформлятися консулом країни Імпортера (країни призначення товару), який знаходиться у країні експортера, на засвідчення ціни товару та вартості всієї партії товару. У більшості країн консульські фактури складаються на затверджених бланках експортерами та засвідчуються консулом країни імпортера. Подання консульської фактури обов'язкове у тих країнах, де імпортні товари оподатковуються адвалерними митами (з ціни товару).

Зразки та бланки консульських фактур можна знайти на українських інформаційних бізнес-порталах [8].

Свідоцтво про районну назву – свідоцтво, яке складається відповідно до правил; встановлених органами влади або уповноваженим органом, та яке засвідчує, що зазначений у ньому товар відповідає конкретній назві, прийнятій у даному районі (наприклад, шампанське, портвейн, сир).

Заявка на свідоцтво про контроль якості товарів – документ, який направляється компетентному органу зацікавленою стороною з проханням видати свідоцтво про контроль якості товарів відповідно до національних

або міжнародних стандартів чи законодавства країни-імпортера, або умов контракту [8].

Свідоцтво про контроль якості товарів (Сертифікат про якість) – документ, котрий видається компетентними органами та підтверджує якість описаних у ньому товарів відповідно до національних або міжнародних стандартів чи до законодавства країни-імпортера, або до умов контракту.

Заявка на свідоцтво про огляд – документ, який Подається компетентному органу стороною, яка просить видати свідоцтво про огляд відповідно до національних чи міжнародних стандартів, або згідно із законодавством країни, де потрібна наявність цього документа, або якщо це передбачається у контракті.

Свідоцтво про огляд – документ, який виписується компетентним органом, котрий підтверджує, що описані у ньому товари були піддані огляду Відповідно до національних або міжнародних стандартів згідно із законодавством країни, де потребується проведення огляду, або відповідно до положення контракту [7].

Статистичний документ (експорт) – документ, в якому експортер повідомляє про вивезений товар інформацію, яка вимагається органом, що відповідає за збирання статистичних даних по міжнародній торгівлі.

Статистичний документ (імпорт) – документ, в якому імпортер повідомляє про ввезений товар інформацію, необхідну органу, відповідальному за збір статистичних даних по міжнародній торгівлі.

Ветеринарні, санітарні, фіто санітарні та карантинні Свідоцтва видаються компетентними органами у країні експорту на засвідчення того, що товар, який поставляється за кордон, здоровий.

Ветеринарне свідоцтво – документ, що видається компетентним органом країни експорту та засвідчує, що жива тварина або птахи не заражені паразитами та хворобами, а також містить відомості відносно їх Походження і вакцинації та іншої обробки, котрій вони підлягали.

Санітарне свідоцтво – документ, який видається компетентним органом країни-експортера та засвідчує, що харчові продукти та продукти тваринництва, зокрема м'ясопродукти, придатні для споживання людьми, із зазначенням, якщо необхідно, відомостей відносно здійсненого контролю.

Заявка на фітосанітарне свідоцтво – документ, що направляється компетентному органу зацікавленою стороною з проханням видати фітосанітарне свідоцтво [5].

Фітосанітарне свідоцтво – документ, що видається компетентним органом країни-експортера та засвідчує не зараженість рослин, плодів або овочів та придатність їх до споживання із зазначенням відомостей відносно дезінфекції або іншої обробки, котрій вони, можливо, підлягали.

Карантинні свідоцтва (сертифікати) видаються офіційними органами з карантину або захисту рослин країни-експортера та засвідчують, що відпо-

відні матеріали не заражені шкідниками та хворобами і що вони походять з районів, благополучних у карантинному відношенні. Звичайно карантинному нагляду підлягають: насіння, цибулини, бульби, саджанці, бавовна-сирець, бавовняне волокно, сухофрукти, тютюн-сирець, вовна тощо, які можуть бути переносниками шкідників, хвороби рослин тощо [4].

На практиці ветеринарний, санітарний та карантинний нагляд досить часто є засобом прямої заборони імпорту з окремих країн певних товарів й інколи використовується для проведення політики дискримінації відносно деяких країн.

Декларація про товари для митного транзиту – документ, за допомогою якого вантажовідправник повідомляє відомості про товари для митного транзиту.

Міжнародна митна декларація, взірець МЗП – міжнародний документ митного транзиту, за допомогою якого вантажовідправник повідомляє відомості про вантаж для перевезення залізницею відповідно до положень Міжнародної конвенції 1952 р. про полегшення умов залізничного перевезення вантажів через кордони.

Книжка МДП – міжнародний документ митного транзиту, що видається асоціацією, яка надає гарантію та яка уповноважена митними органами, за яким перевозяться вантажі здебільшого з митними печатками та пломбами, у транспортних засобах та контейнерах відповідно до вимог Митної конвенції про міжнародне перевезення вантажів із застосуванням книжки МДП (Конвенція МДП) [4].

Декларація ТМТ – митний документ, зразок якого наводиться у додатку 1 до Митної конвенції про міжнародне транзитне перевезення вантажів (Конвенція ТМТ), яка укладена у Відні 7.06.1971 р. Відповідно заповнений бланк декларації ТМТ, до якого додані маніфести, які стосуються товарів, що знаходяться у транспортних одиницях або негабаритному упакуванні, охоплює перевезення цих товарів з митниці місця відправлення до митниці місця призначення.

Книжка АТА – міжнародний митний документ, який видається відповідно до умов АТА (Митна конвенція 1961 р. про тимчасове ввезення вантажів із застосуванням книжки АТА), який містить міжнародну гарантію, який може використовуватись замість національних митних документів та як гарантія відносно імпорتنих мит та податків для забезпечення тимчасового ввезення товарів і, якщо необхідно, транзиту. Він може використовуватись для контролю тимчасового ввезення та реімпорту, але у цьому разі міжнародна гарантія не застосовується [7].

Транзитне гарантійне свідоцтво – національний митний документ, котрий дозволяє провозити вантажі митним транзитом без попереднього упакування, імпорتنих мит та зборів і містить, як правило, усі дані, необхідні для оцінки при необхідності імпорتنих мит та зборів, а також

зобов'язання, яке забезпечується гарантією, надавати вантажі у митниці місця призначення з непошкодженими митними печатками та пломбами [4].

Ознайомитись з бланками зазначених вище митних документів можна на офіційному сайті Державної служби експортного контролю України та на офіційному порталі Державної фіскальної служби України.

Документаційне забезпечення управління митних служб складається із двох нерозривно пов'язаних компонентів:

- документування – складання та оформлення документної інформації на різних носіях за встановленими правилами;

- організація роботи з документами, яка передбачає організацію документообігу, зберігання та використання документів у поточній діяльності установи, організації [5].

Документаційне забезпечення управління розглядається як одна з найважливіших сторін діяльності організації, котра забезпечує виконання її функціональних завдань. За різними даними, працівники сфери управління витрачають на роботу з документами в середньому 60 – 70% робочого часу.

Документи мають велике значення в управлінському процесі, є інструментами управління, через те що вони відображають діяльність організації, на їх основі приймаються управлінські рішення, документи є головним аргументом у спірних ситуаціях, закріплюючи права особи і виступаючи способом доказу. Управлінські документи становлять ядро документації установи [7].

В основу управлінської діяльності будь-якої організації покладено процеси отримання інформації, її обробки, прийняття рішення, доведення його до відома виконавців, здійснення контролю, виконання та підбиття підсумків.

Нормативно-методична база документаційного забезпечення управління – це сукупність законів і підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують технологію створення, обробки, зберігання і використання документів у поточній діяльності установи, а також роботу служби діловодства – її структуру, функції, штати, технічне оснащення та інші аспекти.

Нормативно-методична база містить митної служби:

- законодавчі акти України у сфері інформації та документації;
- укази Президента України, постанови уряду України, котрі регламентують питання документаційного забезпечення;

- правові акти органів виконавчої влади (міністерств, комітетів, служб) загальногалузевого і відомчого характеру;

- правові акти нормативного та інструктивного характеру, методичні документи з діловодства установ, організацій та підприємств;

- державні стандарти на документацію;

- уніфіковані системи документації;

– нормативні документи з організації архівного зберігання документів [4].

Підставами для видання розпорядчих документів у митних органах України є: Конституція та закони України, постанови Верховної Ради України, укази й розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України, накази Державної митної служби України, рішення колегії Держмитслужби України.

Документування управлінської діяльності полягає у фіксації на паперових або магнітних носіях за встановленими правилами управлінських дій, тобто у створенні документів.

Підставою для створення документів у митних органах є потреба засвідчення наявності та змісту управлінських дій, передання, зберігання й використання інформації протягом певного часу або постійно. У митних органах визначається конкретний комплекс документів, передбачений номенклатурою справ та необхідний і достатній для документування їх діяльності. Управлінська діяльність митних органів здійснюється шляхом видання розпорядчих документів, яке визначається законодавчими актами, положеннями про митні органи. З питань, що становлять взаємний інтерес і належать до компетенції різних відомств, можуть видаватися спільні розпорядчі документи [5].

Як правило, одним із чинників професіоналізму в будь-якій галузі діяльності є знання відповідної системи документації. Найпоширенішою групою є організаційно-розпорядчі документи, зі складанням, оформленням та обробкою яких стикається кожен працівник. Це група документів, у яких фіксують рішення адміністративних та організаційних питань, а також питань управління, взаємодії, забезпечення та регулювання діяльності органів влади, підприємств, організацій, посадових осіб.

Кожен управлінець мусить знати систему документації, з якою він працює. З організаційно-розпорядчими документами доводиться мати справу будь-якому керівнику.

Організаційно-розпорядча документація поділяється на три основні групи документів:

- організаційні (статути, положення, правила, інструкції тощо);
- розпорядчі (накази з основної діяльності, рішення тощо);
- довідково-інформаційні (акти, листи, довідки, телефонограми, доповідні й службові записки, протоколи тощо) [4].

До організаційних документів належать: статут організації, положення про структурні підрозділи, колегіальні та дорадчі органи, регламенти роботи колегіальних і дорадчих органів, штатний розклад, інструкції за окремими видами діяльності, котрі потребують регламентації (наприклад, інструкція з діловодства, посадова інструкція).

Організаційні документи містять положення, обов'язкові для виконання, вони реалізують норми адміністративного права і слугують правовою основою діяльності установи.

Мета розробки організаційних документів – найбільш раціональний розподіл і кооперація праці між підрозділами та працівниками.

Організаційні документи належать до безстрокових і діють до їх відміни чи до затвердження нових. У стабільно працюючій установі необхідність перегляду, зміни чи доповнення організаційних документів може виникати один раз на декілька років. Залежно від характеру і глибини змін у діяльності установи організаційні документи розробляються заново або в них вносяться необхідні зміни, доповнення розпорядчими документами.

Організаційні документи за своєю формою бувають типові та індивідуальні.

Розпорядчі документи – це документи, за допомогою яких здійснюється розпорядча діяльність, оперативне керівництво в установі, організації.

Підстави для видання розпорядчих документів у митній службі:

- Конституція та закони України;
- постанови Верховної Ради України;
- укази й розпорядження Президента України;
- постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України
- накази Державної митної служби України, рішення колегії.

Держмитслужби України;

– провадження органом митної служби виконавчої та розпорядчої діяльності з метою виконання покладених на нього завдань і функцій;

– потреба в нормативно-правовому регулюванні діяльності органу [6].

Розпорядчі документи в органі митної служби видаються на підставі:

1. Розпорядчих документів органів митної служби вищого рівня, які повинні мати посилання на них із зазначенням найменувань Цих документів, дат, номерів і заголовків.

2. Колегіального прийняття рішення під час проведення зборів, засідань, нарад, що фіксується у протоколах. Рішення колегії Держмитслужби України вводяться в дію наказами Держмитслужби і доводяться до виконавців шляхом їх розсилання.

3. Оперативного обміну інформацією за допомогою листування. Митний орган під час здійснення оперативних зв'язків зі своїми структурними підрозділами, іншими організаціями, окремими громадянами може надсилати листи. Як правило, листи складаються, коли неможливо або важко здійснити бездокументний обмін інформацією, дати усні роз'яснення, вказівки (особисто або телефоном), провести інструктування тощо [4].

Наказ – це основний розпорядчий документ органу митної служби.

У митній службі відповідно до змісту накази поділяються на такі види:

– накази з основної діяльності (з питань утворення, ліквідації, перейменування, реорганізації митного органу чи структурного підрозділу; перерозподілу та зміни зони його діяльності; затвердження положень, інструкцій, правил, структури та внесення змін до них; фінансово-господарської діяльності);

– кадрові накази (з питань призначення на посаду, переміщення, звільнення з посади; нагородження працівників або заохочення, застосування стягнень чи заходів дисциплінарного впливу, про надання відпусток);

– накази про відрядження [3].

Детально структура, вимоги до викладення та оформлення наказів Державної митної служби України викладені у Регламенті планування нормотворчої діяльності, підготовки й розгляду правових актів, що розробляються або узгоджуються державною митною службою України, затвердженому наказом Державної митної служби України від 04.09.2002 р. № 481.

Більшість документів, які використовуються в управлінні, мають довідково-інформаційний характер. Вони містять інформацію про стан справ в організації, описують події, що відбулися, інформують про певні події, які мають відбутися. Інформація, що міститься в них, може спонукати до дії або бути лише доведеною до відома. До довідково-інформаційних документів належать: акти, довідки, доповідні, пояснювальні, службові записки, доповіді, договори, службові листи, телеграми, телефонограми. Ці документи можуть бути підставами для видання розпорядчих документів [7].

Службові листи – це узагальнена назва великої групи управлінських документів, один з основних засобів обміну інформацією та оперативного управління різними процесами діяльності організацій та установ. Зміст листа має індивідуальний характер, лист, як правило, присвячується одному питанню.

Існують дві групи службових листів:

– такі, що потребують відповіді (ініціативні): листи-прохання, листи-запити, листи-звернення, листи-пропозиції, листи-вимоги;

– такі, що не потребують відповіді: супровідні, гарантійні, інформаційні, листи-запрошення, листи-повідомлення, листи-попередження, листи-погодження, листи-нагадування, листи-сповіщення, листи-відмови [4].

Довідка – службовий документ, який містить опис та підтвердження тих чи інших фактів або подій. Довідки, як і всі службові документи, підлягають обов'язковій реєстрації. Існують різні види довідок: аналітичні, архівні, біографічні, медичні, а також внутрішні та зовнішні.

Внутрішні довідки мають узагальнені результати виконання певних службових робіт, проведення досліджень та перевірок. їх складають у відповідь на запит керівництва і подають у визначений термін.

Зовнішні довідки складають з метою засвідчення якогось юридичного факту. Їх видають для подання у відповідні органи. Зовнішні довідки реєструються в журналах вихідної документації

У системі митної служби загальні правила документування управлінської діяльності, регламентація порядку роботи з документами при їх утворенні, надходженні, відправленні чи переданні до архіву встановлено Інструкцією з діловодства в митній службі України, затвердженою наказом Держмитслужби від 28.12.2002 р. №747 (зі змінами та доповненнями).

Здійснення діловодства в митних органах покладається:

- у центральному апараті Держмитслужби України на Управління справами;
- в органах митної служби – на загальні відділи, групи документаційного забезпечення [3].

Загальне керівництво роботою діловодних служб здійснюють керівники органів. Робота діловодної служби регламентується положенням про неї, яке розробляється на основі положення про орган митної служби та інструкції з діловодства в митній службі і затверджується наказом органу митної служби.

Діяльність працівників діловодної служби регламентується посадовими інструкціями, котрі розробляються керівником діловодної служби.

Основні завдання діловодної служби:

- установа єдиного порядку документування й роботи з документами в митному органі на основі використання сучасних засобів обчислювальної техніки;
- автоматизація технологій роботи з документами;
- зменшення обсягів документообігу [7].

Розгляд письмових звернень і особистий прийом громадян – це важлива ділянка в роботі Державної митної служби України та її органів, оскільки є засобом здобуття інформації про недоліки в діяльності цих органів, формою зміцнення й розширення зв'язків із широкими верствами населення, дійовим механізмом розвитку й удосконалення митної справи в Україні. Для належної організації та подальшого вдосконалення цієї роботи розроблено Порядок розгляду звернень громадян у Держмитслужбі України, інших митних органах, спеціалізованих митних установах і організаціях, затверджений наказом Держмитслужби України від 10.08.2004 р. № 584.

Діловодство щодо звернень громадян у митній службі здійснюється окремо від інших видів діловодства й покладається на спеціально призначених для цього посадових осіб або підрозділ органу митної служби.

У роботі з письмовими й усними зверненнями громадян потрібно забезпечувати кваліфікований, неупереджений, об'єктивний і своєчасний їх розгляд.

Відповідно до Закону України «Про звернення громадян» під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Звернення громадян, котрі надходять до органів митної служби, підлягають обов'язковій класифікації за видами.

Пропозиція (зауваження) – звернення громадян, в якому висловлюються побажання, рекомендація, що стосуються органів державної влади та місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб.

Заява (клопотання) – звернення громадян задля реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліків у діяльності підприємств, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, а також висловлення думок з покращання їх діяльності [5].

Клопотання – письмове звернення з проханням про визнання за собою відповідного статусу, прав чи свобод.

Скарга – звернення з вимогою поновлення прав та законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

Звернення може бути подане особисто як окремою особою (індивідуальне), так і групою осіб (колективне) чи надіслане поштою.

Письмове звернення без зазначення місця проживання автора, не підписане ним, а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає. Рішення про визнання зверненням анонімним приймає в Держмитслужбі України начальник Управління справами або посадова особа, яка його заміщує, за поданням начальника відділу документального забезпечення Управління справами, в інших органах митної служби – начальник загального відділу (канцелярії) за поданням працівника, який веде діловодство за зверненнями громадян [7].

Усі звернення громадян, котрі надійшли поштою або подані на особистому прийомі, мають прийматися, попередньо розглядатися й централізовано реєструватися в день їх надходження.

Первинний розгляд письмових звернень громадян проводиться керівниками органів митної служби або їх заступниками відповідно до повноважень.

Щодо кожного звернення, не пізніше ніж у п'ятиденний строк із дня отримання має бути прийняте одне з таких рішень:

- прийняти до провадження;
- передати на вирішення в підвідомчий орган митної служби (з одночасним повідомленням заявника);

– надіслати за належністю до іншого відомства (якщо питання, порушені у зверненні, не входять до компетенції митної служби, про що одночасно повідомляється заявнику);

– залишити без розгляду за наявності підстав, визначених у ст. 8 Закону України «Про звернення громадян» [3].

Звернення розглядаються й щодо них приймаються рішення в термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, котрі не потребують додаткового вивчення та проведення перевірки за ними, – невідкладно, але не пізніше 15 днів від дня їх отримання. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати 45 днів [5].

Особистий прийом громадян проводиться в усіх органах митної служби керівниками й посадовими особами, які мають приймати рішення з відповідних питань. Особистий прийом проводиться регулярно, з чітким дотриманням графіка, в установлені дні й години, у зручний для громадян час.

Особистий прийом громадян керівництвом Держмитслужби проводиться за місцем проживання громадян з організацією виїзних «днів-приймалень».

У митній службі систематично проводиться аналіз та узагальнення звернень громадян, за результатами яких складається аналітична довідка. Результати аналізу звернень громадян використовуються при перевірках роботи органів митної служби і є предметом розгляду на колегії Держмитслужби та оперативних нарадах керівників.

Особливого значення в цій роботі набуває контроль з боку керівників за роботою зі зверненнями громадян: увага звертається на об'єктивність перевірки фактів, котрі зазначені у зверненнях, законність і обґрунтованість прийнятих за ними рішень, на повноту розгляду порушених питань, своєчасність надання відповідей заявникам [4].

Таким чином, підбиваючи підсумки ведення внутрішнього та зовнішнього документування митної справи, слід зробити висновок, що митна справа в Україні розвивається у певній гармонізації та уніфікації із загальноприйнятими в міжнародній практиці нормами та стандартами. Україна самостійно визначає митну політику, створює власну митну систему, здійснює митне регулювання на своїй території.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/>
2. Дебет-кредит. Бланки звітності. URL: <https://blank.dtkr.ua/>
3. Державна служба експортного контролю України. URL: <http://dsecu.gov.ua>
4. Організація роботи служб документаційного забезпечення управління в митній службі URL: <https://goo.gl/xfC3b5>

5. Єдиний державний портал адміністративних послуг.
URL: <http://poslугy.gov.ua>
6. Законодавство України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
7. Торгово-промислова палата України. URL: <http://ucsi.org.ua>
8. Бухгалтер24: Б24 – Інформаційний бізнес портал.
URL: <https://www.buh24.com.ua/>

2.7. Управління ризиками і страхування при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності та митних процедур

Питання дослідження категорії «ризик» постали ще у минулому столітті. Особливу роль ризик відіграє в господарській діяльності та економіці. Ці сфери неможливі без невизначеності, випадковості і конфліктності, які зумовлені найрізноманітнішими причинами: природними явищами, політичними подіями, змінами у законодавстві, податковим регулюванням, інфляцією, валютним коливанням, конкуренцією, виконанням договірних зобов'язань, особистими уподобаннями та іншими факторами.

Ризик властивий усім ринковим процесам. Без ризику неможливе отримання максимального прибутку, але невміле керівництво ним у межах підприємства унеможливорює реалізацію можливостей та мінімізацію загроз. Управління ризиками є невід'ємною частиною ефективного управління суб'єктом господарювання. Управління ризиками – це поєднання культури в організації (переконань, цінностей, поведінки), процесів і структур, спрямованих на реалізацію потенційних вигод, без допущення при цьому зіткнень або втрат [1].

У законодавчих та нормативно-правових актах України термін «ризик» має декілька тлумачень, а саме:

- ризик – це сукупність ймовірності виникнення небезпечного чинника та ступеня тяжкості його наслідків [2];
- ризик визначається як поєднання вірогідності та наслідку (наслідків) специфічної небезпечної події [3];
- ризик – можливість виникнення та вірогідні масштаби наслідків негативного впливу протягом певного періоду часу [4];
- оцінювання ризику – це емпірична наукова діяльність, пов'язана з визначенням імовірності шкоди та розмірів ушкоджень, що є її наслідком, через ідентифікацію характеристик і ймовірних умов використання, які мають відношення до безпеки, та засобів їх кількісного оцінювання [5].

Можна виділити такі ознаками ризику:

- можливість відхилення від передбачуваної мети, заради якої здійснюється вибрана альтернатива;
- імовірність досягнення бажаного результату;
- відсутність упевненості у досягненні поставленої мети;
- можливість моральних, матеріальних та інших втрат, пов'язаних із обраною в умовах невизначеності альтернативою.

Основними функціями ризику є: інноваційна, регулятивна (управлінська), захисна, аналітична. Його рисами є: суперечливість, невизначеність, альтернативність. Ризик є завжди на всіх етапах діяльності, незалежно від сфери функціонування, при цьому відмінність може полягати тільки у його ступені. Розглядати дію або ситуацію як ризиковану можна за певних умов: можливість втрат, невизначеність, можливість вибору рішень. Повне усунення ризику неможливе через ряд причин об'єктивного та суб'єктивного характеру. Кожній ситуації властивий певний рівень ризику, що визначається залежно від значень основних складових ризику: розміру можливих втрат, імовірності втрат, незахищеності від втрат. Також виділяють чинники ризику – чинники, які породжують невизначеність, а саме – відсутності часу, інформації, контролю над ситуацією або засобами, які впливають на нього. Зв'язок між складовими і чинниками ризику представлений у таблиці 1.

Таблиця 1

Зв'язок між складовими та чинниками ризиків

Чинники	Складові ризиків			Рекомендації
	Розмір витрат	Ймовірність витрат	Незахищеність витрат	
Відсутність часу	Брак часу, для оцінки та зниження ризиків			Призупинити операцію
Відсутність інформації	Брак інформації щодо контрагентів, товари, тощо			Зібрати інформацію
Відсутність контролю	Неможливо знизити ризики			Пошук способів впливу

Основними причинами виникнення ризику можна виділити причини, які обумовлено зовнішніми та внутрішніми чинниками.

Зовнішні чинники – умови, які не можна змінити, але необхідно брати до уваги, а саме: зміни у законодавстві, політична ситуація, міжнародна обстановка, непередбачені дії органів державного управління і самоврядування, рекламації та штрафи, необґрунтовані чутки, порушення зобов'язань за угодами, інфляція, зміна податкової політики, зміна цін, конкуренція (особливо несумлінна), корупція, форс-мажорні обставини.

Внутрішні чинники – чинники, зумовлені діяльністю самого суб'єкта господарювання, а саме: стратегія, філософія діяльності, ресурси, якість персоналу, витік конфіденційної інформації, якість продукції та послуг, ава-

рії та поломки обладнання, помилки у маркетингових дослідженнях, відносини з партнерами. В Україні існує своя специфіка причин ризику: необов'язковість і безвідповідальність суб'єктів господарювання; суперечливість законодавства; відсутність реального господарського права; перевага політичних інтересів над економічними; нестійке податкове законодавство.

У світовій практиці діє низка стандартів з управління ризиками. Міжвідомчий технічний комітет ОВ/7 «Стандарти Австралії» / «Стандарти Нової Зеландії» розробив стандарт AS/NZS 4360 «Управління ризиком», що розроблений у 1995 році, та переглядався у 1999 та 2004 роках. Організації зі стандартів Канади (1997 рік) та Японії (2001 рік) прийняли свої власні версії, а у 2002 році ISO та ІЕС опублікували Настанову ISO/ІЕС 73 «Управління ризиком. Словник. Настанови з використання у стандартах». У 2009 року ISO видала стандарт ISO 31000:2009 «Управління ризиками. Принципи та настанови», для допомогти суб'єктам господарювання управляти ризиками. Цей стандарт відрізняється від попередніх тим, що акцент ставиться на ефект невизначеності цілей. Він встановлює принципи, структуру та процес управління ризиками, який придатний для будь-якого типу суб'єктів господарювання. В Україні з 01.10.2004 року є чинним стандарт ДСТУ ОHSAS 18002:2006 «Системи управління безпекою та гігієною праці. Основні принципи виконання вимог ОHSAS 18001 (ОHSAS 18002:2000, IDT)», який описує загальні принципи методики оцінювання ризику для машин та устаткування [6]. З погляду стандартизації існує необхідність розроблення уніфікованого механізму ідентифікації, оцінювання, обчислення і прийняття ризиків.

Будь-яка система управління має розроблені політику та мету. У свою чергу, ризик являє собою вірогідність події, яка може впливати на досягнення встановленої мети. Для того, щоб досягти встановленої мети, необхідно вміти управляти ризиками. Завдання керівника полягає не в тому, щоб уникати будь-якого виду ризику, а в тому, щоб уміло управляти ризиком, тобто обирати оптимальне співвідношення між прибутковістю дій (безпечністю продукції, рівнем безпеки), які плануються, і рівнем ризику. Якщо управляти ризиком за допомогою стандарту, це дає можливість зробити процес управління більш ефективним. Тому, в Україні назріла проблема впровадження національного стандарту з управління ризиками.

Управління ризиком – це процес дії на суб'єкт господарювання, за якого забезпечується максимально широкий діапазон охоплення можливих ризиків, їх обґрунтоване прийняття і зведення ступеня впливу ризиків на нього до мінімально можливих меж, а також розроблення стратегії поведінки даного суб'єкта у випадку реалізації конкретних видів ризиків.

Управління ризиком – це підсистема загальної системи управління підприємством, що складається з об'єкта і суб'єкта управління. Під об'єктом

управління розуміють сукупність ризиків, а під суб'єктом – центр відповідальності (підрозділ), який, за допомогою різних прийомів і методів, здійснює цілеспрямоване управління діяльністю суб'єкта господарювання. На рисунку 1 наведено алгоритм управління ризиками підприємства, яке впроваджує інтегровану систему управління (ІСУ) на базі стандартів ДСТУ ОHSAS 18002:2006 та ДСТУ ISO 22000:2007.

На першому етапі підприємство оцінює можливість виникнення всієї сукупності ризиків (небезпечних ситуацій, невідповідностей) незалежно від того, чи може воно впливати на них. Збирається інформація з різних джерел, про нещасні випадки, професійні захворювання, аналізується технічна документація, виявляються залишкові ризики.

Під час ідентифікації ризиків можуть використовуватися різні способи їх класифікації. На цьому етапі робоча група відповідає на питання: що? де? коли? як? чому може виникнути ризик? Визначаються всі можливі джерела небезпеки.

Робоча група з впровадження ІСУ перевіряє на місцях умови виробництва продукції, стан безпеки та гігієни праці. За результатами детального аналізу складається повний перелік потенційних небезпек, які виникають на усіх етапах життєвого циклу продукції.

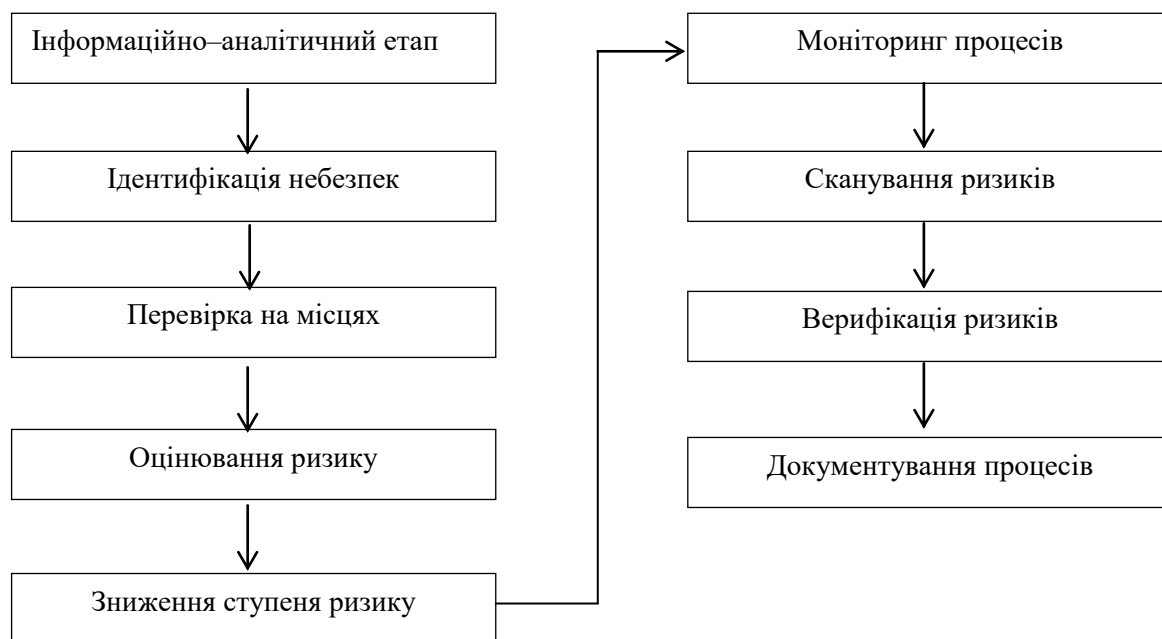

Рис. 1. Структурно-логічна схема управління ризиками

Оцінювання ризику проводиться у двох напрямках: якісний та кількісний аналіз. Якісне оцінювання ризику базується на судженнях, які повинні бути підтверджені методами якісного аналізу. Його головне завдання полягає у визначенні чинників ризику й етапів життєвого циклу продукції, на яких він може виникнути. Під час впровадження систем управління це

завдання виконує робоча група, яка використовує вимоги законодавчих актів, інструкцій, методик, досягнення науки і техніки. Кількісне оцінювання ризику полягає у присвоєнні ризику числового значення, і проводиться за допомогою певних методів: аналітичного, експертних оцінок, аналізу доцільності витрат, статистичних. Аналітичний метод ще називають методом використання аналогій.

Під час аналізу ступеня ризику використовують дані про розвиток аналогічних напрямків у минулому. Одержані дані обробляються з метою виявлення залежності між ними та плановими результатами діяльності підприємства з урахуванням потенційних ризиків. Цей метод має деякі недоліки, а саме: дані минулих періодів є застарілими з огляду на те, що підприємницька діяльність перебуває у постійному розвитку. Щодо переваг цього методу, то цей метод можна використовувати під час виявлення ступеня ризику інноваційного напрямку підприємницької діяльності, коли відсутня певна статистична база.

Під час використання методу експертних оцінок група експертів висловлює власні суб'єктивні думки щодо минулої ситуації та перспективи її розвитку. Метод не потребує великих математичних розрахунків. Під час аналізу визначаються оцінки у балах за ймовірністю виникнення того або іншого виду ризику, а також ступеня його впливу. Недолік методу полягає у його суб'єктивності. Переваги – метод не потребує складних математичних побудов і доказів оптимальності одержуваного результату. Метод аналізу доцільності витрат ґрунтується на тому, що у процесі підприємницької діяльності витрати за кожним конкретним напрямком не мають однакового ступеня ризику. Для аналізу доцільності витрат за кожним з елементів витрати мають бути поділені на сфери ризику (табл. 2).

Таблиця 2

Витрати за сферами ризику

Сфера діяльності	Сфера ризику	Максимальні втрати	Коефіцієнт
Нормальний стан	Мінімальна	Чистий прибуток	0–25
Нестійкий стан	Підвищена	Прибуток від операційної діяльності	25–50
Критичний стан	Критична	Валовий прибуток	50–75
Кризовий стан	Неприпустима	Дохід від реалізації та майно	75–100

Умови: конкретні втрати не перевищують граничного значення встановленого рівня ризику. У сфері нормальної стійкості елемент витрат характеризується мінімальним ступенем ризику. Максимальні втрати не перевищують межі планового чистого прибутку. Мінімальний ступінь ризику забезпечує підприємству «покриття» усіх його витрат й отримання такої частини прибутку, яка дозволяє покрити всі податки.

Сфера нестійкого стану характеризується підвищеним ризиком. Рівень втрат не перевищує розмірів прибутку від операційної діяльності. У найгіршому випадку суб'єкт одержить прибуток, розмір якого буде меншим за розрахунковий рівень, але при цьому буде можливість провести покриття усіх своїх витрат.

У межах сфери критичного стану можливі втрати у межах валового прибутку. За такого ризику підприємство може не просто втратити прибуток, а й не відшкодувати свої витрати повністю.

У сфері кризового стану дохід не покриває усіх витрат. Ступінь ризику: неприпустима. Недоліками методу аналізу доцільності витрат є те, що на підприємстві не аналізуються джерела походження ризику, а приймається ризик як цілісна величину, без урахування його складових. Переваги: знаючи статтю витрат, у якій ризик є максимальним, можна знайти шляхи його зниження.

Статистичні методи застосовуються у тих випадках, коли під час аналізу фахівців мають у своєму розпорядженні значний обсяг статистичної інформації за п'ять періодів часу. Ступінь ризику визначається величиною середнього квадратичного відхилення від очікуваних величин [7, 10]. Сутність статистичного методу оцінювання ступеня ризику ґрунтується на теорії ймовірності розподілу випадкових величин.

В економічній статистиці встановлена така оцінка різних значень коефіцієнту варіації: до 10% – слабке коливання; до 25% – помірне коливання; понад 25% – високе коливання [7]. У сфері безпеки та гігієни праці ступінь ризику оцінюється у балах: низький – 1–9, середній – 10–24, високий – 25–54, екстремальний – 55–75 [11].

Високе коливання – високий (критичний, екстремальний) ризик, потребує призупинення діяльності та негайного реагування. Для зниження ступеня ризику передбачається: заміна обладнання, капітальний ремонт, заміна постачальників, заміна технології, перепідготовка кадрів. Помірне коливання – середній (підвищений) ризик, потребує реагування. Для зниження ступеня ризику передбачається: поточний ремонт обладнання, поточний ремонт приміщень, часткова заміна постачальників, перепідготовка кадрів. Слабке коливання – мінімальний ризик, здійснюється управління шляхом виконання існуючих процедур. Це той ступінь ризику, який супроводжує успішні підприємства. Для того, щоб знизити ризик з мінімальними витратами та у найкоротший термін, використовують статистичні методи аналізу.

Для ефективного управління ризиками визначають точки, у яких необхідно проводити моніторинг. Якщо впроваджено систему аналізу небезпечних чинників та критичні точки контролю, то ці точки можуть збігатися з критичними точками контролю. Ця система забезпечує контроль на всіх етапах діяльності підприємства, збереження і розподілу продукції, де можуть виникнути небезпечні ситуації. Кожний ризик повинен мати свій центр

відповідальності за управління ризиком, а також має повноваження для прийняття рішень. Це може бути керівник процесу або керівник структурного підрозділу. Такий підхід допоможе виконавцям процесу краще зрозуміти, що є головним у їхній діяльності, на що вони повинні звертати особливу увагу. Дії з управління ризиками протоколюються. На підприємстві повинна розроблятися задокументована методика «Управління ризиками». Контроль та зниження ризиків передбачають процедури моніторингу, сканування, верифікації та документування. У рамках цих заходів передбачається затвердження встановлених допустимих ризиків та заходів управління. Також необхідне повторне оцінювання ризиків для того, щоб перевірити результативність заходів, які вжито. На цьому етапі переглядаються критерії допустимого ризику, змінюються експерти, вносяться зміни до заходів управління. У результаті можна досягти зниження рівня ризику. Документація з управління ризиками розробляється відповідно до вимог ДСТУ ISO/TR 10013:2003. Настанови з розроблення документації системи управління якістю [11].

Можна виділити такі ризики, що можуть виникати в процесі ЗЕД та митних процедур:

– політичний ризик, який включає в себе ризик країни та суверенний ризик. Під ризиком країни (countryrisk) розуміється сукупність ризиків, які виникають у міжнародному середовищі підприємства. Наприклад, фінансові, економічні, комерційні та ризики виникнення стихійних явищ, які можуть призвести до втрат під час зовнішньоторговельних операцій. Суверенний ризик – це частина політичного ризику, яка полягає у ризику невиконання зі сторони держави своїх обов'язків, щодо третьої сторони у питаннях стосовно державного кредиту та міжнародних платіжних зобов'язань;

– ризики, пов'язані з процесом митного оформлення. Ризики, пов'язані з процесом митного оформлення, – це так звані митні ризики. Наприклад, ризик невірної підрахунку митних платежів (акцизів, зборів, ПДВ та ін.), невчасне здійснення сертифікації товарів, неправильне заповнення документів та неякісне інформаційне забезпечення для здійснення зовнішньоекономічних операцій;

– транспортні ризики (ризики міжнародних перевезень). Даний ризик зовнішньоекономічної діяльності можливий у момент переміщення товару від продавця до покупця. До транспортних ризиків належать: ризик невірної визначення моменту передачі відповідальності за вантаж у процесі транспортування, ризик втрати або пошкодження вантажу, ризик вибору транспортного засобу. Відповідно до цього транспортні ризики поділяють за «Інкотермс–2010» на чотири групи;

– ризики, пов'язані з основними положеннями зовнішньоекономічного контракту. Укладаючи угоду, кожна з сторін має на меті максимально

отримати від цього вигоду, мінімізуючи втрати та можливі ризики (розірвання чи порушення умов контракту, його анулювання, або втрати репутації через несумлінність контрагента).

Абсолютна більшість дослідників сходяться на думці, що глобалізація економіки носить не випадковий характер, а є суттєвою закономірністю сучасної епохи. Поряд з певними перевагами для національних економік (головним чином, це судження справедливо для країн з розвиненими економічними системами) даний процес несе в собі значні ризики для держав, які не мають суттєвих конкурентних переваг, в першу чергу, в сферах виробництва, технологій, фінансово діяльності, тощо. У цьому списку є і Україна, яка вже вступила або прагне стати учасником різних всесвітніх і регіональних організацій, активно сприяючи процесам міждержавної інтеграції в сфері політики, економіки, торгівлі, фінансів. Глобальна економіка несе для окремої національної економіки такі ризики, які або застрахувати або перестрахувати стає навіть не проблематичним, а просто неможливим.

Проте, не слід недооцінювати переваги, що виникають у новій світовій архітектоніці, які слід розглядати як деякі «дармові сили», вкладені в організацію національного виробництва і торгівлі. Розумність вступу до інтернаціональних організацій та отримання вигоди від міжнародного поділу праці та взаємовигідної торгівлі буде укладена в розумних превентивних заходах національного уряду щодо захисту власних інтересів, з одного боку, і економії транзакційних витрат світової торгівлі, з іншого.

Дискусія, яка триває вже понад 18 років у науковій та практичній літературі щодо проблем вступу України до Світової організації торгівлі, на нашу думку, буде продовжуватися і далі з залученням нових фактів. І це, незважаючи на формальне позитивне вирішення даного питання, що засвідчено підписанням відповідного протоколу в грудні 2011 р. Воно засноване на фундаменті теоретичних концепцій західних і вітчизняних наукових шкіл, а також кон'юнктурних інтересів суб'єктів світового фінансового ринку і політичних інтересів осіб (груп), що реалізують і намагаються відстояти корпоративні інтереси. З великою часткою ймовірності можна стверджувати, що ці уявні і реальні ризики, пов'язані з участю України в глобалізації, поляризували українське суспільство, в тому числі і наукову спільноту.

Прагнення прийняття державними органами влади заходів щодо реалізації в економічній політиці взагалі, та митній зокрема, не завжди в реаліях відбивається на підвищенні добробуту українських громадян і зміцненні їх впевненості у завтрашньому дні. Це має бути головною метою діяльності українського уряду, і неодноразово декларувалося при створенні відповідних концепцій. Зниження транзакційних митних витрат безпосередньо призводить до економії загальних витрат. Але це вимагає, при здійсненні митного контролю, не тільки підвищення ефективності роботи самого митного

органу, а й обліку аспектів законних інтересів рядових учасників зовнішньоекономічної діяльності (далі ЗЕД). У практиці митних органів питома вага цієї діяльності щорічно підвищується. При цьому, не завжди мотивований процес вилучення частини активів у громадян, які зайняті у сфері міжнародного бізнесу, та не сприяє переходу до здійснення обіцяної філософії соціального партнерства держави з учасниками ЗЕД.

Видається логічним, якщо держава дасть можливість учаснику ЗЕД отримати дохід від результату своєї діяльності, і тільки потім, погодившись з ним, вилучити частину в формі податку на прибуток, акцизного податку або інших митних платежів. Митні платежі є різновидом непрямих податків. Але, якщо їх доцільність ще можна пояснити, коли непрямі податки відносились на предмети споживання, наприклад, у формі податку на додану вартість, то податковий тягар, який несуть учасники ЗЕД, ще не отримавши кінцевий дохід, є скоріше сумнівною політикою, збитковою з позиції інтересів всієї національної економіки.

Вирішувати це завдання, на нашу думку, потрібно двома способами. Перший – підвищити ефективність митного контролю, залучаючи для цього весь технічно доступний арсенал засобів, включаючи сучасні банківські технології та банківські продукти, які можуть знайти застосування в митному контролі. Другий, і не менш важливий напрямок, – це використання в митному контролі технологій управління. Митний менеджмент повинен знайти такі сучасні форми, як, наприклад, виробничий менеджмент. Тут не слід сподіватися на національну специфіку, національному менталітеті, культурі і психології. Слід взяти на озброєння все те найкраще, що напрацювала практика іноземних держав в галузі митної справи. Митні технології повинні розглядатися як механізми, як інструменти реалізації стратегічної політики, яка спрямована на досягнення мети в довгостроковому періоді. Цим митна політика відрізняється від поточної рутини митного контролю.

Проте, залишається важливе питання про ті ризики, які неминуче будуть супроводжувати всі очікувані інновації в митних технологіях. Як було зазначено раніше, глобальні ризики не можуть страхуватися. Ефективність митної політики в глобалізованому світі може реалізуватися заходами митної превенції.

Отже, для пересічних громадян, учасників ЗЕД і співробітників митних органів мова може йти не стільки про превенції страху, скільки про превенції митних ризиків. При цьому природу страхування слід розглядати не так однобічно, як це має місце в деяких спеціальних дослідженнях, які зводять страхування до компенсації збитків. Компенсаційна модель страхування можливих збитків характерна для практики страхування в країнах Заходу. Безперечно, там це найважливіша, але не єдина форма управління ризиком. Однак, вона має мало шансів проявити свою ефективність і навіть затребуваність в українській практиці митного контролю, при-

наймні, на найближчу перспективу. Переносити акцент в ризик-менеджменті на компенсаційні моделі страхування, тобто, по суті здійснювати перекладення збитків на всю українську громадськість неприпустимо, бо це фактично стане додатковим податковим тягарем. Для митних органів ці ризики спекулятивні, а збиток для національної економіки реальний. Якщо намагатися вирішити проблему такою формою страхування як франшиза, то стосовно митного контролю – це також не призведе до позитивного результату.

Наше розуміння іншої моделі митного ризик-менеджменту швидше виходить з розуміння природи митного ризику. Останній не слід зводити виключно до небезпеки шкоди або ймовірності настання небажаної випадкової події. Ці дві позиції продовжують існувати як ідея. Але вони при цьому не можуть бути визнані як одночасно істинні позиції, якщо виходити з правил формальної логіки. Два зворотних судження не можуть бути одночасно істинними. Одне з них є брехливим, інше – істинним.

Вище сказане дає підставу розглядати ризик як логічне виникнення самої небезпеки та ймовірності настання цієї небезпеки. Дане положення, безумовно, є деякою інновацією в теорії ризикології, і одночасно дає можливість запропонувати заходи, які суттєво розширюють теоретичне поле для митного ризик-менеджменту. Вплив на ймовірність настання небажаної випадкової події в реалізації митного контролю дозволить знижувати ризики. Однак, для цього митним органам необхідно не тільки прямувати шляхом збільшення факторів ризику отримання збитків для осіб, які здійснюють порушення, що виявляються в ході митного контролю, а й нарощувати інвестиційну складову. Це дозволить знизити ймовірність цих порушень, а також зловживань з боку посадових осіб митних органів.

Інвестиції у митні органи є інвестиціями в превенції ризику. Результатом превенції стає зниження ризику. Превенція дозволить не тільки знижувати митні ризики, але і, впроваджуючи сучасні технічні засоби митного контролю можна істотно підвищувати ефективність і дієвість всього інституту митної справи в сучасній Україні, яка перейшла до реформування митниці в умовах глобалізації. Як приклад сучасних митних технологій є посилення контролю після випуску товарів, які перетинають державний кордон, тобто експортна продукція. Також, що стосується імпорту – використання сучасної бази моніторингу цінової політики товарів, що імпортуються (для визначення справедливої вартості).

Перш за все, визначимося з основними поняттями, такими як «ризик», «управління ризиками», «автоматизована система аналізу та управління ризиками» (далі – АСАУР). Так, положеннями частини першої ст. 361 Митного кодексу визначено, що управління ризиками – це робота митниць з аналізу ризиків, їх виявлення та оцінки, розробки і практичної реалізації заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків, оцінки ефективності та

контролю застосування цих заходів. При цьому під ризиком слід розуміти ймовірність недотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи.

Відповідно до частини першої ст. 320 Митного кодексу форми та обсяги контролю, достатнього для забезпечення додержання законодавства з питань державної митної справи та міжнародних договорів України при митному оформленні, обираються митницями (митними постами) на підставі результатів застосування системи управління ризиками [12].

Митниці, відповідно до положень частини другої ст. 361 Митного кодексу, застосовують систему управління ризиками (далі – СУР) для визначення товарів, транспортних засобів, документів і осіб, які підлягають митному контролю, форм митного контролю, що застосовуються до таких товарів, транспортних засобів, документів і осіб, а також обсягу митного контролю [12].

Таким чином, при здійсненні митного контролю, в тому числі в наземних пунктах пропуску України, з метою визначення форм та обсягів митного контролю використовується СУР, яка відповідає міжнародним стандартам сучасного митного адміністрування і найкращих світових практик.

Зокрема, відповідно до стандартів, визначених Кіотської конвенції, при застосуванні митного контролю використовується система управління ризиками, а митна служба застосовує метод аналізу ризиків для визначення осіб та товарів, в тому числі транспортних засобів, що підлягають перевірці, та ступеня такої перевірки.

Система управління ризиками приходить на зміну тотальному 100-відсотковому контролю, і є тим дієвим механізмом, який спрямовано на забезпечення інтересів усіх учасників митних правовідносин – як держави, так і суб'єктів ЗЕД, зокрема, шляхом мінімізації суб'єктивного і дискреційного (тобто можливість прийняття рішення на власний розсуд без наявності підстав) чинників при здійсненні митного контролю та, як наслідок, дозволяє зменшити рівень корупції на митниці.

Автоматизована система аналізу та управління ризиками, яка побудована і застосовується українською митницею, базується на міжнародному досвіді багатьох країн, має ряд унікальних власних підходів і оновлюється з урахуванням нової інформації про досвід інших країн. Систему було схвалено міжнародними експертами (країн ЄС, США). Ця система представлена на запрошення Всесвітньої митної організації в Брюсселі у 2013 р в якості прикладу кращої практики.

Як визначено частиною четвертою ст. 337 Митного кодексу контроль із застосуванням СУР – це оцінка ризику шляхом аналізу (в тому числі з використанням інформаційних технологій) поданих документів у конкретному випадку переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України з метою обрання форм та обсягу митно-

го контролю, достатніх для забезпечення дотримання вимог законодавства України з питань державної митної справи [12].

При цьому митниці, при проведенні митного контролю, повинні керуватися принципом вибіркової і, як правило, обмежуватися формами митного контролю, який є достатнім для забезпечення дотримання митного законодавства України. Тобто митний контроль передбачає виконання митницями мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення додержання законодавства України з питань державної митної справи.

Згідно з п. 12 розділу I Порядку № 684 контроль із застосуванням СУР, здійснюваний відповідно до ст. 337 Митного кодексу, може бути автоматизованим, неавтоматизованим і комбінованим. При цьому при розробці заходів з управління ризиками перевага надається автоматизованому і комбінованому контролю із застосуванням СУР [12; 13].

Таким чином, контроль із застосуванням системи управління ризиками передбачає використання інформаційних технологій. На практиці це реалізується за допомогою АСАУР, функціональними елементами якої є електронні профілі ризику. Порядком № 684 визначено, що АСАУР – це сукупність програмно-інформаційних комплексів, що забезпечують функціонування системи управління ризиками при митному контролі та оформленні товарів і транспортних засобів. У даний час в АСАУР функціонують наступні модулі:

- при митному оформленні митної декларації (в тому числі електронної митної декларації);
- у пунктах пропуску через державний кордон для автомобільного та залізничного сполучення (по так званим червоного і зеленого коридорах).

Слід зазначити, що відповідно до найкращих світових практик та з урахуванням підходів виконання митницями мінімуму митних формальностей, необхідних для забезпечення дотримання митного законодавства, передбачено, що митницями на кордоні переважно здійснюється аналіз ризиків безпеки.

Отже, управління ризиками в пунктах пропуску зосереджено насамперед на ризики незаконного переміщення через митний кордон товарів, на які встановлено заборони, обмеження, незаконне переміщення культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, вибухових речовин, радіоактивних матеріалів, зброї та боєприпасів, підакцизних товарів, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, фальсифікованих лікарських засобів, тощо, а також ризики недоставки товарів до митниці призначення або їх підміни.

За допомогою АСАУР здійснюється автоматизоване зіставлення даних (відомостей) по конкретному переміщенню на предмет збігу їх з закладеними в АСАУР алгоритмами перевірки (профілями ризику). При виявленні можливих ризиків порушення митного законодавства інспектору

митниці автоматично видається перелік митних формальностей (заходів контролю), які необхідно виконати для підтвердження або спростування виявлених ризиків.

Слід зазначити, що відомості, що містяться в профілях ризику (індикатори ризику та їх конкретні числові значення), є предметом особливого інтересу з боку суб'єктів ЗЕД. Однак, паспорта профілів ризику, якими вони затверджуються, є службовою інформацією. Такий підхід до захисту інформації про індикатори (профілі) ризику застосовується практично у всіх країнах для недопущення умисного маніпулювання (викривлення) відомостей, які подаються до митного оформлення, з метою уникнення митного контролю.

Порядком № 684 визначено такі види митних формальностей: обов'язкові та обов'язкові за умови або при необхідності. При цьому зазначеним Порядком чітко визначені процедура і випадки невиконання митних формальностей, що сформовано за результатами застосування СУР [13].

Також цим Порядком передбачена можливість, коли сформований за допомогою АСАУР перелік митних формальностей може доповнюватися або коригуватися на підставі використання інших (крім електронних профілів ризику) інструментів з управління ризиками, наприклад переліків індикаторів ризику. Такий підхід забезпечує можливість здійснення повноцінної комплексної оцінки ризиків конкретної зовнішньоекономічної операції. Саме така сучасна світова практика, яка передбачає об'єднання коштів автоматизації і людського інтелекту для забезпечення оцінки та аналізу ризиків при митному контролі.

Дотримуючись такої практики, сьогодні розроблені і затверджені нормативно-правові основи для введення в Україні так званого таргетингу при митному контролі товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон, що дозволить зосередити ресурси митниці на найбільших областях ризику, тим самим зменшивши трансакційні витрати бізнесу, і посилити транзитний потенціал України.

Такий підхід дозволяє підвищити якість оцінки ризиків і зменшити кількість відібраних для контролю переміщень. Також управління ризиками в пунктах пропуску передбачає проведення аналізу та оцінки ризиків на основі попереднього інформування перевізниками для забезпечення можливості обробки заздалегідь отриманої попередньої інформації. Це, у свою чергу, дозволить прискорити пропуск товарів і транспортних засобів через митний кордон шляхом спрощення та гармонізації митних процедур безпосередньо на кордоні, обмеживши їх тим же мінімумом, необхідним для виявлення ризиків безпеки [13].

Слід підкреслити, що спрацьовування АСАУР ще не свідчить про наявність порушення, а тільки про необхідність додаткової перевірки для підтвердження або спростування такої можливості. Таким чином, сприйняття

СУР окремими суб'єктами ЗЕД як інструменту припинення або заборони ризикованих транзакцій не відповідає цілям її застосування, визначених Митним кодексом України. Таким чином, митні органи забезпечені сучасною інформаційною системою контролю ризиків щодо здійснення митних процедур.

Суб'єкти господарювання, які здійснюють свою діяльність у сфері ЗЕД, також несуть втрати в разі настання ризиків. Людська діяльність, прийняття управлінських рішень, незалежно від сфери, мети і поставлених завдань, супроводжується ризиком, в тому числі і в сфері митної справи. Зокрема, йдеться дискусія щодо активізації механізмів страхування митних ризиків. Українські страхові компанії неохоче надають послуги зі страхування ризиків. Однак, цей вид страхування є дуже перспективним і актуальним.

Страхування – особливий вид договірних цивільно–правових відносин із захисту майнових інтересів фізичних або юридичних осіб у разі настання визначених подій (страхових випадків) за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати цими особами страхових платежів (страхових премій) чи внесення ними страхових внесків.

Грошові фонди (страхові фонди), що створюються, спрямовані виключно на відшкодування шкоди чи збитків, яких завдано відповідним особам у результаті настання страхових випадків.

Страхування забезпечує майновий захист особи від загрози можливих збитків (шкоди) та надає цій особі економічної та соціально-психологічної впевненості у майбутньому через отримання додаткової фінансової гарантії у вигляді страховки. Внаслідок цього стабілізується соціально-економічний стан суспільства та забезпечуються додаткові гарантії для здійснення процесу безперервності соціально-економічного розвитку суспільства взагалі.

Щоб забезпечити ефективний територіальний перерозподіл страхових коштів впродовж певного часу між застрахованими суб'єктами, необхідне значне залучення учасників на великій території.

Виходячи з розподілу збитків у часі та враховуючи випадковий характер виникнення надзвичайних подій, відшкодування їх негативних наслідків за рахунок страхового фонду не обмежується одним господарським роком. Можливим є й таке, що надзвичайні події такого роду не виникають декілька років підряд. У всякому разі, точний час їх надходження передбачити важко, за виключенням деяких з них (повені, засухи, тощо).

Названі обставини викликають необхідність резервування частини страхових платежів, що надійшли у сприятливі роки, для створення певного запасного фонду. Його призначення – бути джерелом відшкодування надзвичайних збитків в році, коли вони перевищили середній рівень.

Характерною особливістю страхування є повернення страхових платежів, що внесені у страховий фонд. За виключенням тієї частини страхових сум, що йде на забезпечення діяльності страхової організації, сукупність страхових платежів направляється для відшкодування ймовірного збитку. Величина їх встановлюється на основі вірогідного збитку за розрахунковий період (5 чи 10 років) в межах певного регіону і повертається у формі відшкодування втрат протягом прийнятого в розрахунок часового періоду в тому ж таки територіальному масштабі. Якраз повернення частини виплачених коштів носить ознаки кредитних відносин. Тому страхування можна вважати не лише фінансовою, а й певною мірою кредитною категорією.

Страхування проводиться спеціалізованими страховими організаціями, які можуть бути державними й недержавними. Послуги, що надаються ними, охоплюють різноманітні, як правило, неспівставні види страхового захисту.

В основу такої класифікації доцільно покласти виділення взаємопов'язаних елементів сукупності страхових відносин, що знаходяться між собою в певній підпорядкованості. Для такого розмежування слід застосувати два критерії: відмінності в об'єктах страхування і в обсязі страхової відповідальності. Застосування цих критеріїв дозволяє здійснити дві класифікації – по об'єктах страхування і по видах небезпек. Перша класифікація є загальною, а друга стосується лише майнового страхування.

Відомо, що страхування здійснюється в двох формах – у формі добровільного та обов'язкового страхування.

До видів страхування відносять:

- особисте страхування – страхування, пов'язане з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи;
- майнове страхування – страхування, пов'язане з володінням, користуванням і розпорядженням майном;
- страхування відповідальності – страхування, пов'язане з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі.

Форми страхування: добровільне та обов'язкове.

Добровільне страхування – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок проведення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог Закону України «Про страхування». Конкретні умови визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Видами добровільного страхування можуть бути:

- страхування життя;
- страхування від нещасних випадків;

- медичне страхування (безперервне страхування здоров'я).
- страхування здоров'я на випадок хвороби.
- страхування кредитів (у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту);
- страхування інвестицій;
- страхування фінансових ризиків;
- страхування виданих гарантій (порук) та прийнятих гарантій;
- інші види добровільного страхування.

Систематизація та опрацювання літературних джерел за даною проблематикою дало змогу ідентифікувати основні методи управління ризиками (табл. 3). Можна виділити наступні методи: диверсифікації, лімітування, страхування, хеджування, самострахування, перестраховування. Далі, дамо характеристику кожного методу.

Таблиця 3

Методи управління ризиками ЗЕД та митних процедур

Найменування методу	Характеристика методу
Диверсифікація	Здійснюється за допомогою розподілу коштів між різними об'єктами інвестицій, що не пов'язані між собою
Лімітування	Застосовується під час продажу товарів з відстроченням платежу (накопичення дебіторської заборгованості) або під час визначення сум інвестицій
Хеджування	Використовується при використанні у договірних відносинах ЗЕД похідних фінансових інструментів (ф'ючерсів, форвардів, опціонів, СВОП, тощо)
Страхування	Застосовується добровільна форма страхування через укладання договорів зі страховими компаніями (страхування майна, особисте страхування, страхування відповідальності, фінансових ризиків)
Самострахування	Здійснюється на підприємстві шляхом формування страхових фондів для покриття збитків, що непередбачено планом
Перестраховування	Застосовується в ЗЕД при здійсненні ризикових операцій з новим контрагентом та перестраховується у страховій компанії в країні, де зареєстрований новий контрагент

Метод диверсифікації є одним із найменш затратних способів управління ризиками в ЗЕД, зокрема, для фінансового ризику. Завдяки даному методу можна зменшити ризик процесу розподілу капіталу між різними варіантами, які не пов'язані між собою. Основним недоліком даного методу є те, що диверсифікація не ліквідує ризик, а лише дає змогу уникнути частину ризику.

Лімітування полягає у визначенні допустимої межі суми витрат, кредиту для запобігання росту дебіторської заборгованості. Для кожного підп-

риємства, рівень ліміту індивідуальний і залежить від зовнішньоекономічних операцій.

На сьогодні, найбільш поширеним методом управління ризиків в ЗЕД є страхування, яке полягає у тому, що суб'єкт господарювання з метою уникнення ризику значних та непередбачуваних втрат, свідомо відмовляється від частини доходів та готовий витратити частину коштів для уникнення майбутніх збитків. Страхування зовнішньоекономічної діяльності – це, передусім, страхування ризиків, які виникають у процесі здійснення зовнішньоекономічних операцій з метою забезпечення захисту інтересів вітчизняних та зарубіжних учасників ЗЕД у міжнародному співробітництві. Специфіка страхування у ЗЕД полягає у тому, що це – комплекс видів страхування, які забезпечують захист майнових інтересів суб'єктів господарювання у процесі міжнародного та світового співробітництва.

Страхування митних ризиків – це, перш за все, добровільна форма страхування щодо попередження зобов'язань із погашення митних платежів, що раптово виникають. При цьому до страхових ризиків відносять ненавмисні упущення, помилки при зберіганні, оформлення та перевезення митних вантажів.

Слід звернути увагу, що в даному випадку, страхувальником є суб'єкт ЗЕД. Страхування митних ризиків дозволяє у повному обсязі захистити економічні інтереси держави при отриманні належних митних платежів.

У даному прикладі задля уникнення масштабних витрат, рекомендується укласти наступні договори страхування:

- для страхування вантажу, що перевозиться морським та сухопутним транспортом доцільно укласти договір «карго»;
- для страхування корпусів плавзасобів оформити договір «каско» та з метою уникнення втрат від пошкодження автотранспорту необхідно укласти договір «ОСАГВ» та «каско»;
- для страхування ушкодження здоров'я або майна третіх осіб слід оформити договір страхування відповідальності судновласників та страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів;
- для страхування визнання імпортера банкрутом доцільним є укладення експортного комерційного кредиту.

У митній, як і в будь-якій іншій сфері діяльності, управління ризиком здійснюється за допомогою чотирьох основних методів:

- скасування;
- запобігання та контролювання;
- страхування;
- поглинання.

Скасуванням, контролем і поглинанням займаються, переважно, митні органи, їх співробітники: заходи здійснюються відділами митного

оформлення і митного контролю та митними постами в місцях їх розташування та інших місцях, визначених законодавством про митну справу і нормативними актами України про місця митного оформлення. У межах Кіотської конвенції 1999 р вперше були представлені системи скасування та контролю з використанням принципу оцінки ризику, розроблені під егідою Всесвітньої Митної Організації. Страхуванням ризиків займаються як страхові компанії, так і деякі представники ринку логістичних послуг.

Страхування митного ризику передбачає зниження шкоди, що виникає в ході ЗЕД, завдяки внесенню групою фізичних і юридичних осіб, схильних до ризику, коштів до страхового фонду, члени якого в разі виникнення ризикової ситуації отримують компенсацію. Основна мета страхування полягає в розподілі збитків між деякою кількістю страхувальників, тобто учасниками страхового фонду.

Страхування є не тільки одним із найпоширеніших способів зниження ризику, а й одним із найефективніших, оскільки він передбачає максимально можливе зниження ймовірності виникнення ризикової ситуації при мінімальних фінансових втратах з боку страхувальника. У сфері ЗЕД цей чинник є ключовим, оскільки розміри фінансових витрат на транспортування, оформлення вантажу, тощо, значні і, в той же час ризику, пов'язані із зовнішньою торгівлею товарами, послугами також є дуже суттєвими. Усе це викликає природне бажання страхувальника (в даному випадку – учасника ЗЕД) знайти оптимальний метод управління ризиками, що поєднує найбільш раціональне співвідношення ціни і якості послуг, що надаються.

Таким чином, страхування є ефективним способом мінімізації загроз економічній безпеці України, так як діяльність у сфері митної справи відіграє важливу роль у даному питанні. Це пов'язано з переміщенням вантажів через кордон, транзитом вантажів та діяльністю всіх учасників зовнішньоекономічної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кевін В. Найт. Майбутній стандарт ISO 31000 на управління ризиком. Стандартизація, сертифікація, якість. 2009. № 3. С. 6.
2. Системи управління безпечністю харчових продуктів: ДСТУ 4161-2003. [Чинний від 2003.07.01]. К. : Держспоживстандарт України, 2003. 13 с.
3. Системи управління безпекою та гігієною праці. Основні принципи виконання вимог OHSAS 18001 (OHSAS 18002:2000, IDT): ДСТУ OHSAS 18002:2006. [Чинний від 2011.01.01]. К. : Держспоживстандарт України, 2007. 46 с.
4. Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» від 01.12.2005 № 3164-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

5. Настанова ISO/IEC 51:90. Настанови щодо включення аспектів безпеки у стандарти.

6. Безпечність машин. Принципи оцінювання ризику (EN 1050:1996, IDT):ДСТУ EN 1050:2003. [Чинний від 2004.10.01]. К.: Держспоживстандарт України, 2004. 18 с.

7. Ус М. Ф., Гадецька З. М. Економічний ризик та методи його вимірювання. Навчально–методичний посібник для студентів денної і заочної форми навчання спеціальностей 6.050100 «Економіка та фінанси» і «Маркетинг». Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2005. 64 с.

8. Путконі О., Паскевський О. Управління ризиками – важлива складова інтегрованої системи управління металургійної компанії ризиком. *Стандартизація сертифікація, якість*. 2008. № 1. С. 41–44.

9. Системи управління безпечністю харчових продуктів. Вимоги до будь-яких організацій харчового ланцюга:(ISO 2000:2005, IDT): ДСТУ ISO 22000:2007. [Чинний від 2007.08.01]. К. : Держспоживстандарт України, 2007. 30 с.

10. Вашків П. Г., Пастер П. І., Сторожук В. П. Теорія статистики : Навчальний посібник. К. : Либідь, 2001. 320 с.

11. Рекомендації щодо побудови, впровадження та удосконалення системи управління охороною праці, затв. наказом Держгірпромнагляду України від 22.02.2008 № 35.

12. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

13. Демченко С., Комаров О. Управление таможенными рисками в наземных пунктах пропуска. *Вісник «Офіційно про податки»*.2015. № 40. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ru/pubs/id/9019>.

РОЗДІЛ 3 СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ МИТНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

3.1. Розвиток митної системи України в умовах нової економіки

В умовах глобалізації участь кожної країни у світогосподарських відносинах визначає її конкурентоспроможність та темпи розвитку. Активна позиція в інтеграційних процесах, обмінах товарами та послугами, робочою силою, технологіями тощо. позитивно впливають на соціально-економічний розвиток країни. Проте, важливо в таких відносинах мати позицію рівноправного учасника, щоб отримувати переваги від зовнішньоекономічної діяльності. Поряд із розвитком зазначених відносин важливо їх ефективно регулювати, що дозволяє здійснювати розвинена національна митна система. Саме від якості регулювання зовнішньоекономічної діяльності, буде залежати розвиток внутрішнього ринку країни та ефективність співпраці вітчизняних суб'єктів господарювання з іншими суб'єктами світової економіки. Тобто ключовою сферою, що пріоритетним чином визначає ефективність здійснення зовнішньоекономічної діяльності та впливає на розвиток національної економіки, є національна митна система.

Питання митного спрямування детально досліджує ряд вчених, серед яких варто зазначити таких: І. Г. Бережнюка, Б. А. Кормича, Ю. Д. Кунєва, В. П. Мартинюка, О. Г. Мельник, П. В. Пашка, І. В. Письменного, М. М. Разумєя, О. К. Ткачову, В. В. Ченцова, О. П. Федотова та інших. Однак, майже поза увагою залишається дослідження митної системи, визначення її ролі та місця в умовах становлення нової економіки, коли формується принципово новий механізм економічного зростання заснований на знаннях і передових технологіях. Тобто рівень ефективності функціонування митної системи в таких умовах є особливо важливим, оскільки має враховувати стан національної економіки та стратегічні пріоритети її розвитку.

У будь-якій країні світу митна система окреслює її державні кордони, утворюючи тим самим територіальну цілісність; є своєрідним бар'єром для переміщення небезпечної продукції через кордон, формуючи таким чином національну безпеку; виконує роль лакмусового індикатора для перевірки якості товарів, здійснюючи захист суспільства від шкідливої та неякісної продукції; сприяє веденню законної міжнародної торгівлі підприємствами, спрощуючи митні процедури перетину кордону; активізує

зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарської діяльності, підвищуючи рівень фінансово-економічного розвитку держави [1, с. 40].

У розвинених європейських державах митна система є, насамперед, каталізатором законної та чесної торгівлі бізнес-структур, захистом держави та її громадян від шахрайських операцій чи небезпечної продукції [2, с. 39]. Однією із базових її функцій є забезпечення національної безпеки.

Розуміння сучасних реалій та стану національної митної системи, основних причин наявних проблем, передумов і пріоритетів подальшого розвитку можливе лише через комплексне дослідження історії становлення вітчизняної митниці.

Історично митна система України була інтегрована у економічну систему царської Росії та СРСР до 1991 р. [3]. Після набуття незалежності Україна постала перед багатьма викликами, серед яких вагоме місце було відведене необхідності кардинальної трансформації митної діяльності та загалом митної сфери. Існувала нагальна потреба у побудові ефективної національної митної системи, як ключової ланки ефективного функціонування різних секторів економіки держави, здатних забезпечити національну безпеку та економічні інтереси країни, її територіальну цілісність, захист населення та розвиток зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання.

Державна митна служба незалежної України в 1991 р. розпочинала свою історію розвитку з 26 митниць, розташованих в орендованих приміщеннях, та автомобільних пунктів пропуску, чотири з яких були побудовані ще в 50–60-х рр. ХХ ст. За відсутності мережі внутрішніх митниць і обмеженої чисельності кваліфікованих кадрів (близько 2,6 тис. осіб), недостатньо розробленої нормативної бази розвиток зовнішньої торгівлі значно стримувався. Великою проблемою стала по суті повна відкритість кордону України з Росією, Білоруссю і Молдовою (4 650 км кордонів), що не відповідало економічним інтересам України [4].

Сутність та функції митної системи, її значення та місце у механізмі державного регулювання економіки, постійно трансформувалися під впливом стратегії розвитку держави і її фінансової політики [3].

В умовах незалежної України виокремлюють чотири ключові етапи розвитку митної справи за організаційно-структурним принципом [5, с. 8]:

– перший етап розвитку національної митної системи в умовах суверенної держави пов'язаний зі створенням та функціонуванням Державного митного комітету України (1991–1996 рр.) – перші позитивні зрушення у розвитку національної митної системи на засадах зміцнення її ключових функцій;

– другий етап можна ототожнити із діяльністю Державної митної служби України (1996–2012 рр.) – якісне вдосконалення організаційної структури управління митних органів та активний розвиток міжнародного митного співробітництва;

– третій етап в історії розвитку національної митної системи стосується функціонування митних органів у структурі Міністерства доходів і зборів України (2012–2014 рр.) – поступова руйнація національної митної системи в умовах об'єднання податкової та митної сфери;

– четвертий етап пов'язаний, насамперед, із реорганізацією Міністерства доходів і зборів у Державну фіскальну службу України, до складу якої увійшли митні органи (2014 р. – дотепер) – поглиблення необґрунтованої пріоритезації фіскальної функції, занедбання безпекової, захисної, сервісної, контрольної-регулюючої функцій, а також міжнародного митного співробітництва.

Сьогодні варто виокремити і п'ятий етап, який розпочався з 18 грудня 2018 р., коли Кабінет міністрів України прийняв рішення шляхом реорганізації Державної фіскальної служби утворити окремо Державну митну службу (ДМС) та Державну податкову службу (ДПС). Уже у березні 2019 р. уряд затвердив положення про ДМС [6]. Відповідно до даного положення на Державну митну службу було покладено функції із реалізації державної митної політики та політики у сфері боротьби з порушеннями митного законодавства. Була затверджена координація діяльності Митної служби Кабінетом міністрів України через міністра фінансів.

Детальніше основні нормативно-правові документи, що характеризують розвиток митної системи в Україні, наведено в таблиці 1.

Термін «митна система» майже не зустрічається у сучасному українському законодавстві. З 1910 р. дане поняття у законодавстві було використано лише у 1991 р.: спочатку у Законі України «Про митну справу в Україні» [7] та пізніше у першому Митному кодексі незалежної України 1991 р. [8].

Зокрема, було визначено, що Україна як суверенна держава самостійно створює власну митну систему, визначає митну політику та здійснює митне регулювання на своїй території. Крім того, зазначалося, що для ефективної діяльності митної системи при Державній митній службі України можуть створюватися:

- спеціалізовані організації зі здійснення декларування, зберігання та реалізації митних вантажів, забезпечення технічними засобами контролю;
- митні лабораторії;
- інформаційно-обчислювальні центри;
- будівельні та господарські організації;
- кінологічні служби;
- установи з підготовки та перепідготовки кадрів, консультативно-інформаційні пункти тощо [8].

Однак, разом із цим не наводиться визначення поняття «митна система» та відсутня характеристика її структури. В інших Митних кодексах України (за 2002 р. і 2012 р.) даний термін взагалі не згадується.

Розвиток митної системи в незалежній Україні

Дата	Основні законодавчі та нормативні документи, структурні зміни
5 червня 1991 р.	Закон України «Про митну справу в Україні»
12 грудня 1991 р.	Закон України «Про введення у дію Митного кодексу України»
11 лютого 1992 р.	Створення Державного митного комітету України
1 березня 1992 р.	Введення у дію Закону України «Про Єдиний митний тариф»
28 січня 1994 р.	Закон України «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з митних питань»; у структурі митної системи створено територіальні митні управління
15 липня 1994 р.	Набула чинності в Україні Конвенція МДП 1975 р. згідно з Законом України «Про участь України у міжнародній конвенції з міжнародних перевезень вантажів із застосуванням книжки МДП»
29 листопада 1996 р.	Реорганізація ДМКУ у Державну митну службу України
1 березня 1998 р.	Набрала чинності Угода про партнерство і співробітництво між Україною та Європейським Союзом
січень 1999 р.	Постановою Кабінету Міністрів України затверджено Український класифікатор ЗЕД (УКТЗЕД)
5 квітня 2001 р.	Верховна Рада України прийняла Закон «Про Митний тариф України»
11 липня 2002 р.	Верховною Радою України прийнятий другий Митний Кодекс України
1 січня 2004 р.	Набрав чинності Митний кодекс України
16 травня 2008 р.	Україна увійшла до Світової організації торгівлі
26 травня 2011 р.	Введенню в дію в Україні нові правила «Інкотермс–2010»
13 березня 2012 р.	Прийнято новий Митний кодекс України
1 червня 2012 р.	Набрав чинності новий Митний кодекс України
24 грудня 2012 р.	Створення Міністерства доходів і зборів України
1 березня 2012 р.	Ліквідовано Міністерство доходів і зборів України
21 травня 2014 р.	Створення Державної фіскальної служби України
14 жовтня 2014 р.	Закон України «Про запобігання корупції»
12 лютого 2015 р.	Наказ ДФС України «Про затвердження Стратегічного плану розвитку ДФС України на 2015–2018 роки»
18 грудня 2018 р.	Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Державної податкової служби України та Державної митної служби України»
6 березня 2019 р.	Положення про Державну митну службу України
12 вересня 2019 р.	Закон України «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи»

Джерело: складено за [9; 10]

У наукових публікаціях з митної діяльності вчені обережно ставляться до поняття «митна система», яке, з одного боку, є центральним (базовим), з іншого, – не має належного висвітлення та дослідження [11, с. 76]. Проте, певне відображення у науковій літературі все ж зустрічається, хоча й відсутнє єдине визначення (табл. 2).

Підходи до визначення поняття «митна система»

Автори	Основний зміст визначення
1	2
Ю. Д. Кунєв, Ю. І. Пивовар [11, с. 81–82]	Митна система (у вузькому розумінні) – це регулятивний та охоронний інститут держави для забезпечення взаємодії національної економіки зі світовим господарством, світовим ринком та контролю за транскордонними потоками товарів, транспортних засобів, фізичних осіб; це система, утворена підсистемами діяльностей з формування митного законодавства та реалізації митного законодавства
Економічна енциклопедія [12, с. 375]	Митна система – сукупність форм, засобів і методів державного регулювання експорту та імпорту товарів, яка є важливим елементом системи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності
С. В. Ківалов [13]	Митна система України – сукупність митних органів, на які покладено завдання здійснення митної справи в державі. Вона складається з Державної митної служби України, регіональних митниць, митниць, митних постів, спеціалізованих митних управлінь та організацій
С. І. Доротич [14, с. 14]	Митна система – це підсистема державного управління, створена для організації та управління митною справою з метою найефективнішої реалізації митної політики держави, яка має чітко визначену функціональну та організаційну структуру
В. П. Мартинюк [15, с. 84–85]	Митна система держави – це складна система організаційно-правових та фінансових взаємовідносин, які виникають між державами, митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при ввезенні на її митну територію та вивезенні за межі цієї території товарів, транспортних засобів та інших предметів, на які поширюються митні процедури; це сукупність тарифних та нетарифних інструментів, принципів, форм і методів їх встановлення, зміни чи відміни, механізм, який забезпечує своєчасну і повну сплату митних платежів, контроль та відповідальність за порушення митного законодавства, а також державні органи, на які покладено обов'язки реалізовувати митну політику; це суспільне явище, яке представляє собою сукупність взаємопов'язаних інституційних одиниць, яких об'єднують єдині цілі та завдання
І. Г. Бережнюк [16]	Митна система – найбільш загальне та збірне поняття, під яким слід розуміти не лише державні та інші структури, які забезпечують реалізацію митної політики, але й практичні форми їх діяльності, а також митне законодавство, включаючи підзаконні акти; це система організації митної служби (всі елементи митної справи з підвідомчою їй інфраструктурою), що діє в державі; це контрольно-регулювальна система органів державного управління. Митна система – це функціональна, контрольно складно організована та чітко структуризована соціально-економічна система управління митною справою в цілому та всіма її підсистемами, зокрема з метою найефективнішої реалізації митної політики

1	2
К. Сандровський [17, с. 9]	Митна система – сукупність різноманітних засобів втілення в життя митної політики держави, які забезпечують економічну охорону кордонів країни
В. Покровська [18, с. 20]	Митна система – найважливіша державна сфера та інститут захисту національних інтересів, у межах якої існує митна справа. Основне її призначення – у ринкових умовах господарювання – забезпечення інтересів учасників ЗЕД у підтримці необхідного рівня економічної безпеки держави
А. Д. Єршов [19, с. 117]	Митна система – це внутрішній зміст митної справи, що проявляється у єдності всіх різноманітних форм її прояву

Отже, митна система у широкому значенні є складною соціально-економічною системою, яка поєднує підсистеми формування та практичної реалізації митного законодавства, тобто інституційну інфраструктуру митних органів і органів влади та саме законодавство. Вона створена для організації та управління митною справою в цілому та всіма її підсистемами, ефективної реалізації митної політики.

Загалом система у словнику іншомовних слів (грец. *systema* – утворення, поєднання) – це значна кількість закономірно пов'язаних елементів (предметів, явищ, поглядів, принципів тощо), які становлять певне цілісне утворення, єдність; порядок, зумовлений планомірним, правильним розташуванням частин у встановленому зв'язку, суворій послідовності; форма, спосіб організації чого-небудь; сукупність господарських одиниць, установ, споріднених своїми завданнями та організаційно об'єднаних у єдине ціле; те, що стало звичним, регулярним [20, с. 628]. Відповідно, система, в т.ч. і митна, мала б бути регламентованою на законодавчому рівні, що сприяло б її виваженому розумінню та більш прискіпливій увазі з боку всіх стейкхолдерів, залученню до її вдосконалення.

Функціонування митної системи на різних рівнях взаємодії проявляється у регламентації міжнародними інститутами митних формальностей і процедур на основі інноваційних підходів у сфері державної митної справи, що сприяє мінімізації трансакційних витрат з митного оформлення для учасників ЗЕД, а також зміцненню міжнародних рейтингів країн у світогосподарській системі [3]. Митна система через використання сукупності засобів і методів державного регулювання впливає на зовнішньоекономічну діяльність.

Митна система за функціональним принципом включає ряд підсистем: організаційну; фінансово-економічну; правоохоронну; кадрову. Пріоритетною підсистемою є фінансово-економічна, яка виконує одну з основних функцій, що полягає у забезпеченні надходжень митних платежів до державного бюджету. Також у межах фінансово-економічної підсистеми

реалізуються заходи захисту та стимулювання національних товаровиробників через використання інструментів тарифного регулювання. Інші підсистеми можна визнати допоміжними, оскільки вони покликані забезпечувати оптимізацію процесу переміщення товарів [3]. Проте, з розвитком митної системи має поступово змінюватися її пріоритетність від фіскального спрямування діяльності митної системи на реалізацію економічних, регулятивних та охоронних функцій.

Отже, зазначене дозволяє констатувати, що митна система є багатоаспектною категорією, оскільки забезпечує реалізацію митної політики, а її діяльність формує митну справу.

Митна політика є складовою внутрішньої та зовнішньої політики, яка визначає зміст діяльності держави та її компетентних органів у сфері регулювання зовнішньоекономічних відносин та організації митної системи і має на меті захист національних інтересів, національної безпеки і економічного суверенітету держави [21, с. 9]. Її функціями є: фіскальна; економіко-регуляторна; захисна; контрольно-організаційна; інформаційно-статистична; міжнародно-політична [22, с. 116–123].

Митна система України є специфічною сферою життєдіяльності суспільства, у якій тісно переплітаються нормативно-правові і соціально-економічні паралелі, тобто юридична і економічна складові. Перша – передбачає наявність певної законодавчо-нормативної бази, що регламентує її організаційні засади, а друга – обґрунтовує цілі й завдання митної системи як ринкового інституту та визначає пріоритети у розробці на цій основі фіскальних та економічних заходів [23, с. 288–289]. Логічно було б розібратися в пріоритетах і ефективності юридично-правової та соціально-економічної складових і дотримуватись цього при формуванні та розвитку митної системи.

Проте, на практиці таке узгодження не здійснювалося. Відповідно, складність функціонування митної системи в Україні була пов'язана не лише з причинами неузгодженості зазначених складових з різних сфер діяльності, а з надмірною зарегульованістю процесів зовнішньоекономічної діяльності. Значна чисельність та висока частота зміни нормативно-правових актів спричиняли низьку ефективність функціонування митної системи України та стримували її розвиток. Протягом 2006–2009 рр. Державною митною службою було прийнято понад 4200 нормативно-правових актів, що відповідало в середньому по 127 на місяць [24, с. 45], а впродовж 2009–2011 рр. – 3680 нормативно-правових актів (понад 150 на місяць) [25, с. 12].

Надмірна кількість нормативних документів все більше породжувала протиріччя і неузгодженість, що не дозволяло самостійно розібратися в законодавчому забезпеченні вітчизняної митної системи та негативно

відображалося на взаємодії суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з митними органами, породжувало корупційні схеми.

Сучасні процеси трансформації в економіці України не можуть оминати існуючу митну систему, яка вже тривалий час потребує докорінних змін. Сформована практика та старі інструменти регулювання національною економікою є малоефективними, що змушує запроваджувати нові підходи до вирішення існуючих проблем. Вагомими проблемами діючої вітчизняної митної системи є: недосконалість митного законодавства; значна кількість структурних підрозділів управління митницею; складна процедура оформлення митних декларацій і переходу через митний кордон; контрабанда товарів; корумпованість працівників митниць тощо [26].

Реформи Державної фіскальної служби України, які тривають з 2015 року і до цього часу, ще не призвели до суттєвого покращення діяльності митної системи, суттєвого підвищення якості здійснення митних процедур. Корупційні прояви та зловживання під час здійснення митного контролю та митного оформлення, а також визначення митної вартості товарів, які оформлюються митними органами України, залишаються доволі поширеними і сьогодні.

Загальновідомими проблемами Митної системи України, які неодноразово намагалися вирішити, проте в частині реалізації постійно відбувалися суттєві збої, є корупція, непрофесіоналізм працівників митниці, неналежна митна інфраструктура, фіскальний перекіс щодо функцій і ролі митної служби, втрата від контрабанди тощо [27].

Успіх реформування митної системи України на думку експертів, представників Митної та прикордонної служби США, які протягом трьох місяців вивчали роботу української митної системи передбачає зміни не тільки законодавчої бази, а й усіх процесів та процедур, які пов'язані з митним оформленням (процедури, які здійснюються у пунктах пропуску, декларування, аналіз ризиків і проведення митного огляду та багато інших митних процедур) [28, с. 17].

Відповідно, реформування, що було розпочате у системі Державної фіскальної служби, а сьогодні продовжується вже у самостійній структурі Державної митної служби, є доволі актуальним та вельми необхідним. Реформування й далі має бути направлене на запровадження ефективної організаційної структури, відновлення управлінської вертикалі Державної митної служби, реалізацію практики оптимізації організаційної та функціональної структури митної служби, ефективного справляння митних платежів, розвитку інфраструктури міжнародної торгівлі, підвищення ефективності міжнародного митного співробітництва, прозорості та контрольованості митної діяльності.

Після відокремлення ДМС та затвердження положення про неї, формування нової команди на чолі з новим керівником, було розроблено

стратегію розвитку ДМС, серед основних стратегічних напрямів якої визначено [29]:

- побудова Е-митниці, яка передбачає електронізацію усіх процесів для зменшення суб'єктивізму, полегшення роботи інспекторів та прискорення митних процедур (створення нових ІТ-сервісів, щоб вони були зручними і зрозумілишими для користувачів);

- кадрова реформа, завдяки якій співробітників переведуть на строкові контракти та відбудеться поступове збільшення зарплат до ринкового рівня в регіоні, де базується персонал, а також релокація підрозділів і аутсорсинг неключових функцій;

- інвестиції у митну інфраструктуру як за рахунок перевиконання плану надходжень, так і за рахунок використання інструментів державно-приватного партнерства (закупівля сканерів, камер із можливістю дистанційного керування, автоматичного розпізнавання номерів авто, запровадження автоматичного вагового контролю тощо);

- інтеграція до митної спільноти ЄС – гармонізація законодавства та імплементація найкращих практик: авторизовані економічні оператори, спільний контроль на кордоні, взаємне визнання результатів контролю, обмін митною інформацією, транскордонне співробітництво та обмін досвідом, розробка нової редакції митного кодексу.

Зміна функціоналу ДМС через реорганізацію структури і централізацію митної вертикалі, реалізацію стратегії з цифрової трансформації здатна зрушити з місця невирішувані та накопичувані роками проблеми митної системи України. Оскільки на митниці майже все пов'язане з обробкою інформації, а інформаційні потоки визначають якість роботи як всередині митної служби, так і загалом у відносинах з суб'єктами бізнесу та громадянами, які користуються послугами митниці, сьогодні важливою є максимальна автоматизація та цифровізація всіх процесів.

Найважливішими місцями контролю митниці визнаються такі [30]:

- обмін даними з міжнародними партнерами – впровадити автоматичний обмін даними не тільки за ціною та номенклатурою, а і за вагою транспортних засобів, за даними з реєстру Tax Free, даними з системи розпізнавання автомобільних номерів, даними з системи сканування паспортів;

- фізичний контроль на кордоні – побудувати якісну інформаційну систему з відповідним обладнанням, здатних якісно видавати інформацію з прив'язкою до конкретної експортно-імпоротної операції, до конкретної декларації, до конкретного оператора, який керує митним сканером;

- аналіз статистичної інформації, який покаже, що відбувається в сфері експорту-імпорту як на рівні всієї країни, так і на рівні конкретного митного посту.

Таким чином, започатковані поточні реформи направлені на подолання укорінених роками проблем (корупції та черг на митницях) митної системи України шляхом максимальної цифровізації всіх процесів і переведення всього можливого в онлайн, переатестації співробітників і підвищення оплати їхньої праці, побудови нових якісно забезпечених пунктів пропуску та розвитку відносин із міжнародними митними службами. Забезпечення прозорості діяльності митниці, що передбачає відображення аналітичної інформації про її діяльність, експортно-імпорتنі операції з різним рівнем доступу громадськості, митників і правоохоронних органів, ефективну систему роботи зі скаргами, а також систему управління взаємовідносинами з клієнтами тощо сприятиме підвищенню рівня довіри та ефективності роботи митної служби.

Отже, з метою реалізації міжнародних вимог і рекомендацій та недопущення повторення виявлених недоліків у модернізації митної системи України доцільно дотримуватись задекларованих напрямів, які ґрунтуються на стратегічних програмах розвитку з урахуванням науково обґрунтованих результатів вивчення національного та зарубіжного досвіду. Державна реформа митної системи впливає на вирішення великого спектра питань (у політичній, економічній, соціальній, екологічній та інших сферах, реалізації зовнішньоекономічних завдань та інтересів), які пов'язані з її функціонуванням та забезпечують захист національних інтересів і національної безпеки країни, зміцнення національної економіки, розвиток експортного потенціалу вітчизняної продукції, прискорення і поглиблення інтеграції у світову економічну систему та активізація участі в міжнародних економічних і фінансових організаціях. За допомогою існуючих інструментів, митна система є гарантом захисту економічних інтересів не тільки держави у цілому, але й окремих суб'єктів господарювання. Безпосередньо впливаючи на міжнародну торгівлю і виконуючи фіскальну функцію, вона вирішує важливі економічні проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельник О. Г., Адамів М. Є., Тодошук А. В. Концептуальні засади реформування митної системи України в умовах європейської інтеграції. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 39–44.
2. Мельник О. Г., Тодошук А. В., Адамів М. Є. Досвід Франції щодо побудови та функціонування митної системи: проекція на Україну в умовах європейської інтеграції. *Бізнес Інформ*. 2018. № 7. С. 38–43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2018_7_7.
3. Годованець О. В. Фіскальний потенціал митної системи України *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/-efek_2015_11_70.

4. Ченцов В. Особливості еволюції управлінської структури Державної митної служби України. URL : [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02\(2\)/Chentsov.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2009/2009-02(2)/Chentsov.pdf).

5. Мельник О. Г., Адамів М. Є., Тодошук А. В. Історія розвитку митної системи України: ключові проблеми та здобутки в умовах європейської інтеграції. *Економіка та держава*. 2018. № 10. С. 4–9.

6. Положення про Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України № 227 від 6 березня 2019 р. URL : <https://customs.gov.ua/polozhennia>.

7. Про митну справу в Україні : Закон України від 25 черв. 1991 р. *Відом. Верховної Ради України*. 1991. № 44.

8. Митний кодекс України: Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1970-ХІІ [втратив чинність]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1970-12?find=1&text=%F1%E8%F1%F2%E5%EC#w15>.

9. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua>

10. Державна митна служба України. URL : <https://customs.gov.ua/roboata-sluzhbi>.

11. Кунєв Ю. Д., Пивовар Ю. І. Митна система: методологічні засади визначення поняття. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 4. С. 76–84. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npnau_2019_4_13.

12. Економічна енциклопедія: у 3 т. / за ред. С. В. Мочерного. Київ : Академія, 2001. Т. 2. 848 с.

13. Ківалов С. В. Митна система України. *Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.* Київ: Укр. енцикл., 1998.

14. Доротич С. І. Механізми державного управління процесами адаптації митної системи України до європейських вимог: автореф. дис. ...канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2010. 22 с.

15. Мартинюк В. П. Митна система України та її фіскально-регулюючий потенціал. *Механізм регулювання економіки*. 2010. № 3. Т. 2. С. 84–92. URL: <http://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/8999?mode=full>.

16. Бережнюк І. Г. Митна система. *Митна енциклопедія: у двох томах. Т. 2 / редкол.: І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін.* Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. 536 с.

17. Сандровский К. К. *Международное таможенное право : учебник*. 2-е изд. К.: Знання, 2001. 461 с.

18. Покровская В. В. *Таможенное дело*. М.: Издательство Юрайт, 2011. 731 с.

19. Ершов А. Д. Новая парадигма системы управления в таможенной службе. *Ученые записки Санкт-Петербургского филиала РТА*. 2004. №1 (22). С. 115–135.

20. Сучасний словник іншомовних слів : близько 20 тис. слів і словосполучень / уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. Київ : Довіра, 2006. 789 с.
21. Ківалов С. В., Кормич Б. А. Митна політика України : підручник. Одеса : Юрид. літ., 2002. 256 с.
22. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації): монографія. Одеса: АТ «ПЛАСКЕ», 2009. 628 с.
23. Крисовата К. Аналіз вітчизняних реалій функціонування митної системи України в умовах ризиковості. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 288–291. <http://sf.tneu.edu.ua/index.php/sf/article/viewFile/408/416>
24. Мартинюк В. Оцінка фіскального потенціалу митної системи України. *Світ фінансів*. 2010. № 1. С. 44–54.
25. Бюджетний моніторинг: аналіз виконання бюджету за 2010 рік; [Щербина І. Ф., Рудик А. Ю., Зубенко В. В. та ін.] ; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи», USAID. К., 2011. 142 с.
26. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти : монографія. Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2009. 543 с.
27. Реформа Державної митної служби: позиція очільника Максима Нефьодова. *Українське право*. 22.07.2019. URL : <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/reforma-derzhavnoyi-mytnoyi-sluzhby-rozytsiya-ochilnyka-maksyma-nefodova/>.
28. Ковтуненко К. В., Лопатіна А. М. Особливості реформування митної системи України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. № 7(2). С. 16–19.
29. Нефьодов очолив Державну митну службу. *Дебет-кредит*. 05.07.2019. URL : <https://news.dtki.ua/law/inspections/56305>.
30. Експорт та імпорт за веб-посиланням: як Нефьодов планує «оцифрувати» митницю. *Економічна правда*. 23.09.2019. URL : <https://www.epravda.com.ua/publications/2019/09/23/651862/>.

3.2. Митні інновації в поставках товарів

Сучасні митні відносини передбачають взаємодію і взаємообумовленість митних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності та зовнішньоекономічних зв'язків унаслідок поширення інформаційних технологій, розвитку транспортного комплексу, наукових досягнень у різних галузях людської діяльності надала митним відносинам іншого значення. Реформування митної системи України відбувається на основі принципів спрощення і гармонізації митних процедур і нових світових підходів до організації митної справи в країнах Європейського Союзу. Запропоновано логістичні підходи до організації роботи митниць на рівні регіону і модель взаємодії тран-

спорту, вантажопотоків, учасників зовнішньоекономічної діяльності за логістичною системою ЛТ.

Зовнішньоекономічні зв'язки наразі – об'єктивно обумовлена необхідність, важливий чинник економічного зростання, невід'ємна складова національного процесу розширеного відтворення (рис. 1). Вони все більшою мірою визначають не тільки темпи і пропорції процесу виробництва, але й обміну та розподілу. У багатьох країнах саме міжнародні зв'язки визначають стан національної економіки, надалі ця тенденція ще більше посилюватиметься.

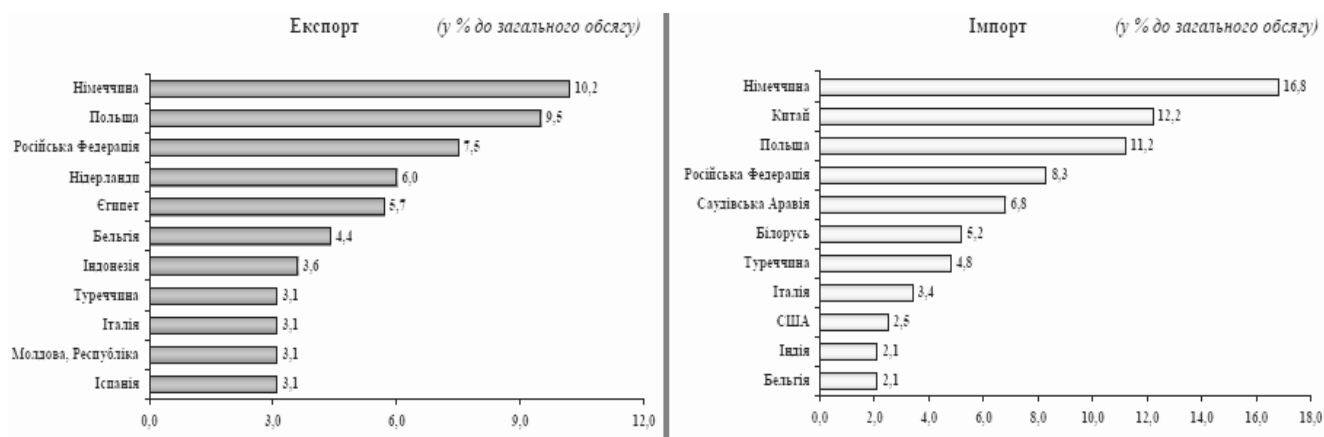

Рис. 1. Основні країни-партнери України по експорту та імпорту в 2018 році

Джерело: складено за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Сучасний етап ринкової трансформації національної економіки України передбачає розбудову таких елементів економічної системи, які, з одного боку, здатні забезпечувати рівні умови для здійснення господарської діяльності всіма суб'єктами підприємницької діяльності, а з іншого – слугують інструментами державного впливу на загальну ситуацію в країні. Для України формування і становлення митної системи набуло особливої актуальності, що пов'язано з трьома чинниками. Перший із них – формування національної митної системи відбувається досить інтенсивно, на відміну від країн, які мали можливості для еволюційного розвитку. Другий – формування національної митної системи переплітається з докорінним реформуванням відносин власності в країні. Третій чинник пов'язаний з формуванням національної митної системи на тлі загальної довготривалої економічної кризи.

Диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків унаслідок поширення інформаційних технологій, розвитку транспортного комплексу, наукових досягнень у різних галузях людської діяльності надала митним відносинам іншого значення.

Питанню розвитку митних відносин приділено достатньо уваги такими вітчизняними вченими, як: А. С. Філіпенко, Б. І. Новицький, Ю. В. Макогон, О. П. Гребельник, А. І. Румянцев, Ю. М. Пахомов, Є. В. Савельєв, І. О. Бураковський, В. В. Рокоч, В. В. Дергачова та ін. Серед зарубіжних науковців, які досліджують проблеми митного регулювання, слід назвати О. П. Кірєєва, П. Р. Кругмана, М. Обстфельца, П. Х. Линдєрта, К. В. Балабанова та ін. Аналізуючи численні наукові роботи вищезазначених авторів з проблематики митних відносин, можна зробити висновок, що митні відносини – це не пасивний об'єкт регулювання. Вони є активним чинником розвитку національної системи господарювання, оскільки, прискорюючи або стримуючи іноземну конкуренцію, стимулюючи або перешкоджаючи процесу іноземного інвестування, захищаючи національного товаровиробника чи національний ринок, митні відносини позитивно впливають на стабілізацію та розвиток національної економіки, сприяють підвищенню ефективності вітчизняного виробництва.

Сучасні митні відносини передбачають взаємодію і взаємообумовленість митних методів регулювання зовнішньоекономічної діяльності різних держав, що можна пояснити суттєвою залежністю економік країн світу одна від одної. Міжнародні митні відносини – це сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств під час переміщення їх через митний кордон. Об'єктивне підґрунтя функціонування даного виду відносин – переміщення факторів виробництва за територіальні межі окремої країни, а призначення митних відносин – це обслуговування міжнародних економічних відносин [1; 2].

Як визначає О. П. Гребельник, на різних етапах розвитку національної економічної системи можуть домінувати ті чи інші види взаємовідносин. Так, за умов функціонування централізовано-планової моделі господарювання домінують митні відносини. СРСР почав практично використовувати тарифні регулятори тільки з 1961 р. Основна цільова мета їх застосування отримання певних торговельних поступок на переговорах з промислово розвиненими країнами. Тому тарифи диференціювались за принципом індивідуального та комерційного імпорту. Оскільки обсяги індивідуального імпорту були незначними і більша частина комерційного імпорту здійснювалась через зовнішньоторговельні організації на підставі отриманих квот та в рамках двосторонніх угод, то фінансовий ефект від даного інструменту зовнішньоторговельної політики був незначним [1, с. 13, 90–95]. Активний розвиток світового господарства потребує створення нових підходів до розробки і прийняття ефективних управлінських рішень з питань регулювання зовнішньоекономічних зв'язків як на макро-, так і на макрорівні. Кожна держава, що впроваджує власну зовнішньоекономічну політику, чітко розробляє стратегію розвитку, визначає галузеві пріоритети, впроваджує у практику заходи стимулювання

експорту і захисту від іноземних конкурентів, орієнтуючись, насамперед, на задоволення власних економічних інтересів (табл. 1).

Таблиця 1

Зовнішньоторговельний баланс України

Номинальний ВВП за рік, млн. грн.		Експорт товарів та послуг,		Імпорт товарів та послуг,		Сальдо (експорт – імпорт),	
		млн. грн.	% ВВП	млн. грн.	% ВВП	млн. грн.	% ВВП
2005	441452	227252	51,5	-223555	-50,6	3697	0,8
2006	544153	253707	46,6	-269200	-49,5	-15493	-2,8
2007	720731	323205	44,8	-364373	-50,6	-41168	-5,7
2008	948056	444859	46,9	-520588	-54,9	-75729	-8,0
2009	913345	423564	46,4	-438860	-48,0	-15296	-1,7
2010	1082569	549365	50,7	-580944	-53,7	-31579	-2,9
2011	1316600	707953	53,8	-779028	-59,2	-71075	-5,4
2012	1408889	717347	50,9	-835394	-59,3	-118047	-8,4
2013	1454931	681899	46,9	-805662	-55,4	-123763	-8,5
2014	1566728	770121	49,2	-834133	-53,2	-64012	-4,1
2015	1979458	1044541	52,8	-1084016	-54,8	-39475	-2,0
2016	2383182	1174625	49,3	-1323127	-55,5	-148502	-6,2
2017	2982920	1430230	47,9	-1618749	-54,3	-188519	-6,3
2018	3558706	1608890	45,2	-1914893	-53,8	-306003	-8,6

Джерело: складено за даними <https://index.minfin.com.ua>

За даними державної статистики та інтернет-ресурсів експортно-імпортний баланс (таблиця 1) мав скачок у гривньовому еквіваленті в зв'язку зі зміною курсу. При цьому відрахування ПДВ із ввезених до України товарів збільшилося більше як на 30% за рахунок девальвації національної валюти [2; 3]. Значного коливання за останні роки по структурою обсягу імпорту та експорту не відбувається за товарними групами (рис. 2).

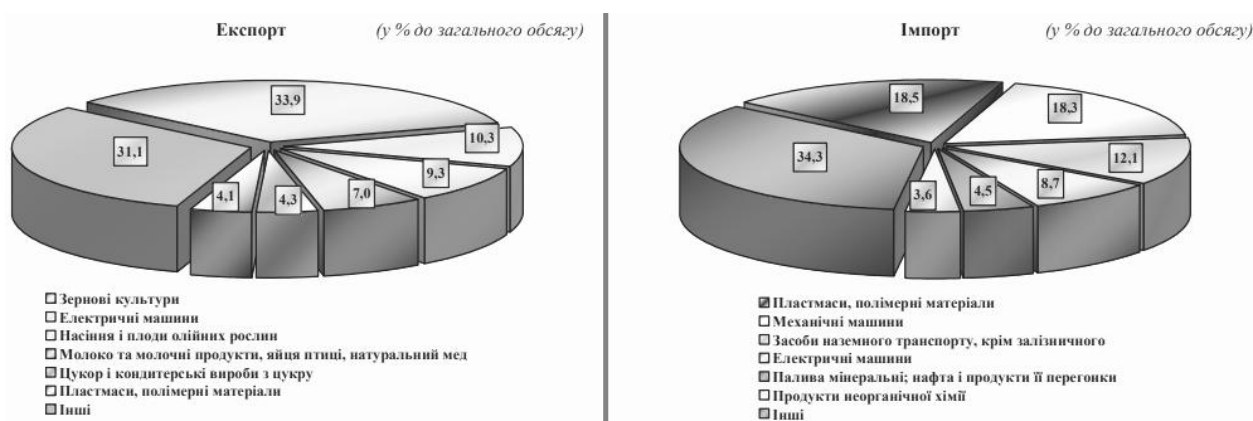

Рис. 2. Товарна структура експорту та імпорту в 2018 році

Джерело: за даними <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Аналіз товарної номенклатури імпорту дає можливість констатувати: по-перше, структура імпорту й експорту, а саме перевищення сировини і матеріалів, або товарів первинної переробки знов констатує незмінну стару споживчо-сировинну модель розвитку економіки країни; по-друге, коригування доходів громадян до прожиткового мінімуму та їхнє масове субсидування і дотування; по-третє, з огляду на вищенаведене, в країні періодично виникають дисбаланси й дефіцити платіжного, фіскального, енергетичного стану. На жаль, із досліджуваних даних бачимо від'ємний результат зовнішньоторговельного балансу і обсяг достатньо значний, враховуючи обсяги державного боргу. Для врегулювання цих дисбалансів країна вдається до міжнародної та іноземної допомоги, що ставить її в економічну, а згодом залежність від кредиторів.

Проведення аналізу публікацій у засобах масової інформації за проблемою організації митної служби в Україні дало такі результати: по-перше, застарілий підхід до організації митного обслуговування зовнішньоторговельного обороту не дає можливості розвиватись українському виробництву; по-друге, сама митна система потребує повної перебудови.

Основні напрями перебудови митної системи України пов'язані із приєднанням країни до Міжнародної Конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур. Зміст цієї Конвенції розроблено під егідою Ради митного співробітництва. Для того, щоб усунути розбіжності у митних правилах і процедурах договірних сторін, що можуть перешкоджати розвиткові міжнародної торгівлі та міжнародного обміну, було запропоновано основні принципи спрощення і гармонізації митних процедур, а саме: здійснення програм, спрямованих на постійне удосконалення та підвищення ефективності митних правил і процедур; застосування митних правил і процедур є передбачуваним, послідовним та прозорим; надання зацікавленим сторонам усієї необхідної інформації щодо законів, нормативно-правових та адміністративних актів з митного регулювання, митних правил і процедур; затвердження сучасних методів роботи, таких як система аналізу ризиків і методу контролю, що базується на аудиті, а також максимально практичне використання інформаційних технологій; співробітництво з іншими національними органами влади, митними службами інших держав та торговими співтовариствами; упровадження відповідних міжнародних стандартів; забезпечення безперешкодного доступу причетних сторін до процедур адміністративного та судового контролю [4–5].

Із повідомлень та публікацій засобів масової інформації відомо, що до роботи над програмою реформування вітчизняної митної системи було залучено велику кількість українських і зарубіжних фахівців. Із січня 2016 р. почалася реалізація програми підтримки ЄС з реформування української митниці, на яку виділено 1,85 млн євро. Допомогу надають такі країни, як Німеччина, Польща і Литва [5]. Мета реформування: боротьба з корупцією на

митниці, зміна системи обслуговування та створення нової системи управління, яка передбачає спрощення митних процедур і покращання схеми поповнення доходів бюджету від митних платежів. Саме митну реформу було оголошено серед урядових пріоритетів. У разі належної реалізації вона дасть змогу кардинально змінити вітчизняну митну систему.

Державна митна служба в своїх підрозділах почала тестування софту для приєднання до Нової комп'ютеризованої транзитної системи (NCTS). NCTS дає, зокрема, можливість українській митниці напряму обмінюватися даними щодо результатів митного контролю з митними органами країн ЄС і навпаки. Верховна Рада ухвалила Закон «Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи». Закон передбачає приєднання до відповідної Конвенції після успішного тестування NCTS в Україні – цей процес триватиме близько року. Членами цієї Конвенції є 35 країн. ЄС фінансує його розгортання в країні, адаптацію та переклад. Технічну підтримку по реалізації проєкту надає грецька компанія Intra Soft. Наразі митниці успішно здійснили пробний обмін митними деклараціями у тестовому середовищі. Далі відбувається електронна передача даних між митницями в межах України. Серед переваг участі в NCTS у Держмитслужбі називають можливість бізнесу здійснювати обмін електронними даними з митницею, прозоріші правила транзиту товарів, а отже, зменшення корупційних ризиків. Також буде запроваджено спеціальні транзитні спрощення: наприклад, підприємство матиме право при поданні електронної транзитної декларації самостійно пломбувати товар та вивозити його з власного складу без пред'явлення митниці відправлення. Для митниці участь у NCTS дасть можливість попередити шахрайські дії з товаросупровідними документами, коли, наприклад, в Україні заявляється одна вартість товару, а в Польщі — інша. Очікується суттєве скорочення кількості і строків процедур під час митного оформлення та митного контролю.

За офіційними даними [6; 7], інноваційні процеси в митній службі пройдуть за такими напрямками: аудит і регламентування митних процедур та процесів; модернізація ІТ-системи та системи ризиків; реформа системи оцінки митної вартості; нове технічне забезпечення; міжвідомча координація та реформа контролюючих служб; запровадження інформаційного обміну електронними документами та висновками між митницею й іншими контролюючими органами, організованого за принципом «єдиного вікна»; інституційна реформа митної служби; міжнародне співробітництво; нова інформаційна політика; нова кадрова політика та запобігання корупції. Принципи реформи: автоматизація та зменшення людського фактора там, де це можливо, за допомогою технологій або деталізації правил, коли зменшення людського фактора неможливо; запровадження ефективної системи моніторингу та контролю; інтегрування всіх процесів з метою створення єдиного функціонального механізму [6; 7].

Інтеграція українських митних ІТ-систем у світові системи безпеки, взаємне визнання уповноважених економічних операторів сприятимуть побудові безпечних мереж постачання товарів, прискоренню їхнього руху, полегшенню торгівлі. Кожна дія митників і пов'язаних із митницею осіб має залишати слід, який можна систематично оцінювати (в т. ч. статистично). Як показує ретроспектива властивостей логістики, вона завжди знаходила собі місце в складні часи життєдіяльності людини. Це дозволяло тоді і дозволяє тепер використовувати принципи і концепції логістики в найбільших масштабах, з більшою комплексністю та системністю, конкретністю та глибиною проникнення до суті самих процесів.

Упровадження логістичного управління в зовнішньоекономічну діяльність і, особливо митних процесів, пов'язане із залученням якомога більшої кількості видів ресурсів, а саме: фінансових, матеріальних, інформаційних, трудових, інтелектуальних. Багато логістичних операцій та послуг (складування, перевезення, транспортна експедиція, консалтинг, інформація тощо), сприяють значному розширенню можливостей комерційно-посередницьких організацій з обслуговування зовнішньоекономічних відносин учасників.

Концепція логістики й логістичного управління зовнішньоекономічною діяльністю та митними операціями має за мету: по-перше, зниження загальних витрат на транспортування; по-друге, підвищення рівня обслуговування учасників ЗЕД та надання їм більш повної пропозиції послуг; по-третє, зростання ефективної діяльності через зниження накопичення вантажів і транспортних засобів на митних кордонах, супровідних документів, прискорення їх обороту. Автоматизація митних формальностей, мінімізація впливу людського фактора, виключення несанкціонованого втручання, кадрове підсилення ІТ-складової митниці створять базу для спрощення процедур торгівлі та забезпечення прозорості діяльності митниці.

Як задекларовано в реформах митної системи України, на особливу увагу заслуговує модернізація автоматизованої системи аналізу й управління ризиками. Головними завданнями реформи системи ризиків будуть упровадження нових джерел інформації, інтеграція баз даних, запровадження попереднього інформування про прибуття товарів, проведення оцінки ризиків ще до перетину кордону, контроль за виконанням митницями автоматично згенерованих контрольних завдань, максимальне виключення впливу людського фактора, що має кінцевою метою автоматизацію митних формальностей [6; 7].

ІТ-система митниці має накопичувати і обробляти інформацію від усіх контролюючих органів, потрібну для митного контролю та митного оформлення товарів. Основний напрям запровадження логістичних систем у митній діяльності – раціоналізація й оптимізація потоків митної переробки вантажів. Це забезпечить оптимізацію потоків товарів і транспортних засобів через митний кордон з метою скорочення часу і витрат ресурсів у процесі

переміщення вантажів. Саме таку ціль мають реформи, які передбачено провести в державній митній службі. Як визнають експерти і спеціалісти, реформа системи оцінки митної вартості – один із найсуттєвіших і складних напрямів реформування митної справи. Реалізація комплексного підходу дасть можливість українським митницям вийти на новий рівень оцінювання, що в результаті забезпечить баланс інтересів держави та бізнесу.

Побудова нової системи оцінки митної вартості має надати митницям набір таких чинників: нові джерела цінової інформації, система аналізу ризиків, митний контроль до прибуття товарів, випуск товарів під гарантії, митний пост-аудит, взаємна адміністративна допомога, – використовуючи які митниця не буде затримувати товари на кордоні, а матиме можливість протягом певного часу після випуску товарів завершити перевірку правильності задекларованої митної вартості [6].

Митні логістичні системи за своєю природою ієрархічні, тому що складаються з окремих підсистем, кожна з яких є митним органом певного рівня (рис. 3).

Рис. 3. Схема логістичної переробки вантажів на регіональній митниці

На прикладі м. Маріуполя ця ієрархія виглядає так: Донецькій митниці (регіональний рівень) підпорядковуються митні пости «Сартана», «Азовсталь», «Азов-порт». Митні пости «Сартана» і «Азовсталь» виконують роботи з митного оформлення зовнішньоторговельних вантажів металургійних комбінатів ПАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча», ПАТ «Азовсталь», машинобудівного концерну «Азовмаш». Митний пост «Азов-порт» виконує роботи з оформлення вантажів, що переробляються на тери-

торії Маріупольського морського торговельного порту. Державна митна служба України Інші органи державної влади Регіональна митниця ДОНЕЦЬКА Органи місцевого самоврядування Учасники ЗЕД Митниці: митний пост «САРТАНА»; митний пост «АЗОВСТАЛЬ»; митний пост «АЗОВ-ПОРТ».

Логістична система митної переробки вантажів заснована на таких положеннях: митні органи ініціюють процес формування логістичної системи; митні органи – обов'язкова ланка логістики, що, своєю чергою, стає організаційно-технологічною основою логістичних систем митної переробки вантажів; компетенцію митних органів України в організації митної переробки вантажів встановлено Верховною Радою і Кабінетом Міністрів України, а конкретизовано нормативними актами Державної митної служби України; ієрархію логістичних систем митної переробки вантажів визначено чинною ієрархічною системою управління митними органами України, її не можна порушувати в процесі логістизації митної переробки вантажів; наявність певних ознак логістичної системи: системна цілісність і наявність потокового процесу, які присутні у кожній із запропонованих систем митної переробки вантажів [8, с. 218].

У найбільш загальному вигляді межі мікрологістичної системи митної переробки вантажів можна описати сферою компетенції регіональної митниці як основної ланки логістичної мережі. Навколишнє середовище регіональної митної логістичної системи складається із системи митних органів України, сукупності митних посередників та економічних, політичних, соціальних і географічних умов регіону. Загальною метою логістичної системи митної переробки вантажів виступає умова мінімізації витрат часу й інших ресурсів учасників зовнішньоекономічної діяльності у процесі переміщення матеріального потоку через митний кордон при неухильному дотриманні вимог митного законодавства. При наявності суперечностей між окремими елементами системи завданням митниці постає забезпечення сполучення інтересів учасників зовнішньоекономічної діяльності у процесі митної переробки вантажів.

Структура на рисунку 4 визначається характером експортно-імпортних операцій, застосовуваними митними режимами та іншими факторами. Межі регіональної митної логістичної системи визначено чинним в Україні законодавством, нормативними актами Державної митної служби України та регламентами митної переробки вантажів, які установлені регіональною митницею, а також характером взаємин між учасниками зовнішньоекономічної діяльності. Відносини учасників зовнішньоекономічної діяльності залежать не тільки від зовнішньоекономічної політики України, але і від платоспроможного попиту учасників.

Макрологістична система митної переробки вантажів регіону більшою мірою пов'язана не з фізичними їх потоками, а з потоками інформації, що

забезпечує фізичне переміщення матеріального потоку через митний кордон. Тому за основу формування такої логістичної системи візьмемо логістичні мережі інформаційних потоків, що обслуговують процес фізичного переміщення вантажів через митний кордон, а також інші операції митної переробки вантажів.

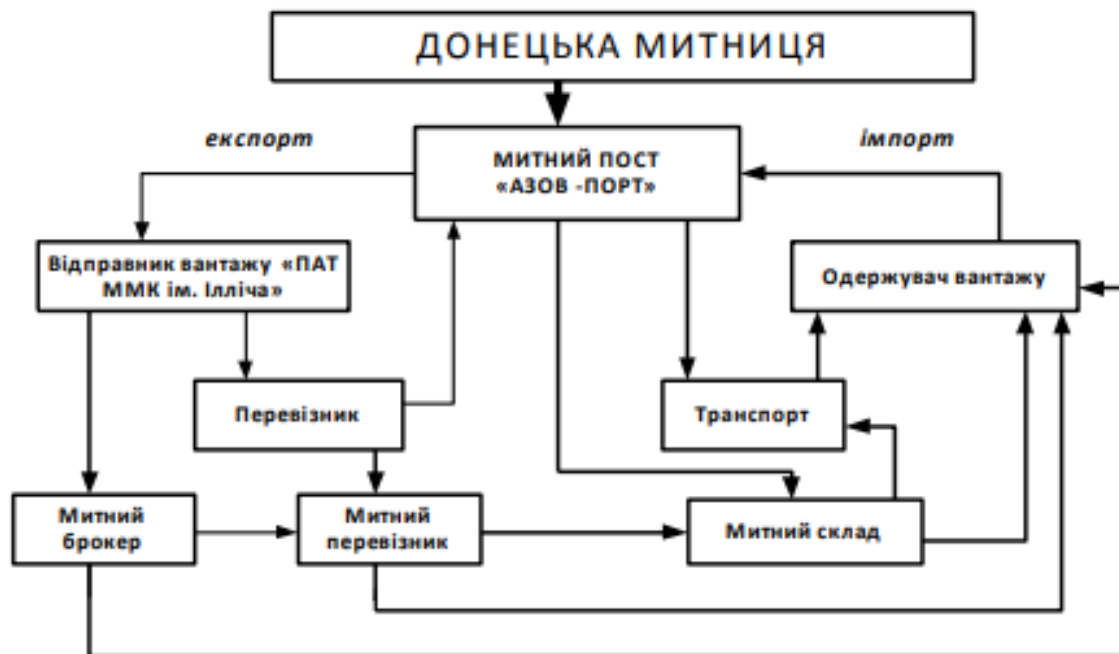

Рис. 4. Структура логістичної системи митної переробки вантажів і її елементів.

Переміщення потоків у логістичній мережі неможливо без їхньої концентрації у визначених місцях, що у митних логістичних системах представлені у вигляді митних складів: митних вільних складів, митних ліцензійних складів. Характер функціонування складу чинить значний вплив на раціоналізацію руху матеріальних потоків, використання транспортних засобів і формування витрат обороту, а в митних логістичних системах ще і на можливість проведення якісного й ефективного митного контролю вантажів, які підлягають декларуванню.

Повноцінна взаємодія з митними адміністраціями інших країн, міжнародними митними організаціями, співпраця з європейськими митними інституціями стануть підґрунтям для суттєвого покращання митного контролю та митного оформлення. Розвиток договірної бази із взаємної адміністративної допомоги у митній справі зменшить можливості для недобросовісного бізнесу ухилятися від дотримання законодавства та попереджатиме шахрайство, що для чесних трейдерів насамперед означатиме відновлення конкуренції, усунення незаконних переваг, спрощення торгівлі. Черговим кроком, якому приділятиметься значна увага в міжнародному співробітництві, буде налагодження повноцінного обміну інформацією між митними адміністраціями [6; 7].

Необхідність орієнтації виробництва на попит в умовах «ринку покупця» підштовхнула товаровиробників до пошуку нових форм і методів ведення бізнесу. Наразі під тиском практичних вимог бізнесу виникла потреба в інтегрованому управлінні матеріальними і супутніми їм інформаційними, сервісними й фінансовими потоками, які пов'язані з рухом товарів у мережі постачання від сировинного джерела до кінцевого споживача. При цьому інтегрованим управлінням мають бути охоплені всі стадії життєвого циклу товару, всі стадії його виготовлення і руху в мережі фізичного розподілу, всі стадії обороту «гроші – товар – гроші» і всі стадії послідовної передачі прав власності на шляху товарів до кінцевого споживача. Стосовно підприємства це означає необхідність інтеграції функцій управління рухом товарного потоку від входу до виходу підприємства через сфери постачання, виробництва і збуту. Результатом таких пошуків стало об'єднання всіх учасників процесу товароруху в мережі постачання.

Як відомо з теорії, система Just – In – Time (точно в термін) (далі – JIT) – оперативне управління виробництвом і постачанням, що включає організацію безперервного виробничого потоку, здатного до швидкої перебудови, в якому відбувається «уточнення» із кожної попередньої технологічної і транспортної структури логістичних мереж. Головна ідея системи JIT – усунути запаси і накопичення вантажів за рахунок такої організації постачання в технологічному ланцюгу, коли матеріали надходять у визначене місце в точно зазначений термін завдяки синхронізації поставок з їхньою потребою, що задається технологічними і виробничими розкладами. У сучасній практичній діяльності використовується метод «послідовного уточнення», коли в рамках середньострокового контракту на постачання, наприклад, на рік з розподілом по кварталах, виконується послідовне уточнення постачання (кожного кварталу з розподілом на місяці, тижні, добу).

З розвитком сучасних інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж інформаційний обмін між постачальниками і споживачами досить доступний і дозволяє учасникам ефективно управляти замовленнями. Якщо технічно неможливо або економічно недоцільно виконати уточнення, розмір постачання фіксується на рівні середнього запасу при заданому періоді надходження вантажів. Подальший розвиток інформаційних технологій відкрив ширші можливості до всебічного уточнення характеристик вимог по всіх ланках технологічних і логістичних ланцюгів, що призвело до якісного оновлення концепції JIT. Визначальними особливостями JIT підходу є: «уточнення» транспортування в логістичній мережі; своєчасність задоволення вимог; мінімальні запаси; скорочені логістичні цикли постачання; невеликі партії поставок; обмежена кількість логістичних партнерів; висока якість продукції і логістичного сервісу. Особливості методу «точно в термін» полягають у тому, що метод базується на синхронізації процесів доставки то-

варів у необхідній кількості точно на той момент, коли логістична мережа має в них потребу для виконання завдання з постачання товарів.

Концепцію «точно в термін» реалізують структури логістичної системи. Мета методу «точно в термін» мінімізація витрат, пов'язаних із запасами. Необхідні умови реалізації методу: наявність у логістичній системі надійних перевізників і постачальників; використання систем обміну інформацією про товари, які наближаються до митного поста; висока швидкість фізичної доставки товарів, у тому числі за рахунок скорочення часу тимчасового зберігання й очікування вантажопереробки; точна інформація про тимчасовий стан вантажів та їх рух до митного поста.

У ширшому значенні метод «точно в термін» розглядає митний пост як низку проблем: занадто великий часовий відрізок для здійснення митних операцій з вантажем, нестабільність і невчасність поставки, незбалансованість операцій, обмежені потужності для виконання завдання, пошкодження або псування вантажів, перерви у роботі, занадто великий обсяг паперової роботи та інше.

До переваг методу «точно в термін» відносять: скорочення черги вантажів на під'їздах до митних постів; скорочення часу виконання митних операцій; використання сучасного високопродуктивного обладнання; в ідповідальне ставлення працівників митниці до виконання своїх обов'язків; покращення відносин з перевізниками і вантажовласниками; проблеми, що виникають під час здійснення митних операцій, вирішуються в конструктивному руслі.

Проблеми реалізації методу «точно в термін»: занадто великі початкові інвестиції і витрати на реалізацію ЛТ, а саме: покупка якісного дорогого сучасного телекомунікаційного й комп'ютерного обладнання, витрати на підготовку спеціалістів та високу заробітну плату; нездатність подолати надзвичайні обставини та орієнтуватись у надзвичайних подіях: страйки, погодні умови, відсутність інтернет-зв'язку; залежність від високої якості інтернет-зв'язку, комп'ютерного обладнання і програмного забезпечення; необхідність працювати в стабільному режимі, хоча на практиці темпи надходження вантажів мають стихійний характер; зниження гнучкості у виконанні митних операцій; складності скорочення часу на переналагодження програмного забезпечення й пов'язаних із цим витрат; нездатність деяких перевізників і вантажовідправників працювати в режимі ЛТ; робота працівників у режимі надлишкового стресу; проблеми прив'язки ЛТ до інших інформаційних систем та сумісності окремих елементів програмного забезпечення; нездатність співробітників взяти відповідальність на себе.

З історії функціонування таких промислових велетнів машинобудування як TOYOTA відомо, що на впровадження системи ЛТ компанії знадобилося 10 років. Це пов'язано з тим, що ЛТ виявилася не здатною працювати без відповідного системного оточення. Початкові спроби їх американських і європейських конкурентів механічно перенести ЛТ у влас-

не виробництво без урахування цього чинника зазнали поразки, вони змогли впровадити ЛІТ лише за –15 років [8, 75]. Ключовими чинниками цього стало: тотальне управління якістю на всіх стадіях виробничого циклу від виробника до одержувача; раціональна організація і гнучкість процесу постачання; партнерство тільки з надійними постачальниками, перевізниками, дистриб'юторами, ефективна інформаційна підтримка; надвисока професійна відповідальність. Узагальнюючи проведений аналіз та оцінку сучасного рівня розвитку ринку логістичних послуг України, можна виділити основні проблеми, які стримують його розвиток і зростання: недостатнє оновлення основних засобів у галузях виробничої інфраструктури, невідповідність їхнього технічного рівня сучасним і перспективним вимогам; відсталість транспортної інфраструктури та низький рівень міжгалузевої координації у її розвитку, що призводить до роз'єднання єдиного транспортного простору, нераціонального використання ресурсів і зниження ефективності застосування транспорту; низький рівень розвитку складського господарства, механізації та автоматизації складських послуг; недостатня ефективність фінансово-економічних механізмів, що стимулюють надання інвестицій на розвиток логістики в Україні; недостатній обсяг і рівень кадрової підготовки; висока вартість логістичних послуг, що становить приблизно 15–25% від вартості товару. Сучасні логістичні системи, які впроваджують ЛІТ, більш інтегровані, працюють з передовими виробничими технологіями (Advanced Manufacturing Technologies – АМТ), сучасними засобами технологічного оснащення й автоматизації, телекомунікаційними мережами та інформаційною підтримкою.

Проведене дослідження дає можливість зробити такі висновки: поступовий розвиток міжнародної торгівлі, дерегулювання транспортних процесів, необхідність гармонізації митних процедур сприяють розвитку й застосуванню логістичних підходів до митного обслуговування вантажопотоків; технологічні можливості інформаційно-комп'ютерних і телекомунікаційних систем дозволяють керувати та оперативно вносити зміни до процесів митного декларування, огляду не тільки на рівні регіону й окремого митного поста, а й інтегрувати такі процеси до глобальних міжнародних митних і логістичних систем; інтеграція українських митних ІТ-систем у світові системи безпеки, взаємне визнання уповноважених економічних операторів (АЕО) сприятимуть побудові безпечних мереж постачання товарів, прискоренню їхнього руху, полегшенню торгівлі; нині під тиском практичних вимог бізнесу виникла потреба в інтегрованому управлінні матеріальними і супутніми їм інформаційними, сервісними й фінансовими потоками, що пов'язані з рухом товарів у мережі постачання від сировинного джерела до кінцевого споживача, для чого впроваджується логістична система ЛІТ «точно в термін».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гребельник О. П. Митне регулювання зовнішньоекономічної діяльності : підручник. К. : Центр навчальної літератури, 2005. 696 с.
2. Жадько К. С., Майорова І. М., Андрусенко Г. М. Митні інновації в сучасній поставці товарів за системою «точно в термін». *Науковий погляд: економіка та управління*. 2016. № 2. С. 32-44.
3. Самаєва Ю. Як (не) реформувати митницю. URL: <http://www.gazeta.dt.ua/macrolevel/yak-ne-reformuvatimitnicyu-.html>
4. Кораблін С. О. Держбюджет: криза за розкладом. URL: <http://www.gazeta.dt.ua/macrolevel/derzhbyudzhetskriza-za-rozkladom-.html>
5. Митна Конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур: лист Державної митної служби України від 9 листопада 2006 р. № 11/4-14/12689 ЕП. URL: http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_643
6. В приватне управління перейдуть чотири митниці на заході України. URL: http://www.dt.ua/ECONOMICS/v-privatneupravlinnya-pereydut-chotiri-mitnici-na-zahodi-ukrayini-199498_.html
7. Федчишин Ю. Реформа митниці: як здолати корупцію. URL: http://www.gazeta.dt.ua/macrolevel/reformamitnici-yak-zdolati-korupciyu-_html
8. Кобзев В. В., Левинцов В. А., Гончаров В. Н. Логістика : учеб. пособие ; ЛНАУ. Луганск : Ноулідж, 2013. 412 с.

3.3. Митне регулювання товарообігу в контексті міжнародної інтеграції

Об'єктивна необхідність у міжнародному регулюванні торгівлі за допомогою єдиних норм і правил почала відчуватися з 30-х рр. ХХ ст., коли односторонні протекціоністські заходи національних урядів суттєво зменшили можливості світової торгівлі. Тривалий час основу економічних відносин між державами становили двосторонні торгівельні угоди. Вони регулювали питання зовнішньої торгівлі та мореплавства, визначали права і обов'язки фізичних і юридичних осіб на території держав, надання режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Їх недоліком було те, що вони охоплювали лише вузький перелік товарів двосторонньої торгівлі. До того ж їх результати виявилися неочікуваними: переваги отримали, перш за все, виробники третіх країн, які не надавали зі свого боку ніяких поступок.

Однією з найважливіших подій розвитку міжнародної торгівлі другої половини ХХ ст. став перехід від її двостороннього регулювання до багатостороннього – через багатосторонні договори і відповідні міжнародні організації. Основною міжнародною організацією у цій сфері тривалий час була ГАТТ – Генеральна угода з тарифів і торгівлі.

Перехід до багатостороннього регулювання міжнародної торгівлі почався після Другої світової війни одночасно зі створенням Бреттон-Вудської валютно-фінансової системи, відомої зараз як Міжнародний валютний фонд та Міжнародний банк реконструкції та розвитку (Світовий Банк). У 1945 р. США виступили з пропозицією створити Міжнародну торговельну організацію (далі – МТО) як спеціалізовану установу ООН. Надалі робота зі створення МТО сконцентрувалася під егідою Економічної і Соціальної Ради ООН. Розробка Статуту (Хартії) МТО здійснювалася на Лондонській і Женевській конференціях 1946 і 1947 рр. і завершилася на конференції в Гавані 1947–1948 рр. [1, с. 89].

Статут МТО, що одержав назву Гаванської хартії, був підписаний більш ніж 50 державами і мав набути чинності після ратифікації. Однак, цей документ так і не вступив у дію. США наполягали на тому, щоб кількість голосів при голосуванні була пропорційна частці країни у світовій торгівлі (на долю США припадало 40% світової торгівлі), країни Європи наполягали на принципі «одна країна – один голос». США не змогли відстояти свою позицію, тому відмовились ратифікувати угоду, інші країни, з огляду на позицію США, – теж. Натомість було підписано тимчасову торговельну угоду, основу якої становила частина Гаванської хартії, що мала назву «Комерційна політика». Це і була Генеральна угода з тарифів і торгівлі (далі – ГАТТ) [2]. Формально вона також не набула чинності і функціонувала лише на підставі Протоколу про тимчасове застосування, який вступив у дію 1.01.1948 р. [3, с. 127].

У первинному вигляді ГАТТ – це суто тарифна угода. До її тексту додані списки тарифних поступок, якими держави-учасниці обмінювалися одна з одною на багатосторонніх торговельних переговорах. ГАТТ містить принципи, правові норми, правила ведення і державного регулювання взаємної торгівлі країн-учасниць. Формально ГАТТ не була міжнародною організацією. Стосовно неї доцільніше застосовувати термін «міжнародна параорганізація» або «квазіорганізація». Проте, ГАТТ була однією з найвпливовіших економічних організацій, сфера діяльності якої охоплювала 94% обсягу світової торгівлі. ГАТТ протягом десятиліть залишалася форумом для регулярного проведення багатосторонніх торговельних переговорів, метою яких була подальша лібералізація міжнародної торгівлі.

До середини 1990-х рр. під егідою ГАТТ пройшли вісім раундів багатосторонніх торговельних переговорів. Їх результатом стало десятикратне скорочення ставок середнього митного тарифу. Після Другої Світової війни вони склали 40%, у середині 90-х рр. ХХ ст. – 4% [4, с. 94].

На перших раундах переговорів обговорювалися питання про зниження рівня тарифів щодо промислових товарів. Наступні раунди започаткували процес перегляду або розширення статей самої ГАТТ,

стосувалися інших сфер, а саме антидемпінгових (раунд Кеннеді) та нетарифних заходів (Токійський раунд) (табл. 1).

Таблиця 1

Перелік торгових переговорів у рамках ГАТТ (1947–1994 рр.)

Місце відкриття і проведення переговорів	Роки	Основний зміст і результати	Кількість країн, що підписали угоди
Женева (Швейцарія)	1947	Зниження митних тарифів	23
Аннесі (Франція)	1949	Зниження митних тарифів	
Торкі (Великобританія)	1950	Зниження митних тарифів	
Женева (Швейцарія)	1956	Зниження митних тарифів	
Женева (Швейцарія)	1960–1961 (Діллон-раунд)	Зниження митних тарифів	39
Женева (Швейцарія)	1964–1967 (Кеннеді-раунд)	Зниження митних тарифів Розробка антидемпінгового кодексу	74
Токіо (Японія) – Женева (Швейцарія)	1973–1979 (Токіо-раунд)	Зниження митних тарифів Розробка кодексів у сфері нетарифних бар'єрів: Угода про субсидії та компенсаційні мита Угода про митну оцінку Угода про ліцензування імпорту Угода про використання технічних бар'єрів Угоди про сільське господарство та цивільну авіацію	99
Пунта-дель-Есте (Уругвай) – Женева (Швейцарія) – Марракеш (Марокко)	1986–1994 (Уругвайський раунд)	Зниження митних тарифів Угода про створення СОТ ГАТС ТРИПС Угода про врегулювання суперечок Угода про інвестиційні заходи в галузі торгівлі	125

Уругвайський раунд (1986–1994 рр.) сформував Світову організацію торгівлі (далі – СОТ) такою, якою вона є сьогодні. На цьому раунді переговори торкнулися ширшого кола питань, ніж просто тарифи. Обговорювалися такі питання, як подальше скорочення тарифів, сільське господарство, текстиль і одяг, субсидії та компенсаційні заходи, урегулювання суперечок, пра-

во на інтелектуальну власність, торгівля послугами. Компетенція ГАТТ була поширена на нові сфери: банківську справу, страхування, туризм, комунікації, торговельні аспекти прав інтелектуальної власності, інвестиційні заходи в галузі торгівлі [5]. Кінцеві результати Уругвайського раунду зведені в документ, який складається з двох частин: Заключного акту [6] і документу-графіків поступового зниження бар'єрів на шляху доступу до ринків.

СОТ є правонаступницею ГАТТ, проте вона за деякими параметрами значно відрізняється від ГАТТ. По-перше, СОТ розширила межі діяльності ГАТТ, долучила до неї також торгівлю послугами, торговельні аспекти захисту авторських прав, питання про пов'язування торговельних режимів з трудовими та екологічними стандартами. По-друге, СОТ не входить до системи ООН, як це було з ГАТТ. По-третє, система ГАТТ, фактично була міжнародною організацією, проте формально такою не стала. Натомість СОТ є повноцінною міжнародною організацією. По-четверте, ГАТТ мала тимчасовий характер, СОТ є постійно діючою міжнародною організацією. Таким чином, механізм ГАТТ був покращений і адаптований до сучасного етапу розвитку міжнародної торгівлі.

З появою СОТ 31 грудня 1994 р. ГАТТ *defacto* припинила своє існування. Усі держави-учасниці ГАТТ стали членами СОТ. Юридичною підставою створення СОТ стало підписання 15 квітня 1994 р. Марракеської угоди про заснування цієї міжнародної організації [7]. Штаб-квартира СОТ розташована у Женеві (Швейцарія). Членами-засновниками СОТ стали 81 країна, сьогодні вона об'єднує 164 країн-членів (з липня 2016 р.). Крім того, в СОТ близько 60 спостерігачів, серед них – 30 міжнародних організацій (ЮНКТАД, ЮНІДО, ЮНЕСКО, МВФ, МБРР тощо) [1, с. 93]. З 2008 р. членом СОТ є Україна [8].

Завдання міжнародного торговельного права взагалі, і СОТ також, – забезпечення безпеки і передбачуваності багатосторонньої торговельної системи шляхом захисту прав та обов'язків її учасників, що впливають з міжнародних договорів і угод, членами яких вони є. Стабільність, безпека і передбачуваність багатосторонньої торговельної системи полягають у тому, що б усі її учасники повною мірою дотримувалися узятих на себе міжнародних зобов'язань, незалежно від того, чи вигідні їм ці правила, чи ні.

Цілі діяльності СОТ визначені у преамбулі Марракеської угоди:

- підвищення рівня життя;
- забезпечення повної зайнятості;
- забезпечення значного і постійного зростання реального доходу та ефективного попиту;
- розширення виробництва товарів і послуг та торгівлі ними;
- забезпеченням оптимального використання світових ресурсів;

– захист і збереження навколишнього середовища та покращення засобів для досягнення цього способами, сумісними з їх відповідними потребами та інтересами держав-членів на різних рівнях економічного розвитку;

– вживання позитивних зусиль, спрямованих на те, щоб країни, які розвиваються, забезпечили для себе таку частку у зростанні міжнародної торгівлі, яка відповідає потребам їхнього економічного розвитку.

Засобами досягнення поставлених цілей є:

– укладання взаємних і взаємовигідних домовленостей;

– узгодження позицій різних країн, спрямованих на значне зниження тарифів та усунення інших бар'єрів у торгівлі;

– розробка і застосування правил, що виключають дискримінаційний режим у міжнародних торговельних відносинах;

– запровадження режимів найбільшого сприяння.

Таким чином, метою СОТ є створення інтегрованої, більш життєздатної та стійкої багатосторонньої торговельної системи, до якої входить ГАТТ, результати попередніх заходів із лібералізації торгівлі, а також усі результати Уругвайського раунду переговорів (Преамбула Марракеської угоди).

Функції СОТ (ст. III Марракеської угоди).

1. Адміністрація. СОТ сприяє реалізації, застосуванню, функціонуванню та досягненню цілей Марракеської угоди та багатосторонніх торговельних угод, а також забезпечує основу для реалізації, застосування та функціонування багатосторонніх торговельних угод з обмеженою кількістю учасників.

2. Форум для переговорів. СОТ є форумом для переговорів між її членами стосовно їх багатосторонніх торговельних відносин. За рішенням Конференції Міністрів, СОТ також може бути форумом для подальших переговорів між її членами стосовно їх багатосторонніх торговельних відносин, а також основою для реалізації результатів таких переговорів.

3. Орган урегулювання торговельних суперечок. СОТ керує застосуванням Домовленості про правила і процедури врегулювання суперечок. Першим кроком до врегулювання спорів є двосторонні переговори. У разі неможливості вирішити спір у такий спосіб, створюється спеціальна група з трьох експертів. Вони заслуховують обидві сторони і ухвалюють рішення на основі ГАТТ і прецедентів. Якщо порушник угоди не виконує рекомендацій, потерпіла сторона може вимагати від СОТ дозволу на застосування відповідних заходів.

4. Орган контролю за національною торговельною політикою країн-членів. Спеціальним рішенням про функції СОТ закріплено процедуру проведення періодичних оглядів торгово-політичної практики країн-членів. Суть її полягає у проведенні так званих слухань, що базуються на двох документах: національній доповіді країни, що розглядається, і на доповіді Секретаріату СОТ, яку спеціально готують. Така практика підвищує взаємну

інформованість, стабільність, передбачуваність, доступ експертів до ринків країн-партнерів.

5. Орган співпраці та розвитку. СОТ співпрацює з іншими міжнародними організаціями, які беруть участь у формуванні глобальної економічної політики, зокрема, МВФ, МБРР та його філіями.

Процедура приєднання до СОТ регулюється ст. XII Марракеської угоди, де зазначено, що будь-яка держава чи окрема митна територія, яка має повну автономію у провадженні своїх зовнішніх торговельних відносин та інших питань, передбачених цією угодою та багатосторонніми торговельними угодами, може приєднатися до цієї угоди на умовах, що підлягають погодженню між нею та СОТ (§ 1 ст. XII Марракеської угоди). Таке приєднання поширюється на Марракеську угоду та багатосторонні торговельні угоди, додані до неї. Членами СОТ можуть бути не тільки держави, а також будь-яка митна територія, що володіє автономією зовнішньоторговельних відносин (Гонконг, Тайвань, Макао або митні союзи). Рішення про приєднання затверджується Конференцією Міністрів. Конференція Міністрів схвалює домовленість про умови приєднання більшістю у дві третини голосів членів СОТ.

Процес вступу України до СОТ розпочався 30 листопада 1993 року, коли до Секретаріату ГАТТ було подано офіційну заявку Уряду України про намір приєднатися до ГАТТ. 5 лютого 2008 року у Женеві відбулося засідання Генеральної Ради СОТ, на якому було підписано Протокол про вступ України до СОТ. 10 квітня 2008 року Верховна Рада України прийняла законопроект «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» [9]. Згідно з процедурами СОТ, 16 травня 2008 року Україна стала повноправним членом цієї Організації.

Вступ України до СОТ відкрив перспективи для розвитку національної економіки. Україна на абсолютно рівних умовах та правах з іншими членами організації бере безпосередню участь у формуванні новітніх правил торгівлі на світовому ринку у рамках поточного раунду багатосторонніх торговельних переговорів з метою максимального врахування національних інтересів нашої держави у торговельно-економічній сфері.

Як член СОТ Україна отримала право використовувати механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ, що сприяє справедливому вирішенню будь-яких суперечок з приводу дотримання положень угод СОТ, які можуть виникнути у країні з її торговими партнерами. У рамках зазначеного механізму було позитивно вирішено ряд важливих питань, а саме щодо дискримінаційного оподаткування, ліцензування деяких видів української продукції. Україна продовжує використовувати цей механізм СОТ, оскільки це є частиною системних зусиль, спрямованих на забезпечення та розширення присутності українських товарів на інших ринках.

Набуття Україною членства в СОТ створило необхідні передумови для підписання у червні 2010 року Угоди про вільну торгівлю з Європейською асоціацією вільної торгівлі (Норвегія, Швейцарія, Ісландія та Ліхтенштейн), яка набрала чинності з 1 червня 2012 року [10]; стало потужним стимулом для започаткування переговорів з Європейським Союзом щодо створення зони вільної торгівлі. Політичну частину Угоди про асоціацію з Європейським Союзом України було підписано 21 березня 2014 року. Економічну частину цієї угоди було підписано 27 червня 2014 року [11].

Уряд України здійснює активну зовнішньоторговельну політику шляхом участі нашої країни у багатосторонніх торговельних переговорах та проводить роботу, спрямовану на реалізацію переваг членства України у СОТ з метою розширення експортних можливостей вітчизняних товаровиробників та захисту економічних інтересів держави на зовнішніх ринках.

Існує низка інших факторів, які впливають на покращення наслідків членства у СОТ. Зокрема, це здатність країни та її суспільства сприйняти і значною мірою скоротити трансформаційний період. Національна промисловість має бути готовою до жорсткої конкуренції, а суспільство бути здатним залишати свої робочі місця у неефективних галузях, перекваліфіковуватися, можливо, навіть переїжджати, щоб зайняти ніші у перспективних і конкурентоспроможних галузях [1, с. 103].

Угода про створення СОТ передбачає створення нової договірно-правової системи регулювання митних відносин і товарообігу між країнами-учасницями, покликану забезпечити єдиний підхід до виконання країнами зобов'язань і домовленостей Уругвайського раунду. Одним із основних завдань права СОТ надалі залишається забезпечення уніфікації внутрішніх правових режимів держав-членів, що стосуються зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, частина внутрішньодержавної компетенції переходить через систему права СОТ до питань міжнародно-правового регулювання в рамках міжнародної торгової системи.

Результати Уругвайського раунду переговорів ГАТТ зафіксовано у Марракеській угоді про заснування СОТ 1994 р., а також доданих до неї багатосторонніх угодах, обов'язкових для усіх членів СОТ.

1. У сфері торгівлі товарами – Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ), 1994 р. Пов'язані угоди:

- Про застосування ст. VII ГАТТ 1994 р. (Угода про митну оцінку);
- Про довідвантажувальну інспекцію;
- Про технічні бар'єри в торгівлі;
- Про застосування санітарних і фітосанітарних заходів;
- Про процедури імпортного ліцензування;
- Про охоронні заходи;
- Про субсидії та врівноважувальні заходи;
- Про застосування ст. VI ГАТТ 1994 р. (Антидемпінгова угода);

- Про пов’язані з торгівлею інвестиційні заходи;
- Про текстиль і одяг;
- Про сільське господарство;
- Про правила походження;
- Домовленості і рішення:
- Про положення ГАТТ 1994 р. про платіжні баланси;
- Про випадки, за яким митні адміністрації мають підстави сумніватися у правдивості чи точності задекларованої вартості (Рішення про перенесення тягаря доведення);
- Про тлумачення ст. XVII ГАТТ 1994 р. (Державні торговельні підприємства);
- Про правила і процедури, що застосовуються для врегулювання суперечок;
- Про тлумачення п. 1(6) ст. II ГАТТ 1994 р. (Прив’язаність тарифних поступок);
- Про торгівлю і довкілля.

2. У сфері торгівлі послугами – Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС), 1994 р. Пов’язані угоди:

- Про лібералізацію торгівлі глобальними телекомунікаційними послугами;
- Про скасування до 2000 р. імпорتنих мит на продукцію інформаційних технологій;
- Про відкриття ринку фінансових послуг для іноземної конкуренції.

3. У сфері торговельних аспектів прав інтелектуальної власності – Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС), 1994 р.

Крім того, ухвалено низку багатосторонніх торговельних угод з обмеженою кількістю учасників, які обов’язкові тільки для тих членів СОТ, які їх підписали:

- Про торгівлю цивільними літаками;
- Про державні замовлення;
- Міжнародна молочна угода;
- Міжнародна угода з м’яса.

Отже, ядро сучасного міжнародного торговельного права становлять три базові угоди СОТ: а) Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ) [5]; б) Генеральна угода з торгівлі послугами (ГАТС) [12]; в) Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) [13]. Кожна з угод, укладених в рамках СОТ, містить певну кількість фундаментальних принципів, які визначають різні аспекти митних відносин і зовнішньоекономічної діяльності країн-членів.

Мета ГАТТ полягає у тому, щоб встановити загальні принципи і правила для лібералізації зовнішньої торгівлі та митних процедур на підс-

таві багатосторонньої угоди шляхом поступового скасування митних бар'єрів та інших перепон у торгівлі та усунення дискримінації в зовнішній торгівлі. До основних принципів міжнародного митного права, сформульованих в ГАТТ, належать наступні.

1. Принцип лібералізації в міжнародній торгівлі (принцип прогресивного зниження митних тарифів). Відповідно до угод СОТ, держави-члени беруть на себе зобов'язання усувати бар'єри в торгівлі і забезпечити поступове зниження митних тарифів (ст. II ГАТТ). Тарифи, стосовно яких були проведені тарифні переговори, включаються до списків поступок і вважаються жорстко зв'язаними. Будь-яке подальше несанкціоноване підвищення ставки тарифу вище цього рівня саме по собі є несумісним із зобов'язаннями країни і, відповідно, є порушенням права СОТ.

2. Принцип винятково тарифного захисту (принцип заборони нетарифних бар'єрів) (ст. XI–XIV ГАТТ). Згідно з ГАТТ, держави-члени СОТ можуть обмежувати доступ до національного ринку тільки за допомогою митних тарифів, тому що вони є найменш шкідливими для міжнародної торгівлі. Забороняються всі нетарифні бар'єри, зокрема кількісні обмеження (приміром, імпорتنі й експортні квоти, обмежене використання імпорتنих або експортних ліцензій, обмеження операцій з торгівлі товарами певними сумами платежів тощо), які визнані дуже шкідливими для міжнародної торгівлі, являють собою перешкоди, що неможливо легально перебороти.

3. Принцип недискримінації (ст. III ГАТТ). Цей принцип є основним, оскільки забезпечує досягнення головної мети міжнародної торгівлі – ефективного розміщення ресурсів. Необхідно забезпечити можливість усім подібним товарам конкурувати при виборі покупця, так щоб той товар, в якому найефективніше використані ресурси, який відповідно є найдешевшим, переміг. Для цього необхідним є, щоб товари на однакових умовах надходили через кордон до країни-імпортера і далі вільно конкурували на її внутрішньому ринку. Принцип недискримінації забезпечується наданням, з одного боку, режиму найбільшого сприяння стосовно експортних, імпорتنих, транзитних операцій, тобто держави-імпортери не повинні дискримінувати різні держави, що експортують до них аналогічний чи подібний товар, натомість мають надавати їм однакові умови. З іншого боку, принцип недискримінації забезпечується наданням національного режиму, що урівнює в правах товари імпортного і вітчизняного виробництва стосовно внутрішніх податків і зборів. Після надходження імпортного товару на внутрішній ринок імпортер мусить продовжувати не дискримінувати його відносно аналогічного чи подібного національного товару.

4. Принцип режиму найбільшого сприяння. Ст. I ГАТТ: «будь-яка перевага, привілей, надані будь-якою країною-учасницею будь-якому продукту, що походить з/або призначеного для будь-якої іншої країни, мають бути поширені негайно і безперечно на аналогічний продукт, що походить з/або

призначеного для усіх інших країн-учасниць». На практиці режим найбільшого сприяння означає: якщо через двосторонні переговори країни домовляються про надання митних поступок у торгівлі товарами, це відразу поширюється на усі інші країни-члени СОТ. Тобто вимагається застосування єдиного митного тарифу до усього обсягу імпортованого конкретного товару не залежно від того, з якої країни він імпортується, та використання єдиної системи оцінювання базової вартості товару. Цей принцип може поширюватися на ввезення та вивезення товарів, митні збори, промисловість, мореплавство, правове положення юридичних та фізичних осіб. Він лежить в основі усіх угод і домовленостей СОТ.

Риси режиму найбільшого сприяння:

- встановлюється на основі взаємності;
- закріплюється у міжнародному договорі;
- поширюється на обмежене коло осіб, країни яких об'єднані відповідним режимом (члени СОТ).

Винятки з цього правила стосуються країн-членів регіональних економічних об'єднань і країн, що розвиваються. Для таких країн можуть застосовуватися преференційні тарифи, і це не вважається порушенням правил. З режиму найбільшого сприяння ГАТТ допускає такі винятки:

- дозволяється продовжувати використовувати у старому обсязі преференції, що існували на момент створення ГАТТ;
- допускається обмеження дії режиму з міркувань державної безпеки;
- з під дії цього режиму виключаються поступки у сфері митно-тарифної політики, надані при створенні митного союзу або зони вільної торгівлі.

5. Принцип національного режиму. Він забороняє дискримінацію імпортованих товарів щодо еквівалентних товарів, виготовлених національними економіками (ст. III ГАТТ). Згідно з національним режимом, права і переваги, що надані місцевим громадянам (комерсантам), підприємствам, корпораціям, а також власним товарам, поширюються на іноземних громадян, торговельні, промислові та інші підприємства і корпорації. На практиці це означає, що іноземці користуються у торговельно-промисловій діяльності тими саме правами, що й вітчизняні громадяни і підприємства. Особлива увага при цьому приділяється використанню у торгово-політичних цілях внутрішніх податків і зборів, а також щодо національних законів і правил, які регулюють внутрішню торгівлю (економічні права громадян і підприємств). Цей принцип є також фундаментальним у сфері послуг. Він вимагає від урядів застосовувати до іноземних виробників послуг режиму, як мінімум, не менш сприятливого, ніж той, що наданий національним компаніям [14, с. 41].

Риси національного режиму:

- встановлюється в односторонньому порядку;

- закріплюється в нормативно-правових актах держави;
- поширюється на всіх іноземних осіб в певній сфері діяльності без урахування країни їх приналежності.

6. Принцип взаємності у наданні торгово-політичних поступок (принцип «ефективної взаємності»). При приєднанні до ГАТТ держава отримує право користуватися усіма тарифними поступками, але також повинна запропонувати іншим державам зниження ставок власного тарифу.

7. Принцип легітимного захисту національних ринків (принцип сприяння справедливій конкуренції). Відповідно до угод СОТ, держави-члени мають право на захист своєї економіки у виняткових випадках і лише за певних умов від шкоди, що може бути завдана надмірним обсягом легітимного імпорту. Також визнається право держав на застосування антидемпінгових і компенсаційних заходів для захисту від нелегітимного імпорту. ГАТТ передбачає процедуру «виключень», спираючись на які, будь-яка країна може просити скасувати конкретні зобов'язання у рамках СОТ, якщо це обґрунтовано її економічними і торговельними обставинами. Правило так званого «захисного застереження» (ст. XIV ГАТТ) передбачає подібні дії у разі чітко визначених обставин – з міркувань національної безпеки, для врівноваження платіжного балансу. Ст. XIX ГАТТ дозволяє вводити обмеження на імпорт або піднімати митні тарифи, щоб відвернути або обмежити «серйозну шкоду» для власних виробників.

8. Принцип надання преференційного режиму у торгівлі країнам, що розвиваються (ст. XVIII, XXXVI, XXXVIII ГАТТ).

9. Принцип вирішення торговельних суперечок шляхом переговорів і консультацій, а в разі неможливості досягнення згоди – розгляд спору у спеціально створених третейських групах, рішення яких є обов'язковими (ст. XXII–XXIII ГАТТ) [14, с. 37].

10. Принцип неприйнятності односторонніх дій. Рішення із захисту національного ринку повинні ухвалюватися після багатосторонніх консультацій.

11. Принцип підтримки регіональної торговельної інтеграції шляхом більш вільної торгівлі, тобто через створення інтеграційних об'єднань типу митних союзів і зон вільної торгівлі (ст. XXIV ГАТТ).

Таким чином, основною метою ГАТТ є створення у світі ліберальної і відкритої торговельної системи, максимальне скасування митних бар'єрів та гармонізація митних процедур. Це дає змогу підприємствам країн-членів здійснювати торговельну діяльність на засадах добросовісної конкуренції.

З 1947 р. міжнародна торгівля товарами регулювалася положеннями ГАТТ, тоді як багатостороннє міжнародно-правове регулювання торгівлі послугами було відсутнє до VIII (Уругвайського) раунду переговорів ГАТТ. У рамках раунду було укладено Генеральну угоду з торгівлі послугами, мета якої співзвучна з метою ГАТТ.

Значимість угоди стосовно торгівлі послугами визначається тим, що в середньому на послуги припадає не менше 20% вартості світової торгівлі. Послуги вже складають набагато більшу частку, ніж, приміром, сільськогосподарська продукція. Тенденцією економічного розвитку є те, що особливо високими темпами зростає торгівля такими послугами, як зв'язок, телематика, програмне забезпечення, ремонт, обслуговування машин і обладнання, лізинг, юридичні, збутові та фінансові консультації, страхування і фінансування експорту, операції купівлі-продажу. Пропозиція про підписання цієї Угоди була подана розвиненими країнами, що є їх основними експортерами. Це зустріло активний опір країн, що розвиваються (Бразилія, Аргентина, Єгипет, Індія, Куба, Нігерія, Перу тощо). Проте угоду щодо чесної, недискримінаційної торгівлі послугами було досягнуто стосовно фінансових послуг, повітряного транспорту та телекомунікацій.

Положення ГАТТ застосовуються у ГАТС з урахуванням специфічних особливостей послуг. В основному тексті ГАТС зафіксовано концепції, принципи та правила, що загалом стосуються торгівлі послугами. У додатках до угоди сформульовані принципи і правила, що регламентують певні види послуг.

Генеральна угода з торгівлі послугами поширюється на послуги, що надаються на комерційних засадах як компаніями приватного сектору економіки, так і фірмами, що перебувають у власності урядів або контролюються ними. ГАТС не поширюється на послуги стосовно регулювання руху повітряних суден і пов'язаних з цим прав. Послуги, які надаються урядовим агентствам, виведено з-під дії Угоди, до них застосовуються положення Угоди про державні замовлення (ст. I).

Загальні зобов'язання держав за ГАТС стосуються:

- застосування до міжнародної торгівлі послугами режиму найбільшого сприяння (ст. II);
- прозорості регулювання (ст. III);
- взаємного визнання кваліфікаційних вимог до надавачів послуг (ст. VII);
- правил щодо врегулювання монополій, які виключають підприємницьку діяльність, що обмежує конкуренцію (ст. VIII);
- заходів лібералізації торгівлі, зокрема таких, які передбачають зростання ролі країн, що розвиваються (ст. IV).

Зазначеною угодою передбачається заснування у кожній країні-учасниці щонайменше однієї «довідкової точки», де інші країни зможуть одержати потрібну їм інформацію про законодавство щодо міжнародної торгівлі послугами. Інформація у таких точках надається у разі звернення за нею через відповідні національні уряди. Очевидно, такий порядок спрямований на зменшення потоку запитів до іноземних держав. Постачальникам

послуг з країн, що розвиваються, інформація надається безпосередньо у так званих контактних точках (ст. IV).

Право на надання послуг виникає на підставі сертифікатів, ліцензій та інших документів. ГАТС заохочує країни-учасниці укладати двосторонні та багатосторонні угоди щодо взаємного визнання кваліфікацій, необхідних для отримання документів, що підтверджують право на надання послуг. Такі системи взаємного визнання слід тримати відкритими для приєднання до них інших країн-учасниць, якщо вони доведуть, що їх національні стандарти і вимоги відповідають міжнародним (ст. VII).

Угодою передбачено заходи, що запобігають зловживанню монопольним становищем ексклюзивними надавачами послуг. Якщо у певній країні склалася ситуація, за якої конкуренція у наданні послуг обмежується, то інші країни мають право проконсультуватися з нею з метою усунення відповідних обмежень. Захист національного надавача послуг відбувається не за допомогою заходів, що застосовуються на кордоні, а в результаті законодавчого регулювання зарубіжних прямих інвестицій (ст. VIII).

Згідно з ГАТС, зобов'язання країн-учасниць щодо лібералізації доступу до ринків послуг має виконуватись за допомогою внесення змін до національного законодавства, спрямованих на широке застосування принципу національного режиму до іноземних надавачів послуг і сервісних продуктів (ст. XVII). Мають усунуватися такі обмеження:

- щодо індивідуальних і загальних інвестицій іноземців у сфері послуг;
- заснування іноземцями підприємств, що надають послуги;
- кількості видів послуг та їх загального обсягу;
- кількості конкурентів у конкретному секторі послуг;
- організаційних форм підприємницької діяльності;
- загальної кількості надавачів послуг на ринку.

Принцип національного режиму повинен надаватися країнами у результаті переговорів з іншими країнами-партнерами, при цьому мають визначатися сектори, підсектори, умови і кваліфікаційні вимоги для застосування зазначеного принципу.

Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС).

Нині у світі поширений продаж копій та аналогів товарів, що захищаються патентами, торговими марками або авторськими правами. Найбільше це стосується наукомістких виробів, запасних частин до автоматів, книг, кінофільмів. Це призводить до втрати значної частини прибутків від експорту фірм-виробників оригінальної продукції. Чинні у цій галузі угоди виявилися недостатньо ефективними. Дана Угода охопила усі форми інтелектуальної власності: патенти, торгові зразки, авторські права і суміжні з ними права, промисловий дизайн, географічні індексації, комерційну таємницю, антиконкурентні дії у рамках контрактних ліцензій, топографії

інтегральних мікросхем. Затверджено міжнародні стандарти захисту інтелектуальної власності.

Цією угодою встановлено мінімальні стандарти з охорони прав інтелектуальної власності та процедури і заходи для їх дотримання. Угодою також визначено міжнародний механізм консультацій і нагляду за дотриманням країнами-членами зазначених стандартів. Під час роботи над угодою враховано міжнародні конвенції у сфері охорони прав інтелектуальної власності.

Неуповноважене використання об'єктів інтелектуальної власності є порушенням прав відповідних власників, а товари, виготовлені у такий спосіб, вважаються «піратськими», або контрафактними.

Зазначеною угодою передбачено застосування режиму найбільшого сприяння і дотримання принципу національного режиму. Згідно з угодою виокремлюють такі критерії патентоспроможності винаходів: новизна; винахідницький крок; промислове застосування. В угоді досить чітко сформульовано виключні права патентовласників. Продукт, виготовлений із застосуванням запатентованого винаходу, можна виготовляти, продавати або імпортувати лише з дозволу відповідного патентовласника.

Твори, на які поширюється авторське право, мають бути оригінальними. Угодою визначено майнові й особисті немайнові права авторів. Суміжними вважаються права виконавців, виробників аудіо- і відеозаписів, організацій теле- і радіомовлення. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності доповнює Бернську конвенцію про охорону літературних і художніх творів (1886 р.) і Женевську конвенцію про авторське право (1952 р.) щодо таких об'єктів:

- комп'ютерних програм і баз даних;
- прав оренди на комп'ютерні програми, звукозаписи і фільми;
- прав виконавців і продюсерів фонограм;
- прав організацій мовлення.

Угодою ТРІПС передбачена можливість боротьби зі зловживаннями з боку власників прав інтелектуальної власності. Це може мати місце тоді, коли власник необґрунтовано обмежує торгівлю або негативно впливає на передачу технології.

Угоду ТРІПС можна розглядати як інструмент глобальної гармонізації стандартів у сфері охорони прав інтелектуальної власності, що потребує значних змін передусім із законодавчого регулювання інтелектуальної власності у країнах, що розвиваються. Окремі з цих країн повинні впровадити охорону фармацевтичних і хімічних товарів. У багатьох країнах на момент укладення угоди була відсутня правова охорона комп'ютерного забезпечення, сортів рослин тощо. Інші групи країн теж мають виконати певну роботу у цьому напрямі.

Таким чином, у другій половині ХХ ст. відбулася важлива трансформація міжнародного торговельного і митного права: перехід від

регулювання торгівлі двосторонніми договорами до регулювання на багатосторонній договірній основі. Генеральна угода з тарифів та торгівлі (ГАТТ) була власне таким багатостороннім договором, що регулював міжнародні митні відносини і світові торговельні потоки майже протягом останніх 70 років. СОТ, яка стала правонаступницею ГАТТ, сьогодні регулює близько 97% світового товарообміну. За таких умов право СОТ можна вважати центральною ланкою міжнародного торговельного і міжнародного митного права, на основі норм та принципів якого юридично забезпечується правопорядок у міжнародній торговельній системі.

Створення СОТ інтенсифікувало процес формування загального правового простору, нової договірно-правової системи регулювання міжнародної торгівлі і міжнародних митних відносин, покликану забезпечити єдиний підхід до виконання країнами зобов'язань і домовленостей Уругвайського раунду. Кожен член СОТ зобов'язаний привести свій внутрішній правопорядок у відповідність до багатосторонніх торгових зобов'язань. Нова система СОТ має більшу сферу дії, ніж ГАТТ, оскільки поширюється і на міжнародну торгівлю послугами, а також на деякі операції з інвестиціями, інтелектуальною власністю, пов'язані з торговельними відносинами.

Аналіз основних договорів СОТ дозволяє зробити такі висновки.

1. Значно розширене поняття міжнародної торгівлі. На сучасному етапі основними об'єктами міжнародно-правового регулювання є питання узгодження митних тарифів, торгівлі послугами, регламентація торгових аспектів прав інтелектуальної власності, регулювання застосування технічних бар'єрів, антидемпінгові заходи, обмеження використання субсидій, стандартизація, ліцензування імпорту, інвестиційні заходи, пов'язані з торгівлею.

2. В основі усіх багатосторонніх угод і домовленостей СОТ покладено основні принципи регулювання міжнародних митних і міжнародних торговельних відносин, мета яких – усунення усіх можливих бар'єрів і лібералізація міжнародної торгівлі і митного оформлення:

- національний режим – принцип недискримінації імпортерів по відношенню до вітчизняних виробників;
- режим найбільшого сприяння – принцип недискримінації імпортерів по відношенню до імпортерів з третіх країн;
- принцип винятково тарифного захисту і заборони нетарифних бар'єрів;
- принцип взаємності у наданні митних і торговельних преференцій;
- принцип вирішення торговельних суперечок шляхом переговорів;
- надання преференційного режиму в торгівлі країнам, що розвиваються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 326 с.
2. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_264.
3. Функ Я. И. Право международной торговли. Минск :Дикта, 2005. 296 с.
4. Мальський О. М., Ягольник А. М. Міжнародне торговельне право. К. : Знання, 2005. 595 с.
5. Генеральна угода з тарифів і торгівлі від 15.04.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003.
6. Заключний акт, утілюючий результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів, від 15.04.94 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_002.
7. Угода про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.94 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_342.
8. Протокол про вступ України до Світової організації торгівлі. Женева, 5 лютого 2008 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_049.
9. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 23, Ст. 213.
10. Угода про вільну торгівлю між Україною та державами ЄАВТ. Ратифіковано Законом № 4091-VI від 07.12.2011 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_456.
11. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Ратифіковано Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
12. Генеральна угода про торгівлю послугами, від 15.04.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_017.
13. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності : станом на 06.12.2005 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018.
14. Гильмендинова И. А. Деятельность ГАТТ/ВТО как фактор стабильности в развитии международной торговли. М. : МГУ, 2001. 422 с.

3.4. Роль митної статистики у сфері зовнішньої торгівлі України

Сучасний соціально-економічний розвиток України, процеси, що відбуваються у сфері державного управління в різних галузях суспільного життя, пов'язані з необхідністю своєчасного отримання та аналізу повної, достовірної, науково обґрунтованої офіційної статистичної інформації про

соціальні, економічні, демографічні, екологічні та інші суспільні явища, що відбуваються в Україні. Важливу роль у цьому процесі відіграє статистичний облік товарів та транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України. Зазначений вид діяльності спрямований на одержання об'єктивної інформації, яка становить зміст даних митної статистики.

Регулярне ведення митної статистики є одним із завдань митних органів, які, реалізуючи митну політику, повинні забезпечувати повний аналіз явищ і процесів, що відбуваються у сфері митної діяльності та безпосередньо пов'язані з обліком митних платежів, експорту й імпорту товарів, показників боротьби з контрабандою та порушеннями митних правил. Її розвиток повинен бути спрямований на досягнення стратегічних цілей розвитку України та, передусім, на створення умов для підвищення ефективності організаційно-правових основ діяльності системи митних органів, сприяння інформаційно-статистичному забезпеченню реалізації програм соціально-економічного розвитку, виконання міжнародних інформаційних зобов'язань з метою підвищення відкритості української економіки та вдосконалення правових основ її функціонування, більш повної її інтеграції до світового співтовариства відповідно до міжнародних стандартів. Значення адміністративно-правового регулювання митної статистики зовнішньої торгівлі визначається тією великою роллю, яку відіграє зовнішня торгівля та інші форми економічних зв'язків для більшості країн світу. Поряд із митною статистикою зовнішньої торгівлі існує ще один вид митної статистики – спеціальна митна статистика, що забезпечує систему митних органів України інформацією про їхню діяльність при здійсненні митної справи.

Таким чином, питання використання статистики в митній справі є вкрай актуальним і потребує фундаментального наукового дослідження. Крім того залишається потреба у вивченні адміністративно-правових основ ведення митної статистики у сфері митної діяльності. Сучасні проблеми статистики в контексті визначення механізмів реалізації державної політики стали об'єктом дослідження широкого кола українських науковців і фахівців, зокрема: Н. Власенко, О. Власюка, В. Гейця, А. Колота, І. Курило, Е. Лібанової, О. Макарової, В. Мандибури, О. Новикової, О. Осауленка, О. Палій, О. Папієва, М. Солдатенка, та ін.

Методологічним аспектам статистики присвячені праці таких вчених як Л. Вишневецької, С. Герасименка, О. Гладуна, А. Головача, А. Єріної, В. Захожая, І. Манцурова, Я. Остапенко, Н. Парфенцевої, Т. Паянок, А. Ревенка, Ю. Строчихіна, Ю. Саєнка, О. Ушакова, О. Шкурупій, В. Швеця, В. Шишкіна. Окремі аспекти, які так чи інакше стосуються дослідження митної статистики, висвітлено в працях Є. Додіна, С. Ківалова, Б. Кормича, О. Морозова, П. Пашко та ін. Проте, на наш погляд, недостатньо ґрунтовно та широко, як цього потребує цей напрям діяльності митних органів.

Мета дослідження полягає визначенні ролі митної статистики у сфері зовнішньої торгівлі України та аналізі відповідних статистичних даних. Для досягнення зазначеної мети необхідно визначити поняття, завдання та сферу охоплення даних митної статистики зовнішньої торгівлі, процес і методику формування й використання статистичних даних; дослідити визначення та завдання спеціальної митної статистики, охарактеризувати особливості та тенденції зовнішньої торгівлі в Україні за останні роки; проаналізувати спеціальну митну статистику на прикладі інформаційних масивів Державної фіскальної служби; визначити проблемні аспекти митної статистики в Україні та окреслити напрямки її вдосконалення.

У сучасних економічних умовах роль статистики зовнішньої торгівлі у зовнішньоекономічній діяльності зростає швидкими темпами. Для прийняття раціональних політичних і торговельних рішень, продуктивного регулювання зовнішньоторговельної діяльності необхідний загальний аналіз вдосконалення зовнішньоекономічних зв'язків. Одним із найголовніших джерел здобуття даних для аналізу експортно-імпортних операцій, аналізу їх торгової та географічної структури, аналізу зміни обсягу торгівлі в залежності від цін і фізичного обсягу товару є митна статистика зовнішньої торгівлі. Прогнозування подальшого розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіонів і країни здійснюється на підставі аналізу даних, розробки стратегії і коригування тактики ведення зовнішньоекономічної діяльності.

Економічні і політичні перетворення, що відбуваються в Україні, зумовлюють необхідність перегляду статистичної методології та перехід української соціально-економічної статистики на європейські стандарти. У цих умовах особливою стає роль системи митної статистики, оскільки вона проводить аналіз митним процедурам та ефективності роботи митних органів, а також надає безліч додаткових відомостей, котрі безсумнівно можуть бути використані в економічних, соціальних, демографічних та інших видах статистичних досліджень, і, як наслідок, митна статистика може істотно вплинути на внутрішній та зовнішньодержавний політичний курс України. Таким чином, митна статистика доповнює, а точніше виконує важливу роль у насиченні статистичними даними статистику в цілому.

Деякі роки тому були змінені органи і методи статистичного обліку зовнішньоторговельних операцій через лібералізацію зовнішньої торгівлі і введенням митного декларування імпортованих і експортованих товарів. Рекомендації міжнародних організацій були використані щодо вдосконалення принципів статистичного обліку. За допомогою них був створений варіант методології митної статистики зовнішньої торгівлі, яка є по своїй суті є схемою статистичного спостереження. Митними органами за минулі роки придбано безумовний досвід ведення статистичного обліку зовнішньоторговельних операцій, а також розроблений системний механізм збору достовірної та своєчасної інформації. У перші роки формування митної статистики

зовнішньої торгівлі великий акцент приділявся формуванню інформаційної бази, але після того, коли було створено достатній масив даних, на перший план виходять завдання аналізу.

Для аналізу даних митної статистики зовнішньої торгівлі товарами органи митної служби ведуть збір і обробку відомостей про транспортування товарів через митний кордон, щоб в подальшому проаналізувати стан, динаміку і тенденції розвитку зовнішньої торгівлі.

Митна статистика – це складова статистики зовнішньоекономічних зв'язків, яка враховує товари, що переміщуються через митний кордон країни та підлягають митному оформленню, веде облік кількості країн – торгівельних партнерів України, кількості підприємств та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, що здійснюють зовнішню торгівлю товарами, облік обладнання з давальницькою сировиною та за бартерними угодами, облік валют контрактів.[2]

Завдання митної статистики полягають у наступному:

- забезпечення повного та достовірного обліку даних про експорт та імпорт України;
- аналіз тенденцій, структури та динаміки зовнішньоторгових товаропотоків України на макроекономічному рівні;
- аналіз кон'юнктури світового ринку та визначення позиції і можливостей українських виробників на зарубіжних ринках;
- інформаційно-аналітичне забезпечення контролю за надходженням до державного бюджету митних платежів;
- інформаційне забезпечення даними про зовнішню торгівлю України відповідних органів державного управління для своєчасної розробки ефективної митної політики;
- розробка системи показників зовнішньої торгівлі та удосконалення методів та прийомів статистичного аналізу;
- забезпечення вільного доступу до зведеної статистичної інформації усім зацікавленим користувачам;
- захист статистичної інформації, яка не підлягає розголошенню відповідно до законодавства України.

Крім того, митниці ведуть облік і аналіз у спеціальних галузях власної діяльності, пов'язаних із нарахуванням та фактичною сплатою митних платежів, виявленнями випадків контрабанди та порушень митних правил тощо. Цими питаннями займається спеціальна митна статистика, мета якої посилення митного контролю у зв'язку зі спрощенням процедур митного оформлення, посилення боротьби зі злочинами та порушеннями митних правил, підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності, оптимізація структури митних органів. Завдання спеціальної митної статистики полягають у виявленні позитивних та негативних чинників функціонування митних органів, визначенні стратегії їх діяльності,

встановленні напрямів удосконалення митної системи, виявленні прикладів успішної діяльності митних органів і розповсюдженні їх на практику роботи в усій митній системі [2].

Характерною особливістю митної статистики зовнішньої торгівлі є те, що вона спирається на первинні документи, які подаються учасниками зовнішньоекономічної діяльності незалежному від них контролюючому відомству і які містять офіційно задекларовані дані про сукупність партій однорідних товарів, що переміщуються через митний кордон України.

Вихідними даними при формуванні митної статистики зовнішньої торгівлі є відомості, що містяться у вантажних митних деклараціях (ВМД), які заповнюються декларантами при митному оформленні вантажів і які відповідають формуляру так званого єдиного адміністративного документа (UAD), використовуваного закордонними партнерами України. Дані, що містяться у ВМД, відбивають об'єктивну і достовірну картину здійснюваних конкретних зовнішньоторговельних операцій. На основі цих даних і формується митна статистика зовнішньої торгівлі. За допомогою митної статистики зовнішньої торгівлі держава враховує ввіз і вивіз товарів на основі так званої загальної (general) системи обліку зовнішньої торгівлі. Вона охоплює всі товари (у тому числі цінності, за винятком валютних цінностей, що перебувають в обігу), які надходять у межі статистичної території держави або залишають ці межі. Межею статистичної території держави є її державний кордон.

Щодо спеціальної (special) системи обліку зовнішньої торгівлі, межею статистичної території держави є її митний кордон. Загальна (The general Trade System) і спеціальна (The special Trade System) системи – це дві узвичаєні в міжнародній статистичній практиці системи обліку експортно-імпортних операцій. Відмінності між ними мають особливе значення для товарів, що проходять через вільні митні зони і вільні склади, які є частиною території держави, де вони розташовані, але не входять у митну територію і не підлягають митному контролю.

Товари, що надходять із вільних митних зон і вільних складів, враховуються в статистиці зовнішньої торгівлі за «спеціальною» системою обліку (спеціальний імпорт) тільки після того, як вони вийдуть із вільних митних зон і з вільних складів і надійдуть у вільний оборот.

Спеціальний експорт аналогічно включає товари, вироблені, добуті, вирощені або перероблені в країні, а також товари, завезені спочатку як спеціальний імпорт. З іншого боку, загальна система обліку при імпорті реєструє весь обсяг ввозу іноземних товарів, у тому числі товари, завезені у вільні митні зони і розміщені в митних складах у момент увозу, навіть якщо вони пізніше надійдуть у вільний оборот. В експорті при загальній системі обліку обліковуються товари, що були задекларовані для ввозу у вільні митні зони і вільні склади, проте згодом були реекспортовані.

Основний принцип обліку усіх ввезених і вивезених товарів визначається митними режимами (експорт, імпорт, реекспорт або реімпорт, митний склад, транзит і т. д.).

У митній статистиці зовнішньої торгівлі кількісний облік товарів ведеться за вагою нетто. Крім вагових одиниць виміру, у необхідних випадках для збору й опрацювання статистичних даних облік товарів ведеться й у специфічних одиницях виміру (штуки, літри, кубічні метри й ін.). У цих випадках статистичний облік ведеться за кількістю, вираженою в додаткових одиницях виміру, і вказується у відповідному стовпчику товарної номенклатури ЗЕД.

Проведемо аналіз статистичних даних митної статистики за період 2014–2017 рр. Окремі показники спеціальної митної статистики декларування можна побачити в таблиці 1.

Таблиця 1

Показники спеціальної митної статистики [3; 5]

Показник	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Оформлено митних декларацій форми МД-2, тис. шт.:				
на ввезення	3113,4	2791,2	3088,0	3569,4
на вивезення	1755,4	1510,1	1808,7	2148,5
на внутрішній транзит	884,8	870,1	852,2	940,0
на прохідний транзит	87,1	73,3	79,4	90,2
Оформлення митних декларацій форми МД-2 за процедурою електронного декларування, тис. шт.:				
на ввезення	385,9	337,7	347,6	390,7
на вивезення	2680,8	2530,7	2851,8	3349,3
на внутрішній транзит	1611,9	1432,0	1736,4	2089,3
на прохідний транзит	820,9	830,9	829,1	929,5
Кількість осіб, які здійснюють операції з товарами та перебувають на централізованому обліку, тис. осіб	80,5	70,4	77,2	88,0
	167,6	197,3	209,1	242,5
	64,6	79,2	93,4	105,0

За зазначений період спостерігається поступове збільшення активності осіб, які здійснюють операції з товарами та перебувають на централізованому обліку державної митниці. У 2014 році їх було 64,4 тис осіб, а вже станом на 2017 р. – 105 тис. осіб (+16,3%).

Загальна кількість оформлених митних декларацій у 2015 році порівняно з 2014 роком дещо знизилася на 8,1%, але в наступні роки спостерігалася тенденція до зростання: у 2016 році на 11,6%, у 2017 році на 16,5% порівняно з попереднім роком. При цьому у 2015 році порівняно з 2014 роком спостерігається зменшення кількості імпортних митних декларацій на 12,6%, експортних – на 0,3%, транзитних – на 5,9%.

В наступні роки тенденція змінилася. У 2016 році порівняно з 2015 роком збільшується кількість імпортних митних декларацій на 20%, транзитних – на 5,1%, але експортних зменшується на 1,6%. У 2017 році порівняно з 2016 роком кількість експортних, імпортних та транзитних митних декларацій збільшується на 19,5%, 11,2% та 13,7% відповідно.

Статистика щодо переміщення транспортних засобів через митний кордон України (табл. 2) свідчить про те, що, починаючи з 2015 року, спостерігається позитивна динаміка. Крім того, ми бачимо, що питома вага пропущених через митний кордон транспортних засобів на ввіз та вивіз приблизно однакові у кожному з розглянутих періодах.

Таблиця 2

**Переміщення транспортних засобів через митний кордон
України [3; 5]**

Показник	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Пропущено через митний кордон України транспортних засобів, млн. од.:				
на ввіз	21,7	20,9	21,7	22,3
на вивіз	10,8	10,5	10,9	11,2
	10,9	10,4	10,8	11,0
Пропущено через митний кордон України транспортних засобів, тис. од.:				
залізничних вагонів	21682,2	20938,0	21675,2	22246,8
морських суден	4048,3	3362,2	2918,8	3103,0
річкових суден	19,4	17,2	16,5	16,2
автотранспорту	21,7	19,5	19,7	17,3
повітряних суден	17342,9	17327,0	18515,5	18888,1
інших транспортних засобів	101,6	90,5	98,4	117,3
	148,3	121,6	106,2	105,0

Що стосується структури видів транспорту, які перетинають кордон України, можна зазначити наступне. У 2017 році питома вага автотранспорту склала 84,8% із загальної кількості транспортних засобів, залізничних вагонів – 13,9%, решта – 1,3% складають морський, річковий, повітряний транспорт та інші транспортні засоби. Така структура переміщення спостерігалася і в попередні роки.

За результатами здійснення зовнішньоекономічної діяльності за період 2014–2017 рр. вимальовується наступна картина (табл. 3). Торгівельний обіг у 2015 році зменшився на 30%, але при цьому сальдо зовнішньої торгівлі залишилося позитивним. У 2016 році спостерігається поступове збільшення товарообігу на 1,2%, а у 2017 році на 22% порівняно з попереднім роком. Але сальдо зовнішньої торгівлі стає від’ємним. Обсяги експортних операцій у 2016 році склали 36,362 млрд. дол. (48,1% від загального товарообігу), імпортних – 39,250 млрд. дол. У 2017 році обсяги експортних операцій склали 43,265 млрд. дол., імпортних – 49,607 млрд. дол.

Таблиця 3

**Загальні показники зовнішньої торгівлі України
за 2014–2017 рр., млрд. дол. [3]**

Роки	Товарообіг	Експорт	Імпорт	Сальдо
2014	106,612	54,032	52,580	1,452
2015	74,722	38,171	36,551	1,620
2016	75,612	36,362	39,250	-2,888
2017	92,872	43,265	49,607	-6,342

Розглянемо зовнішню торгівлю України у розрізі товарних груп. У міжнародній статистичній практиці основні статистичні класифікації видів економічної діяльності, продукції та товарів поєднані у взаємопов'язану систему. Для забезпечення можливості порівняння статистичних даних, при створенні основних національних статистичних класифікацій видів економічної діяльності, продукції, товарів у якості базових були використані похідні європейські класифікації у незмінному вигляді, а деталізація, що враховує національні особливості, здійснена на нижчих рівнях класифікації. Такий підхід забезпечив єдину інтерпретацію національних класифікацій з міжнародними, стандартизацію термінів, визначень, пояснень.

Результати здійснення зовнішньоекономічної діяльності за товарними групами у 2014–2015 роках надані у таблиці 4.

Таблиця 4

**Експорт та імпорт за групами товарів
за 2014-2015рр, млрд. дол. [3]**

Найменування товарів та код УКТЗЕД	Рік			
	2014		2015	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Продовольчі товари та продукція с/г (1–24)	16,696	6,077	14,581	3,489
Мінеральні продукти (25–26)	4,102	0,954	2,614	0,808
Паливно-енергетичні товари (27)	2,014	13,442	0,489	10,059
Продукція хімічної промисловості, каучук (28–40)	3,673	10,439	2,543	7,667
Шкірси́рoвина, хутро та вироби з них (41–43)	0,157	0,223	0,115	0,168
Деревина та целюлозопаперові вироби (44–49)	2,251	1,589	1,733	1,027
Текстиль, текстильні вироби, взуття (50–67)	0,990	2,318	0,789	1,668
Вироби з каміння, скла, кераміки (68–70)	0,480	0,809	0,332	0,511
Метали та вироби з них (72–83)	15,264	3,337	9,477	2,008
Машини, устаткування, транспорт (84–90)	7,384	12,047	4,784	8,476
Інші товари (91–97)	1,020	1,345	0,716	0,670

Аналіз показує, що у 2014 році 72,8% вартісних обсягів статистичного експорту забезпечили 3 групи товарів: продовольчі товари та продукція сільського господарства – 30,9%; метали та вироби з них – 30,1%; машини та устаткування – 11,8%. Що стосується імпорту, то 79,8% вартісних обсягів склали такі групи товарів: паливно-енергетичні товари – 25,5%; машини та устаткування – 22,9%, продукція хімічної промисловості, каучук – 19,8%; продовольчі товари та продукція сільського господарства – 11,6%.

У 2015 році структура експорту та імпорту за товарними групами суттєво не змінилася. Лідерами експорту та імпорту залишаються ті ж самі групи товарів.

Структура та динаміка зовнішньої торгівлі за групами товарів у 2016–2017 роках представлена на рисунку 1 [4]

Рис. 1. Структура та динаміка зовнішньої торгівлі України за період 2016–2017 рр. [4]

У 2017 році порівняно з 2016 роком український експорт зріс на 20,1% і склав 36,2 млрд. дол. проти 30,1 млрд. дол. При цьому імпорт зріс на 21,8%, перевищив експорт і склав 44 млрд. дол. проти торішніх 36,2 млрд. У

цілому, в порівнянні з 2016 роком у структурі експорту-імпорту зросли всі основні показники. Найбільший приріст у 52,1% склав експорт мінеральних продуктів (нафти і нафтопродуктів) і за 10 місяців зріс з 2,1 до 3,3 млрд. дол., у той час як імпорт збільшився на 51,4% – з 7 млрд. до 10,6 млрд. дол.

Однак, у грошовому вираженні Україна заробила більше, продаючи продовольчі товари і сировину (зерно, кукурудзу, ріпак). Так, у 2017 році агросектор експортував продукції на 16,2 млрд. дол., що на 19,7% більше, ніж у попередній період – 13,5 млрд. дол. При цьому імпорт, незважаючи на приріст в 9,7%, набагато нижче: в 2017 в країну ввезли продуктів харчування на 3,8 млрд. дол.

Оскільки агробізнесом в Україні займатися найбільш вигідно, адже ця галузь, незважаючи на кризи, катаклізми та погану підтримку з боку держави, стабільно дає дохід, тому в країну ввозиться велика кількість комбайнів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки. Втім, ми активно закупаємо у європейців старі автомобілі і комунальний транспорт. Так, імпорт машин, устаткування і транспортних засобів у 2017 році зріс на 31,6%, що в грошовому еквіваленті склало 12,1 млрд. дол. проти 9,2 млрд. дол. у 2016 році.

З тієї ж причини йде вгору імпорт мінеральних добрив. Так, ввезення продукції хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей зріс на 15,8% і займає третє місце в структурі імпорту в грошовому вираженні (8,7 млрд. дол. проти 7,5 млрд. у 2016 році).

Промислових виробів Україна, як і раніше, закупає більше, ніж виробляє, хоча і з експорту, і з імпорту спостерігається приріст. Єдиний мінус на 24,9% в імпорті зарубіжної продукції з категорії «Різне», можливо, це пояснюється – зниженням купівельної спроможності українців.

Не менш важлива географічна структура зовнішньої торгівлі України, що представлена в таблиці 5 та на рисунку 2.

Таблиця 5

**Географічна структура зовнішньої торгівлі
за 2014–2015рр., млрд. дол. [3]**

Регіон	2014 р.				2015 р.			
	Експорт	питома вага,%	імпорт	питома вага,%	експорт	питома вага,%	імпорт	питома вага,%
Країни СНД	14,925	27,62	35,981	44,37	7,810	20,46	33,270	39,99
Європа	0,402	0,74	1,450	1,79	0,304	0,8	1,469	1,77
Країни ЄС	17,085	31,61	25,586	31,55	13,029	34,13	26,019	31,27
Азія	15,115	27,97	13,070	16,22	12,332	32,3	16,980	20,41
Африка	5,112	9,46	0,930	1,15	3,810	9,98	0,841	1,01
Америка	1,379	2,55	3,876	4,78	0,787	2,06	4,422	5,32
Австралія і Океанія	0,025	0,05	0,194	0,24	0,014	0,04	0,196	0,24

ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ УКРАЇНИ У 2016-2017 РОКАХ

ГЕОГРАФІЯ

ЕКСПОРТ, \$ млрд

січень-листопад 2016 2017

ІМПОРТ, \$ млрд

січень-листопад 2016 2017

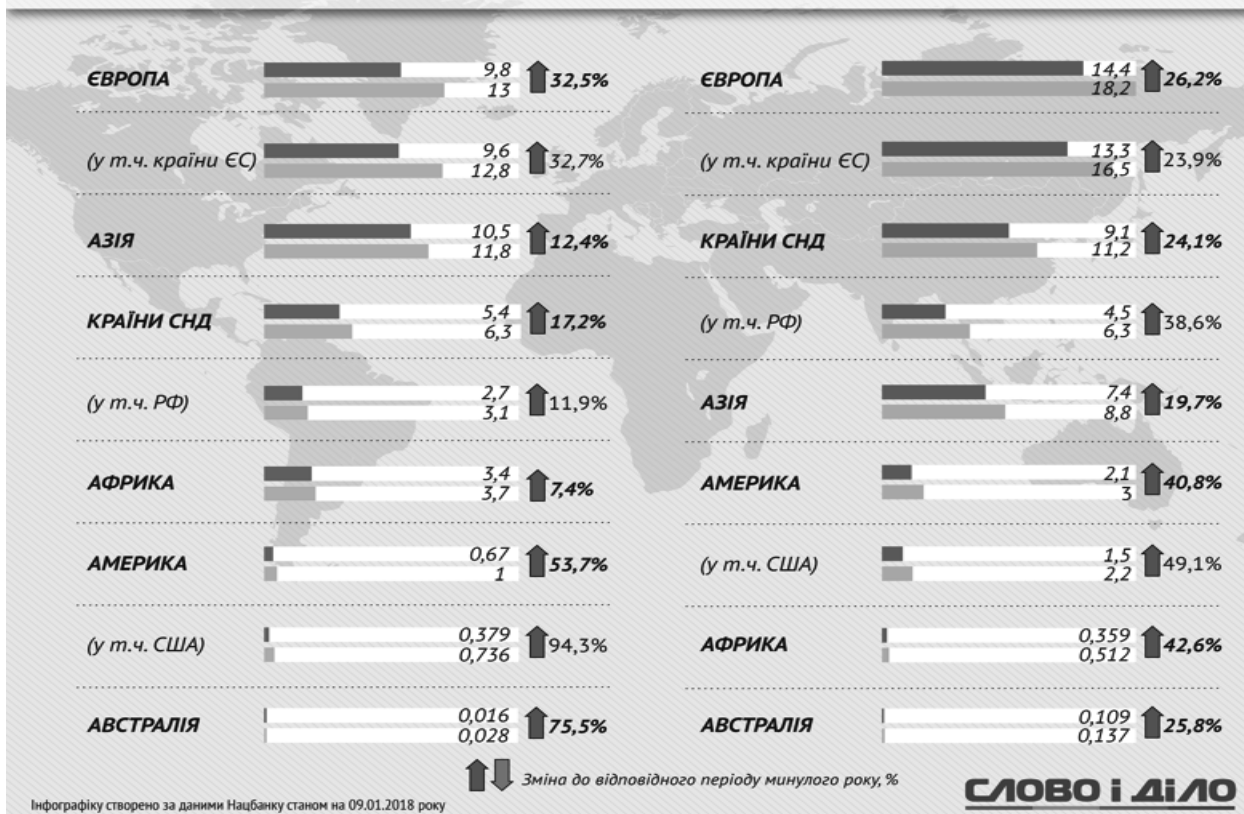

Рис. 2. Географічна структура та динаміка зовнішньої торгівлі України за період 2016–2017 рр. [4]

З таблиці 5 видно, що основними партнерами України у зовнішній торгівлі за цей період були: країни СНД, країни ЄС та Азії. Питома вага експорту до країн СНД склала у 2014 році – 27,62%, до країн ЄС – 31,61%, до країн Азії – 27,97%. Що стосується імпорту, то більше, ніж половину імпортних товарів Україна отримала з країн ЄС та СНД. У 2015 році експорт товарів до країн СНД майже на половину знизився, а імпорт практично залишився на тому ж рівні. Позитивна динаміка імпорту спостерігалася у цьому році з усіма регіонами.

На теперішній час, якщо говорити про товарообіг, то найбільшим торговим партнером нашої країни вже два роки поспіль є Європа: експорт збільшився на 32,7% і склав 13 млрд. дол. (9,8 млрд. дол. – у 2016 році), а імпорт додав 26,2%, що грошовому вираженні склало 18,2 млрд. дол. (14,4 млрд. дол. – у 2016 році).

На другому місці по експорту для України – країни Азії, куди в 2017 році було поставлено продукції на 11,8 млрд. дол. (10,5 млрд. дол. –

у 2016 році), а по імпорту країни СНД, з якими торгівля зросла з 9,1 до 11,2 млрд. дол. (+ 24,1%). Що стосується імпорту в Російською Федерацією, то він збільшився на 38,6% і в грошовому вираженні склав 6,3 млрд. дол. проти 4,4 млрд. дол. у 2016 році. Збільшився і експорт в країни СНД з 5,4 до 6,3 млрд. дол., з яких поставки в Російську Федерацію, незважаючи на санкції і бойкот російських товарів, зросли на 11,9% – з 2,7 до 3,1 млрд. дол. Серед експортних проривів 2017 року можна назвати збільшення майже в два рази поставок наших товарів в США і на чверть – до Австралії.

Стан зовнішньої торгівлі товарами у січні-вересні 2018 року (відносно січня-вересня 2017 року) ілюструє таблиця 6.

Таблиця 6

Стан зовнішньої торгівлі товарами у січні-вересні 2018 року [5]

Країни	2017 р.				2018 р.			
	Товарообіг, млн.\$	Експорт, млн.\$	Імпорт, млн.\$	Сальдо, млн.\$	Товарообіг, млн.\$	Експорт, млн.\$	Імпорт, млн.\$	Сальдо, млн.\$
Всього	66622	31320	35303	-3983	75179	34546	40632	-6086
ЄС	26457	12593	15863	-3270	32102	14608	17494	-2886
СНД	13027	5049	7978	-2929	14785	5183	9602	-4420
інші	25139	13677	11462	2216	28292	14756	13536	1220

Протягом 2018 року Україна здійснювала зовнішньоторговельні операції товарами з 226 країнами світу. Значна частка зовнішньої торгівлі України орієнтується на ринки країн ЄС: 41% експорту (збільшення на 30%), 44% імпорту (збільшення на 29%). Частка країн СНД становить по експорту – 16% (збільшення на 15%), по імпорту – 23% (збільшення на 34%).

Таким чином, під впливом змін на світових товарних ринках та геополітичних процесів, протягом останніх років відбулася суттєва трансформація зовнішньої торгівлі України як у регіональному, так і товарному розрізі.

Серед головних тенденцій – збільшення ролі країн Європи як торговельного партнера, що серед інших причин відбулося завдяки Угоді про Асоціацію з ЄС та диверсифікації джерел постачання енергії. Зокрема, експорт продовольчих товарів до країн Європи за останнє десятиріччя збільшився майже в п'ятеро, а за результатами 2016 року Україна увійшла до ТОП-3 постачальників агропродукції до ЄС. У розрізі країн Європи найбільший обсяг товарів експортується до Італії (насамперед, металургійна продукція, олія та пшениця) та Польщі (в основному руди та олія). Характерною рисою імпорту з країн Європи останніх років є зростання частки енергоносіїв.

Водночас країни Азії в останні три роки стали найбільшими споживачами українських товарів, зокрема продовольчих. Експорт олії до регіону за останні 10 років збільшився майже в 10 разів, істотні зміни також відбулися в експорті зернових культур за рахунок нарощування поставок кукурудзи. У розрізі країн найбільший обсяг товарів експортується до Туреччини (мета-

лургійна продукція та насіння олійних). Більше половини імпорту з Азії припадає на Китай, обсяги поставок із якого за останнє десятиріччя збільшилися вдвічі за рахунок нарощування імпорту продукції машинобудування (побутова техніка, запчастини) та промислових виробів (одяг та взуття).

Єдиним регіоном, обсяги торгівлі з яким за останнє десятиріччя зменшилися, були країни СНД, насамперед за рахунок Російської Федерації. Використання Росією торговельно-економічного тиску зумовило суттєве скорочення торгівлі України з цією країною за всіма напрямками, починаючи з 2014 року. Унаслідок торговельних обмежень суттєво зменшився експорт до Росії продукції машинобудування, а експорт продовольчих товарів знизився майже до нуля. Імпорт з РФ також суттєво знизився, однак у його структурі залишилися окремі товари, які складно замінити (тепловидільні елементи, вугілля). Через торговельні та транзитні обмеження РФ відчутно скоротилися й обсяги торгівлі з іншими країнами СНД, особливо експорт до Казахстану. Через залежність від імпорту енергоносіїв обсяги імпорту з країн СНД знизилися менше, ніж з інших регіонів.

Найближчими роками зберігатиметься сировинний характер українського експорту, що спричиняє високу залежність зовнішньої торгівлі України від криз на світових ринках. Крім того, залежність економіки України від поставок енергоносіїв та високотехнологічної продукції зумовлюватиме високі обсяги імпорту.

Отже, на сьогоднішній день Україна – країна сировинного експорту та є найбільшим експортером соняшникової олії, напівфабрикатів чорного металу, кукурудзи, залізної руди та пшениці. У зв'язку з високим рівнем відкритості економіки України та залежності її експорту від сировинних цін на світових ринках доцільно здійснювати диверсифікацію товарної структури, а саме: нарощувати експорт продукції з середньою та високою доданою вартістю, тобто готової продукції шляхом зниження вивізного мита на певні групи товарів.

Орієнтація на імпортозаміщення паливно-енергетичних ресурсів, що зменшить залежність від сировинного імпорту та маніпулятивного впливу країн-експортерів. За оцінками експертів Українського інституту майбутнього, для повного самозабезпечення України нафтою та нафтопродуктами необхідно близько 17 млрд. дол. протягом 3–5 років.

Для підвищення торговельної конкурентоспроможності необхідним є, насамперед, подальше впровадження електронного обліку експортно-імпортних операцій, що зменшуватиме корупційну складову митниці.

Подальше формування зовнішньоекономічних зв'язків України вимагає удосконалення статистики зовнішньої торгівлі. Одним з основних напрямів вдосконалення є поліпшення міжнародної сумірності статистичних даних у зовнішній торгівлі. Для вирішення цієї проблеми і активізації зусиль щодо інтеграції економіки країни в Євросоюз треба уніфікувати методоло-

гію митної статистики зовнішньої торгівлі України. Митна статистика призначена для забезпечення повного і достовірного обліку даних про експорт та імпорт України; аналізу кон'юнктури українського ринку; аналізу основної структури, тенденцій і динаміки зовнішньоторговельних потоків України скоординованих з її макроекономічною ситуацією; здійснення валютного контролю; контролю за надходженням митних платежів до бюджету; інформаційного забезпечення; складання торгового і окремих статей платіжного балансу.

Істотною особливістю методології митної статистики зовнішньої торгівлі, є те, що вона створена на принципово новій основі вихідних даних при її формуванні. Використовується інформація, що міститься в митних деклараціях (походження, обсяг і коротка характеристика товару, що переміщується через кордон, його ціна, адреса вантажоодержувача, тощо), що заповнюються декларантами при митному оформленні товарів, що переміщуються через кордон України. Тому повинні застосовуватися єдині принципи і методи обліку, а також єдиний порядок запису даних в роботі з декларацією з моменту заповнення. При складанні декларацій повинні використовуватися загальновстановлені цифрові коди класифікаторів.

Для того, щоб проаналізувати зміни, що відбуваються в експорті та імпорті за певний період, застосовуються методи групування, аналізу рядів динаміки, факторний аналіз взаємозв'язків із застосуванням дисперсійного, кореляційного, регресійного та індексного методів. Отже, митна статистика зовнішньої торгівлі є одним з істотних джерел отримання даних для аналізу географічної і торговельної структури експорту та імпорту, аналізу експортно-імпортних операцій, аналізу зміни обсягу торгівлі в залежності від цін і фізичного обсягу. На основі проаналізованих даних проводиться корекція нині існуючої тактики ведення зовнішньоекономічної діяльності та здійснюється прогнозування розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни і регіонів та розробка стратегії.

Таким чином, основні чинники невідповідностей даних статистики зовнішньої торгівлі можна умовно розділити на дві групи. До першої групи можна віднести чинники методологічного характеру, тобто різні підходи до деяких аспектів методології митної статистики зовнішньої торгівлі, відступ від положень методології, застосування різних класифікаторів, особливості вартісного обліку і деякі інші. До другої групи можна віднести чинники, зумовлені бажанням учасників ЗЕД занизити розмір митних платежів, основними з яких є недекларування або недостовірне декларування товарів і применшення митної вартості. Різні рішення методологічних питань статистики зовнішньої торгівлі призводить до розбіжності в показниках статистики країн-імпортерів і країн-експортерів, які бувають в деяких випадках досить істотними.

Необхідним є вивчення особливостей методологічних принципів обліку в тих країнах, за якими проводиться порівняльний аналіз. Проведене дослідження дозволяє проаналізувати досвід статистики міжнародної торгівлі товарами і визначити основні напрями вдосконалення методології митної статистики зовнішньої торгівлі. Розглянутий розвиток і стандартизація статистичного спостереження за міжнародною торгівлею вказує на те, що більшість країн світу при організації обліку зовнішньої торгівлі дотримуються рекомендацій ООН. Основними причинами непорівнянності даних статистики зовнішньої торгівлі країн-контрагентів є своєрідність організації обліку експортних та імпорتنих операцій, відступу від положень методології міжнародної торгівлі товарами, різні підходи до деяких методологічних принципів. При реєстрації вартісних обсягів експорту та імпорту відмінності можуть бути значною мірою обумовлені проблемами при перерахунку валют, при визначенні статистичної вартості товарів в операціях, не пов'язаних з купівлею-продажем. Якщо неможливо отримання відомостей про зовнішню торгівлю окремими товарами з митного обліку для подальшої стандартизації статистичних даних про зовнішню торгівлю, необхідно використовувати додаткові джерела інформації, привести переліки товарів, що підлягають або не підлягають обліку в статистиці зовнішньої торгівлі у відповідність з рекомендаціями; враховувати або виключати з обліку товари, що поміщуються під певні митні режими; приділяти більше уваги визначенню країн-партнерів при реєстрації даних статистики зовнішньої торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Митний кодекс України : станом на 16 лют. 2015 р. : відповідає офіц. тексту. Харків : Право. 2015. 399 с.
2. Вишневецька Л. І. Митна статистика. Навчальний посібник. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 352 с.
3. Пашко П. В., Ушаков О. Ю., Паянок Т. М., Остапенко Я. О., Параниця Н. В. Митна статистика України: статистичний довідник. Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2017. 422 с.
4. Слово і діло. Аналітичний портал. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2018/01/11/infografika/biznes/zovnishnya-torhivlya-ukrayina-stala-vvozyty-bilshe-rosijskoyi-nafty-a-yevropy-postachaty-ahroprodukcziyi>
5. Державна фіскальна служба України. Офіційний портал. URL: http://sfs.gov.ua/mytna_statystyka/express-dovidky/305877.html
6. Шкурупій О. В., Строчихін Ю. Ф., Вишневецька Л. І. Митна статистика. Практикум : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2017. 224 с.
7. Гребельник О. П. Митна справа: підручник. 4-е вид. онов. та доп. Київ : ЦУЛ. 2014. 472 с.

8. Митна справа : навч. посіб. / [О. Є. Кузьмін та ін.] ; Нац. Ун-т «Львів. Політехніка». Львів : Вид-во Львів. Політехніки, 2015. 230 с.
9. Митна справа : підручник / А. І. Крисоватий та ін. ; за ред. А. І. Крисоватого;/ Терноп. нац. екон. Ун-т. Тернопіль : Екон. думка ТНЕУ, 2014. 539 с.
10. Прусс В. М., Пітерська В. М. Організація митної справи в Україні : навч. посіб. Одеса : Фенікс. 2009. 254 с.
11. Андрійчук В. Г., Іванов Є. І. Вплив Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на митно-тарифне регулювання і зовнішньоторговельний режим сторін. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2014. № 3. С. 4–15.
12. Дем'янюк О. Митний тариф як регулятор зовнішньої торгівлі держави. *Економічний аналіз*. 2012. Вип. 10. Ч. 2. С. 210–214.
13. Зотов П., Тимошенко В. Контроль за переміщенням товарів між митницями. *Вісник. Право знати все про податки і збори*. 2015. № 24. С. 9–16.
14. Зубрицький А. І. Вплив нескоординованої діяльності податкових та митних органів країн – торгових партнерів на прозорість експортно-імпорتنих операцій. *Збірник наукових праць / ДПС України, НУДПС України, Нац. академ. прав. наук України, НДІ фінансового права ; ред. кол.: Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Л. Л. Тарангул [та ін.]. К. : Алерта, 2011. С. 268–271.*
15. Іванов Є. І. Значення митного адміністрування й торговельної інфраструктури в системі зовнішньоторговельної політики держави. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2014. № 1. С. 28–32.
16. Корнівська В. О., Яременко В. Г. Інтеграційні перспективи України в контексті інституційної ефективності в країнах Європейського Союзу та Митного союзу. *Зовнішня торгівля : економіка, фінанси, право*. 2014. №2. С. 5–11
17. Короп О. В. Сутність і призначення митного контролю після пропуску товарів через митний кордон. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 12. С. 132–138.
18. Крижанівська А. О. Європейський досвід впровадження інформаційних технологій в здійсненні митних процедур. *Митна справа*. 2015. № 1. С. 37–43.
19. Лебедева Є. О. Інформаційне забезпечення митного оформлення товарів і транспортних засобів: вивчення досвіду зарубіжних країн. *Митна справа*. 2014. № 6. С. 48–53.
20. Ломейко Ю. А. Митне регулювання і контроль у контексті розвитку зовнішньоекономічних відносин в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 4 (166). С. 75–93.

21. Пашко П. В., Ушаков О. Ю., Паянок Т. М., Остапенко Я. О., Параниця Н. В. Митна статистика України: статистичний довідник. Університет державної фіскальної служби України. Ірпінь, 2017. 422 с.
22. Пашко П., Пісной П. «Електронна митниця» – крок у майбутнє митного оформлення. *Митниця*. 2009. № 12 (61). С. 4–5.
23. Пашко П. В. Удосконалення планування митних надходжень до державного бюджету. *Фінанси України*. 2012. № 5. С. 50–57.
24. Петруня Ю. Є., Єдинак В. Ю., Бугай Я. В. Особливості регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні за допомогою митного тарифу. *Економіка та держава*. 2015. № 1. С. 76–78.
25. Сторожук Ю. О. Державна стратегія розвитку митної політики в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2014. №1 (64). С. 259–266.
26. Харкавий М. О. Фінансові детермінанти митного контролю після випуску товарів на митну територію України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 11. С. 130–135.

3.5. Визначення країни походження і митної вартості товару як інструменти митного регулювання в Україні

Митне регулювання є одним з основних інструментів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, сприяє не тільки підтримці стабільності міжнародної торгівельної системи, а й забезпечує захист вітчизняної економіки. Ефективне та безперебійне функціонування механізму митного регулювання є однією з невід’ємних умов здійснення митної політики держави, а також вирішення митними органами важливих завдань щодо посилення економічної та фінансової безпеки України. Процеси лібералізації зовнішньої торгівлі впливають на сферу господарських відносин та механізми їх державного регулювання, в тому числі на інструменти митного регулювання, яке є важливим чинником формування конкурентного середовища на внутрішньому ринку [1, с. 231]. Система митного регулювання України має забезпечити сприятливі умови для адаптації національної економіки до більш гострої міжнародної конкуренції внаслідок приєднання до системи глобального регулювання і вільного переміщення ресурсів та поступове включення її економіки до глобальних та європейських економічних процесів.

Серед складових митного регулювання безперечно центральне місце займає митний тариф та мито. Проте ефективність їх застосування значною мірою залежить від таких інструментів як визначення країни походження товару, митної вартості товару та митного режиму. У рамках сучасної

світогосподарської взаємодії правильне визначення країни походження товарів, митної вартості товару як бази митного оподаткування, митного режиму гарантує достатній захист національного ринку та вітчизняного товаровиробника.

Важливим інструментом митного регулювання є визначення країни походження товарів (ст. 36 Митного кодексу України, далі – МК) [2]. Визначення країни походження – це фактичне підтвердження «громадянства» переміщуваних товарів з метою, коли держави-учасниці міжнародних торговельних відносин бажають застосовувати одна до одної певні пільги чи вживати заходів дискримінації проти окремих груп товарів [3, с. 54].

У рамках митного регулювання країна походження товару визначається з метою застосування тарифних та нетарифних заходів регулювання ввезення товару на митну територію України та вивезення товару з цієї території, а також забезпечення обліку товарів у статистиці зовнішньої торгівлі. Це необхідно, зокрема, для:

- надання пільг і преференцій у застосуванні ввізного чи вивізного мита;
- застосування антидемпінгового чи компенсаційного мита, мита у відповідь на недружні дії з боку торгових партнерів;
- застосування кількісних обмежень чи заборон;
- формування та аналізу торговельної статистики;
- установа квот та ембарго на зовнішню торгівлю з окремими країнами;
- установа експортних субсидій на підтримку місцевих товарів чи державних закупівель товарів з країн за угодами про умови взаємності;
- маркування товарів («Вироблено в Україні», «Made in China») тощо [3, с. 54].

Існує низка заходів, які ставлять країни, що експортують товари, у нерівне становище: квоти, преференційні тарифи, антидемпінгові та компенсаційні заходи тощо. Так, визначення країни походження товарів є важливим чинником в рамках Генералізованих системпреференцій (системи митних пільг, які розвинені країни в односторонньому порядку надають країнам, що розвиваються; такі ухвалені, наприклад ЄС та США), угод про вільну торгівлю чи міждержавних угод про виробничу кооперацію. Надання митно-тарифних пільг за вказаними домовленостями відбувається лише за умови засвідчення національного походження товарів.

Генералізована система преференцій (ГСП) – це система тарифних преференцій ЄС відносно імпорту товарів походженням з найменш розвинених країн та країн, що розвиваються. Починаючи з 1 січня 2014 року, в силу вступив новий Регламент Ради ЄС № 978/2012 від 25.10.2012 р., що перед-

бачає меншу кількість країн, на які поширюється режим ГСП, додаткове зниження ввізних мит, збільшення кількості «нечутливих» товарів тощо.

У рамках ГСП існує три режими преференцій:

– «загальний» (general arrangement GSP) – охоплює 6200 (66%) тарифних ліній, які поділяються на «чутливі» (3785) та «нечутливі» (2415) категорії. Для «нечутливих» продуктів застосовується нульова ставка ввізного мита, для «чутливих» ставка ввізного мита в середньому на 3,5% нижча за ставку мита відповідно до «Режиму найбільшого сприяння» СОТ.

– «спеціальний» (special incentive arrangement for sustainable development and good governance – GSP+) – охоплює 6270 тарифних ліній. Головною відмінністю від «загального» режиму ГСП є те, що нульова ставка ввізного мита застосовується й до окремих «чутливих» продуктів, а також зняття попередньо накладених обмежень у вигляді виключень з режиму (у випадку України це колісні пари);

– «усе, крім зброї» (special arrangement for the least-developed countries – Everything But Arms (EBA)) – охоплює більше 7000 тарифних ліній, до яких застосовується нульова ставка ввізного мита за виключенням зброї та товарів військового призначення. Вказаний режим застосовується до країн, що були класифіковані ООН як найменш розвинені країни.

Відповідно до додатку II до Регламенту Ради ЄС № 978/2012 від 25.10.2012 р. Україна входить до числа країн, на які поширюється «загальний» режим ГСП. При цьому, згідно з новим Регламентом торговельні преференції в рамках ГСП більше не поширюватимуться на такі країни, як Китай, Росія, Казахстан, Бразилія, Аргентина, ОАЕ, Білорусь та ін., що дає додаткові переваги українським експортерам на ринку ЄС. На даний момент Україна є країною-бенефіціаром Генералізованої системи преференцій ЄС [4].

В Україні щодо походження товарів митний тариф України диференціює ставку ввізного мита за трьома категоріями: на преференційну, пільгову та повну. Преференційне мито (на даний момент не використовується) застосовуватиметься за умови встановлення будь-якого спеціального преференційного митного режиму згідно з міжнародними договорами. Таким може бути митний союз [5, с. 72]. Пільгова ставка мита застосовується до товарів держав – членів СОТ та держав, з якими Україна уклала двосторонні або регіональні угоди про режим найбільшого сприяння. Нині правом застосування пільгових ставок мита користуються товари походженням зі 170 держав світу [3, с. 54–55]. До товарів, які не мають преференційного режиму або немає можливості об'єктивно встановити країну їх походження, застосовуються повні ставки ввізного мита.

Визначення походження товару ускладнюється в умовах глобалізації виробництва, коли продукт може піддаватися переробці в декількох країнах, допоки стане пропозицією на ринку. Визначення країни походження товару

здійснюється на основі принципів міжнародної практики. В Україні порядок визначення країни походження товару регламентований розділом II МК.

Під країною походження товару можуть розумітися група країн (наприклад, країни Європейської асоціації вільної торгівлі), митні союзи країн (наприклад, країни ЄС), регіон чи частина країни (наприклад, Тайвань, Гонконг), якщо є необхідність їх виділення з метою визначення походження товару (ст. 36 МК). На практиці часто зустрічаються товари походженням з території Тайваню чи Гонконгу, хоча обидві території є частинами Республіки Китай. Можна припустити, що під формулюванням «регіон» чи «частина країни» маються на увазі спірні території або території з особливим статусом [6, с. 7].

Країною походження товару вважається країна, в якій товар був повністю вироблений або підданий достатній переробці відповідно до критеріїв, встановлених главою 6 МК.

Для цілей визначення країни походження товару не враховується походження енергії, машин та інструментів, що використовуються для його виробництва або переробки. Приладдя, запасні частини та інструменти, використовувані в машинах, пристроях, агрегатах або транспортних засобах, вважаються такими, що походять з тієї самої країни, що і ці машини, пристрої, агрегати або транспортні засоби, за умови їх ввезення та продажу разом із зазначеними машинами, пристроями, агрегатами або транспортними засобами і відповідності їх комплектації та кількості звичайно використовуваним приладдям, запасним частинам та інструментам [7, с. 217–218].

Повністю виготовленими в даній країні вважаються такі товари та сировина (ст. 38 МК):

- корисні копалини, добуті з надр цієї країни, в її територіальних водах або на її морському дні;
- продукція рослинного походження, вирощена або зібрана в цій країні;
- живі тварини, що народилися та вирощені в цій країні;
- продукція, одержана від живих тварин у цій країні;
- продукція, одержана в результаті мисливського або рибальського промислу в цій країні;
- продукція морського рибальського промислу та інша продукція морського промислу, одержана судном цієї країни або судном, що орендоване (зафрахтоване) цією країною;
- продукція, одержана на борту переробного судна цієї країни виключно з продукції, зазначеної у пункті б);
- продукція, одержана з морського дна або з морських надр за межами територіальних вод цієї країни, за умови, що ця країна має виключне право на розробку цього морського дна або цих морських надр;

– брухт та відходи, одержані в результаті виробничих або інших операцій з переробки в цій країні, а також вироби, що були у вжитку, зібрані в цій країні та придатні лише для переробки на сировину (утилізації);

– електроенергія, вироблена в цій країні;

– товари, вироблені в цій країні виключно з продукції, зазначеної у попередніх пунктах.

У разі, якщо у виробництві товару беруть участь дві або більше країн, походження товару визначається згідно з критерієм достатньої переробки, а саме: товар, у виробництві якого беруть участь дві і більше країн вважається таким, що походить із країни, в якій він був підданий останній суттєвій переробці, достатній для надання товару його характерних властивостей.

Переробка товарів у даній країні вважається достатньою, якщо:

– виконання виробничих та/або технологічних операцій, за результатами яким змінюється класифікаційний код товарів, тобто декларовані товари класифікуються в тарифній позиції іншій, ніж матеріали або вироби, що походять з «третіх країн» і були використані для їх виготовлення, згідно з УКТ ЗЕД на рівні бідь-якого з перших чотирьох знаків;

– зміна вартості товару у результаті його переробки, коли відсоткова частка вартості використаних матеріалів або доданої вартості досягає фіксованої частки у вартості кінцевого товару (правило адвалорної частки – у вартості декларованих товарів частка доданої вартості становить не менше як 50%);

– виконання виробничих та/або технологічних операцій, які в результаті переробки товару не ведуть до зміни його класифікаційного коду згідно УКТ ЗЕД або вартості згідно з правилом адвалорної частки, але з дотриманням певних умов вважаються достатніми для визнання походження товару з тієї країни, де такі операції мали місце (ст. 40 МК) [6, с. 8].

Якщо товари виробляються в межах Міждержавної кооперації, то для застосування критерію достатньої переробки може використовуватись кумулятивний принцип походження, згідно з яким при послідовній переробці товару в країнах-учасницях кооперації ці держави розглядаються з метою визначення походження як одне ціле [7, с. 219].

У разі застосування правила адвалорної частки вартість товару, одержаного в результаті переробки в цій країні, визначається на базі ціни франко-завод виробника товару. Вартість складових цього товару, що походять з інших країн, визначається за їх митною вартістю, а тих складових, походження яких не визначено, – за встановленою ціною першого їх продажу в цій країні.

Незалежно від положень статті 40 МК не відповідають критерію достатньої переробки:

– операції, пов'язані із забезпеченням збереження товарів під час зберігання чи транспортування;

– операції щодо підготовки товарів до продажу та транспортування (роздрібнення партії, формування відправлень, сортування, перепакування);

– прості складальні операції – операції, які здійснюються шляхом складання виробів за допомогою простого кріпильного матеріалу (гвинтів, гайок, болтів тощо) чи клепаання, склеювання або монтажу готових вузлів за допомогою зварювання (за винятком виготовлення складних виробів шляхом зварювання), а також інші операції (регулювання, контроль, заправка робочою рідиною тощо), необхідні у процесі складання і не пов'язані з переробкою (обробкою) товарів, незалежно від кількості та складності таких операцій;

– змішування товарів, які походять з різних країн, якщо характеристики кінцевої продукції суттєво не відрізняються від характеристик товарів, що змішуються;

– забій тварин;

– комбінація двох чи більше вищезазначених операцій.

Товари у розібраному чи незібраному вигляді, що поставляються кількома партіями, у разі, якщо за виробничими чи транспортними умовами неможливе їх відвантаження однією партією, а також у випадках, коли партія товару роздрібнена на кілька партій у результаті помилки, повинні розглядатися за бажанням декларанта або уповноваженої ним особи як єдиний товар для цілей визначення країни походження товару (ст. 41 МК).

Документами, що підтверджують країну походження товару, є сертифікат про походження товару, засвідчена декларація про походження товару, декларація про походження товару, сертифікат про регіональне найменування товару (ст. 43 МК). Країна походження товару заявляється (декларується) митному органу шляхом подання оригіналів документів про походження товару.

Оскільки факт походження товару з тієї чи іншої країни суттєво впливає на рівень обкладання його податками та зборами, а також може зумовлювати інші обмеження щодо імпорту цього товару, правила походження товару регламентуються СОТ. Правила визначення країни походження товарів, що діють в Україні, враховують положення Угоди про правила визначення походження СОТ [8]. Участь у цій Угоді є обов'язковою умовою членства у СОТ. Угода про правила визначення походження СОТ зобов'язує країни-члени забезпечувати, що їх правила походження є прозорими; що вони не мають обмежувального, спотворюючого, руйнівного впливу на міжнародну торгівлю; що вони застосовуються на постійній, одноманітній, неупередженій та розумній основі; що вони базуються на позитивному стандарті (мають вказувати, що становить походження, а не що його не становить). У довгостроковій перспективі ця угода має на меті створення спільних (гармонізованих) правил походження для усіх країн-членів СОТ.

Митна вартість товару. Відповідно до міжнародних угод СОТ однією з головних категорій, які підпадають під міжнародно-правове регулювання, є митна вартість. Підвищення інтересу до формування законодавства з контролю за визначенням митної вартості товарів не випадкове, оскільки науково й практично доведено, що методи, методика та принципи визначення митної вартості товарів можуть сповільнити або прискорити лібералізацію торгівлі та зростання економічного добробуту кожної країни [9, с. 130].

Визначення митної вартості імпортного товару для розрахунку митних платежів – одна з найскладніших процедур митної практики. Тривалий час методи оцінки митної вартості в різних державах значно відрізнялися. Мито стягувалося як з ціни, що зазначена експортером у товаросупровідних документах, так і з ціни аналогічного товару на світовому ринку. Особливу незручність для експортерів становило те, що вони не знали, який метод визначення митної вартості застосовуватиметься і яка буде кінцева ціна товару, а від цього залежить ефективність зовнішньоторговельної операції. На початку минулого століття окремі угруповання, зацікавлені в розширенні міжнародної торгівлі, вдалися до дослідження, що передбачало заміну застосовуваних у той час нестабільних, довільних методів митної оцінки міжнародною системою, яка б у цьому розумінні була нейтральною. Після кількох невдалих спроб, зроблених під егідою Ліги Націй, вперше на Конференції Об'єднаних Націй з торгівлі та зайнятості в Женеві 1947 р. було досягнуто угоди про основні принципи митної оцінки [10, с. 76].

Висновки цієї конференції були викладені в ст. VII Угоди з тарифів та торгівлі (ГАТТ) [11].

Ця стаття вже в той час встановлювала, що правила митної оцінки в країнах-учасниках мають відповідати таким вимогам: митна оцінка повинна базуватися на дійсній вартості цих або подібних товарів; митна вартість не повинна базуватися на вартості товарів національного виробництва, довільній або вигаданій вартості. Проте в тексті містилися лише загальні принципи і мало рекомендацій щодо їх практичного застосування [12, с. 66].

Наступний крок до міжнародного співробітництва в царині митної оцінки зробила дослідницька група Митного Союзу Європи, створена у Брюсселі 1947 р. Перед групою було поставлено завдання розробити проект визначення оцінки для застосування в межах Митного Союзу, а також проаналізувати методи і процедури, в яких могло б використовуватися таке визначення.

У 1950 р. за ініціативою кількох західноєвропейських держав була укладена Конвенція про створення уніфікованої методології визначення митної вартості товарів (Брюссельська конвенція про митну вартість), набрала чинності 28 липня 1953 р. У ній митна вартість встановлювалася як нормальна ціна, за якою товар може бути проданий у країні призначення в момент

приймання митної декларації [13, с. 74]. До Брюссельської конвенції приєдналося понад 70 країн. Однак США і Канада Конвенцію не підписали, тому питання про уніфікацію національних правил визначення митної вартості залишалося невирішеним.

У 1973–1979 рр. відбулися багатосторонні торговельні переговори в рамках Токійського раунду ГАТТ з прийняттям Угоди про застосування ст. VII ГАТТ, інакше названої Кодексом про митну вартість ГАТТ. Сучасна редакція цієї Угоди була прийнята у 1994 р. після закінчення Уругвайського раунду ГАТТ (м. Маракеш, 15 квітня 1994 р.) [14]. Вона є чинним міжнародно-правовим стандартом. У Кодексі про митну вартість ГАТТ закріплено:

- основні правила визначення митної вартості імпортованих товарів;
- орган контролю за дотриманням вимог Угоди;
- спеціальний режим щодо країн, які розвиваються;
- умови дотримання країнами положень Угоди [15, с. 5–6].

Угода має на меті створення чіткої, одноманітної та неупередженої системи оцінки товарів для митних цілей, системи, яка відповідає потребам комерційної практики, та виключає використання випадкових або необґрунтованих методів митної оцінки. Відповідно до даної угоди, для оцінки вартості імпортованого товару використовують ціну товару, зазначену в зовнішньоекономічному контракті, або в рахунку-фактурі іноземного контрагента, а також усі фактичні витрати (на упакування, контейнери, допоміжні товари і матеріали, роялті, ліцензійні платежі, комісійні та брокерські (за винятком купівельних комісійних), майбутні надходження від продажу або використання продавцем імпортованих товарів, транспортні, страхові та пов'язані з ними витрати) [16, с. 63].

Угодою передбачається, що країни-члени мають гармонізувати своє законодавство відповідно до її правил. Гармонізація національного законодавства на основі правил Угоди має на меті уніфікацію його застосування таким чином, щоб імпортери могли впевнено попередньо оцінити суму мита, яку необхідно буде сплатити.

Для реалізації бажання України вступити до ГАТТ (ГАТТ із 1 січня 1995 р. називається Світовою організацією торгівлі) необхідно було взяти за основу системи визначення митної вартості саме Угоду про застосування статті VII Кодексу ГАТТ. Отже, почалася поступова інтеграція в українське законодавство загальноприйнятих світових норм, з якими пов'язаний нинішній підхід до визнання ціни договору як бази для обчислення митної вартості, що також передбачає можливість внесення коректив у ціну навіть у разі найсприятливіших для суб'єкта ЗЕД умов. Право суб'єкта декларувати вантаж за договірною вартістю зумовлює потребу в правильному обчисленні цієї вартості залежно від умов контракту. Повний перелік методів визначення митної вартості та порядок їх використання передбачені розд. III Митного кодексу України.

Митна вартість товару – ціна, яка фактично сплачена, або підлягає сплаті за товар на момент перетину митного кордону України. Митна вартість використовується при нарахуванні митних платежів, а також для встановлення вартості товарів для інших митних цілей, включаючи стягнення штрафів та застосування інших санкцій за порушення митних правил, передбачених законодавчими актами України, і для ведення митної статистики.

Визначення митної вартості товарів, які ввозяться до України відповідно до митного режиму імпорту, здійснюється за такими методами (ст. 57 МК):

- основний – за ціною договору (контракту) щодо товарів, які імпортуються (вартість операції);

- другорядні (за ціною договору щодо ідентичних товарів; за ціною договору щодо подібних (аналогічних) товарів; на основі віднімання вартості; на основі додавання вартості (обчислена вартість); резервний).

Основним методом визначення митної вартості товарів, які ввозяться на митну територію України відповідно до митного режиму імпорту, є перший метод – за ціною договору (вартість операції). Кожний наступний метод застосовується лише у разі, якщо митна вартість товарів не може бути визначена шляхом застосування попереднього методу. Застосуванню другорядних методів передують процедури консультацій між митним органом та декларантом з метою визначення основи вартості товарів за ціною договору щодо ідентичних або подібних (аналогічних) товарів. При цьому кожний наступний метод застосовується, якщо митна вартість товарів не може бути визначена шляхом застосування попереднього методу [7, с. 233–234].

Методи на основі віднімання та додавання вартості (обчислена вартість) можуть застосовуватися у будь-якій послідовності на прохання декларанта або уповноваженої ним особи. У разі якщо неможливо застосувати жоден із зазначених методів, митна вартість визначається за резервним методом.

1. Метод визначення митної вартості за ціною договору (контракту) щодо товарів, які імпортуються (вартість операції) (ст. 58 МК) застосовується у разі, якщо:

- немає жодних обмежень щодо прав покупця (імпортера) на використання оцінюваних товарів;

- щодо продажу оцінюваних товарів або їх ціни відсутні будь-які умови або застереження, які унеможливають визначення вартості цих товарів;

- жодна частина виручки від будь-якого подальшого перепродажу, розпорядження або використання товарів покупцем не надійде прямо чи опосередковано продавцеві, якщо тільки не буде зроблено відповідне коригування;

– покупець і продавець не пов'язані між собою особи або хоч і пов'язані між собою особи, однак ці відносини не вплинули на ціну товарів.

Митною вартістю товарів, які ввозяться на митну територію України відповідно до митного режиму імпорту, є ціна, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за товари, якщо вони продаються на експорт в Україну. Ціна, що була фактично сплачена або підлягає сплаті, – це загальна сума всіх платежів, які були здійснені або повинні бути здійснені покупцем оцінюваних товарів продавцю або на користь продавця через третіх осіб та/або на пов'язаних із продавцем осіб для виконання зобов'язань продавця. Платежі можуть бути здійснені прямо чи опосередковано. Прикладом опосередкованого платежу може бути погашення покупцем повністю чи частково боргу продавця. Платежі необов'язково мають бути здійснені у вигляді переказу грошей. Такі платежі можуть бути здійснені шляхом акредитива, інкасування або за допомогою інших розрахунків (вексель, передача цінних документів тощо).

При визначенні митної вартості до ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті за оцінювані товари, додаються такі витрати (складові митної вартості) (ч. 10, ст. 58 МК), якщо вони не включалися до ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті:

– витрати, понесені покупцем (комісійні та брокерська винагорода, вартість ящиків тари (контейнерів), вартість упаковки або пакувальних матеріалів та робіт);

– вартість товарів та послуг, якщо вони поставляються прямо чи опосередковано покупцем безоплатно або за зниженими цінами (сировини, матеріалів, деталей, напівфабрикатів, комплектувальних виробів тощо);

– роялті та інші ліцензійні платежі, що стосуються оцінюваних товарів;

– відповідна частина виручки від будь-якого подальшого перепродажу товарів, яка прямо чи опосередковано йде на користь продавця;

– витрати на транспортування оцінюваних товарів до аеропорту, порту або іншого місця ввезення на митну територію України; витрати на навантаження, вивантаження та обробку оцінюваних товарів;

– витрати на страхування цих товарів.

При визначенні митної вартості до ціни, що була фактично сплачена або підлягає сплаті, не допускається включення ніяких інших витрат, крім тих, що зазначені вище.

2. Метод визначення митної вартості за ціною договору щодо ідентичних товарів (ст. 59 МК).

У разі, якщо митна вартість оцінюваних товарів не може бути визначена згідно з ціною договору (контракту), за основу для її визначення береться вартість операції з ідентичними товарами, що продаються на експорт в Україну з тієї ж країни, і час експорту яких збігається з часом експорту оці-

нюваних товарів або є максимально наближеним до нього. При застосуванні цього методу визначення митної вартості за основу береться прийнята митним органом вартість операції з ідентичними товарами.

При цьому під ідентичними розуміються товари, однакові за всіма ознаками з оцінюваними товарами, у тому числі за такими, як: а) фізичні характеристики; б) якість та репутація на ринку; в) країна виробництва; г) виробник. Незначні зовнішні відмінності не можуть бути підставою для відмови у розгляді товарів як ідентичних, якщо в цілому такі товари відповідають вимогам ідентичності.

Ціна договору щодо ідентичних товарів береться за основу для визначення митної вартості товарів, якщо ці товари ввезено приблизно в тій же кількості та на тих же комерційних рівнях, що й оцінювані товари. У разі відсутності такого продажу використовується вартість операції з ідентичними товарами, що продавалися в Україну в іншій кількості та/або на інших комерційних рівнях. При цьому їх ціна коригується з урахуванням зазначених розбіжностей незалежно від того, чи веде це до збільшення або зменшення вартості. Інформація, що використовується при здійсненні коригування, має бути документально підтвердженою.

3. Метод визначення митної вартості за ціною договору щодо подібних (аналогічних) товарів (ст. 60 МК).

У разі, якщо митна вартість оцінюваних товарів не може бути визначена за ціною договору (контракту) або за ціною договору щодо ідентичних товарів, за митну вартість береться прийнята митним органом вартість операції з подібними (аналогічними) товарами, які продано на експорт в Україну, і час експорту яких збігається з часом експорту оцінюваних товарів або є максимально наближеним до нього.

Під подібними (аналогічними) розуміються товари, які хоч і не однакові за всіма ознаками, але мають схожі характеристики і складаються зі схожих компонентів, завдяки чому виконують однакові функції порівняно з товарами, що оцінюються, та вважаються комерційно взаємозамінними. Для визначення, чи є товари подібними (аналогічними), враховуються якість товарів, наявність торгової марки та репутація цих товарів на ринку.

Порядок і умови застосування цього методу митної оцінки відповідні тим, що використовуються під час визначення митної вартості за ціною договору щодо ідентичних товарів.

Товари не вважаються ідентичними або подібними оцінюваним, якщо вони не вироблені в тій же країні, що і товари, які оцінюються (ст. 61 МК). Товари, виготовлені не виробником оцінюваних товарів, а іншою особою, беруться до уваги лише у разі, якщо немає ані ідентичних, ані подібних товарів, виготовлених особою – виробником товарів, що оцінюються.

4. Метод визначення митної вартості на основі віднімання вартості (ст. 62 МК).

У разі, якщо митна вартість оцінюваних товарів не може бути встановлена відповідно до вищенаведених методів оцінки митної вартості, їх митна вартість визначається на основі віднімання вартості. Якщо оцінювані ідентичні або подібні (аналогічні) імпортовані товари продаються (відчужуються) на митній території України у незмінному стані, для визначення митної вартості товарів за цим методом за основу береться ціна одиниці товару, за якою оцінювані ідентичні або подібні (аналогічні) імпортовані товари продаються на території України у найбільших загальних кількостях покупцю, який не є пов'язаною з продавцем особою, одночасно або у час, наближений до дати ввезення оцінюваних товарів, за умови вирахування, якщо вони можуть бути виділені, таких компонентів:

- витрат на виплату комісійних, що звичайно сплачуються або підлягають сплаті, чи звичайних торговельних надбавок, які робляться для одержання прибутку та покриття загальних витрат у зв'язку з продажем на митній території України товарів того ж класу та виду. Товарами одного класу та виду є товари, які підпадають під групу або спектр товарів, що виробляються конкретною галуззю чи сектором промисловості та включають ідентичні або подібні (аналогічні) товари. Термін «товари того ж класу або виду» включає товари, імпортовані з тієї ж країни, що й оцінювані товари, а також товари, імпортовані з інших країн;

- звичайних витрат, понесених в Україні на навантаження, вивантаження, транспортування, страхування, та інших пов'язаних з такими операціями витрат;

- сум податків, що підлягають сплаті в Україні у зв'язку з ввезенням (імпортом) чи продажем (відчуженням) товарів.

5. Метод визначення митної вартості товарів на основі додавання вартості (обчислена вартість) (ст. 63 МК).

Для визначення митної вартості товарів на основі додавання вартості (обчислена вартість) за основу береться надана виробником товарів, що оцінюються, або від його імені інформація про їх вартість, яка має складатися із сум:

- вартості матеріалів та витрат, понесених виробником при виробництві оцінюваних товарів. Така інформація повинна базуватися на комерційних рахунках виробника за умови, що такі рахунки сумісні із загальноновизнаними принципами бухгалтерського обліку, які застосовуються в країні, де ці товари виробляються;

- обсягу прибутку та загальних витрат, що дорівнює сумі, яка звичайно відображається при продажу товарів того ж класу або виду, що й оцінювані товари, які виготовляються виробниками у країні експорту для експорту в Україну;

- загальних витрат при продажу в Україну з країни вивезення товарів того ж класу або виду, тобто витрат на завантаження, розвантаження та об-

робку оцінюваних товарів, їх транспортування до аеропорту, порту або іншого місця ввезення на митну територію України, витрат на страхування цих товарів.

Інформація, подана виробником товарів для цілей визначення митної вартості на основі додавання вартості, може бути перевірена в країні-виробникові товарів уповноваженими органами України за згодою виробника і за умови повідомлення заздалегідь уряду країни-виробника товарів та за відсутності заперечень проти такої перевірки.

6. Резервний метод (ст. 64 МК).

У разі якщо митна вартість товарів не може бути визначена шляхом послідовного використання вищезазначених методів, митна вартість оцінюваних товарів визначається з використанням способів, які не суперечать законам України і є сумісними з відповідними принципами і положеннями Генеральної угоди з тарифів і торгівлі.

Митна вартість імпортованих товарів не визначається згідно з резервним методом на підставі:

- ціни товарів українського походження на внутрішньому ринку України;
- системи, яка передбачає прийняття для митних цілей вищої з двох альтернативних вартостей;
- ціни товарів на внутрішньому ринку країни-експортера;
- вартості виробництва, іншої, ніж обчислена вартість, визначена для ідентичних або подібних (аналогічних) товарів;
- ціни товарів, що поставляються з країни-експортера до третіх країн;
- мінімальної митної вартості;
- довільної чи фіктивної вартості.

У тих випадках, коли при розрахунку вартості імпортованого товару митна вартість не може бути визначена декларантом у результаті послідовного використання вказаних методів, або митні органи аргументовано вважають, що дані методи визначення митної вартості не можуть бути використані, то митна вартість товарів визначається і обґрунтовується з урахуванням світового митного досвіду. Тобто можуть бути використані інші методи, що відповідають принципам Угоди з митної оцінки СОТ.

Становить інтерес визначення митної вартості, запропоноване російським фахівцем А. Н. Козиріним: митна вартість – це особливий різновид вартості, у визначенні якої, крім продавця та покупця, бере участь і третя сторона – митний орган [17, с. 124]. Автор акцентує увагу на походженні митної вартості як результату згоди продавця та покупця, крім того, правильно виділяє ще одного суб'єкта процесу визначення митної вартості, який має свій інтерес і наділений повноваженнями впливати на її рівень. Митний орган, оцінюючи товар, бере до уваги не тільки обставини конкретної угоди, а й суттєві характеристики інших однорідних угод з

метою забезпечення справедливого характеру митно-тарифного регулювання.

Суттєвою ознакою митної вартості є те, що вона є базою для нарахування податків та зборів, а значить, інструментом здійснення регуляторної політики. Використовуючи різні методики визначення митної вартості, держава може посилювати фіскальну спрямованість митних платежів, стимулювати товаропотік у певному напрямі або навпаки, перешкоджати імпорту чи експорту товару у випадках формування митної вартості згідно з адміністративно-фіксованою системою цін (мінімальні чи індикативні ціни) [10, с. 75]. Зміна методів оцінки митної вартості може бути додатковим протекціоністським бар'єром на шляху імпортованих товарів, а не тільки збільшувати обсяги митних нараховувань.

Таким чином, державне регулювання зовнішньої торгівлі спрямоване на стимулювання або стримування експортних та імпортованих операцій. Головними інструментами тут, окрім митного тарифу і митних платежів, виступають визначення країни походження товарів, методи оцінки митної вартості товарів та митні режими, дозволені для використання за митним законодавством України.

Застосування інструментарію визначення країни походження товарів має безпосередній вплив на процеси отримання законного звільнення від сплати мита й інших податків на зовнішню торгівлю. Механізм дії інструменту застосовується, безперечно, в комплексі з іншими заходами митного впливу, проявляється через дію митного тарифу, становить основу регулятивно-захисного потенціалу митно-тарифних відносин.

Митна вартість товару є особливим ціновим показником товару, у визначенні якої окрім продавця і покупця, бере участь третя сторона – митний орган, є базою митного оподаткування. Методи, методики, правила обчислення, об'єктивність визначення митної вартості та дії митного органу щодо контролю за нею – це державні адміністративні інструменти, якими, за необхідності можна впливати на зовнішню торгівлю, один із важелів захисту економічних інтересів держави у міжнародній торгівлі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко Є. П. Оцінка інструментів митного регулювання та їх вплив на стан лібералізації зовнішньої торгівлі. *Інноваційна економіка*. 2014. № 5. С. 230–235.
2. Митний кодекс України: станом на 25.11.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
3. Войтов С. Г. Науково-прикладні аспекти визначення країни походження товарів. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Економіка»*. 2013. № 1 (49). С. 53–58.

4. Генералізована система преференцій ЄС. URL:<https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/Ukraine+-+EU+export-import+helpdesk+/trade+arrangements/GSP>

5. Шевченко П. Ю. Генеза митного законодавства щодо визначення походження товару. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 71–74.

6. Шевченко П. Ю. Адміністративне правове регулювання митної процедури визначення походження товару : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 18 с.

7. Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 326 с.

8. Угода про правила визначення походження від 15.04.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_013.

9. Симонова Г. Д., Хабло Г. О. Визначення місця митної вартості товарів у системі державного регулювання зовнішньої торгівлі товарами. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Економіка»*. 2010. № 1. С. 129–134.

10. Борисенко О. Митна вартість як об'єкт і інструмент державного регулювання та контролю. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*. 2009. Вип. 3. С. 71–79.

11. Генеральна угода з тарифів і торгівлі від 15.04.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003.

12. Єрмоменко В. Визначення митної вартості товарів на сучасному етапі та у перспективі. *Вісник Академії митної служби України*. 1999. № 4. С. 65–69.

13. Веденєєв Є. Є. Особливості визначення митної вартості товарів в умовах об'єднання податкової та митної служби. *Наукові праці НДФІ*. 2014. № 2 (67). С. 71–79.

14. Угода про застосування статті VII Генеральної угоди з тарифів і торгівлі 1994 року, від 15.04.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_011.

15. Терещенко С. Методи визначення митної вартості, фактори ризику, шляхи подолання. *Вісник Академії митної служби України*. 2000. № 4. С. 3–17.

16. Руда Т. В. Нормативне регулювання визначення та контролю митної вартості товарів в країнах ЄС. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2016. Вип. 30. С. 62–72.

17. Козырин А. Н. Комментарий к закону РФ «О таможенном тарифе». М. : Легат, 1997. 277 с.

3.6. Експортний потенціал аграрного сектора України та перспективи його розвитку в умовах зони вільної торгівлі

Експорт виступає інструментом активізації конкурентних переваг та засобом розширення ринкового простору для аграрного сектора, який спроможний забезпечувати продовольчу безпеку, валютні та інвестиційні надходження, сприяти інтеграції до Європейського Союзу (ЄС). Дослідження економістів неодноразово підтверджували наявність тісного взаємозв'язку між розвитком зовнішньої торгівлі та економічним зростанням країни.

Перспективи розвитку експорту продукції агропромислового комплексу (АПК) обумовлені загальносвітовими чинниками, серед яких – поступове збільшення кількості населення планети та поступове зростання рівня його добробуту, насамперед у регіонах, які є потенційними споживачами продовольства (країни Африки та Азії). Потужний земельно-ресурсний потенціал, вигідне географічне розташування в євразійському просторі створюють сприятливі передумови для інтенсивного розвитку аграрного сектора й можуть забезпечити успіх України в міжнародному поділі праці за умов посилення глобалізації світового господарства, про що свідчать зростання частки АПК у складі валового внутрішнього продукту (ВВП) та щорічне збільшення обсягів експорту сільськогосподарської продукції. Сільське господарство є перспективною експортною галуззю, 41,5 млн. га сільськогосподарських угідь займають 70% території країни, аграрний сектор формує близько 17% ВВП країни, обсяги експортованої аграрної продукції зростають і складають близько 40% валютних надходжень до України.

Експорт – процес вивозу за межі країни товарів для реалізації їх на зовнішньому ринку або кількість та вартість товарів, що вивезені за кордон. Сучасний економічний словник визначає експорт як вивезення за кордон товарів, проданих іноземним покупцям, призначених для продажу на іноземних ринках або для переробки в іншій країні [1]. П. Самуельсон та В. Нордхаус [2] акцентують увагу на здійсненні процесу виробництва, а не на продажі та вивезенні й визначають експорт як товари та послуги, що виробляються всередині країни та продаються за кордон. Експорт – це вивіз товару, робіт, послуг, результатів інтелектуальної діяльності, зокрема виняткових прав на них, з митної території країни за кордон без зобов'язання про зворотне ввезення. Митний Кодекс трактує експорт як митний режим, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» визначає експорт як продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України. Експорт є важелем впливу на економічне зростання та інтеграцію країни у світове співтовариство, інстру-

ментом забезпечення досягнення поставленої мети, отже набуває ознак потенціалу.

Дослідженню категорії «експортний потенціал» приділяли значну увагу вітчизняні та зарубіжні вчені, які пов'язують цю економічну категорію з різними за рівнями суб'єктами економіки: національна економіка, регіон, галузь та підприємство (макро-, мезо- та макрорівні), з конкурентними перевагами та конкурентоспроможністю товарів (табл. 1). Експортний потенціал аграрного сектора є динамічною складовою економічного потенціалу, яка відображає можливість економічної системи інтегруватись у світовий економічний простір, здатність аграрного сектору виробляти необхідну кількість конкурентоспроможних на світовому ринку товарів. З точки зору ресурсного підходу експортний потенціал розглядається як можливість використання всіх видів ресурсів у структурі міжнародних коопераційних зв'язків, як обсяг накопичених ресурсів аграрного сектора для досягнення максимального задоволення попиту на зовнішніх ринках. Результативний підхід визначає експортний потенціал як обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, які національна аграрна економіка може виробити й реалізувати за своїми межами з максимальною вигодою.

Таблиця 1

Визначення категорії «експортний потенціал»

Автор	Рівень	Зміст категорії
1	2	3
Т Мельник [1, с. 248]	Національний	Самостійна підсистема зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) країни, місією якої є забезпечення конкурентних переваг національної продукції та збільшення її присутності на зовнішніх ринках.
А. Азрілян [3, с. 478]	Національний	Спроможність промисловості, всього сукупного виробництва певної країни в цілому виробляти необхідну кількість конкурентоспроможних товарів для зовнішнього ринку
В. Бегма [4, с. 45]	Національний, галузевий, підприємство	Частина загального економічного потенціалу, що здатна відтворювати свої конкурентні переваги на зовнішньому ринку або обсяг благ, які національна економіка може створити і реалізувати за межі держави. Це поняття можна застосовувати як до країни в цілому, так і до окремих галузей чи підприємств.
А. Борисов [5, с. 845]	Національний	Спроможність держави експортувати ресурси та продукти, якими володіє або виробляє.
О. Волкодавова [6, с. 14]	Підприємство	Динамічна складова економічного потенціалу, організаційно-технічна структура якого підпорядковується місії і цілям підприємства з врахуванням дії чинників зовнішнього середовища та внутрішнього стану і забезпечує стабільні обсяги продажів із встановленим рівнем рентабельності на ринках далекого та близького зарубіжжя.

1	2	3
Т. Голікова [7, с.126]	Національ- ний	Основа визначення конкурентних переваг країни та її стратегічних зон господарювання, показник оцінки, що визначає місце країни у внутрішньому і міжнародному поділі праці та спеціалізації економічної діяльності.
С. Голіней [8, с.136].	Національ- ний	Можливості країни з експорту продукції; продукція, що має конкурентні переваги і може конкурувати на зовнішньому ринку.
Т. Гордєєва [9, с.275]	Підприємс- тво	Максимальна спроможність підприємства за даного рівня техніко-економічної бази продукувати конкурентоспроможну продукцію на національній території та реалізувати її на світовому ринку.
О. Кириченко [10, с. 66].	Галузевий, підприємс- тво	Соціально-економічна категорія ринкової економіки, яка відбиває можливості галузі (підприємства) зберігати або збільшувати обсяг експорту в довгостроковій перспективі, використовуючи сукупність національних і зовнішніх чинників, що дають можливість ефективно конкурувати на світовому ринку.
О. Кисельова [11, с. 8].	Національ- ний	Складова системи зовнішньоторговельних зв'язків, що реалізується через експорт товарів (послуг) (ототожнюються поняття експортного потенціалу і експорту).
В. Коломієць [12,с. 69].	Національ- ний	Здатність виробляти і реалізовувати на конкретних закордонних ринках у перспективі конкурентоспроможні товари та послуги при досягнутому рівні розвитку економіки і системі організаційно-економічної підтримки експорту.
В. Михайловський [13, с. 10]	Регіональ- ний	Головний потенціальний ресурс підвищення зовнішньоекономічної діяльності регіону, який описується системою кількісних та якісних показників, що характеризують регіон з позиції його закріплення на світових товарних ринках та отримання максимальної валютної виручки у довгостроковій перспективі.
С. Мочерний [14]	Національ- ний	Потенційна спроможність і можливість країни експортувати наявні та нарощувати експорт нових виробів, ресурсів і послуг.
Н. Пирець [15, с. 166].	Національ- ний	Здатність виробляти конкурентоспроможні товари та реалізовувати їх на міжнародних ринках за умов постійного зростання ефективності використання природних ресурсів, розвитку науково-технічного потенціалу при забезпеченні економічної безпеки країни в цілому.
В. Рогачов [16]	Національ- ний, галузевий, підприємс- тво	Здатність національної економіки, її секторів, галузей і підприємств виробляти конкурентоспроможні на світовому ринку товари та послуги на основі використання наявних порівняльних національних переваг, що ґрунтуються на досягненнях НТП.

1	2	3
М. Сейфуллаєва, В. Капіцин [17, с. 6]	Регіональний	Ресурсно-сировинна база та стан економіки, які забезпечують цьому регіону науково-технологічний, промисловий, соціальний і культурний розвиток, що дозволяє досягти стійких темпів зростання експортного виробництва і високого рівня життя населення з врахуванням наявних та прогнозованих ринкових умов.
І. Скорнякова [18, с. 9]	Галузевий, підприємство	Здатність економічного суб'єкта виробляти конкурентоспроможну на світовому ринку продукцію, яка може подолати існуючі експортні бар'єри та бути ефективно проданою за кордон.
Д. Стеченко [19, с.295]	Національний	Обсяг благ, які національна економіка може виробляти та реалізувати за своїми межами, здатність відтворювати свої конкурентні переваги на світогосподарській арені.
С. Фомішин [20, с. 190]	Національний	Сукупність природних, виробничих, науково-технічних, трудових та фінансових ресурсів країни, що використовуються або можуть бути використані для розвитку її зовнішньоекономічних зв'язків.
О. Яценко [21, с. 40]	Галузевий, підприємство	Реальна або латентна здатність економічного суб'єкта виробляти конкурентоспроможні товари та послуги та реалізувати ці результати виробництва на потенційних зовнішніх ринках, без шкоди для вітчизняного ринку

З позицій системного підходу експортний потенціал є комплексною категорією, що включає всі задіяні в аграрній сфері потенціали: ресурсний, фінансовий, організаційно-технічний, трудовий, інвестиційний, маркетинговий, соціально-культурний, інфраструктурний. Ринковий підхід розглядає експортний потенціал аграрного сектора як наявність конкурентних переваг експортної аграрної продукції з метою збільшення її присутності на аграрних ринках [22, с. 208].

Ключовим чинником зростання попиту на продовольство у світі буде залишатися збільшення населення планети. Згідно з останньою доповіддю Фонду Народонаселення ООН у 2017 році населення Землі склало 7,55 млрд. осіб. З них 6,3 млрд. осіб проживає у країнах Азії та Африки, у тому числі 1 млрд. осіб – у найменш розвинених країнах Африки. Отже, протягом наступних десятиліть у світі відбуватиметься природне зростання попиту на продовольство, при тому у найближчі 10-20 років, з огляду на невирішеність проблем бідності та значної диференціації у доходах (основний приріст населення до 2050 року припаде на Африку, на другому місці – країни Азії)

переважну частину попиту складатиме попит на найпростіші та найдоступніші харчові продукти.

Додатковим чинником, який сприятиме зростанню попиту на продовольство у світі, є підвищення середньої тривалості життя. За останні роки цей показник зріс на три роки – з 67 до 70 років. При тому, найбільший приріст спостерігався саме в країнах Африки, де у 2000-х роках середня тривалість життя зросла на шість років. Саме тому на Саміті ООН зі сталого розвитку у 2015 році питання вирішення проблеми бідності та голоду стали першими із затверджених Генеральною Асамблеєю ООН Цілей Сталого Розвитку (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 21 жовтня 2015 року № A/RES/70/1).

Водночас, зростання населення, доходів і прискорена урбанізація – чинники, що стимулюють не тільки підвищення попиту на продовольство, але й ведуть до зміни харчових переваг людини в бік збільшення споживання ресурсомістких продуктів тваринного походження і перероблених продуктів.

Усвідомлюючи роль України в забезпеченні глобальної продовольчої безпеки, Кабінетом Міністрів України схвалена Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року, яка тісно пов'язана з розширенням участі України в досягненні Цілей Сталого Розвитку ООН, в першу чергу – подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення раціону харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства, реалізуючи при цьому його потужний виробничий та експортний потенціал. Отже, зовнішня торгівля сільськогосподарською продукцією та продуктами харчування є пріоритетним напрямом національної економіки.

Формування даних статистики зовнішньої торгівлі товарами здійснюється на основі «Методологічних положень з організації державного статистичного спостереження щодо зовнішньої торгівлі товарами», затверджених наказом Держстату від 29.12.2017 № 354.

Експорт – митний режим, відповідно до якого товари вивозяться за межі митної території України для вільного обігу без зобов'язання про їх повернення на цю територію та без встановлення умов їх використання за межами митної території України. Імпорт – митний режим, відповідно до якого товари ввозяться на митну територію України для вільного обігу без обмеження строку їх перебування на цій території та можуть використовуватися без будь-яких митних обмежень. Сальдо зовнішньої торгівлі – різниця між вартістю експорту і імпорту.

Статистичні спостереження за обсягами зовнішньої торгівлі товарами здійснюються на основі даних митних декларацій (МД), які заповнюють декларанти при митному оформленні товарів, а також статистичних звітів підприємств і організацій України щодо експорту-

імпорту товарів, що не підлягають митному декларуванню. Для обліку експорту (імпорту) товарів застосовується Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), яка є товарною номенклатурою Митного тарифу України й побудована на базі шестизначної Гармонізованої системи опису та кодування товарів (ГС) та восьмизначної Комбінованої Номенклатури Європейської Економічної Співдружності (КНЄЕС). Також розробляються дані відповідно класифікації за широкими економічними категоріями (ШЕК), яка відображає спосіб кінцевого використання товарів, гармонізована з четвертим переглянутим варіантом Статвідділу ООН.

УКТЗЕД містить 21 розділ (нумеруються римськими цифрами та не відображаються в коді товару) та 97 груп (нумеруються арабськими цифрами).

УКТЗЕД має наступні рівні деталізації:

1. Розділи – нумеруються римськими цифрами, які не зазначаються у товарному коді. Містять примітки, які мають юридичну силу при класифікації товарів (перше основне правило інтерпретації). На рівні розділів товари згруповано у відповідності з галузями промисловості по сукупності різних ознак товарів: походження (розділи I, II, V); функціональне призначення (розділи IV, XI, XII, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI); хімічний склад (розділи III, VI, VII); матеріал, з якого виготовлено товар (розділи VIII, IX, X, XIII, XIV, XV).

2. Групи – мають двозначну нумерацію арабськими цифрами, яка не має зв'язку з нумерацією розділів (але знаходиться в межах розділу). Перші два знаки товарного коду відповідають номеру групи, в якій цей товар класифікується.

Основними товарами агропромислового виробництва в зовнішній торгівлі виступають товари розділів I–IV (Живі тварини; продукти тваринного походження; Продукти рослинного походження; Жири та олії тваринного або рослинного походження; Готові харчові продукти), а також частково товари розділів VIII. Шкури необроблені, шкіра вичищена, IX. Деревина і вироби з деревини, X. Маса з деревини або інших волокнистих целюлозних матеріалів та XI. Текстильні матеріали та текстильні вироби.

Останніми роками Україна поступово нарощує експортний потенціал аграрного сектора за основними розділами товарів (табл. 2).

**Баланс зовнішньої торгівлі продукцією агропромислового
комплексу, млн. дол. США**

рік	експорт					імпорт					сальдо
	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	II. Продукти рослинного походження	III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	IV. Готові харчові продукти	всього	I. Живі тварини; продукти тваринного походження	II. Продукти рослинного походження	III. Жири та олії тваринного або рослинного походження	IV. Готові харчові продукти	всього	
2008	796,3	5577,4	1945,7	2518,2	10837,6	1702,0	1462,5	612,9	2679,2	6456,6	4381,0
2009	596,0	5034,9	1796,0	2088,0	9514,9	1267,5	1259,9	374,3	2034,3	4936,0	4578,9
2010	771,4	3976,2	2617,3	2571,1	9936,0	1242,0	1563,9	451,6	2506,1	5763,6	4172,4
2011	936,6	5532,0	3396,4	2939,1	12804,1	1035,4	1815,9	468,7	3026,7	6346,7	6457,4
2012	960,6	9222,5	4210,6	3511,9	17905,6	1711,0	2431,0	406,3	2965,5	7513,8	10391,8
2013	1084,1	8875,9	3507,1	3571,7	17038,8	1894,5	2670,0	403,4	3219,5	8187,4	8851,4
2014	1014,5	8736,1	3822,0	3096,3	16669,0	1124,1	2031,6	301,7	2601,8	6059,3	10609,7
2015	823,4	7971,5	3299,8	2468,4	14563,1	548,2	1146,2	182,3	1607,7	3484,4	11078,7
2016	775,0	8093,7	3963,0	2450,1	15281,8	626,3	1284,8	246,0	1734,0	3891,1	11390,7
2017	1108,8	9215,7	4605,7	2826,7	17756,9	731,5	1368,0	266,6	1935,0	4301,1	13455,8
2018	1210,6	9886,1	4496,5	3018,6	18611,8	918,0	1529,2	267,4	2340,9	5055,5	13556,3

Джерело: розраховано за даними [23]

Уже більше 10 років зовнішньоторгівельне сальдо агропромислової продукції позитивне й у 2018 році досягло 13,5 млрд. дол. США, ця тенденція зберігається і надалі (рис. 1). За першим розділом товарів (Живі тварини; продукти тваринного походження), починаючи з 2015 року, обсяги експорту переважають імпорт; більш, ніж у 6 разів експорт переважає імпорт за другим розділом товарів (Продукти рослинного походження). Експортоорієнтованою залишається для України продукція третього розділу товарів (Жири та олії тваринного або рослинного походження): обсяги експорту поступово зростають, а імпорт товарів цієї товарної групи знижується. За четвертим розділом товарів (Готові харчові продукти) зовнішньоторгівельне сальдо також поступово зростає, що свідчить про переорієнтацію експорту аграрної сфери на виробництво експортної продукції з високою доданою вартістю.

Збільшенню обсягів експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості сприяв початок дії Угоди про поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі між ЄС та Україною. Нарощування Україною обсягів експорту здійснюється не лише за рахунок сприятливої кон'юнктури світового ринку продовольства, але й завдяки модернізації ви-

робництва, розширенню асортименту та підвищенню якості продукції, відкриттю нових ринків.

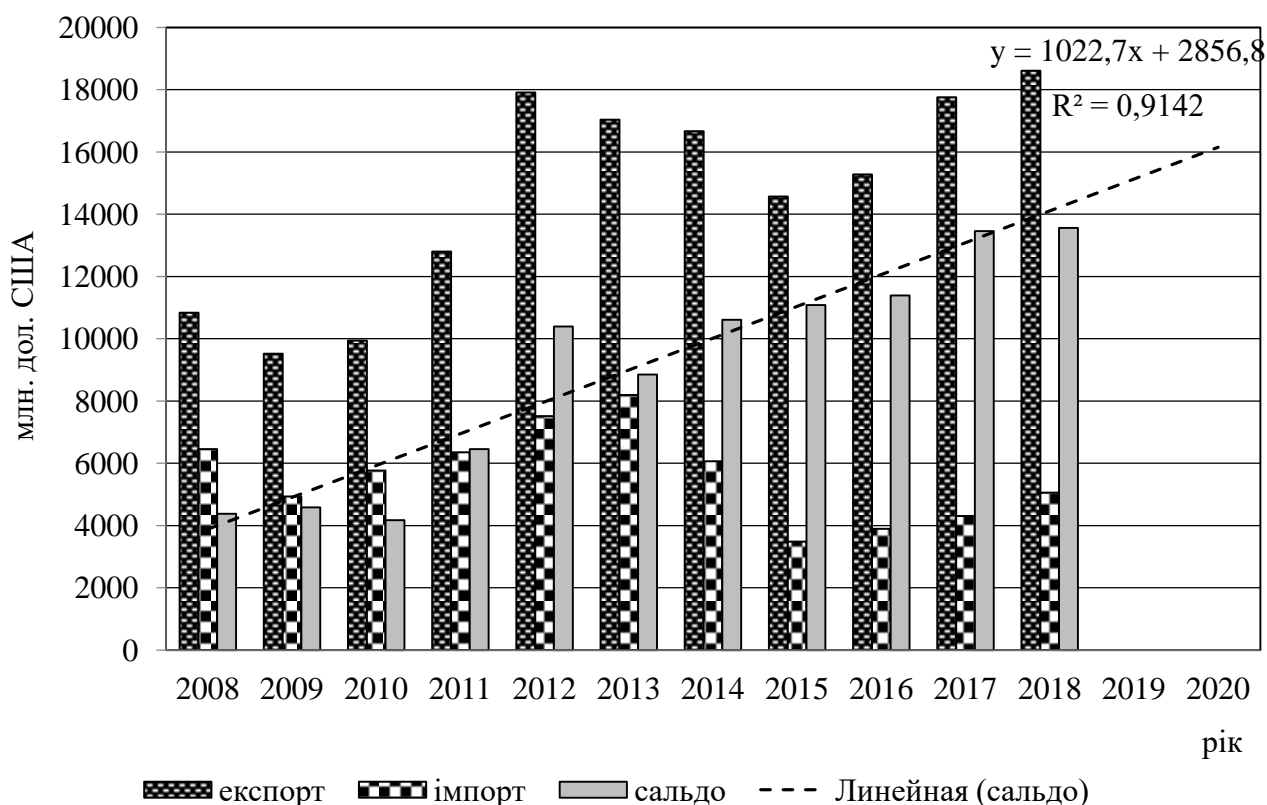

Рис. 1. Динаміка обсягів зовнішньої торгівлі продукцією АПК

Протягом останніх років експорт продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості демонструє поступову географічну диверсифікацію через зменшення орієнтованості України на ринки країн СНД. Спостерігається тенденція до виходу на нові ринки, головним серед яких є ринок ЄС.

Проблеми формування експортного потенціалу агропромислового комплексу, починаючи з 2013 року, актуалізувались унаслідок кардинальних змін у зовнішній політиці України щодо сусідніх країн. Так, політичні події на Сході України за участю Російської Федерації (РФ) обумовили скорочення торговельно-економічних відносин з РФ внаслідок її виходу з Угоди про вільну торгівлю. У свою чергу, підписання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС) відкрили додаткові можливості для виходу України на світовий ринок [24, с. 122]. Унаслідок скорочення обсягів експорту до Російської Федерації вітчизняний аграрний сектор компенсує нарощування експорту до країн ЄС (таблиця 3).

Динаміка загального експорту сільськогосподарської продукції та експорту продукції АПК до країн ЄС демонструє успішність Угоди про зону вільної торгівлі між Україною та ЄС (рис. 2).

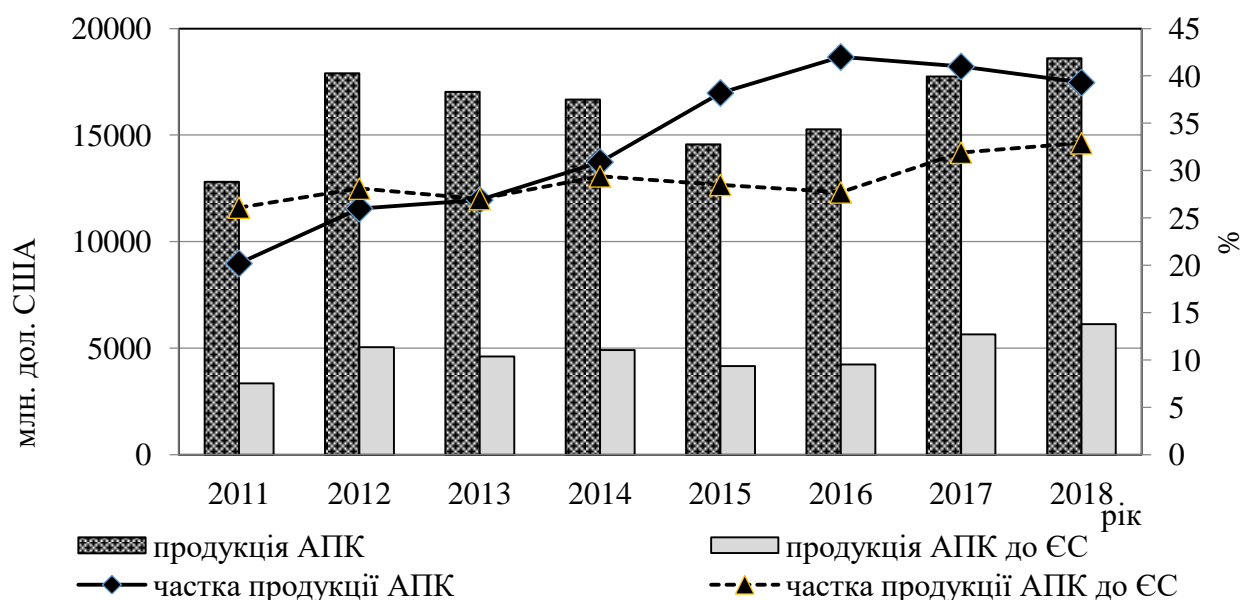

Рис. 2. Динаміка загального експорту продукції АПК, експорту продукції АПК до країн ЄС (ліва шкала, млн. дол. США) та динаміка частки експорту (права шкала, %)

Таблиця 3

Динаміка експорту товарів та послуг аграрного сектору України за 2010–2018 рр. (млн. дол. США)

Показник	рік								2018 до 2010, %
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Експорт товарів і послуг, усього	82202	82337	76127	64107	46648	46230	52580	57281	69,7
у т.ч. до ЄС	21580	20876	20361	20383	15340	15828	20158	23100	107,0
у т.ч. до РФ	25445	22997	20490	13320	7847	6687	3937	3653	14,4
частка ЄС, %	26,3	25,4	26,7	31,8	32,8	34,2	38,3	40,3	153,2
частка РФ, %	30,9	27,9	26,9	20,8	16,8	14,5	7,5	6,4	20,7
Із експорту товарів загалом у т.ч. експорт продукції АПК									
Експорт товарів, усього	63394	68830	63321	53902	38127	36363	43265	47335	74,7
У т.ч. продукція АПК*	12804	17906	17039	16669	14563	15282	17757	18612	145,4
частка АПК, %	20,2	26,0	26,9	30,9	38,2	42,0	41,0	39,3	194,6
продукція АПК до ЄС	3341	5048	4607	4907	4156	4236	5649	6126	183,3
продукція АПК до РФ	2025	2007	1375	911	277	95	***	***	***
частка ЄС, %	26,1	28,1	27,0	29,4	28,5	27,7	31,9	32,9	126,1
частка РФ, %	15,8	11,2	8,1	5,5	1,9	0,6	***	***	***

* Продукція АПК включає товари розділів I–IV розраховано за даними [23]

Близько третини експорту товарів з України до ЄС – це продукція сільськогосподарства та харчової промисловості. Зростання експорту агропромислового комплексу та харчової промисловості до ЄС останніми роками відбувалось значними темпами: частка АПК в експортних доходах для України збільшилась з 26% у 2012 році до 42% у 2016 році, за 2017 рік експорт сільськогосподарської продукції зріс на 16% та склав 17,8 млрд. дол. США, у 2018 році обсяг експорту зріс на 5% й склав 18,6 млрд. дол. США [23].

Прогнозований експорт продукції АПК до 2025 року може поступово збільшуватись (рис. 3), причому за рахунок розширення співробітництва з країнами ЄС.

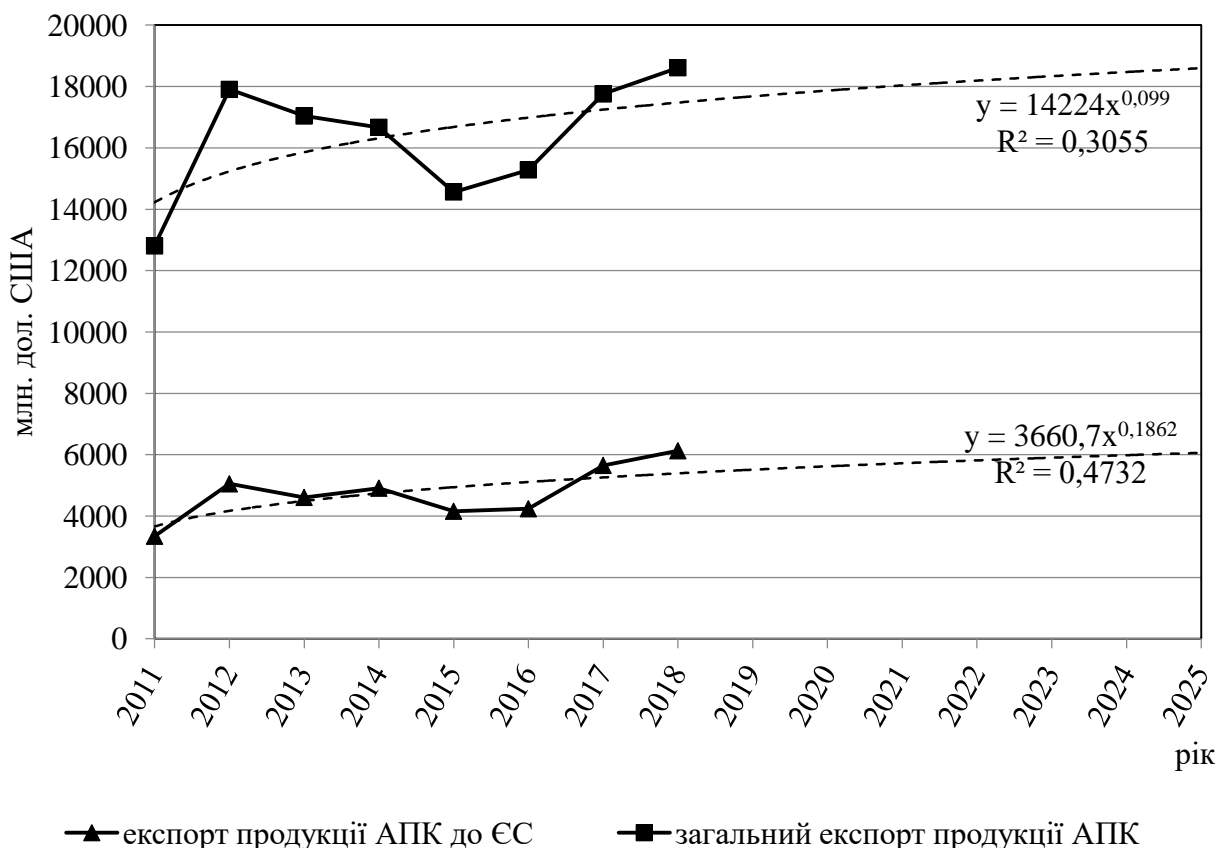

Рис. 3. Прогнозна оцінка експорту продукції АПК до 2025 року

Останніми роками Україна значними темпами нарощує експорт зернових, зернобобових та борошна (табл. 4). У 2018 році збільшився експорт кукурудзи на 517 млн. дол. США, пшениці – на 245 млн. дол. США, продукція АПК та харчової промисловості в структурі експорту товарів з України становила майже 40%, у тому числі – 30% – до країн ЄС.

Маркетинговий рік (МР) в аграрній галузі – період, що стартує з першого числа місяця, у якому починають продавати окремий вид продукції рослинництва відповідного врожаю. В Україні маркетинговий рік для зернових культур розпочинається 1 липня і завершується 30 червня наступного календарного року.

Експорт з України зернових, зернобобових (з продуктами їх переробки) та борошна (дані ДФС) [25]

Експортована продукція	2019/20 МР, тис. т.	2018/19 МР, тис. т.	+/- до відповідної дати минулого року
Зернові та зернобобові, всього	35737	49995	+8435
пшениця	15789	15579	+4375
ячмінь	3849	3692	+582
жито	5	87,8	-80,2
кукурудза	15629	29822	+3623
Борошно	218,9	301,3	+76,5

Чинниками формування показників експорту з України у 2018 році були наступні:

- суттєва волатильність кон'юнктури світових ринків на переважну частину продукції українського експорту, що призводить до різноспрямованих тенденцій розвитку експорту продукції галузей економіки;

- значна сировинна спрямованість експорту та суттєва залежність вітчизняних підприємств від зовнішнього ринку збуту робить вразливим обсяг надходження валютних ресурсів від цінових коливань;

- продовження торговельної агресії РФ (дія ембарго щодо поставок на її ринок українських продовольчих товарів, неправомірне продовження РФ заборони транзиту її територією товарів українського походження до третіх країн);

- припинення переміщення вантажів через лінію зіткнення залізничними та автомобільними шляхами у межах Донецької та Луганської областей;

- системні проблеми розвитку зовнішньоекономічної діяльності (відшкодування ПДВ, валютне, митне та податкове регулювання).

В українському експорті до ЄС спостерігається позитивна тенденція до розширення товарних позицій (товарна диверсифікація). Також на ринок ЄС поступово почали виходити нові компанії, які раніше в ЄС не експортували, у тому числі малі та середні підприємства. Україна отримала дозволи експортувати до ЄС більшість товарів тваринного походження, у т.ч. м'яса птиці, риби та рибопродуктів, меду, яєць і яйцепродуктів, молока і молочних продуктів, колагену, кишкової сировини, равликів, а також нехарчових продуктів тваринного походження – наприклад, пуху, пір'я та шкірсировини, технічного казеїну тощо. Станом на початок 2018 року 290 українських виробників тваринної продукції отримали право на експорт продуктів тваринного походження до ЄС, у тому числі 110 виробників харчових продуктів тваринного походження. У 2016 році для вітчизняних

виробників відкрився європейський ринок молочної продукції, у 2017 році України стала одним з найбільших експортерів вершкового масла до ЄС.

Проте, основою аграрного експорту залишається експорт сировини, а саме: продукції рослинного походження, у тому числі пшениці, кукурудзи, ячменю, сої. Україна є четвертим за величиною експортером кукурудзи та ячменю, шостим за величиною експортером пшениці. Протягом 2013–2018 років зібрано 180 млн. тонн зерна – в середньому 60 млн. тонн щорічно. Згідно статистики Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН виробництво зернових та сої у 2024 році досягне 78 млн. тонн [26].

В додатку Б.1 наведений обсяг регіонального експорту найбільш вагомих груп товарів аграрного виробництва у 2018 році: 02 м'ясо та їстівні субпродукти; 04 молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед; 10 зернові культури; 12 насіння і плоди олійних рослин; 15 жири та олії тваринного або рослинного походження; 17 цукор і кондитерські вироби з цукру; 19 готові продукти із зерна; 23 залишки і відходи харчової промисловості. До обсягів аграрного експорту, крім зазначених, також включені товари груп: 05 інші продукти тваринного походження; 07 овочі; 08 їстівні плоди та горіхи; 11 продукція борошномельно-круп'яної промисловості; 16 продукти з м'яса, риби; 20 продукти переробки овочів; 21 різні харчові продукти; 22 алкогольні і безалкогольні напої та оцет.

Товарна структура експорту областей України має певні відмінності, що залежать від кліматичних та ландшафтних особливостей. За обсягом експорту можна виділити низькоаграрноорієнтовані області – до 100 тис. дол. США, середньоаграрноорієнтовані області – від 100 до 1000000 тис. дол. США, високоаграрноорієнтовані області – вище 1000000 тис. дол. США (рис. 4). Найбільш перспективними з точки зору нарощування аграрного експорту є Київська, Вінницька, Миколаївська та Одеська області, в яких валютні надходження від аграрного експорту перевищують 1 млрд. дол. США.

На сьогодні існує маса як внутрішніх, так і зовнішніх чинників, які стримують більш високий темп розвитку аграрного сектора України, забезпечення продовольчої безпеки та збільшення експортного потенціалу. Так, зовнішнє середовище обумовлює вплив чинників ринкової дії: кон'юнктура та ємність ринку, умови конкуренції, система координації світових торговельних потоків. До внутрішніх чинників експортного потенціалу аграрної сфери можна віднести: виробничо-ресурсний потенціал, інституціональне середовище (вдосконалення митного адміністрування, формування нормативно-правової бази митного регулювання, оптимізація митно-тарифного регулювання, створення системи контролю митної вартості та порядку надання митних пільг), інтелектуальний, науково-технічний, інфраструктурний потенціал аграрного виробництва та

сільських територій, середовище формування та розвитку трудового потенціалу.

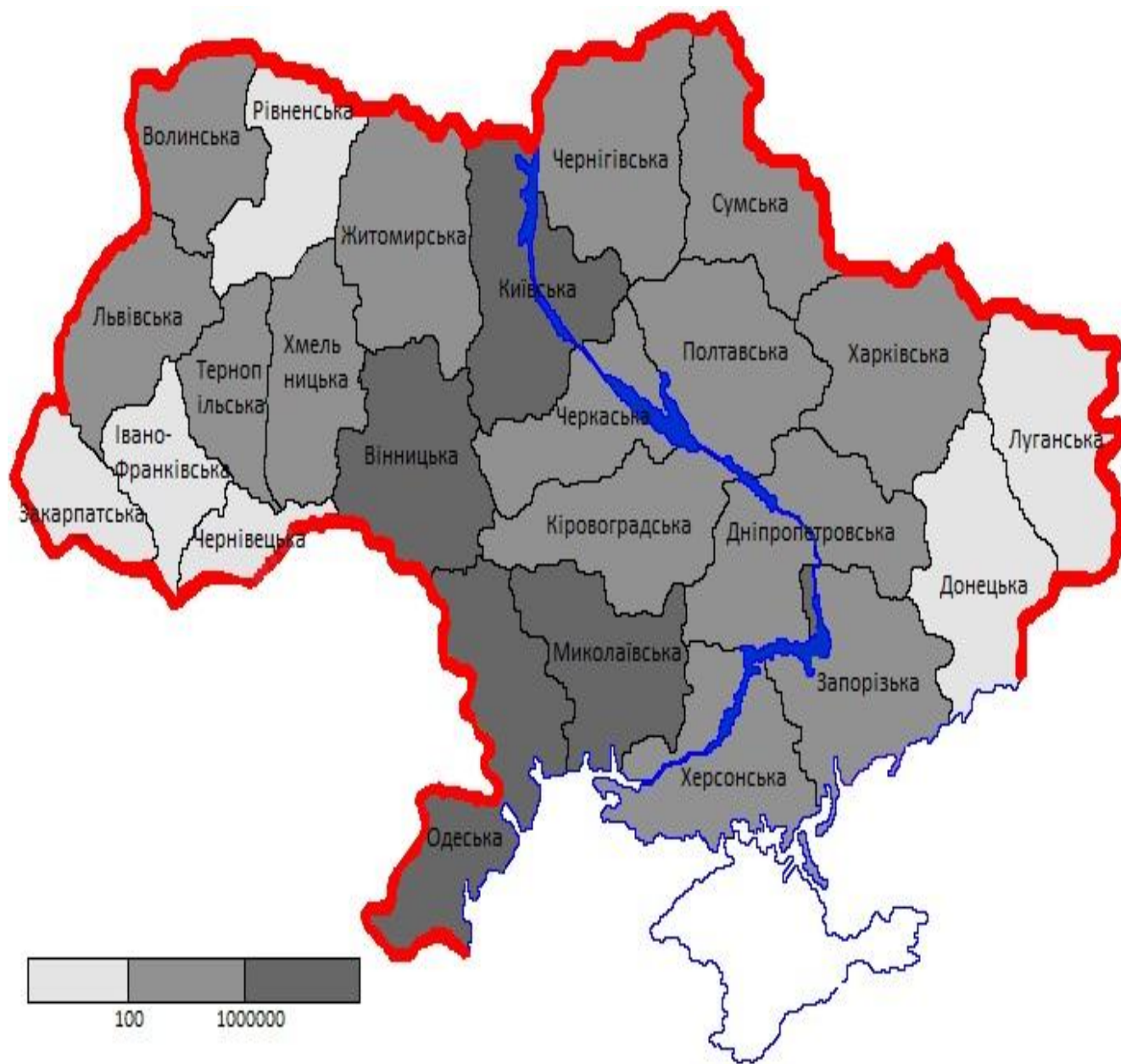

Рис. 4. Регіональна структура експорту продукції АПК у 2018 році, тис. дол. США

За даними звіту Всесвітнього економічного форуму Україна погіршила свої позиції у рейтингу глобальної конкурентоспроможності у 2017–2018 рр. (81-ша позиція у рейтингу зі 137), зокрема, високі рівні інфляції та корупції, політична нестабільність, високі податкові ставки, погіршення показників «безпека» та «інновації». Зазначені тенденції негативно впливають на ведення бізнесу та гальмують розвиток міжнародної торгівлі [27, 28].

Серед суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюють експорт сільськогосподарської продукції, лише незначну частину складають сільськогосподарські підприємства – безпосередні виробники продукції. Сільськогосподарські підприємства перебувають на першому, найнижчому етапі технологічного ланцюжка, який завершується експортом сільськогосподарської продукції. У процесі здійснення експорту беруть участь підприємства інших сфер діяльності. Зважаючи на суттєві міжгалузеві технологічні зв'язки, обсяги експорту сільськогосподарської та продовольчої продукції не є відображенням експортного потенціалу сільськогосподарських підприємств. Мова йде про експортний потенціал аграрного кластера, що складається із взаємопов'язаних господарюючих суб'єктів, діяльність яких відбувається в різних сферах – від постачання необхідних матеріалів та машин, виробництва аграрної продукції, її зберігання та переробки до безпосередньої організації експортних операцій, сертифікації продукції, її відвантаження, сплати митних платежів та отримання експортної виручки [29, с. 109].

В епоху глобалізації міжнародна торгівля дає можливість українським виробникам аграрної продукції продавати товари на світовому ринку країнам, в яких проживає понад 7 млрд. потенційних покупців. Країни вбудовують взаємовигідні моделі торгово-економічних відносин, до яких відносять наступні:

1. Митний союз – форма міждержавної угоди двох або більше країн про скасування митних зборів у торгівлі між ними з формою колективного протекціонізму від третіх країн.

2. Зона вільної торгівлі – тип міжнародної інтеграції, при якому в країнах-учасниках скасовуються мита, податки і збори, а також кількісні обмеження у взаємній торгівлі відповідно до міжнародного договору.

3. Преференційна торговельна угода – угода країн про надання одна одній певних преференцій (переваг у вигляді зниження податків, митних зборів, звільнення від платежів, надання вигідних кредитів) перед третіми країнами, які не беруть участі в даній угоді.

4. Угода про асоціацію з Європейським Союзом – угода між Європейським Союзом (ЄС) і державою, яка не є членом ЄС. Угода створює рамки для співпраці між сторонами в сфері розвитку політичних, торгових, соціальних, культурних зв'язків, зміцнення безпеки.

Метою підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським союзом було встановлення взаємовигідних економічних відносин. Для Європейського Союзу це значило отримати товари належної якості за більш привабливими цінами, а для України експортувати продукцію та отримувати економічні вигоди.

Підписання Україною Угоди про зону вільної торгівлі з Європейським Союзом має позитивні наслідки:

- розширення доступу української аграрної продукції до ринку ЄС;
- розширення доступу до сучасних європейських технологій;
- підвищення якості української сільськогосподарської продукції відповідно до ринку Євросоюзу;
- підвищення усвідомлення якості української продукції;
- стимулювання загального попиту на українські товари;
- розвиток вітчизняного виробництва;
- нарощення експорту;
- отримання значного обсягу квот на сільськогосподарську продукцію й утримання ЄС від експортних субсидій;
- можливість залучення іноземних інвестицій;
- модернізація виробництва.

Разом із цим, зона вільної торгівлі містить певні ризики для розвитку аграрної сфери [30, с.52]:

- рівень нетарифного захисту (санітарні, фітосанітарні, ветеринарні та інші вимоги) ЄС значно вищий, ніж в Україні;
- зростання витрат підприємств на підвищення якості, стандартизацію та сертифікацію агропромислової продукції;
- брак державної підтримки та хронічний дефіцит грошових коштів, що обмежує можливості підприємств аграрного сектора в активізації свого розвитку і модернізації виробництва;
- повільність наближення й адаптації законодавства України до законодавства ЄС та впровадження європейських стандартів для інтеграції до ЄС;
- невідповідність вітчизняної сільськогосподарської продукції європейським стандартам, що стримує постачання продукції на ринки Євросоюзу;
- додаткова конкуренція для вітчизняних виробників через спрощення доступу імпорту високоякісної сільськогосподарської продукції з Євросоюзу до України.

У сфері експорту українського продовольства все ще залишається актуальною низка проблем, а саме, значна питома вага сировинної продукції з низькою доданою вартістю, недостатня номенклатура продукції, недостатнє залучення малих та середніх підприємств до експорту своєї продукції, ускладнений доступ до нових ринків збуту. Приєднання України до зони вільної торгівлі виявило ряд проблем: послаблення конкурентних позицій товаровиробників агропродовольчої продукції внаслідок їх неготовності конкурувати з європейськими й американськими товарами за показниками якості.

В Україні існує досвід підвищення рівня доданої вартості агропродовольчої продукції шляхом переорієнтації з експорту насіння соняшнику на експорт соняшникової олії. Це дало змогу отримати у 2012 р. 4,2 млрд дол.

США валютних надходжень, що становить 6% у структурі загального товарного експорту України. За використання зерна на виробництво молока сума отриманої доданої вартості у 5,4 рази перевищує надходження від експортних операцій, а за умови використання зерна для виробництва м'яса свиней – у 6,7 рази. За подальшого перероблення м'яса і молока на підприємствах харчової і переробної промисловості може відбутися зростання створеної в межах країни доданої вартості по м'ясу у 9,4 рази, а по молоку – у 8,8 рази порівняно з експортом зернових [30, с. 51].

До проблем українського експортного потенціалу аграрного сектора можна віднести [31, с. 190; 32, с. 250; 33]:

- недосконалість норм українського законодавства у сфері управління та розвитку експортної діяльності;
- неефективні процедури при перетині кордону, надмірна з бюрократизованість та відсутність міжвідомчої координації;
- надмірна кількість документів при проведенні зовнішньоекономічних операцій;
- світовий попит на найбільші групи товарів України останніми роками скорочується;
- сировинний характер та вузька спеціалізація: простежується тенденція щодо імпорту готової продукції, яка містить сировину вітчизняного походження;
- недостатній рівень інвестування в модернізацію експортоорієнтованих виробництв;
- Україна екпортує товари низького рівня обробки на висококонкурентні ринки, що знижує можливість впливати на ціну товару;
- експорт українських товарів до ключових партнерів відстає від динаміки світового експорту в ці країни;
- недостатньо розвинена транспортна інфраструктура, яка не відповідає міжнародним стандартам;
- недосконала система зберігання продуктів (деякі сільськогосподарські продукти швидко псуються, а транспортування їх на великі відстані призводить до зниження якості);
- недостатній розвиток систем сертифікації та контролю якості експортної продукції на фоні значного посилення вимог до споживчих та екологічних характеристик, а також до безпеки продукції, що реалізується на ринках промислово розвинених країн;
- відсутність необхідної кількості кваліфікованих кадрів з досвідом роботи у сфері експорту.

Аналіз сучасного стану стандартизації сільськогосподарської продукції свідчить про те, що на неї поширюються чинні в Україні 566 національних стандартів, з них 64,8% відповідають вимогам міжнародних або європейських. Пріоритетним завданням для України стає також розроблення

стандартів ЄС щодо безпеки та якості харчових продуктів у ланцюгу «від лану до столу», упровадження міжнародної системи сертифікації і виробництва сільськогосподарської продукції Global GAP (Good Agricultural Practice, належні сільськогосподарські практики), що базується на вимогах запобіжної системи HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point, аналіз небезпечних чинників і критичних точок контролю).

Система Global GAP передбачає не лише вирощування екологічно чистої продукції, але й відповідне транспортування її, зберігання, використання екологічно чистого пакування, розміщення складів хімічної продукції тощо. Проте нинішній рівень агротехнологій не забезпечує масового отримання екологічно безпечних продуктів, а підприємства-виробники сертифікованої органічної продукції реалізують її за межами країни. Понад 90% української органічної продукції, що експортується, знаходить споживачів у Євросоюзі. Вітчизняні виробники органічної продукції, кількість яких з кожним роком зростає (нині їх понад 180), сертифікують за органічними стандартами ЄС. У європейських країнах користуються попитом мед, соки, повидла, сиропи, джеми, ковбаси тощо. Затребувана й рослинна сировина українського виробництва.

Оскільки перехідний період від традиційного до органічного виробництва становить три роки (земля має очиститися від хімічних речовин і вирощена протягом цього періоду продукція не вважається органічною), то товаровиробники-початківці потребують державної підтримки. Досвід провідних країн, зокрема Німеччини, переконує, що ефективним засобом поширення виробництва органічної продукції є її пропагування за державний кошт. Саме так Німеччина в разі наростила обсяги виробництва продукції органічного походження й випередила Італію та Францію.

Одним із найбільш ємних елементів органічної гарантійної системи стає сертифікація. Вимоги споживачів до якості харчових продуктів постійно зростають. Стандарти органічного виробництва встановлюють вимоги до якості органічної продукції. Інспекція та сертифікація забезпечують їх дотримання. Отже, сертифікація стає необхідною умовою збалансування інтересів виробника і споживача. Зокрема, виробники отримують доступ до особливого сегмента ринку з привабливою ціною, органічні виробники виокремлюються від інших, для органічних виробників вводяться спеціальні режими підтримки. При цьому споживач отримує гарантію відповідності усіх стадій виробництва встановленим вимогам та захист від фальсифікації товару на ринку, створюється відповідна законодавча база [30, с. 55].

Оптимізація структури експорту – головна умова для входження України в систему міжнародних господарських зв'язків і використання переваг міжнародної торгівлі. Формування структури має ґрунтуватися на загальній закономірності розвитку світової економіки, конкурентних перевагах, наявності реального високого попиту на товари, отриманні

максимальної вигоди та еквівалентність міжнародного обміну товарами з урахуванням класифікації експортних товарів (табл. 6).

Таблиця 6

Класифікація експортних товарів аграрної галузі

Група експортних товарів	Класифікаційна характеристика	Перелік товарів
Експорто-орієнтовані товари	Товари, вироблені в обсягах, що відповідають нормам та фактичному рівню споживання в Україні або мають можливості перевищити ці рівні; товари, виробництво яких є досить ефективним і конкурентоспроможним на світовому ринку	Яловичина, сухе молоко, вершкове масло, пшениця, кукурудза, сир, цукор
Експортні товари-лідери	Товари, які виробляються в кількості, що перевищує норми і фактичний рівень споживання в Україні; товари, які мають найбільші порівняльні переваги на світовому ринку; товари, які займають найбільшу питому вагу в товарній структурі експорту	Соняшникова олія, ячмінь, насіння соняшнику

Необхідно нарощувати виробництво й експорт тих товарних позицій, які мають найбільшу конкурентоспроможність на світових ринках і можуть в достатній кількості вироблятися в Україні. Тобто група експортних товарів-лідерів і надалі повинна залишатися домінуючою складовою товарної структури експорту [34, с. 58].

Для детального дослідження експортного потенціалу аграрного сектора України використовують SWOT-аналіз, на основі якого визначають напрями, механізми та інструменти обсягів експорту продукції АПК (табл. 7).

SWOT-матриця дозволяє виявити взаємозв'язки між «внутрішніми» (сильні та слабкі сторони) та «зовнішніми» (можливості та загрози) чинниками, що мають стратегічне значення для України. Саме ці взаємозв'язки дають можливість сформулювати порівняльні переваги, виклики й ризики, які є основою для стратегічного вибору – формулювання стратегічних та операційних цілей підвищення експортного потенціалу АПК на перспективу.

Інструментами реалізації експортного потенціалу аграрної сфери в умовах зони вільної торгівлі є [36]: реалізація політики протекціонізму експорту аграрної продукції; детінізація експортної діяльності в аграрній сфері; державна підтримка експорту нішевої продукції; налагодження міжнародних торговельно-комунікаційних взаємозв'язків; підвищення конкурентоспроможності аграрних підприємств шляхом організаційно-технологічної модернізації виробництва; формування трудового потенціалу аграрної сфери, який володіє необхідними компетентностями для ефективного виробництва продукції високої якості та її просування на європейські ринки; розвиток ді-

яльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та приватних лізингових компаній; інтенсифікація аграрного виробництва; запровадження програм субсидування експорту; підвищення частки інноваційної продукції з високою доданою вартістю; вирішення проблеми диспаритету цін на аграрну продукцію; спрощення процедури укладання експортних контрактів безпосередньо виробниками аграрної продукції; запровадження системи сертифікації та контролю якості аграрної продукції.

Таблиця 7

SWOT-аналіз експортного потенціалу аграрного сектора

Сильні сторони	Слабкі сторони
1	2
<p>1. Сприятливі погодно-кліматичні умови для розвитку агропромислового комплексу.</p> <p>2. 41,5 млн. га сільськогосподарських угідь займають 70% території країни, з них 67,7% земель сільськогосподарського призначення становлять ґрунти чорноземного типу.</p> <p>3. Вигідне географічне розташування, наявність транспортної інфраструктури, річкових портів та виходів до міжнародних морських транспортних сполучень.</p> <p>4. Розвинені зовнішньоекономічні зв'язки.</p> <p>5. Багатофільність аграрного виробництва.</p> <p>6. Наявність сировини.</p> <p>7. Впровадження нових технологій.</p> <p>8. Розвинена фінансова інфраструктура (банки, біржі).</p> <p>9. Збережений науковий потенціал</p>	<p>1. Недосконалість українського законодавства, що регламентує зовнішньоторговельні відносини.</p> <p>2. Відсутність стабільних соціальних, економічних та політичних умов.</p> <p>3. Брак кваліфікованих кадрів у сфері експорту та кадрів робітничих професій у сільському господарстві.</p> <p>4. Низька конкурентоспроможність продукції вітчизняного виробництва.</p> <p>5. Недосконала система зберігання продукції, у тому числі аграрної продукції з обмеженим терміном зберігання.</p> <p>6. Відсутність переробки та утилізації промислових і твердих побутових відходів.</p> <p>7. Незначна частка малого та середнього бізнесу (МСБ) в структурі економіки країни, брак інфраструктури підтримки МСБ.</p> <p>8. Несприятливий бізнес-клімат в Україні.</p>
Можливості	Загрози
<p>1. Інтеграція України у світове співтовариство.</p> <p>2. Використання досвіду розвинених країн та переваг господарської взаємодії з ними в інтересах розвитку економіки України.</p> <p>3. Зміцнення відносин між Україною та ЄС, збільшення товарообігу між Україною та країнами ЄС.</p> <p>4. Підписання договору про зону вільної торгівлі з ЄС без виключень та обмежень.</p>	<p>1. Обмеження на постачання м'яса без кісток на ринки ЄС.</p> <p>2. Зростання світових цін на енергоносії.</p> <p>3. Нестабільність природно-кліматичних умов, що може призвести до змін у сільському господарстві.</p> <p>4. Зниження родючості ґрунтів.</p> <p>5. Погіршення стану довкілля внаслідок продовження політики незбалансованого природокористування.</p> <p>6. Розвиток великих агрохолдингів створює ризик збільшення безробіття на селі.</p>

1	2
5. Розширення участі у міжнародному поділі праці. 6. Розширення транскордонного співробітництва. 7. Додаткове надходження валютних ресурсів. 8. Виробництво екологічно чистої продукції сільського господарства та підвищення її якості відповідно до міжнародних стандартів. 9. Модернізація виробництва. 10. Підвищення доходів та рівня життя населення.	7. Здійснення розрахунків з експортних операцій через офшорні компанії та ухилення від податків.

Джерело: систематизовано та вдосконалено за даними [21, 35]

На даному етапі експорт агропромислової продукції входить до пріоритетів Національної експортної стратегії. У Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України до 2026 року, схвалений Кабінетом Міністрів України, визначені стратегічні напрями розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості: зростання обсягу виробництва та збільшення експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної галузі, розширення номенклатури та зміну структури експорту в напрямі збільшення частки продукції з високою доданою вартістю (зміна співвідношення між сировиною, продуктами первинної переробки та готовою продукцією в загальному обсязі експортованої продукції сільського господарства, харчової та переробної продукції з 55/34/11 на 39/40/21 на кінець 2026 року), географічна диверсифікація напрямів експорту (відкриття нових ринків) та розширення експортних можливостей для малих і середніх підприємств.

Для підвищення рівня експортного потенціалу аграрної галузі на сучасному етапі необхідне запровадження державного регулювання розвитку аграрної сфери за основними блоками: екологічний, економічний та соціальний (рис. 5).

Реакція на внутрішні та зовнішні виклики залежить від соціально-економічної політики щодо розвитку сільських територій, підвищення рентабельності сільськогосподарських виробників, зростання прибутковості сільської праці та добробуту населення.

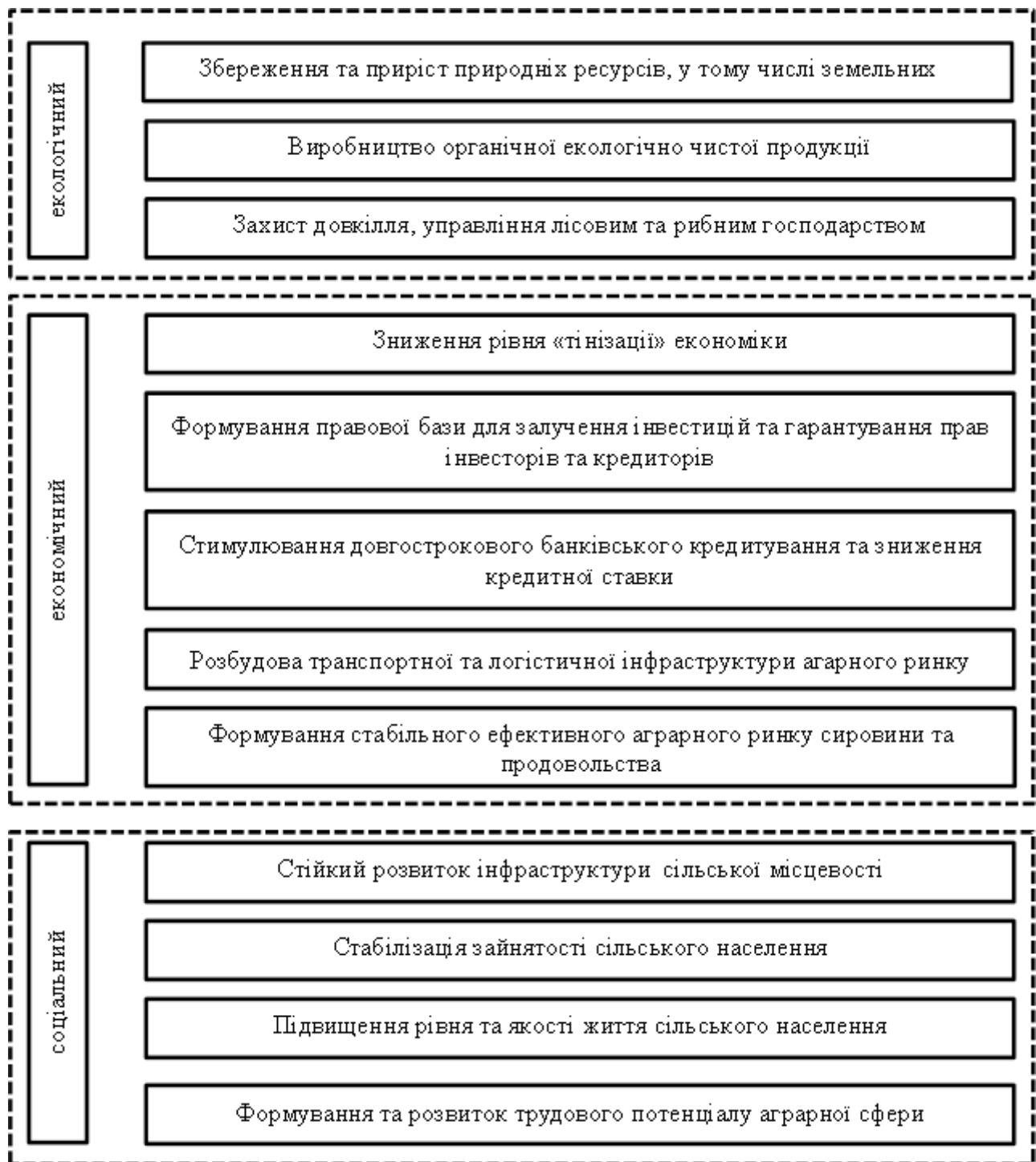

Рис. 5. Основні напрями державного регулювання аграрної сфери

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельник Т. Експортний потенціал України: методологія оцінки та аналіз. *Міжнародна економіка*. 2008. Вип. 1–2. С. 241–271.
2. Самуельсон П., Нордхаус В. *Економіка*: пер. с англ. М. : БІНОМ, 1997. 699 с.
3. Большой экономический словарь. Под ред. проф. А. Н. Азриляна. М. : Фонд «Правовая культура», 1994. С. 478.

4. Бегма В. М., Мазуров Г. І. Деякі аспекти визначення експортного потенціалу українського оборонно-промислового комплексу. *Проблеми науки*. 2007. № 7. С. 45–51.
5. Борисов А. Б. Большой экономический словарь. М. : Книжный мир, 2003. 895 с.
6. Волкодавова Е. В. Экспортный потенциал промышленных предприятий: теория, методология, практика: монография. Самара. Самар. гос. экон. ун-т, 2007.
7. Стратегічні виклики ХХІ століття суспільству та економіці України: В 3 т. За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженка, чл. кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. К. : Фенікс, 2007. Т 3: Конкурентоспроможність української економіки. С. 126–127.
8. Голіней С. В. Державне регулювання експортного потенціалу України. *Механізм збалансованого розвитку промислового виробництва*. 2005. № 2. С. 130–139.
9. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Антонюк Л. Л. Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: монографія: В 2 т. К. : КНЕУ, 2006.
10. Кириченко О. М. Експортний потенціал харчової промисловості України. *Наукові праці Українського державного університету харчових технологій*. 1999. № 5. С. 66–69.
11. Кисельова О. М. Активізація експортного потенціалу України на російському напрямку : дис.. ... канд. екон. наук: 08.02.03. Дніпро, 2001. 193 с.
12. Коломієць В. В. Передумови дослідження експортного потенціалу регіону. *Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки*. 2003. Випуск 8. С. 69–77.
13. Михайловский В. П. Формирование новой парадигмы развития внешнеэкономической деятельности региона : автореф. дисс. ... докт. экон. наук: 08.00.05. Москва, 2003.
14. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. Редкол. ... С. В. Мочерний. К.: Видавничий центр «Академія», 2000. 864 с.
15. Пирець Н. М. Фактори розвитку експортного потенціалу України. Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект. Донецьк : ДонНУ. 2004. С. 166–170.
16. Рогачов В. В. Экспортный потенциал России: состояние, ориентиры и условия развития. *Внешиноэкономический бюллетень*. № 5. 2004.
17. Сейфуллаева М. Э., Капицын В. М. Экспортный потенциал российских регионов в условиях глобализации мировой экономики. *Маркетинг*. 2001. № 1.

18. Скорнякова І. В. Формування експортного потенціалу обробної промисловості України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03. Київ, 2006. 20 с.
19. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: навч. посібник. 2-ге вид. К. : Вікар, 2002. 374 с.
20. Фомишин С. В. Международные экономические отношения на рубеже тысячелетий: учебное пособие. Херсон : Олди-плюс, 2002. 560 с.
21. Яценко О. М., Невзгляд Н. Г., Невзгляд А. Г. Розвиток експортного потенціалу аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 3(80). С. 39–48.
22. Радченко Е. Є. Визначення сутності поняття «експортний потенціал країни». *Вчені записки університету «КРОК»*. 2013. Вип.34. С. 205–212.
23. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
24. Варченко О. М., Крисанов Д. Ф. Експортний потенціал аграрного сектору України: виклики і проблеми та механізми їх подолання. *Економіка та управління АПК: збірник наукових праць*. 2017. Вип.2(137). С. 122–132.
25. Моніторинг стану АПК. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/investoram/monitoring-stanu-apk/eksport-z-ukrayini-zernovih-zernobobovih-ta-boroshna>.
26. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL:<http://faostat.fao.org>.
27. Всесвітній економічний форум. Індекс глобальної конкурентоспроможності 2017–2018 рр. URL: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/country-economy-profiles/#economy=UKR>.
28. Всесвітній банк. Ведення бізнесу. URL: <https://www.doingbusiness.org/>
29. Сайкевич М. І. Експортний потенціал сільськогосподарських підприємств. *Інноваційна економіка*. 2013 № 3. С. 104–110.
30. Россоха В., Шарапа О. Експортний потенціал аграрних підприємств. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 4. С. 44–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uazt_2016_4_6.
31. Квеляшвілі І. М. Передумови трансформації національної митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2017. № 2. С. 186–195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2017_2_32.
32. Чалапко Л. Д., Перетятко Л. А. Експортний потенціал України: Проблеми і перспективи реалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26.2. С. 247–253.
33. Rykova I. and Shkodinsky S. Expanding the export potential of the Russian agro-industrial complex's sectors in light of international experience. IOP Conf.

Series: Earth and Environment a IScience 274. 2019. doi:10.1088/1755-1315/274/1/012072.

34. Тюха І. В., Полінчик-Ярова Т. В. Стан, тенденції і перспективи розвитку українського експорту продукції АПК. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2019. Т. 25, № 1. С. 55–64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npukht_2019_25_1_7. doi:10.24263/2225–2924-2019-25-1-7.

35. Осадча Н. В., Ляшенко В. І., Галясовська О. В. Особливості експорту агропромислової продукції в Україна та Придніпровському регіоні. *Вісник економічної науки України*. 2019. № 1. С. 82–91.

36. Урба С. І. Реалізація експортного потенціалу аграрного сектору в системі зовнішньоекономічної безпеки України. *Інфраструктура ринку*. 2019. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ifrcetr_2019_33_19. doi:10.32843/infrastuct33-17.

3.7. Психологічні аспекти діяльності персоналу митної служби

Проблема підготовки професіонала митної справи в умовах нової економіки є особливо важливою, адже виконання завдань митної служби України безпосередньо залежить від якісної комплектації її особового складу, основними ознаками якого є: компетентність, службова дисципліна, професійна культура й професіоналізм, дотримання чинного митного законодавства, якісне виконання службових обов'язків.

Працівники митних органів – це державні службовці, які одними з перших представляють Україну на державному кордоні. Тому гостро постає проблема якісного професійного відбору фахівців для митних органів, діяльність яких спрямована на захист економічних інтересів держави, боротьбу зі злочинністю, забезпечення реалізації вимог митного законодавства України.

Згідно із Митним кодексом України [1], державну митну справу становлять: встановлені порядок і умови переміщення товарів через митний кордон України, їх митний контроль та митне оформлення, застосування механізмів тарифного і нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, справляння митних платежів, ведення митної статистики, обмін митною інформацією, ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності, здійснення відповідно до закону державного контролю нехарчової продукції при її ввезенні на митну територію України, запобігання та протидія контрабанді, боротьба з порушеннями митних правил, організація і забезпечення діяльності органів доходів і зборів та інші заходи, спрямовані на реалізацію державної політики у сфері державної митної справи.

Оскільки посадові особи органів доходів і зборів є державними службовцями (про що вказано у статті 569 Митного Кодексу України), відповідно, існують і особливості прийняття на службу до органів доходів і зборів (стаття 570 цього Кодексу).

Це мають бути особи, здатні за своїми діловими якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я виконувати відповідні завдання органів доходів і зборів.

Крім того, прийняття на службу до митних органів України здійснюється на конкурсній основі, із можливим встановленням випробування [2].

Окремо визначаються вимоги до моральних і професійно-етичних якостей: на службу не можуть бути прийняті особи, які мають судимість за вчинення умисного злочину, а також особи, які протягом року, що передував їх зверненню до органу доходів і зборів з приводу працевлаштування, притягувалися до адміністративної відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Формуючи професійно-кваліфікаційні характеристики працівника митної служби, потрібно вказати, що фахівець має знати:

- законодавство, що регулює діяльність митних органів;
- основні завдання і повноваження митних органів;
- ведення Української класифікації товарів зовнішньоекономічної діяльності;
- усі види суспільних відносин, які пов'язані з переміщенням через митний кордон України товарів;
- принципи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності та основних видів комерційних угод у митній справі;
- сутність і порядок проведення експертизи в системі митного контролю;
- особливості митної документації в управлінській діяльності митних органів.

Професіонал митної справи має володіти уміннями: проводити митне оформлення пасажирських переміщень, переміщень пасажирського багажу та інших товарів і предметів; застосовувати програмні комплекси для оформлення різних за призначенням груп ділових паперів з дотриманням сучасних вимог діловодства [2; 3].

Це означає, що професійна діяльність митника є відповідальною і складною та потребує високого рівня компетентності й професіоналізму в економічній, юридичній, управлінській сферах.

Як визначено у постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій», компетентність – це динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно

соціалізуватися, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність [4].

У стандарті вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [5] у переліку компетентностей випускника окреслено інтегральну компетентність як здатність розв'язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми в економічній сфері, які характеризуються комплексністю та невизначеністю умов, що передбачає застосування теорій та методів економічної науки. А крім того, визначено загальні та спеціальні (фахові, предметні) компетентності, аналізуючи які, можемо стверджувати – сучасний ринок праці потребує людського капіталу, молодих талановитих фахівців, наділених не тільки фаховими знаннями, але і комунікативними, лідерськими, організаторськими здібностями.

Вирішенню цих актуальних проблем сприяють новітні напрями психологічної науки, які виникають на перетині низки дисциплін, насамперед психології, соціології, економіки, менеджменту.

Для провадження сучасної митної справи необхідні такі фахівці, які добре розуміють особливості нової економіки та роль людського фактора у досягненні поставлених цілей, здатні спрямовувати активність керівників і персоналу на подолання труднощів, підвищення конкурентоспроможності та розвиток організації.

Для фахівців митної справи важливо розуміти і бачити усю багатоплановість, складність державної митної політики.

Здійснюючи митне оформлення і митний контроль, працівники митної служби долають психологічне навантаження, зазнають значних психофізичних і нервових навантажень. Законодавчі, організаційні, технічні й технологічні заходи стосовно вдосконалення діяльності працівників митних органів часто є недостатньо ефективними і не забезпечують підвищення продуктивності діяльності митників. Значний ступінь виразності інтелектуальної та емоційної складових, наявність у професійній діяльності митника нестандартних ситуацій вимагають психологічного аналізу професійної діяльності митника [6].

Згідно із класифікацією Є. Клімова [6], професійну діяльність митника можна охарактеризувати як соціономічну. Суб'єкт діяльності соціономічних професій виконує роботу, що пов'язана або з обслуговуванням людей, або з управлінням їх діяльністю, або навчанням і вихованням. Отже, можна говорити про те, що специфіка професійної діяльності типу «людина-людина» полягає в тому, що вона здійснюється в умовах постійного й безперервного спілкування.

За метою праці професія митника належить до класу гностичних - розпізнавання, оцінка, перевірка. Гностичні професії вимагають від працівника виразної пізнавальної активності, стійкої уваги, спостережливості, інтересу

до властивостей певних об'єктів. Залежно від знарядь праці цей вид діяльності належить до групи, в якій основне значення мають розумові вміння і навички. За умовами праці – це підгрупа професій з підвищеними вимогами до моральних якостей та з незвичайними, а часто і з екстремальними умовами роботи.

Поєднання цих характеристик створює певний характерний комплекс вимог до здібностей працівника митниці. Цей вид професійної діяльності вирізняється тим, що найважливішою її особливістю є «подвоєний» предмет праці. З одного боку, головним змістом є взаємодія між людьми, з іншого боку, професії такого типу вимагають від людини спеціальних знань, умінь і навичок у певній галузі.

Ще одна класифікація професій пов'язана з поняттям професійної придатності (придатності людини до конкретної трудової діяльності). Під професійною придатністю розуміють наявність у людини психофізіологічних і психологічних властивостей, які відповідають конкретній професії і забезпечують достатню ефективність праці з цієї професії [7].

За цією ознакою професійна діяльність митника ставить особливі, підвищені вимоги і до фізіологічних, і до психологічних властивостей людини.

Працівники митних органів, які є суб'єктами митної діяльності, – це група людей спеціально підготовлених і професійно зайнятих у процесах формування і реалізації державно-управлінських впливів. Ця група виконує функції власне держави – реалізація митної політики, яка, з позиції психології, є площиною продуманих конфліктно – консенсусних кроків, маневрів, лавірувань, вимушених компромісів, угод, натисків і бар'єрів, що розкривається через поєднання загальнодержавних, колективних, індивідуальних, економічних інтересів [6; 8].

Під час обговорення важливості психологічної компоненти професійної компетентності, науковці [9; 10] наголошують про необхідність наявності у працівників митної служби соціально-психологічної готовності, що формується шляхом розвитку певних професійно-важливих якостей. Формування різних компетентностей у майбутніх фахівців митної справи має відбуватися ще у процесі професійної підготовки [10], але удосконалення професійних знань, умінь та навичок відбувається через систему підвищення рівня професійної компетентності під час здійснення професійної діяльності.

Професійна діяльність фахівців митної справи відбувається в умовах, що вимагають від особи швидкості реакцій, лабільності інтелектуальних функцій, високий рівень психічного напруження в процесі праці, що передбачає міцність нервової системи, вміння контролювати власні емоції та поведінку, жорсткі часові обмеження для досягнення необхідного професійного рівня, підвищену соціальну відповідальність за професійні помилки тощо.

Професійно-важливі якості соціально-психологічної компоненти професійної компетентності посадової особи, з погляду С. В. Капітанець [10], можна поділити на чотири основні групи, якими є: якості мотиваційного, комунікативного, інтелектуального та професійно-управлінського блоків.

Мотиваційна компонента є найістотнішою у структурі особистісних якостей, що відповідає за швидкість та ефективність оволодіння професійними знаннями, уміннями, набуттям професійних навичок. Ці стійкі провідні індивідуально-особисті характеристики впливають на формування більш високих рівнів орієнтації особи – соціальної спрямованості, ієрархії цінностей, моральних орієнтирів, вибору пріоритетних мотивів діяльності.

Комунікативні якості разом із сприятливою професійною мотивацією є ядром становлення посадової особи. Цей блок передбачає формування вмінь і навичок будувати доброзичливі, товариські стосунки з майбутніми колегами; ефективно здійснювати необхідний вплив на осіб, з якими відбувається спілкування, на основі взаєморозуміння та взаємоповаги; успішно спілкуватися з різними категоріями посадових осіб та громадян; конструктивно спілкуватись під час вирішення конфліктних ситуацій тощо.

Інтелектуальний блок передбачає наявність розвинутого інтелекту, здійснення динамічних розумових операцій (аналізу, синтезу, порівняння, абстракції, конкретизації), що складають основу механізму інтуїтивного (раптового, неусвідомленого) пізнання, який в свою чергу ґрунтується на професійному досвіді. Процеси планування, організації службової діяльності та контролю за виконанням поставлених завдань відбуваються на основі складних вольових актів, які включають велику кількість послідовно здійснюваних інтелектуальних етапів: усвідомлення мотиву та мети майбутньої дії, обдумування шляхів досягнення бажаної мети, аналіз реальних засобів виконання завдання, планування можливих дій, прийняття рішення, аналіз отриманих результатів тощо.

На ефективність службової діяльності значний вплив має вміння швидко сприймати, креативно переробляти та використовувати нову інформацію. Одне з ключових значень для організації якісної інтелектуальної діяльності особи на новому робочому місці має її власний досвід включення у процеси різноманітної розумової активності: чим більшим та результативнішим він є, тим впевненіше почуває себе особа під час вирішення багатоаспектних завдань. Сформованість відчуття власної успішності, основою чого є наявність ініціативності, творчості, саморегуляції та усвідомлення можливості реалізації власних інтелектуальних ресурсів.

Формування якостей професійно-управлінського блоку, які мають суттєве значення для ефективного виконання практичних функцій: здатність швидко приймати обґрунтовані самостійні рішення; здатність наслідувати, продовжувати діяльність інших; уміння формулювати завдання для себе та інших, які реальні для виконання у заданих умовах; здатність адаптуватися;

здатність аналізувати ситуацію перед прийняттям рішення щодо подальших дій; уміння правильно оцінювати людей, виявляти їх сильні і слабкі сторони; уміння робити об'єктивно-правильні висновки, використовуючи суперечливу інформацію; здатність до самоаналізу та формування самоповаги тощо [10].

З метою удосконалення професійної компетентності фахівці наполягають не тільки визначати рівень сформованості цих якостей соціально-психологічної компоненти, але і сприяти розвитку якостей кожного із цих блоків.

В основі формування професійних компетентностей майбутніх фахівців є комунікативні, організаторські, лідерські здібності. Для підготовки фахівців, які розуміються на психології міжособистісного та ділового спілкування, психологічної оцінки персоналу, управління персоналом, організаційної поведінки, прикладної етики, профілактики професійних деформацій, гендерних відмінностей у сфері управлінської діяльності дослідники [11] пропонують звернути увагу на розвиток надзвичайно важливих для успішної кар'єри особистісних компетентностей, т.з. Soft Skills. До їх числа відносять ситуаційну обізнаність, адаптивність або гнучкість, здатність бути дипломатичним і тактовним тощо. Soft Skills – це хороші манери і риси особистості, необхідні для взаємодії з іншими людьми у побудові з цими людьми партнерських відносин.

Soft Skills застосовуються у будь-якій індустрії, у кожній професії, у всякому виді діяльності і у кожній міжособистісній співпраці. Для того, щоб розвивати у майбутніх фахівців так звані «м'які навички» або «гнучкі навички» Soft Skills, слід проводити підготовку майбутніх фахівців цілеспрямовано, розпочинаючи із закладу вищої освіти.

Інформативними є думки самих працівників митниці щодо проблем професійної компетентності. За результатами досліджень, які проводилися із представниками митниці [6; 8], було окреслено якості, які, на думку митників, впливають на успішність працівників митної служби. Якості було згруповано в наступні блоки.

Блок якостей соціально прийнятної поведінки, а саме: уміння бути ввічливим; уміння «тримати себе в руках»; культурне ставлення до учасників трудової взаємодії; урівноваженість, тактовність, витримка. Ці якості вважаються найвпливовішими, оскільки вони пов'язані з вольовими характеристиками і відображають суб'єктивні уявлення працівників митної служби про зовнішню демонстрацію поведінки стосовно учасника зовнішньоекономічної діяльності.

Блок якостей, пов'язаних із ціннісними орієнтаціями людини, внутрішніми настановами. Вони відображають уявлення самих співробітників митниці про моральну позицію людини, яка могла б вплинути на успішність у

даному виді діяльності. Серед таких якостей чесність, порядність, принциповість, відмова від хабарів.

Блок якостей, пов'язаних з інтелектуальними здатностями працівників: інтелект, швидка орієнтація в новій ситуації, винахідливість, здатність до аналізу тощо.

Наступний блок складають якості, що описують аттенційні властивості людини. Вони свідчать про те, що велике значення у професійній діяльності приділяється таким психічним процесам, як увага і спостережливість. Це блок аттенційних властивостей: спостережливість, уміння довго утримувати увагу на одному завданні, уміння стежити за декількома діями (об'єктами) одночасно.

Блок, який містить якості, що відображають ставлення до праці, а саме трудову установку митника: працьовитість, сумлінність, відданість своїй справі, захопленість професією та ін.

Останній блок становлять якості, пов'язані з комунікативними здатностями людини, умінням спілкуватися: комунікабельність, товариськість, доброзичливість.

Розвиток означених якостей кожного блоку формують психологічні уміння і характеризують психологічний зміст митної діяльності. Вони є необхідними для ефективного виконання професійної діяльності: уміння встановлювати контакт; швидко відновлювати свій психологічний стан; ефективно спілкуватися на різних рівнях управління; демонструвати коректну поведінку в будь-якій ситуації; взаємодіяти в конфліктній ситуації і оперативно знаходити найбільш прийнятні способи виходу з неї; розпізнавати маніпуляцію і неправду; уміння мотивувати, вирішувати інтелектуальні завдання різного рівня складності [8].

Таким чином, ті якості і характеристики успішної роботи, на які вказали митники-практики, збігаються із висновками теоретиків щодо соціально-психологічної складової професійної компетентності. Тобто, необхідною умовою ефективної трудової діяльності професіонала митної справи і дослідники, і самі працівники називають формування і розвиток відносно самостійної підсистеми в структурі професійної компетентності – психологічної компетентності.

Психологічна компетентність – інтегральна характеристика особистості, що забезпечує успішне розв'язання завдань професійного й особистісного буття з використанням психологічних знань.

Психологічна компетентність є однією з найважливіших складових професійної компетентності особистості. Вона має зв'язок з рівнем професійної культури фахівця, визначає ділову надійність, здатність успішно й безпомилково здійснювати конкретну діяльність як у звичних умовах, так і в екстремальних, нестандартних ситуаціях [9].

Спеціалісти розглядають чотири види психологічної компетентності (табл. 1).

Таблиця 1

Види психологічної компетентності

Види психологічної компетентності	Сутність даного виду психологічної компетентності
Когнітивна	Якість особистості, яка дозволяє ефективно вирішувати пізнавальні завдання з використанням психологічних законів і закономірностей, методів і прийомів організації розумової діяльності
Комунікативна	Здатність успішно вирішувати завдання спілкування, встановлювати бажані контакти з позитивним прогнозом майбутньої взаємодії
Соціальна	Інформованість про соціальні інститути і їхні функції; соціальний інтелект; встановлення позитивних контактів тощо
Аутопсихологічна	Здатність до самоаналізу, корекції, самопомоги, заснована на психологічних знаннях

Джерело: складено автором за даними [9, с. 77–78]

Ефективна професійна діяльність працівників митної справи, розвиток і підвищення професійного рівня тісно пов'язані з процесом розвитку у митників психологічної компетентності. З метою вивчення особливостей, які характеризують психологічну компетентність працівників митниці, дослідники використовували імітаційні технології, до розробки яких залучалися досвідчені працівники оперативних підрозділів митної служби, керівники митних органів, інші експерти. У результаті факторного аналізу було визначено значущі складові психологічної компетентності працівників митної служби (табл. 2).

Урахування змісту кожного компоненту дозволяє розробити ефективні програми формування та розвитку психологічної компетентності фахівців митної справи через підвищення кваліфікації, проходження спеціалізованих тренінгів, тематичних постійно діючих та короткострокових семінарів, курсів тощо.

Підготовка фахівця неможлива без відповідної світоглядної підготовки та оволодіння знаннями не тільки фундаментального, а і прикладного характеру; засвоєння загальнолюдських моральних принципів та норм; належного рівня моральної культури, професійно-етичних якостей; самостійного орієнтування в розмаїтті нестандартних ситуацій; здатності самостійно вирішувати ті чи інші питання.

Службовець-митник повинен персонально відповідати за наслідки своїх рішень (особливо в складних екстремальних ситуаціях), вміти наполегливо долати тимчасові труднощі в службовій діяльності.

Важливою складовою процесу професійної підготовки майбутніх службовців-митників є формування у них професійно-етичних якостей, виявлення специфіки професійної етики службових осіб; визначення базових професійно-етичних якостей службовців-митників [12].

Таблиця 2

Структура психологічної компетентності працівника митної служби

Значущі складові психологічної компетентності	Зміст компоненту (характеристики особистості)
Комунікативний компонент	Здатність до конструктивного спілкування, спостережливість, проникливість, демократичність, дружелюбність.
Соціальний компонент	Здатність до співробітництва, схильність до лідерства, незалежність, неконфліктність, уміння працювати в команді.
Регуляторний або аутопсихологічний компонент	Саморегуляція, адекватність самооцінки, рефлексивність, самоконтроль, емоційна стійкість, впевненість у собі, здатність до саморозвитку.
Мотиваційний компонент	Здатність до особистої відповідальності за результат діяльності. Орієнтація на загальнолюдські цінності, цілеспрямованість, гуманізм
Професійний компонент	Наявність професійних знань, умінь, ініціативність, гнучкість мислення, креативність, активність, схильність до ризику.

Джерело: складено автором за даними [9, с.85]

Процесу формування і розвитку психологічної компетентності молодих фахівців, які закінчили вищі заклади освіти і прийняті на службу в митні органи згідно з чинним законодавством України, сприяє і система наставництва в митній службі України, що спрямована на формування та розвиток професійних і особистісних якостей працівників, удосконалення виховної роботи та забезпечення наступності в митній службі України.

Як визначається у «Положенні про наставництво в митній службі України» (наказ Державної митної служби України від 01.03.11 р. № 144), наставництво в митних органах України є складовою частиною професійної підготовки особового складу митного органу, спеціалізованої митної установи, однією з форм підвищення професійної майстерності кадрів, здобуття достатніх професійних знань, умінь, практичного досвіду для виконання завдань, поставлених перед митною службою України.

Мета наставництва – забезпечення оптимальної адаптації працівника як фахівця до умов служби, цілеспрямоване формування та розвиток його професійних і особистісних якостей, необхідних для виконання функціональних обов'язків, підняття авторитету митної служби України, запобігання корупції.

Основними завданнями наставництва є формування у працівників митної служби України високої професійної компетентності. Через набуття працівниками митних органів практичних знань, умінь, навичок, необхідних для самостійного виконання службових обов'язків, навчання працівника самостійно вирішувати виробничі питання різних рівнів складності, виховання впевненості у власних силах для вирішення нових завдань митних органів, шляхом забезпечення адаптації молодих працівників до умов та особливостей митної служби і відбувається формування і розвиток психологічної компетентності.

Значна увага приділяється і особистості наставника. Наставники добираються з числа найбільш підготовлених та досвідчених працівників митного органу, які мають стаж служби в митних органах не менше 5 років, володіють глибокими професійними знаннями, мають високі ділові та морально-психологічні якості, володіють організаторськими та педагогічними здібностями, здатні на належному рівні здійснювати контроль за виконанням поставлених завдань, неухильно дотримуються Правил етики поведінки посадових осіб митної служби України, внутрішнього трудового розпорядку та службової дисциплін, користуються авторитетом та повагою у колективі.

Одна з основних переваг наставництва полягає в індивідуальному підході до молодих працівників. Тому постає проблема призначення такого наставника, який би мав не тільки досвід і кваліфікацію, але і здатності спілкуватися, мотивувати, «заражати» свого підопічного відповідальним ставленням до роботи, забезпечувати конструктивний зворотний зв'язок стосовно результатів його роботи. Важливо, щоб наставник мав педагогічні здібності.

З метою ефективного наставництва доцільно під час процедури призначення наставника застосовувати психограму, яка визначає необхідні професійно важливі якості особистості, а саме: соціальний тип професійної спрямованості; відповідні характеристики емоційно-вольової сфери (емоційна стабільність, щирість, доброзичливість, високий самоконтроль, гнучкість, наполегливість, сміливість, висока сумлінність); достатньо високий рівень інтелекту; високий рівень розвитку комунікативних та організаторських здібностей; особливості вищої нервової діяльності – врівноваженість, лабільність, рухливість; високий рівень розвитку оперативної пам'яті.

Необхідна передумова для успішного функціонування наставництва – розвиток психологічної компетентності особистості і самого наставника. З цією метою на базі закладів освіти та у рамках професійного навчання без відриву від роботи може організовуватись навчання наставників – професіоналів митної справи передовим формам та методам індивідуально-виховної роботи, основам педагогіки та психології.

Значну увагу слід звернути на психологічну складову управлінської діяльності керівників митних підрозділів. Без вмілої комунікації, вміння

професіонально вийти з конфлікту, без використання дієвих засобів впливу не обходяться сучасні керівники будь-якого рівня. Одна з головних цілей керівника митної служби – мотивувати своїх підлеглих працювати на результат. Тобто, їх праця має бути швидкою, чіткою, ефективною і відповідати всім вимогам державної митної справи. Оскільки управління з психологічної точки зору – це цілеспрямований та свідомий процес впливу на діяльність та свідомість окремого індивіда або членів групи для підвищення організованості та ефективності їхньої спільної діяльності, то цей процес вимагає не тільки загальних знань, а й майстерності в сфері психології.

Діяльність керівника та кожна її компонента має цілком визначений психологічний зміст. Об'єкт управління – окремі люди з їхніми психологічними та психофізичними якостями. Сам керівник також є особистістю з власними соціально-психологічними рисами, що неодмінно впливають на ефективність його роботи.

Придатність до управління обумовлена психологічними властивостями, необхідними людині для ефективного керування взагалі, а також соціально-психологічними і психологічними особливостями людей та колективів.

Психологія процесу управління – це система взаємопов'язаних психологічних компонентів (табл. 3), до вивчення яких причетні всі галузі психологічної науки.

Таблиця 3

Психологічні компоненти процесу управління

Назва компоненту	Зміст професійних дій
1	2
Психодіагностичний	Вивчення та аналіз рівня розвитку психологічних та соціально-психологічних якостей об'єкта та суб'єкта управління: діагностика інтелектуальних якостей, емоційно-вольової сфери, типу ВНД, темпераменту, соціометричного статусу членів колективу, керівників
Прогностичний	Прогнозування розвитку об'єктів та суб'єктів керівництва, можливих тенденцій цього розвитку з урахуванням соціально-економічних, політичних умов в країні, регіональних особливостей
Проектувальний	Розробка конкретних напрямків і форм відповідної практичної діяльності
Організаторський	Врахування психологічних особливостей працівників під час розподілу виробничих завдань та доручень, визначення методів досягнення виробничих цілей, критеріїв щодо оцінки результатів діяльності
Комунікативний	Налагодження позитивних стосунків управлінця з підлеглими та працівників між собою. Здійснення ділового спілкування, яке сприятиме позитивному ставленню підлеглих до мети і змісту роботи

1	2
Емоційно-вольовий	Формування і підтримання такого емоційного тону який сприяє оптимізму та впевненості в успішному результаті
Мотиваційний	Формування позитивного ставлення працівників до трудового процесу через застосування таких стимулюючих засобів, які враховують ієрархію мотивів кожного індивіда, індивідуальних особливостей людей, характерних рис груп і колективів
Порівняльно-оцінювальний	Аналіз і оцінка роботи, зіставлення отриманих результатів із запланованими. Самоаналіз керівника
Гностичний	Компетентність керівника. Конкретний зміст та обсяг знань, що вимагаються від керівника

Джерело: складено автором за даними [13, с. 14]

Методи психологічного спонукання, формування і розвитку трудового колективу, гуманізації стосунків, професійного відбору і навчання на сучасному етапі набувають значної уваги.

Зверхнє ставлення до психологічної складової управлінської діяльності призводить до недоліків організації трудового процесу, управлінських помилок (невміння розставити людей відповідно до їхньої кваліфікації та психологічних особливостей, нечітка постановка завдання тощо), несприятливого соціально-психологічного клімату в колективі. Підвищення психологічної культури та психологічна освіта сприятимуть становленню і вдосконаленню особистості сучасного керівника.

Саме оволодіння прийомами психології управління призведе до ефективної організаційної поведінки працівників митного органу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Митний кодекс України. Закон України від 11.07.2002 № 92-ІУ зі змінами і доповненнями, в редакції Закону України № 4495-УІ від 13.03.2012 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/b1>
2. Александрюк Т. Ю. Митна справа: навч.-метод. посібник. Дніпропетровськ: ДДФА. 2010. 169 с.
3. Дубиніна А. А., Сорокіна С. В., Зельніченко О. І.. Митна справа: підручник. Київ: «Центр учбової літератури». 2010. 320 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. №1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>
5. Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 051 «Економіка» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти: наказ М-ва освіти і науки України від 13 лист. 2018 р.

6. Марценюк О. О. *Форми тренінгів. Формування управлінської еліти в Україні: теорія та практика*: колективна монографія /за заг. ред. О. Б. Кіреєвої. Д.: ДРІДУ НАДУ, 2010. С. 149–165.

7. Климов Е. А. *Психология профессионального самоопределения* : учебное пособие. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 512 с.

8. Марценюк О. О. Психологічний аналіз професійної діяльності працівника митних органів. *Державне управління та місцеве самоврядування*: збірник наук праць. Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ. 2010. Вип. 2 (5). С. 220–227.

9. Йованович М. І. Психологічна компетентність як детермінанта ефективної професійної діяльності працівників державної митної служби України. *Український психологічний журнал*. 2017. № 3 (5). С. 75–90.

10. Капітанець С. В. Соціально-психологічна компонента професійної компетентності посадових осіб ДФС. *Митна безпека. Університет державної фіскальної служби України*. Ірпінь. 2017. № 1. С. 55–64.

11. Наталія Жигайло. Психологія бізнесу, лідерства та комунікацій як перспективний науковий напрям в Україні та Європі. *Вісник Львівського університету. Сер. Психологічні науки*. 2018. Вип.3. С. 103–108.

12. Тимченко-Міхаліді Н. С. Технологія ситуаційного навчання у формуванні моральних якостей майбутніх митників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*: зб. наук. праць / за ред. Т. І. Сущенко. Запоріжжя: КПУ, 2012. Вип. 27(80). С. 384–389.

13. Коломинський Н. Л. *Психологія педагогічного менеджменту*: навч. посібник. Київ: МАУП, 1996. – 176 с.

3.8. Соціально-психологічні особливості професійної деформації фахівців митної служби в умовах нової економіки

У наш час світ вступає в нову еру, в якій превалюючим чинником є глобалізація. Ми стаємо свідками поширення явищ, коли національна приналежність економіки не є визначальною. Мультинаціональні компанії здатні впливати на політичні та соціальні процеси більше, ніж президенти й уряди. Звичайні методи ведення господарства спрацьовують з перебоями або зовсім не діють. Можна спостерігати і чималі негативні ефекти, особливо при необґрунтованому централізованому регулюванні економіки, спробах стримування міжнародного руху товарів, робочої сили і капіталу. Вступ людства в епоху нової економіки є для України унікальним доленосним шансом у новітній історії виграти конкурентну боротьбу за побудову національної економіки, що відповідає європейській цивілізації. Це вимагає надзвичайного, в першу чергу, напруження людських сил і всіх

наявних ресурсів, а також включення до мережі суспільств і економік, які визнали науку й освіту за вирішальний фактор свого зростання.

Таких інноваційних перетворень потребує і сучасна українська митна служба. У першу чергу це стосується змін у світосприйнятті себе та своєї професійної діяльності її працівників, їх становлення та розвитку у професії. Цей феномен безпосередньо пов'язаний з такими поняттями як професійний стрес, емоційне вигорання, професійне вигорання.

Професійне вигорання – полісистемне утворення, що включене в ряд взаємодіючих систем різного рівня, де базовою системою, у якій зароджується й розвивається вигорання, є система професійного становлення особистості. Вигорання є професійним феноменом, елементом підсистеми професійної деструкції, тобто формується й проявляється в професійній діяльності, негативно впливаючи на її прохід й результати. Воно є проявом професійного регресу особистості та підсистемою особистості.

Найбільш розробленими аспектами проблеми синдрому емоційного вигорання є: дослідження його сутності й структури (Л. Карамушка [1], С. Максименко [2], М. Баріш [3], Дж. Фрейденбергер [4], С. Кахілі [5], Х. Маслач [6], В. Шауфелі [7–8]); розробка психодіагностичного інструментарію (В. Бойко [9], Н. Водоп'янова [10]) та засобів профілактики й корекції (А. Василенко [11], Н. Грисенко [12], А. Дербеньова [13], К. Малишева [14], Н. Назарук [15], Т. Скорик [16], Л. Тищук [17], О. Хайрулін [18], Я. Чапак [19]); з'ясування детермінант його розвитку (Н. Булатевич [20], Т. Груба [21], А. Дроздова [22], Т. Зайчикова [23], Л. Матвієнко [24], Л. Леженіна [25], Н. Чепелева [26], О. Чуйко [27],) та особливостей динаміки (О. Грицук [28]); особливостей взаємозв'язку з внутрішніми суперечностями психіки, особистісними проблемами суб'єкта (Т. Яценко [29]) та ін.

Професійне становлення фахівців митної служби полягає в знаходженні професіоналом можливостей до особистісної самореалізації засобами професії в умовах твердої регламентації діяльності. Концептуальним положенням при розробці профілактики їхньої професійної деформації є положення про максимальне саморозкриття особистості при досягненні нею вершин професійної майстерності, підпорядкованість завдань професійної підготовки завданням досягнення людиною самореалізації засобами обраної нею професії. Відсутність можливості досягнення поставлених цілей, жорстке ієрархічне управління, майже відсутня можливість кар'єрного росту, конфлікти з керівництвом, низьке матеріальне заохочення є основними чинниками їх професійної деформації.

За теоретичними припущеннями професійне вигорання може бути зафіксоване у осіб, що працюють в організації понад три роки. Тому на етапі пілотажного дослідження було проаналізовано результати осіб, що працюють в організації від 3-х до 10-и років. Усього у дослідженні взяло участь 215 осіб (жінок – 126 осіб, чоловіків – 89) віком від 30 до 60 років.

Вивчення професійного вигоряння фахівців митної служби спирається на положення системного та генетичного підходів згідно з якими професійне вигоряння має розглядатися у єдності чотирьох аспектів: структурного, функціонального, онтологічного та генетичного; з полісистемних позицій, а не в рамках якоїсь однієї системи (професії, соціальної сфери); як деструктивну тенденцію професійного розвитку особистості, відслідковуючи динаміку розвитку основних складових даного феномена та механізмів їхнього виникнення.

Професійне вигоряння суб'єктно-особистісний синдром, що виникає внаслідок зниження активності й ресурсного забезпечення суб'єкта при порушенні оптимального функціонування особистості в системі «суб'єкт – професія – організація – суспільство». Порушення носять дезадаптивний руйнівний характер щодо психологічного благополуччя суб'єкта та його діяльності, негативно позначаються на ділових і міжособистісних стосунках, взаємодії у професійно-організаційному середовищі, проявляються в зниженні задоволеності самореалізацією в професії, самоактуалізації в інших сферах життя, а подекуди – у погіршенні психосоматичного самопочуття.

У ході дослідження було застосовано методики, які дозволяють діагностувати типові прояви професійного вигоряння – тривожність та нервову напругу, професійний стрес, зниження суб'єктивної якості життя, деперсоналізація. Для визначення рівня тривожності та нервової напруги – шкала самооцінки тривожності Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна [30]; для визначення професійного стресу – методика психічного вигоряння А. А. Рукавішнікова [30], методика діагностики професійного вигоряння (МВІ) Маслач К., Джексон С, в адаптації Н. Є. Водоп'янової [10]; для визначення суб'єктивної якості життя – опитувальник «Оцінка якості життя» З. Ф. Дудченко [10].

Визначення психічного вигоряння (А. А. Рукавішніков).

Методика націлена на інтегральну діагностику психічного «вигоряння», що включає різні підструктури особистості. Складається з 75 питань.

Діагностика психічного вигоряння здійснюється за трьома шкалами: психоемоційного виснаження (ПВ); особистісного віддалення (ОВ); професійної мотивації (ПМ).

Для визначення психічного «вигоряння» в межах зазначених шкал користуються спеціальним ключем. Норми подано у таблиці 1.

Кількісна оцінка психічного «вигоряння» за кожною шкалою здійснюється шляхом декодування відповідей у трибальну систему («часто» – 3 бали, «звичайно» – 2 бали, «рідко» – 1 бал, «ніколи» – 0 балів) і сумарного підрахунку балів. Обробка проводиться за «сирими» балами. Загальний індекс психічного вигоряння розраховується шляхом простого підсумовування результатів за всіма шкалами. Потім за допомогою нормативної таблиці визначається рівень психічного «вигоряння» за кожною шкалою.

Таблиця норм

Норми для компонентів	Низький	Нижче за середній	Середній	Вище за середній	Високий
Психоемоційне виснаження	≤ 9	10–20	21–39	40–49	≥ 50
Особистісне віддалення	≤ 9	10–16	17–31	32–40	≥ 41
Професійна мотивація	≤ 7	8–12	13–24	25–31	≥ 32
Індекс психічного вигоряння	≤ 31	32–51	52–92	93–112	≥ 113

Методика діагностики професійного вигоряння (МВІ) (К. Маслач, С. Джексон; в адаптації Н. Є. Водоп'янової).

Методика призначена для вимірювання ступеня «вигоряння» в професіях типу «людина-людина» (але може використовуватися і для інших типів професій). Є базовою методикою виявлення професійного вигоряння. Респонденти визначають, наскільки часто вони відчувають почуття, перераховані в опитувальнику за шкалою: «ніколи» – 0 балів; «дуже рідко» – 1 бал; «іноді» – 3 бали; «часто» – 4 бали; «дуже часто» – 5 балів; «кожен день» – 6 балів.

Усього опитувальник має три шкали:

– «емоційне виснаження» (проявляється в переживаннях зниженого емоційного тону, втрати інтересу до навколишнього або емоційному перенасиченні; в агресивних реакціях, спалахах гніву, появі симптомів депресії). Підсумовуються відповіді за пунктами 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16, 20 (максимальна сума балів – 54).

– «деперсоналізація» (проявляється в деформації (знеособлюванні) стосунків з іншими людьми: підвищення залежності від інших або, навпаки, негативізму, цинічності установок і почуттів стосовно колег та клієнтів. Підсумовуються відповіді за пунктами 5, 10, 11, 15, 22 (максимальна сума балів – 30).

– «редукція особистих досягнень» (проявляється в тенденції до негативного оцінювання себе, у зменшенні значущості власних досягнень, обмеженні своїх можливостей, негативізмі стосовно службових обов'язків, у зниженні самооцінки та професійної мотивації, в редукції власної гідності, в знятті з себе відповідальності чи відсторонення («звільнення») стосовно інших. Обробку результатів здійснюють шляхом зіставлення з «ключем». Чим більша сума за кожною шкалою, тим більш вираженими у респондента є різні прояви професійного вигоряння. Підсумовуються відповіді «так» по пунктах 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19, 21 (максимальна сума балів – 48).

Відповідно, чим більше сума балів за кожною шкалою окремо, тим більше виражені різні сторони «вигоряння».

Подальше дослідження було спрямовано на вивчення неспецифічних проявів професійного вигоряння. Такими є прояви, які можуть бути

викликані різними стресовими ситуаціями, кризами та порушеннями особистісного розвитку. Натомість вони безперечно є симптомами професійного вигоряння. Синдром професійного вигоряння зазвичай виникає, коли особистість не долає одну з трьох професійних криз: професійного зростання, професійної кар'єри та соціально-професійної самоактуалізації. Нами було визначено особистісні деструкції, що супроводжують синдром професійного вигоряння. Зазначимо, що такі деструкції можуть бути як чинниками професійного вигоряння, так і його наслідками.

Протидія професійному вигорянню обумовлена єдністю чотирьох ресурсних підсистем: системою ресурсів когнітивно-рефлексивної регуляції, системою психологічної регуляції, системою механізмів когнітивного й поведінкового подолання дійсних і майбутніх труднощів, системою самоконтролю й задоволеності особистими досягненнями й професійною самореалізацією.

Отже, мають бути досліджені такі параметри особистості – параметри самоактуалізації та самоствавлення, життєві цілі та цінності, адаптаційні ресурси.

У таблиці 2 подано потреби особистості, незадоволення яких призводить до виникнення та розвитку професійного вигоряння, відповідні особистісні деструкції.

Таблиця 2

Особистісні потреби професіонала

Незадоволені потреби особистості	Особистісні деструкції
Потреба в самоствердженні	- порушення параметрів самоактуалізації, - порушення параметрів самоствавлення, - дестабілізація системи смисложиттєвих орієнтацій
Потреба у самореалізації, самоздійсненні	
Очікуваним професійним життям	- порушення системи цінностей, - порушення системи смисложиттєвих орієнтацій - адаптаційні проблеми
Відсутність перспектив професійного зростання	
Незадоволеність професійним статусом	
Незадоволеність кар'єрними досягненнями	

Саме ці параметри є основними корекційними мішенями при проведенні психолого-педагогічної роботи з подолання та попередження професійного вигоряння у фахівців митної служби і саме вони мають бути вивчені у осіб, що страждають на професійне вигоряння.

З результатів, наведених у таблиці 3, можна бачити, що граничні показники тривожності та нервової напруги можна констатувати у третини респондентів. У переважній більшості респондентів зафіксовано середні показники означених параметрів.

Реактивна, або ситуативна, тривожність характеризується напругою, занепокоєнням, знервованістю. У респондентів з високими показниками реактивної тривожності порушується увага, а іноді й тонка координація рухів.

У таблиці 3 подано результати рівня тривожності та нервової напруги.

Таблиця 3

**Тривожність та нервова напруга
(за методиками Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна)**

Параметри		Середні значення	%	Кількість респондентів
Особистісна тривожність	Низький	24,3	16,74	36
	Середній	43,6	59,07	127
	Високий	62,8	24,19	52
Реактивна тривожність	Низький	19,4	21,4	46
	Середній	39,8	50,7	109
	Високий	70,3	27,91	60
Нервово-психічна напруга	Слабка	41,2	24,19	52
	Помірна	68,4	46,51	100
	Надмірна	82,8	29,3	63

Особистісна тривожність – це стійкий стан. Вона характеризує схильність людини сприймати великий спектр ситуацій як загрозові, реагувати на такі ситуації станом тривоги. Дуже висока особистісна тривога прямо пов'язана з наявністю невротичного конфлікту, з емоційними та нервовими зривами, психосоматичними захворюваннями. Певний рівень тривожності – природна та обов'язкова особливість активної особистості. Тому існує оптимальний для кожної людини рівень «корисної тривоги».

Особистісна тривожність зазвичай діагностується в осіб, що прагнуть відчувати свою потребу, важливість та бажають кар'єрного росту, позитивних оцінок керівництва і не отримують їх, що підвищує тривожність та веде до професійного стресу.

Нервово-психічна напруга зазвичай проявляється в двох формах: за типом наростання збудження або за типом розвитку гальмівних реакцій. Крайні форми реагування залежать від індивідуальних якостей особистості або викликаються дуже гострими психічними чинниками.

Небезпека нервово-психічної напруги для професіонала полягає у тому, що вона дезорганізує поведінку, гальмує раніше напрацьовані навички, призводить до неадекватних реакцій на зовнішні подразники, викликає труднощі в розподілі уваги, звужує обсяг уваги та пам'яті, спонукає до імпульсивних дій. Такі зміни в психічній сфері, безумовно, негативно позначаються на рівні працездатності та діяльності спеціалістів. Особливістю поведінки в стані нервово-психічної напруги є її негнучкість, відсутність лабільності та пластичності. Тому нервово-психічна напруга порушує структури складної професійної діяльності.

Далі нами було визначено особливості параметрів психічного вигоряння у респондентів. У таблиці 4 наведено результати тестування за методикою психічного вигоряння (А. А. Рукавішніков).

Таблиця 4

**Параметри психічного вигоряння за методикою
А. А. Рукавішнікова**

Параметри	Середній бал	%	Кількість
Психоемоційне виснаження	Наднизькі	–	–
	Низки	12,7	7,91
	Середні	27,8	62,33
	Високі	47,5	12,09
	Надвисокі	60,2	17,67
Особистісне віддалення	Наднизькі	–	–
	Низки	13,7	9,77
	Середні	26,5	60,47
	Високі	34,8	18,60
	Надвисокі	46,7	11,16
Професійна мотивація	Наднизькі	–	–
	Низькі	10,2	13,49
	Середні	23,1	56,74
	Високі	28,9	15,35
	Надвисокі	41,9	14,42
Індекс психічного вигоряння	Наднизькі	–	–
	Низькі	40,8	19,53
	Середні	74,6	56,74
	Високі	109,5	12,56
	Надвисокі	117,9	10,23

З наведених у таблиці 4 результатів можна бачити, що високі показники психічного вигоряння зафіксовано у 49 осіб (22,79% від загальної кількості респондентів пілотажного дослідження).

У переважної більшості респондентів діагностовано середні показники психічного вигоряння за всіма параметрами.

Змістовні характеристик шкал:

– високі та вищі за середні показники психоемоційного виснаження зафіксовано у 29,76% респондентів. У таких осіб може бути констатовано процес вичерпання емоційних, фізичних, енергетичних ресурсів. Виснаження проявляється в хронічному емоційному та фізичному стомленні, байдужості та холодності стосовно оточуючих, прояви депресії та дратівливості;

– високі та вищі за середні показники за шкалою «Особистісне віддалення» зафіксовано у 29,76% (у тих самих респондентів, що набрали високі бали за шкалою «психоемоційне напруження»). Шкала фіксує специфічну форму соціальної дезадаптації професіонала. Особистісне віддалення проявляється у зменшенні кількості контактів з оточуючими, підвищенні дратів-

ливості та нетерпимості в ситуаціях спілкування, негативізм стосовно інших людей;

– високі та вищі за середні показники за шкалою «Професійна мотивація» зафіксовано також у 22,79% респондентів. У цих респондентів рівень робочої мотивації та ентузіазму є надвисоким. Вони прагнуть досягти найвищих результатів у роботі, хворобливо ставляться до невдач у роботі, повсякчас піддають ревізії власну професійну компетентність.

Далі нами було досліджено рівень професійного стресу та його показників. У таблиці 5 наведено результати за методиками К. Вайсмана та Н. Є. Водоп'янової.

Таблиця 5

**Рівень професійного стресу
(за методиками К. Вайсмана та Н. Є. Водоп'янової)**

Параметри		Середній бал	%	Кількість
Емоційне виснаження	Низькі	16,7	15,81	34
	Середні	32,6	53,02	114
	Високі	51,3	31,16	67
Деперсоналізація	Низькі	8,4	19,07	41
	Середні	17,9	55,81	120
	Високі	26,8	25,12	54
Редукція особистих досягнень	Низькі	14,7	12,56	27
	Середні	30,2	60,0	129
	Високі	46,4	27,44	59
Професійний стрес	Низькі	30,7	14,88	32
	Середні	51,8	56,28	121
	Високі	71,4	28,84	62

З результатів, наведених у таблиці 5, можемо бачити наступне:

– емоційне виснаження зафіксовано у 31,6% респондентів. У таких осіб зазвичай спостерігається зниження емоційного фону, байдужість або емоційне перенасичення;

– високі показники деперсоналізації зафіксовано у 25,12% респондентів. У таких осіб фіксуються проблеми у стосунках з оточуючими: підвищується залежність від інших або, навпаки, наростають реакції негативізму, цинічності установок і почуттів стосовно колег та клієнтів;

– високі бали за шкалою «редукція особистих досягнень» зафіксована у 27,44% респондентів. У таких респондентів чітко виражені тенденції до негативного оцінювання себе, зменшення значущості власних досягнень, обмеження своїх можливостей, негативізм стосовно службових обов'язків; у них знижується самооцінка та професійна мотивація, спостерігається ухилення від відповідальності.

За результатами пілотажного дослідження було сформовано експериментальну групу. До групи були залучені респонденти з високими та надви-

сокими показниками професійного вигорання. Таких осіб було виявлено 65. До експериментальної групи увійшло 60 осіб (п'ятеро відмовилися брати участь у подальшому дослідженні)

Також була сформована *контрольна група* (46 осіб), до якої було залучено осіб з найнижчими показниками за всіма параметрами професійного вигорання.

Далі ми порівняли показники професійного вигорання у респондентів обох груп. У таблиці 6 здійснено порівняння типів тривожності за методикою Ч.Д. Спілбергера, Ю.Л. Ханіна.

Таблиця 6

Особливості типів тривожності в експериментальній та контрольній групах

Тип	Шкали	Експериментальна група (n=60)		Контрольна група (n=46)		φ*
		Середнє	%	Середнє	%	
Особистісна тривожність	Низький	–	–	21,1	78,26	–
	Середній	42,80	13,33	36,6	21,74	1,69*
	Високий	65,70	86,67	–	–	–
Реактивна тривожність	Низький	–	–	17,89	100	–
	Середній	–	–	–	–	–
	Високий	78,60	100	–	–	–
Нервово психічна напруга	Слабка	–	–	38,7	100	–
	Помірна	–	–	–	–	–
	Надмірна	84,3	100	–	–	–

Як видно з результатів, представлених у таблиці 6, у респондентів експериментальної та контрольної груп зафіксовано значні відмінності реактивної, особистісної тривожності та нервово-психічної напруги.

Так, в експериментальній групі більшість респондентів мають вищі за середні показники *особистісної тривожності* (86,67%), а в контрольній – більшість респондентів – нищі за середні показники (78,26). Середні показники особистісної тривожності зафіксовано у респондентів обох груп, але в контрольній групі респонденти з середнім рівнем особистісної тривожності значно переважають (φ*=1,69).

Особистісна тривожність – це стійка індивідуальна особливість людини, що характеризує її тенденцію сприймати певний діапазон ситуацій як загрозливих, небезпечних для самооцінки і самоповаги. Отже, можна зробити висновок, що переважна більшість респондентів з синдромом професійного вигорання має підвищену особистісну тривожність, яка стала одним із чинників розвитку професійних деструкцій.

Усі респонденти експериментальної групи мають вищі за середні показники реактивної тривожності (78,60 бали), а всі респонденти контрольної

групи – нижчі за середні (17,89). Реактивна тривожність як стан характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію. Отже, всі респонденти експериментальної групи відчують життєву ситуацію як стресову і реагують підвищенням реактивної тривожності.

Усі респонденти експериментальної групи мають надмірні показники нервово-психічної напруги.

У таблиці 7 наведено результати порівняння параметрів психічного вигорання респондентів експериментальної та контрольної груп.

Таблиця 7

Параметри психічного вигорання за методикою А. А. Рукавішнікова

Параметри		Експериментальна група (n=60)		Контрольна група (n=46)		φ*
		Середнє	%	Середнє	%	
Психоемоційне виснаження	Низький	–	–	–	–	–
	Нижче за середній	–	–	7,91	36,96	–
	Середній	–	–	27,80	63,04	–
	Вище за середній	47,5	36,96	–	–	–
	Високий	60,2	63,04	–	–	–
Особистісне віддалення	Низький	–	–	–	–	–
	Нижче за середній	–	–	9,77	45,65	–
	Середні	–	–	25,47	54,35	–
	Вище за середній	38,8	60	–	–	–
	Високий	46,7	40	–	–	–
Професійна мотивація	Низький	–	–	–	–	–
	Нижче за середній	–	–	13,49	63,04	–
	Середні	–	–	26,74	36,96	–
	Вище за середній	28,9	48,33	–	–	–
	Високий	41,9	51,67	–	–	–
Індекс психічного вигорання	Низький	–	–	–	–	–
	Нижче за середній	–	–	19,53	100	–
	Середні	74,6	18,33	–	–	–
	Вище за середній	109,5	45,00	–	–	–
	Високий	117,9	36,67	–	–	–

З результатів, наведених у таблиці 7, можемо бачити, що за всіма параметрами психічного вигорання респонденти експериментальної групи мають вищі за середні та високі показники.

Отже, у всіх респондентів експериментальної групи спостерігається вичерпання емоційних та фізичних ресурсів, хронічна емоційна та і фізична втома, байдужість та холодність у ставленні до людей; зменшення кількості контактів з оточенням, підвищення роздратованості та нетерплячості в ситуаціях спілкування.

Загальний індекс психічного вигорання в експериментальній групі не є рівномірним. Так, майже у половини респондентів (45,00%) діагностовано вищий за середній рівень психічного вигорання, а у 36,67% високий. Натомість, решта респондентів експериментальної групи (18,33%) мають середні показники психічного вигорання, що є майже нормою. Можемо констатувати, що професійне вигорання не відразу вичерпує всі психічні ресурси особистості.

У таблиці 8 здійснено порівняння параметрів професійного стресу респондентів експериментальної та контрольної груп.

Таблиця 8

**Рівень професійного стресу
(за методиками К. Вайсмана та Н. Є. Водоп'янової)**

Параметри		Експериментальна група (n=60)		Контрольна група (n=46)		φ*
		Середнє	%	Середнє	%	
Емоційне виснаження	Низькі	–	–	16,7	73,91	–
	Середні	–	–	32,6	26,09	–
	Високі	52,3	100	–	–	–
Деперсоналізація	Низькі	–	–	–	89,13	–
	Середні	–	–	17,9	10,87	–
	Високі	28,4	100	–	–	–
Редукція особистих досягнень	Низькі	–	–	14,7	58,7	–
	Середні	31,3	1,68	30,2	41,3	–
	Високі	47,4	98,33	–	–	–
Професійний стрес	Низькі	–	–	30,7	69,57	–
	Середні	–	–	51,8	30,43	–
	Високі	74,4	100	–	–	–

З результатів, наведених у таблиці 8, можемо бачити, що у всіх респондентів експериментальної групи зафіксовано високі бали за всіма показниками професійного стресу – емоційне виснаження, деперсоналізація, редукція особистих досягнень.

Визначення параметрів психологічного вигорання за методикою Н. Є. Водоп'янової відтворює трьохкомпонентну модель вигорання К. Маслача та С. Джексона. Так, емоційне виснаження (зниження емоційного фону, байдужість, емоційне перенасичення) визнається основою «професійного вигорання». Деперсоналізація спотворює стосунки з оточуючими людьми, підвищує негативізм, цинічність установок та почуттів. Одночасно особи, що переживають синдром професійного вигорання, переживають невпевненість у власних силах, не бачать можливості для змін професійної ситуації та власного психологічного стану. Чітко спостерігається редукція власних досягнень професійних.

Отже, у всіх респондентів експериментальної групи ми можемо констатувати зниження працездатності, майже постійне відчуття втоми, інколи сонливості. Респонденти в індивідуальних бесідах скаржаться на зниження здатності до концентрації уваги, розсіяність, проблеми пам'яті, відчуття, що робота виконується механічно, без інтересу. У респондентів спостерігається постійна тривога за результати своєї роботи, за неналежне виконання своїх професійних обов'язків.

У респондентів контрольної групи показники професійного стресу не є високими. Однак, треба зазначити, що спостерігається тенденція до його розвитку. Так, у 26,09% контрольної групи діагностовано середні показники емоційного виснаження; середні значення за параметром редукція особистісних досягнень у 41,3%; деперсоналізація – у 10,87% такі показники у респондентів контрольної групи (респондентів з найнижчими показниками професійного вигоряння із усієї вибірки дозволяють нам зробити висновок, що з тріади показників першими у працівників митниці розвивається такий синдром як редукція особистісних досягнень. Так, провідним чинником розвитку професійного вигоряння фахівців митної служби є неможливість бачити результати власної праці та давати їм оцінку. Відсутність можливості до самомоніторингу власних професійних досягнень не дозволяє професіоналу вибудовувати стратегію та тактику розвитку кар'єри, що згодом призводить до порушення системи самоствавлення особистості та зниження самооцінки. Згодом у особистості формується уявлення про себе як нездару. Як наслідок погіршується загальна оцінка якості життя.

У рамках психологічного підходу цілком правомірно розглядати оцінку якості життя як тип ставлення, на що в своїх працях вказує О. В. Грицук [6]. Категорія «ставлення» перетинається з категорією «соціального уявлення», тому що установка є її формою соціального уявлення. Отже, судження особистості про якість свого життя правомірно розглядати як тип оцінного ставлення і як соціальне уявлення. На операційному рівні «суб'єктивна якість життя» представлена як сукупність двох індикаторів – задоволеності життям (когнітивний індикатор) і щастя (афективний індикатор).

Ми дослідили рівень суб'єктивного благополуччя респондентів експериментальної та контрольної груп за допомогою методики опитувальник «Оцінка якості життя» (З. Ф. Дудченко). У таблиці 9 представлено результати опитування респондентів обох груп опитувальником «Оцінка якості життя» (З. Ф. Дудченко).

Як видно з даних, наведених у таблиці 9, за всіма шкалами зафіксовано статистично значущі відмінності у оцінці якості життя респондентами.

Також варто зазначити, що респонденти обох груп за всіма шкалами оцінюють якість власного життя як незадовільну. За жодною зі шкал середнє значення суб'єктивної якості життя не піднімається до норми. Зауважимо, що в індивідуальних профілях респондентів за рядом шкал значення були в

межах норми. Як в експериментальній, так і в контрольній групах, найбільше варіювали показники суб'єктивної якості життя за такими шкалами: житлові умови, район проживання, духовні потреби

Таблиця 9

Результати респондентів експериментальної та контрольної груп за опитувальником «Оцінка якості життя» (З. Ф. Дудченко)

N	Шкали	Експериментальна група (n=60)		Контрольна група (n=46)		t критерій
		Значення	σ	Значення	σ	
1	Матеріальні статки	28,77	6,12	29,87	7,33	0,12
2	Житлові умови	42,51	12,27	41,08	11,18	0,09
3	Район проживання	38,65	13,77	41,87	14,12	0,16
4	Сім'я.	50,44	7,87	52,58	7,23	0,20
5	Харчування	49,26	6,22	52,22	6,10	0,34
6	Сексуальне життя.	44,26	9,17	48,83	8,23	0,37
7	Відпочинок	24,68	6,11	50,11	9,56	2.24**
8	Статус у суспільстві	21,22	6,54	40,86	6,77	2,09*
9	Робота	18,90	5,76	36.49	6,56	2,01*
10	Духовні потреби.	41,22	14,73	44,16	13,44	0,15
11	Соціальна підтримка	20,22	6,14	37,4	6,01	2,00*
12	Здоров'я родичів	46,89	9,56	65,91	9,33	1,42
13	Стан свого здоров'я.	32,12	8,19	54,88	8,01	1,99*
14	Душевний стан	21,24	8,38	45,77	9,0	1,99*
15	У цілому життя	18,17	6,12	42,18	10,11	2,03**

t – критерій – Статистично значуща різниця вибірових середніх – показники при $p = 0,05$ – *; $p = 0,01$ – **; $p = 0,001$ ***.

Звичайно, житлові умови та район проживання (показники пов'язані між собою) можуть бути досить різноманітними у респондентів. Так, в індивідуальних бесідах було визначено, що всі респонденти проживають або в квартирах, що належать їхнім батькам, або шлюбному партнеру. Жоден із респондентів не придбав житло за час роботи. Отже, житлові умови не пов'язані у свідомості респондентів з їх професійними успіхами чи невдачами.

Також значно варіюють значення задоволеності духовним життям у респондентів обох груп. Можна припустити, що такі показники є результатом як сімейного виховання, так і особливостями засвоєних респондентами практик самовдосконалення та само детермінації.

У респондентів експериментальної групи найнижчі показники у оцінці якості життя зафіксовано за шкалами «у цілому життя» (18, 17) та «робота» (18, 90). Також респонденти експериментальної групи вкрай незадоволені соціальною підтримкою (20, 22), душевним станом (21, 24), власним відпочинком (24, 68). Можемо констатувати, що проблеми на роботі пов'язані в уявленнях респондентів як з соціальною підтримкою та

соціальним статусом, так і з рекреаційними можливостями – відпочинком та душевним станом.

Значні відмінності між групами зафіксовано також за шкалою «стан свого здоров'я». Респонденти обох груп оцінюють стан свого здоров'я як незадовільний, але у респондентів контрольної групи показники тяжіють до норми. Можна припустити, що синдром професійного вигорання впливає на об'єктивність оцінки стану свого здоров'я респондентами.

На загал, за результатами опитувальника «Оцінка якості життя» можемо констатувати, що синдром професійного вигорання негативно впливає на суб'єктивну якість життя особистості. Найбільше страждають такі сфери як робота, соціальний статус, соціальна підтримка, здоров'я, відпочинок, душевний стан. Такі сфери життя як сім'я, харчування, сексуальне життя оцінюються респондентами як найкращі.

Виходячи з вищезазначеного, можливо дійти висновку про те, що професійне вигорання фахівців митної служби – це суб'єктно-особистісний синдром, що виникає внаслідок зниження активності й ресурсного забезпечення суб'єкта при порушенні оптимального функціонування особистості в системі «суб'єкт – професія – організація – суспільство». Порушення носять дезадаптивний руйнівний характер щодо психологічного благополуччя суб'єкта та його діяльності, негативно позначаються на ділових і міжособистісних стосунках, взаємодії у професійно-організаційному середовищі, проявляються в зниженні задоволеності самореалізацією в професії, самоактуалізації – в інших сферах життя, а подекуди – у погіршенні психосоматичного самопочуття.

У ході нашого дослідження були виявлені фахівці з вираженими показниками професійного вигорання, такими як тривожність та нервова напруга, професійний стрес, психоемоційне виснаження, зниження суб'єктивної якості життя, деперсоналізація, викривлення професійної мотивації, редукція професійних досягнень. Було встановлено, що синдром професійного вигорання фахівців митної служби пов'язаний з параметрами самоствалення (зниженням самосприйняття, самоприв'язаності та збільшенням – внутрішньої конфліктності та самозвинувачення; зниженням параметрів самоактуалізації – автономності, саморозуміння, погляду на природу людини; зниженням адаптаційного потенціалу особистості).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Карамушка Л. М. Проблема синдрому «професійного вигорання» в педагогічній діяльності в зарубіжній та вітчизняній *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ, 2006. Т. 1. С. 210–217.

2. Максименко С. Д., Карамушка Л. М., Зайчикова Т. В. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій : гендерні аспекти. Київ : Міленіум, 2004. 264 с.
3. Burish M. Burnout-Syndrom-Theorie der inneren Erschöpfung. Berlin, 1989. P. 220–232.
4. Freudenberger H. J. Burnout and job dissatisfaction : impact on the family. *Perspectives on work and the family*. Rockville : Royal Tunbridge Wells. 1984. P. 94–105.
5. Kahili S. Symptoms of professional burnout : A review of the empirical evidence. *Canadian Psychology*, 1988. Vol. 29. P. 284–297.
6. Maslach C. Measuring burnout. *05-Cartwright-c05 OUP288-Cartwright (Typeset by SPi, Delhi)*. 86 of 108 May 24, 2008. P. 86–108.
7. Schaufeli W. Professional burnout / W. Schaufeli, B. Buunk / URL: <http://www.wilmarschaufeli.nl/publications/Schaufeli/082.pdf> (дата звернення 12.09.2018)
8. Schaufeli W., Sixma H. Burn out among general practitioners : a perspective from equity theory. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 1994. Vol.13. №1. P. 86–100.
9. Бойко В. В. Синдром «емоціонального вигорання» в професіональному общении. Москва : Наука, 2006. 384 с.
10. Водопьянова Н. Е., Старченкова Е. С. Синдром вигорання : диагностика и профилактика. СПб. : Питер, 2009. 336 с.
11. Василенко А. Ю. Самоактуалізація личности как фактор профилактики синдрома емоціонального вигорання. *Вектор науки ТГУ*. 2011. Вып. 1(4). С. 35–39.
12. Грисенко Н. В. Особистісні детермінанти запобігання емоційного вигорання педагога в аспекті позитивної психології : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Київ, 2011. 20 с.
13. Дербеньова А. Г., Кунцевська А. В. Профілактика синдрому емоційного вигорання педагогів. Харків : Вид. група «Основа», 2013. 223 с.
14. Малишева К. О. Синдром емоційного вигорання психолога-консультанта : психологічні чинники, профілактика та корекція: автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.04 «Медична психологія». Київ, 2003. 16 с.
15. Назарук Н. В. Психологічні засоби профілактики «професійного вигорання» вчителя : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2007. 20 с.
16. Скорик Т. В. Профілактика синдрому «професійного вигорання» соціальних працівників як необхідна мова професійної готовності. *Наукові*

записки НДУ імені М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2011. № 3. С. 98–100.

17. Тищук Л. І. Психологічні чинники запобігання синдрому професійного вигорання педагога дошкільного навчального закладу : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2008. 20 с.

18. Хайрулін О. М. Психологічна профілактика професійного вигорання військовослужбовців Державної прикордонної служби України : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах». Харків, 2013. 20 с.

19. Чаплак Я. В. Коновчук Н. С. Попередження та профілактика виникнення емоційного вигорання у представників різних професій / URL: http://www.rusnauka.com/7_NMIV_2010/Psihologia/60196.doc.htm (дата звернення 12.09.2018).

20. Булатевич Н. М. Синдром емоційного вигорання педагога : проблема профілактики та подолання. *Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки: матеріали всеукр. науково-практичної конференції «Тенденції розвитку психології в Україні : історія та сучасність»*: до 80-річчя від дня народж. фундатора вітчизн. іст.-психол. науки акад. АПН України В. А. Роменця. Київ, 2006. С. 318–323.

21. Груба Т. В. Психологічні чинники професійного вигорання працівників державної податкової служби України : автореф. дис. На здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.10 «Організаційна психологія; економічна психологія». Київ, 2012. 20 с.

22. Дроздова А. Р. Психологічні чинники прояву синдрому «емоційного вигорання» у представників різних типів професій і безробітних : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Харків, 2013. 19 с.

23. Зайчикова Т. В. Особливості прояву та детермінанти синдрому «професійного вигорання» у педагогічних працівників. *Актуальні проблеми психології. Том 1. : Соціальна психологія. Психологія управління. Організаційна психологія: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України* / За ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. Київ : Міленіум, 2003. Ч. 9. С. 103–108.

24. Матвієнко Л. І., Загребельна Я. О. Чинники емоційного вигорання у представників соціономічних професій. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 2 (39). С. 30–35.

25. Леженіна Л. М. Психологічні чинники емоційного вигорання слідчих служби безпеки України : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.06 «Юридична психологія». Київ, 2009. 24 с.

26. Чепелева Н. О. Психологічні особливості емоційного вигорання викладачів вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття ступеня

канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології». Одеса, 2010. 20 с.

27. Чуйко Г. В., Чернописька І. І. Психологічні особливості синдрому емоційного вигорання. *Проблеми загальної та педагогічної психології : збірник наукових праць інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПНУ / гол. ред. С. Д. Максименко*. Київ, : Гнозис, 2010. Т.12. Ч. 6. С. 429–437.

28. Грищук О. В. Психологічні особливості динаміки емоційного вигорання вчителів : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Харків, 2010. 20 с.

29. Яценко Т., Іваненко Б., Євтушенко І. Глибинна психокорекція та упередження психічного вигорання. Частина 3. Київ : Главник, 2008. 176 с.

30. Фетискин Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М.: Изд-во Института Психотерапии. 2002. 490 с.

3.9. Управлінські аспекти організації оплати праці в митних органах України

Зміна політичних та економічних пріоритетів України, переорієнтації суспільних відносин у європейський простір, задекларовано початок процесу реформування основних державних інституцій, політичної, правової та економічних систем. Складовою глобального перетворення інституту держави в особі її уповноважених органів є формування нової системи органів митної служби України, де прогнозується звести до мінімуму такі соціально-правові явища як корупція.

Багаторічна практика протидії корупції дала суспільству знання про причини та умови, а також можливі шляхи боротьби з цим явищем. Так, серед основних причин можна виділити правові, організаційні, політичні та економічні. Детальний аналіз указаних причин свідчить про важливість їх комплексного усунення. Проте, з огляду на особливість вітчизняних реформ їх (ситуативність, зміна пріоритетів, відсутність загальної стратегії розвитку держави, політичні протистояння) однією з перших причин, яку фахівці у сфері науки та практики рекомендують усувати, є – економічна складова. Так, крім загальної ситуації в Україні, на перший план виходить необхідність забезпечення матеріальних потреб представників держави, зокрема, через збільшення розміру винагороди за працю.

У сучасних умовах показовим є рівень прожиткового мінімуму громадян, встановленого законодавством, який є меншим від реального більш, ніж у 2 рази. Також рівень номінальної заробітної плати відстає від фактичного рівня споживання та необхідних витрат домогосподарств, що не є достатнім для повноцінного відтворення робочої сили.

Крім того, необхідно враховувати зміст повноважень за посадами в межах структурних підрозділів митної служби України. Тобто права та обов'язки працівників митної служби, що фізично контактують з суб'єктами зовнішньоекономічних відносин, та наділені організаційно-розпорядчими функціями, можуть бути використані як корупційні правопорушення.

Фактично основний шлях усунення зазначених ризиків – це збільшення рівня оплати праці у розмірах, що значно перевищують реальний прожитковий мінімум та дають можливість частково забезпечити достатній рівень життя членів сім'ї працівника митної служби (діти та особи, які втратили працездатність).

У цьому аспекті корисним є осмислення досвіду зарубіжних країн. Враховуючи інформацію про системи оплати праці в цих країнах, необхідно констатувати, що значна роль в удосконаленні існуючої системи оплати праці належить посадовому окладу. Зокрема, реформа системи оплати праці повинна передбачати збільшення частки посадового окладу в структурі заробітної плати до 70–80%, перегляд кількості та якості надбавок і доплат, а також внесення змін до системи класифікації посад. Проте, попередній аналіз можливостей реалізації цих принципів у системі оплати праці працівників митної служби України виявив, що це неможливо [1].

З огляду на зазначене, єдиним актуальним засобом вирішення окресленої вище проблеми є застосування нових видів доплат та надбавок, що мають стимулюючий характер і лише для окремих категорій працівників митної служби, діяльність яких характеризується високим рівнем корупційних ризиків. У цьому випадку вирішення цієї ситуації може бути прийнято на рівні виконавчої влади з відповідною їй констатацією в підзаконних нормативно-правових актах, зокрема, у постанові Кабінету Міністрів України «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів»

Оплата праці, тобто частина матеріального стимулювання працівників, є за своїм змістом окремим критерієм оцінки економічної ситуації в країні. У загальному розумінні фонд оплати праці у структурі ВВП становить від 60% до 75%. В Україні ці цифри визначаються як 30%, без урахування показників тіньової економіки [2].

Варто зазначити, що у сучасних умовах системи оплати праці працівників державних органів безпосередньо пов'язані й сформувались у залежності від основних моделей організації державної служби зарубіжних країн. Порівняльна характеристика цих моделей представлена у таблиці 1.

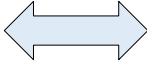

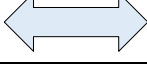
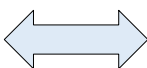
Основними засадами організації оплати праці в зарубіжних країнах є:

– значна роль в удосконаленні існуючої системи оплати праці належить посадовому окладу;

- у системах оплати праці частка посадового окладу в структурі заробітної плати складає від 70 до 80%;
- мінімальна кількість надбавок та спеціальні системи оцінки ефективності персоналу.

Таблиця 1

Моделі організації оплати праці [3]

Американська модель		Європейська модель
Рівність категорій посад на ринку праці		Виокремлення державної служби на ринку праці
Оплата праці відповідно до умов контракту		Оплата праці на основі встановлених категорій і розрядів
Відсутність соціальних привілеїв та преференцій		Гарантовані державою соціальні пільги
Пенсійне забезпечення, не пов'язане з проходженням державної служби		Пенсійне забезпечення державних службовців

Правовою основою організації оплати праці посадових осіб митної служби України є: Конституція України, Кодекс законів про працю України, Бюджетний кодекс України, Митний кодекс України.

Крім вище перерахованих, більш детальну інформацію представлено у наступних нормативних документах:

- Закон України від 16 грудня 1993 року № 3723-ХІІІ «Про державну службу»;
- Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР «Про оплату праці»;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 19 березня 2006 року № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» (зі змінами та доповненнями);
- постанова Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 1998 року № 1716 «Про проходження служби особами начальницького складу податкової міліції та обчислення їм вислуги років, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги»;
- постанова Кабінету Міністрів України від 21 грудня 2005 року № 1243 «Питання оплати праці вищих посадових осіб України, окремих керівних працівників органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суддів»;
- постанова Кабінету Міністрів України № 225 від 12 березня 1997 року «Про умови оплати праці працівників Державної митної служби».

Основою організації оплати праці в митних органах є тарифна система, яка включає: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики (довідники). Тарифна система оплати праці використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників – залежно від їх кваліфікації та за розрядами тарифної сітки. Вона є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати.

Відповідно до Закону України «Про державну службу» оплата праці державних службовців повинна забезпечувати достатні матеріальні умови для незалежного виконання службових обов'язків, сприяти укомплектуванню апарату державних органів компетентними і досвідченими кадрами, стимулювати їх сумлінну та ініціативну працю [4].

Заробітна плата посадових осіб митної служби України та її територіальних органів складається з:

- посадового окладу;
- надбавки за спеціальне звання;
- надбавки за вислугу років;
- надбавки за високі досягнення у праці або за виконання особливо важливої роботи;
- надбавки за знання та використання в роботі іноземної мови;
- доплати за науковий ступінь;
- надбавки за почесне звання «заслужений»;
- надбавки за роботу в умовах режимних обмежень;
- премії.

Організація оплати праці посадових осіб митної служби України здійснюється відповідно до тарифної системи і регулюється постановою Кабінету Міністрів України № 225 від 12 березня 1997 року «Про умови оплати праці працівників Державної митної служби» (зі змінами і доповненнями) [5]. До складу матеріальної винагороди працівника митної служби входять:

- заробітна плата за встановленими посадовими окладами (тарифними ставками) або розцінками всіх штатних працівників, у тому числі за трудовими договорами; надбавка за вислугу років; доплата за ранг, надбавки та доплати обов'язкового характеру (оплата роботи в нічний час, доплати за науковий ступінь, за знання та використання в роботі іноземної мови тощо);
- премії та інші види заохочень чи винагород відповідно до законодавства;
- матеріальна допомога, допомога на оздоровлення при наданні щорічної відпустки та в інших випадках за рішенням адміністрації установи (організації) відповідно до законодавства;
- винагороди та інші виплати, нараховані працівникам, які не перебувають у штаті установи (організації), відповідно до умов цивільно-правового договору (за винятком суб'єктів господарювання);

– одноразова грошова допомога у зв'язку з виходом на пенсію або, якщо це передбачено законодавством, у відставку.

Відповідно до ст. 428 Митного кодексу України посадові оклади державних службовців встановлюються залежно від складності та рівня відповідальності виконуваних службових обов'язків [6].

Надбавка за вислугу років виплачується державним службовцям щомісячно у відсотках до посадового окладу з урахуванням доплати за ранг і залежно від стажу державної служби у таких розмірах: понад 3 роки – 10%, понад 5 років – 15%, понад 10 років – 20%, понад 15 років – 25%, понад 20 років – 30%;, понад 25 років – 40% відсотків.

Державним службовцям можуть установлюватися надбавки за високі досягнення у праці і виконання особливо важливої роботи, доплати за виконання обов'язків тимчасово відсутніх працівників та інші надбавки і доплати, а також надаватися матеріальна допомога для вирішення соціально-побутових питань.

Умови оплати праці державних службовців, розміри їх посадових окладів, надбавок, доплат і матеріальної допомоги визначаються Кабінетом Міністрів України. За сумлінну безперервну працю в державних органах, зразкове виконання трудових обов'язків державним службовцям видається грошова винагорода в розмірі та порядку, що встановлюються Кабінетом Міністрів України. За особливі трудові заслуги державні службовці представляються до державних нагород та присвоєння почесних звань.

Умови розміру оплати праці працівників установ та організацій, що фінансуються з бюджету, в тому числі працівників митної служби України визначаються Кабінетом Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України № 225 від 12 березня 1997 р. «Про умови оплати праці працівників Державної митної служби» затверджено для працівників центрального апарату Державної митної служби, регіональних митниць, митниць, спеціалізованих митних управлінь: схеми посадових окладів, розмір щомісячних надбавок за вислугу років, розмір щомісячних надбавок за персональне звання [5].

Зобов'язано митні органи виплачувати працівникам регіональних митниць, митниць, спеціалізованих митних управлінь доплату за роботу в нічний час у розмірі 35% посадового окладу за фактично відпрацьований час. Виплачувати працівникам Державної митної служби, робота яких пов'язана з роз'їздами, надбавку у розмірах, передбачених чинним законодавством.

Голова Державної митної служби, начальники регіональних митниць, спеціалізованих митних управлінь у межах асигнувань, які виділяються на утримання органів митної служби та граничної чисельності працюючих установлюють:

– керівникам підрозділів, спеціалістам і службовцям посадові оклади відповідно до зазначених схем посадових окладів;

– заступникам керівників структурних підрозділів, не передбачених схемою посадових окладів, посадові оклади на 2% – 7% нижче від посадового окладу відповідного керівника;

– посадові оклади для окремих спеціалістів, не передбачених схемами посадових окладів, затвердженими цією постановою, відповідно до схем посадових окладів відповідних категорій працівників;

– надбавку за знання та використання в роботі однієї західноєвропейської мови – до 10%, двох і більше – 25% посадового окладу; однієї східної мови – 15%, двох і більше мов, одна з яких східна, – 35% посадового окладу;

– службовим особам, які пропрацювали в цих органах не менше як два роки і здійснюють митний контроль за переміщенням товарів та інших предметів через митний кордон України, виконують обов'язки щодо справляння мита та інших платежів, а також здійснюють контроль та обов'язки, пов'язані із забезпеченням виконання зазначених функцій, надбавки у розмірі до 50% посадового окладу з урахуванням надбавки за персональне звання;

– надбавку за високі досягнення у праці і виконання особливо важливих завдань – до 50% посадового окладу з урахуванням надбавки за персональне звання. У разі несвоєчасного, неякісного виконання завдання ці надбавки скасовуються або зменшуються;

– службовим особам Державної митної служби щомісячну надбавку в розмірі до 100% посадового окладу з урахуванням надбавок за персональне звання та вислугу років [6].

Преміювання працівників митних органів проводиться відповідно до їх особистого вкладу в загальні результати роботи в межах фонду преміювання у порядку, затвердженому головою Державної митної служби.

Працівникам надається матеріальна допомога у розмірі середньомісячного заробітку.

З метою залучення до роботи в органах Державної митної служби висококваліфікованих спеціалістів виплачується працівникам зазначених органів, які мають науковий ступінь кандидата або доктора наук з відповідної спеціальності, доплату до посадових окладів у розмірі відповідно 15% та 20% посадового окладу [6].

Умови оплати праці спеціалізованих організацій та робітників органів Державної митної служби визначаються відповідно до умов оплати праці аналогічних категорій працівників органів Міністерства внутрішніх справ.

Норми оплати праці працівників митних органів (за роботу в надурочний час; у святкові, неробочі та вихідні дні; у нічний час) і гарантії для працівників (оплата щорічних відпусток; за час виконання державних обов'язків; для тих, які направляються для підвищення кваліфікації, переве-

дених тимчасово на іншу роботу у зв'язку з виробничою необхідністю; для вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, для донорів тощо), а також гарантії та компенсації працівникам в разі переїзду на роботу до іншої місцевості, службових відряджень тощо встановлюються Кодексом законів про працю України та іншими актами законодавства України.

Працівник митного органу має право на оплату своєї праці відповідно до актів законодавства і колективного договору. Заробітна плата виплачується працівникам регулярно в робочі дні у строки, які встановлено у колективному договорі, але не рідше двох разів на місяць через проміжок часу, що не перевищує шістнадцяти календарних днів. Зміни в системі оплати праці працівників митної служби України, пов'язані зі збільшенням рівня заробітної плати та пов'язані з застосуванням нових видів доплат та надбавок, що мають стимулюючий характер для окремих категорій працівників, діяльність яких характеризується високим рівнем корупційних ризиків [6].

Головною проблемою організації оплати праці є невідповідність рівня заробітної плати вартості основних соціальних потреб працівників митної служби та членів їх родин.

Для подолання вище зазначеної проблеми пропонується розробка економіко-правових засад підвищення заробітної плати до рівня, що забезпечить мінімізацію потреб посадових осіб митної служби України у додаткових корупційних доходах. Основними завданнями цього процесу є:

- узагальнення існуючих підходів до організації оплати праці на основі досвіду окремих зарубіжних країн;
- аналіз діючої системи оплати праці окремих категорій працівників митної служби, діяльність яких характеризується високим рівнем корупційних ризиків;
- визначення рівня середньої заробітної плати, що дасть змогу мінімізувати потребу посадових осіб митної служби у додаткових корупційних доходах;
- формулювання проекту рекомендацій щодо реформування державної служби (достойні зарплати проти корупції);
- розробка проектів нормативно-правових актів про впровадження механізму підвищення заробітної плати працівникам митної служби до рівня, що забезпечить мінімізацію потреб посадових осіб у додаткових корупційних доходах;
- узгодження проекту рекомендацій щодо реформування державної служби з Міністерством фінансів України.

Вище зазначено зміни в організації оплати праці працівників митної служби України. Залежно від соціально-економічної ситуації в країні, зокрема асигнувань державного бюджету, що можуть бути виділені на фінансу-

вання видатків на оплату праці працівників органів митної служби, можливим є застосування одного з двох варіантів організаційно-правових змін:

По-перше, внесення змін до постанови КМ України від 19 березня 2006 року № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів» щодо запровадження надбавки за особливі умови служби та збільшення основного посадового окладу окремим категоріям працівників митної служби України та її територіальних органів (далі – варіант 1);

По-друге, прийняття постанови Кабінету Міністрів України про запровадження доплат до заробітної плати окремим категоріям працівників митної служби України та її територіальних органів (далі – варіант 2).

Реалізація першого або другого варіанту передбачає виконання обов'язкових умов, які полягають у тому, що зміни розповсюджуються на обмежене коло посад та визначений перелік структурних підрозділів.

Кожен варіант змін в обов'язковому порядку повинен враховувати:

– особливі умови служби працівників митної служби, що пов'язані з реалізацією наданих повноважень в фіскальній сфері та з метою забезпечення виконання основних завдань та функцій митної служби;

– категорії посад та видів структурного підрозділу в загальній системі органів митної служби, що пов'язані з підвищеним рівнем корупційних ризиків;

– загальнодержавні тенденції рівня соціальних стандартів.

Для запобігання корупційних ризиків посадові особи митної служби України повинні відповідати і слідувати етичним правилам, а саме: етичні принципи, адміністративне управління, неправомірна поведінка, характеристика яких наведена на рисунку 1.

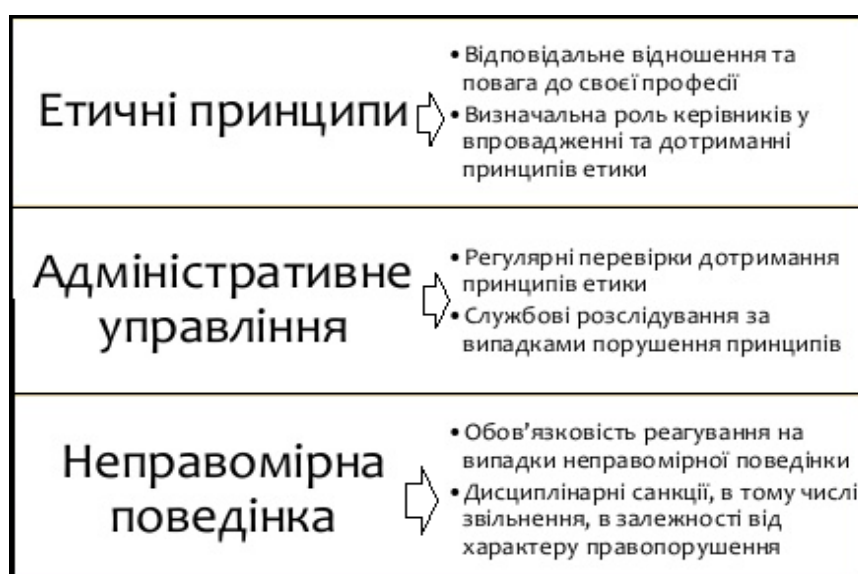

Рис. 1. Митні етичні правила

Перелік посад державних службовців органів фіскальної та митної служби, яким пропонується встановлення надбавок та доплат:

- начальник управління, начальник відділу, відділення (заступники), начальник штабу, завідувач сектору; головний державний ревізор-інспектор, головний державний інспектор;
- старший державний ревізор-інспектор, старший державний інспектор, державний інспектор;
- старший слідчий з ОВС, слідчий з ОВС, старший оперуповноважений, старший оперуповноважений з ОВС, старший слідчий, старший інспектор, оперуповноважений, слідчий, старший інспектор з особливих доручень, помічник оперуповноваженого [7].

Перелік структурних підрозділів фіскальної та митної служби, в межах яких визначається характер рівня корупційності посади:

- управління (відділ) внутрішнього аудиту та контролю;
- оперативне управління;
- управління оперативного забезпечення на окремих територіях зон АТО;
- слідче управління фінансових розслідувань (відділ);
- міжрегіональне управління оперативного документування;
- управління (відділ) боротьби з відмиванням доходів, отриманих злочинним шляхом;
- управління контролю за обігом та оподаткуванням підакцизних товарів (відділ, сектор);
- управління (відділ) податкового та митного аудиту;
- управління (відділ) організації митного контролю та оформлення;
- відділ (сектор) митної статистики;
- управління (відділ) адміністрування митних платежів та митно-тарифного регулювання;
- відділ митного оформлення;
- управління (відділ) аналізу ризиків та протидії митним правопорушенням [8].

Далі охарактеризуємо зміст основних пропозицій щодо удосконалення організації оплати праці (відповідно зазначених двох варіантів) посадових осіб митної служби України. В основі цих пропозицій пропонується використовувати основні HR-процедури у митній службі України, а саме компетенції та кваліфікацію, сучасні технології управління персоналом і мотивацію (рис. 2).

Поклавши в основу удосконалення організації оплати праці у митній службі України основні HR-процеси, можна запропонувати два варіанти пропозицій.

Компетенція та кваліфікація	<ul style="list-style-type: none"> • Призначення на керівні посади за результатами відкритих конкурсів • Трудові договори для керівників вищої ланки
Управління персоналом	<ul style="list-style-type: none"> • Міжнародні стандарти добору, просування, контролю кваліфікації кадрів • Оновлення кадрового складу
Мотивація	<ul style="list-style-type: none"> • Оплата праці в залежності від персональних кваліфікацій та результатів роботи (гідна базова зарплата та бонуси) • Оцінка задоволеності персоналу

Рис 2. Основні HR-процеси у митній службі України

Варіант 1. У разі застосування цього варіанту, буде реалізована ідея встановлення надбавки стимулюючого характеру для окремих категорій працівників митної служби та збільшенні розміри посадових окладів, що визначаються відповідно до тарифної сітки, яку затверджено у додатку 9 постанови КМУ «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 р. №704 (табл. 2) [9].

Посадові оклади за розрядами тарифної сітки визначаються шляхом множення розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 1 січня календарного року (але не менше 50% розміру мінімальної заробітної плати, встановленого законом на 1 січня календарного року), на відповідний тарифний коефіцієнт. У разі коли посадовий оклад визначений у гривнях з копійками, цифри до 4,99 відкидаються, від 5 і вище – заокруглюються до десяти гривень [9].

Щодо надбавок, то пропонується:

- назва – «за особливі умови служби»;
- умови виплати – щомісячно;
- характер виплат – у відсотках до посадового окладу, з урахуванням надбавки за спеціальне звання та залежно від стажу роботи;
- розміри: понад 1 рік – до 15, понад 5 років – до 30, понад 10 років – до 50, понад 15 років – до 70, понад 20 років – до 90 відсотків.

Щодо збільшення посадових окладів, то пропонується: розмір збільшення посадового окладу – на 90% вище від посадового окладу працівника відповідної посади.

Реалізація варіанту 1 передбачає збільшення розмірів фінансування відповідних видатків з державного бюджету.

Таблиця 2

**Схема тарифних розрядів за посадами осіб начальницького складу
Державної фіскальної служби України**

Найменування посади	Тарифний розряд	Тарифний коефіцієнт
Перший заступник Голови	60	5,76
Заступник Голови	59	5,68
Начальник Головного управління, начальник самостійного управління, директор (начальник) департаменту	58	5,6
Перший заступник: начальника Головного управління, начальника самостійного управління, директора (начальника) департаменту	56	5,44
Заступник: начальника Головного управління, начальника самостійного управління, директора (начальника) департаменту	54	5,28
Начальник управління (штабу, відділу) у складі Головного управління, самостійного управління, департаменту	52	5,12
Заступник начальника управління (штабу, відділу) у складі Головного управління, самостійного управління, департаменту	50	4,96
Начальник відділу у складі управління (штабу) Головного управління, начальник відділу у складі управління департаменту	48	4,8
Заступник: начальника відділу у складі управління (штабу) Головного управління, начальника відділу у складі управління (штабу) департаменту	46	4,64
Начальник відділення, завідувач сектору, старший слідчий з особливо важливих справ	43	4,4
Старший: оперуповноважений з особливо важливих справ, інспектор з особливих доручень; слідчий з особливо важливих справ	30	3,36
Старший: слідчий, оперуповноважений, інспектор	28	3,2
Слідчий, оперуповноважений, інспектор	24	2,88
Помічник: слідчого, оперуповноваженого	12	1,95

Джерело: [9]

Варіант 2. У разі застосування цього варіанту, буде реалізована ідея встановлення доплат до заробітної плати працівникам, які в межах посадових обов'язків здійснюють контроль за справами податків та інших платежів, організують роботу з контролю за надходженням платежів до бюджетів та примусового їх стягнення, обліку, оцінки, зберігання вилученого та конфіскованого майна, здійснюють оперативно-розшукову діяльність та досудове розслідування кримінальних правопорушень, митний контроль та

митне оформлення, протидію контрабанді та порушенням митних правил результат розслідування яких набув суспільного резонансу або у результаті роботи яких були викриті тіньові схеми та діяльність яких характеризується високим рівнем корупційних ризиків.

Щодо доплат, то пропонується:

- розмір доплат до грошового забезпечення з урахуванням грошової винагороди не може перевищувати 15 тис. гривень з розрахунку на місяць;
- доплати не враховуються під час обчислення місячного грошового забезпечення (середньої заробітної плати) у всіх випадках її збереження згідно із законодавством і під час обчислення розміру заробітної плати для призначення пенсії та одноразової грошової допомоги при звільненні.

Загалом величина, на яку пропонується збільшити заробітну плату посадових осіб митної служби, повинна відповідати умовам нормального відтворення посадової особи та членів його родини, а також де мотивувати використовувати корупційну вигоду. Усе залежатиме саме від тарифного розряду та посади співробітника. Також надбавки регулюватимуться величиною трудового стажу. Далі пропонується впроваджувати певні зміни у механізмі нарахування преміальних виплат.

З усього цього можна зробити висновок, що з плином часу заробітна плата стане більшою не тільки у представників вищих чинів, а й у звичайних співробітників митної служби. Відтак більше будуть заробляти представники митниць, які безпосередньо контактують з суб'єктами ЗЕД. Також необхідно, щоб уряд встановлював спеціальні надбавки за зразкове виконання службових обов'язків. Сюди можна віднести підвищену інтенсивність праці, участь у складанні важливих та складних документів або їх самостійну розробку, виконання термінових завдань, ініціативу й не тільки. Загалом зміни стимулюватимуть працівників митної служби до більш якісного виконання своїх службових обов'язків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Колобердянко І. І., Редька Ю. А. Сучасні системи та організація оплати праці в зарубіжних країнах. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2 (26). 2015. С. 123-130.

2. Какая зарплата нужна украинцам, чтобы чувствовать себя комфортно? URL: <http://hyser.com.ua/economics/kakaya-zarplata-nuzhna-ukraincam-chtoby-chuvstvovat-sebya-komfortno-66131>.

3. Брезицька К. Ф. Аналіз сучасних систем оплати праці в зарубіжних країнах. *Управління розвитком*. 2011. № 8 (105). С. 30–31.

4. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 р. № 3723-XIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про умови оплати праці працівників Державної митної служби» №225 від 12 березня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/225-97-%D0%BF>.

6. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. №4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.

7. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання оплати праці працівників державних органів» від 18 січня 2017 р. №15. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/249668347>.

8. Реформування Державної фіскальної служби: достойні зарплати проти корупції. URL: <http://sfs.gov.ua/data/material/000/165/228512/recomendaz.pdf>.

9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 р. №704. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D0%BF>.

3.10. Роль митного тарифу та митних платежів у зовнішньоекономічній політиці держави

Виконання функцій та завдань, які стоять перед державою, вимагає належного фінансового забезпечення, що досягається завдяки формуванню публічного фонду коштів. Публічні доходи формуються переважно за рахунок обов'язкових платежів, серед яких важливе місце займає мито. При формуванні державного бюджету миту відводиться виконання, в першу чергу, двох функцій: по-перше, фіскальної, яка полягає в утворенні грошових фондів; по-друге, регулятивної, яка відображає здатність держави через митно-тарифне регулювання та податкові механізми впливати на активізацію міжнародної торгівлі, залучення інвестиційних ресурсів, захист національного ринку, конкурентоздатність вітчизняного виробництва [1, с. 38].

Підставою обкладання митом є митний тариф. Поняття митного тарифу у вузькому розумінні – це систематизований перелік розмірів мита, що стягується при проходженні товарів через митний кордон країни, яка ухвалила цей тариф, або групи країн, що об'єднали свої державні митні території в єдину митну територію (митний союз) на підставі укладення між ними міжнародного договору [2, с. 57]. Прикладом може бути функціонування єдиного митного тарифу на території ЄС. У цьому випадку поняття митного тарифу збігається з поняттям мита при переміщенні товарів через митний кордон країни і може визначатись як вид митного платежу, що стягується з товарів та предметів, які переміщуються через митний кордон держави.

Водночас, в економічній літературі поняття митного тарифу часто використовується у більш широкому розумінні – як особливий інструмент торговельної політики і державного регулювання внутрішнього ринку країни у його взаємодії зі світовим ринком, тобто це не конкретна ставка щодо визначеної групи товарів, а засіб регулювання зовнішньої торгівлі, який за термінологією визначається як «тарифне» регулювання.

Щоб виконувати захисну функцію, тарифи повинні бути недискримінаційними. Їхня головна функція полягає в диференціюванні цін: ціни на імпортовані продукти мають бути вищі, ніж на відповідні національні товари, тому що включають тариф. Вони не завдають збитків вільній дії ринкових сил і не спотворюють умов конкуренції, тому що мають уніфікований фінансовий вплив. Тому митним тарифам надається перевага серед інших засобів обмеження міжнародного товарообігу. Згідно з правом СОТ, жодна договірна сторона не повинна встановлювати або зберігати у відношенні імпорту чи експорту жодних інших заборон та обмежень, крім митних тарифів, податків і інших зборів (ст. II ГАТТ) [3]. У ГАТТ тарифи легалізовані як єдиний метод захисту національних ринків.

Тарифи, у відношенні яких були проведені тарифні переговори, включаються до списків поступок і вважаються жорстко прив'язаними до певного рівня (ст. XXVIII ГАТТ). Починаючи з 1947 р., у ГАТТ передбачені стандарти щодо процесу зниження тарифів. Під час переговорів про тарифи країни запровадили найвищі розміри тарифних ставок і взяли на себе зобов'язання не накладати тарифів, вищих за цей рівень. Таким чином, члени СОТ «прив'язали» свої тарифи до певної межі й погодились у процесі переговорів зменшувати цей рівень. Будь-яке подальше несанкціоноване підвищення ставок тарифу є несумісним із зобов'язаннями країни і є порушенням права СОТ.

Наслідком Уругвайського раунду було ухвалення остаточного середнього кінцевого розміру тарифів на промислові товари. Воно становило 1,5% в Японії, 3,6% – у США, 3,6% – в ЄС і 4,8% – у Канаді [4, с. 191].

Застосування митного тарифу може мати як економічний (табл. 1), так і політичний характер. Введення мита може бути засобом економічного тиску на держави або створення режиму найбільшого сприяння з політичних мотивів.

Економічна роль митного тарифу пов'язана з тим, що мито впливає на ціну товару та відмежовує національний ринок від світового, підвищує рівень цін на товари, що активно впливає на конкурентоспроможність товару. Це позначається на нормах прибутку в окремих галузях економіки, нівелює різницю, що склалася в міжнародних і національних умовах виробництва.

Економічна роль митного тарифу полягає у наступному.

1. Регулятивна функція: створення вартісного бар'єру, який підвищує ціну товару; підтримання раціонального співвідношення вивезення і ввезення

ня товарів, валютних надходжень і витрат на території країни. Основним об'єктом регулювання є зовнішньоторговельний обіг, тобто операції з експорту та імпорту товарів. Завдяки митному тарифу як інструменту митної політики відбувається раціоналізація товарної структури, підтримується оптимальне співвідношення валютних доходів і витрат держави. Крім цього, митний тариф є економічним інструментом впливу на зовнішні економічні відносини країни. За допомогою даного інструменту держава може здійснювати контроль над обсягами і характером товаропотоку, стимулювати рух товарів або, навпаки, його блокувати. При цьому стимулювання може відбуватись не тільки стосовно певної товарної групи, а й товаропотоку з конкретної країни чи групи країн.

Таблиця 1

Економічна роль митного тарифу

Функції митного тарифу	Сутність функції	Механізм реалізації функції	Ефект реалізації функції
Регулятивна (регулююча, стабілізуюча)	Регулювання структури експорту та імпорту	Раціоналізація експортних та імпортних мит	Регулятивний
Фіскальна	Формування дохідної частини бюджету	Стягнення імпортних, експортних, транзитних мит	Фіскальний
Захисна (протекціоністська)	Захист національних виробників від іноземної конкуренції	Збільшення імпортних мит	Захисний
Стимулююча (балансувальна)	Полегшення умов доступу національних товарів на іноземні ринки. Створення сприятливих умов для прогресивних змін у структурі виробництва і споживання товарів	Зменшення експортних мит Раціоналізація імпортних мит	Стимулюючий

Регулятивність митного тарифу виявляється також у тому, що він є інструментом державного регулювання цін. Існують певні відмінності між внутрішніми і світовими цінами, зумовлені наявністю різного рівня витрат на виробництво та різницею в системі оподаткування. Поглиблення даних диспропорцій у цінах може завдати шкоди національним підприємствам, що призведе до спаду виробництва та зростання безробіття. Для запобігання таким ситуаціям держава може застосовувати механізм тарифного регулювання. За допомогою застосування ввізного мита на імпортні товари підвищується їх ціна, що сприяє зростанню конкурентоспроможності національних товарів. Якщо виникає необхідність стримати експорт певних товарів з країни, держава через механізм застосування експортного мита підвищує ціну вітчизняних товарів до необхідного рівня, який зменшує обсяги експорту [4, с. 192–193].

2. Стимулююча функція: стимулювання державою розвитку окремих галузей економіки чи підприємств, збільшення внутрішньої зайнятості. Мова йде про тимчасовий захист молодих галузей від жорсткої конкуренції іноземних корпорацій. Проте, це не обов'язково мають бути слабкі в економічному відношенні галузі та підприємства. Частіше значним захистом користуються саме найбільш розвинуті, монополізовані галузі. Мета такої політики – створення для національних виробників умов для отримання на внутрішньому ринку монополно високого прибутку як одного із важелів успішного виходу на зовнішній ринок [5, с. 31].

3. Фіскальна функція: надходження коштів до Державного бюджету країни. Застосування митного тарифу завжди виконує фіскальну функцію, оскільки – це податок, який є засобом поповнення державної скарбниці і покривається за рахунок кінцевого споживача. Ефект фіску прямо залежить від митної ставки. Якщо вона незначна, то ефект від даного податку невеликий, а якщо розмір ставки підвищується, посилюється податковий ефект.

Моделі використання митного тарифу з метою виконання фіскальної функції можуть бути найрізноманітнішими. Одна з них базується на впровадженні мита стосовно товарів широкого вжитку, при цьому ставки мита утримуються на низькому рівні з метою максимізації митних надходжень до Державного бюджету. Низькі ставки мита стимулюють імпортерів до офіційного отримання імпортного вантажу, а не до пошуку контрабандних шляхів. Фіскальної мети може бути досягнуто через митне оподаткування тільки певної категорії товарів, але при цьому ставки мита мають бути значно вищі, ніж у першому варіанті, щоб зберегти певний рівень митних надходжень.

4. Захисна функція: захист від демпінгу та інших видів недобросовісної конкуренції. Митні тарифи необхідні для захисту вітчизняних фірм від іноземних конкурентів, які реалізують свою продукцію за цінами, нижчими за ціни на внутрішньому ринку країни експорту. Зі збільшенням ставки мита зростає його протекціоністська спрямованість як інструменту зовнішньоторговельної політики. Спостерігається певна закономірність – низькі ставки використовуються для отримання фіскального ефекту, а високі – для ефекту захисту.

Домінуючими функціями застосування митного тарифу традиційно є поповнення державного бюджету та захист національного ринку від іноземної конкуренції. Відповідно, основними очікуваними ефектами запровадження митних зборів є фіскальний та захисний. Найкращим чином забезпеченню цих ефектів відповідає імпортне мито, причому низькі ставки сприяють отриманню фіскального ефекту, а високі – захисного.

Фіскальна ефективність митних зборів у наповненні державного бюджету України протягом 2004–2016 рр. досягала мінімального значення у 2009 році. А саме, у 2009 р. частка митних зборів дорівнювала 5,6% у

загальній сумі непрямих податків, 3,9% у сумі податкових надходжень та 2,9% у загальній сумі надходжень до Державного бюджету України. Низький рівень митних зборів пояснюється наслідками світової фінансово-економічної кризи, що позначилася як на структурі, так й на обсязі зовнішньоторговельної діяльності держави. Максимальну частку митні збори у структурі непрямих податків становили у 2004 р. (15,7%), а у структурі податкових та загальних надходжень до бюджету – у 2015 р. (відповідно 9,7% та 7,5%). Відчутне збільшення митних зборів у 2015 році здебільшого пояснюється запровадженням тимчасового додаткового імпортного збору на сільськогосподарську продукцію (10%) та промислові товари (5%) з 25 лютого 2015 р. по 1 січня 2016 р., який мав на меті покращити стан платіжного балансу України. Ефективність відповідних заходів у стратегічному плані має сумнівний характер, а їх запровадження протирічить загальній тенденції до лібералізації митно-тарифного регулювання. В цілому перебування частки ввізного мита у структурі надходжень до Державного бюджету України в діапазоні від 2,9% до 7,5% свідчить, що мито на даний час не відіграє суттєвої ролі у наповненні бюджету за рахунок непрямих податків (табл. 2) [5, с. 33]. Це пов'язано з розвитком світової торгівлі, зняттям митних бар'єрів, запровадженням механізмів пільгового митного оподаткування або взагалі безмитного режиму – інакше кажучи, відбиває загальну тенденцію до лібералізації митно-тарифного регулювання.

За сучасних умов розвитку міжнародних економічних відносин політична роль митного тарифу набуває особливого значення. В політичному аспекті митний тариф може використовуватися, з одного боку, з метою лібералізації митно-тарифного регулювання, тобто в інтеграційному аспекті. З іншого, рівень митних зборів може використовуватися з обмежувальною метою, розглядатися як індикатор політичної напруженості у відносинах між торговельними партнерами, що зазвичай має двосторонній ефект та, в кінцевому підсумку, нехтує економічними інтересами країн на користь політичних цілей. За сучасних геополітичних умов політична складова є невід'ємною частиною зовнішньоторговельних відносин між країнами та інтеграційними утвореннями. Проте вона часто суперечить тенденції до лібералізації митно-тарифного регулювання, оскільки має на меті створення штучних бар'єрів у зовнішньоекономічній діяльності [5, с. 32].

На відміну від обмежувальної, інтеграційна функція митного тарифу має на меті створення умов для ефективної інтеграції країни до світового економічного простору загалом та певного регіонального інтеграційного утворення зокрема. Ключовим механізмом її практичної реалізації є усунення митних бар'єрів у зовнішньоторговельній діяльності партнерів за рахунок зменшення або скасування імпортних мит – зазвичай, на двосторонній основі.

**Динаміка та структура надходжень до Державного бюджету України
протягом 2004–2016 рр. (розраховано В. М. Сторожчук)**

Роки	Доходи державного бюджету, млрд. грн								Частка ввізного мита, %		
	Усього	Податкові надходження					Неподаткові надходження	Інші надходження	У загальній сумі надходжень до держбюджету	У сумі податко-вих надходжень	У сумі непрямих податків
		Усього	В тому числі непрямі податки								
			Усього	Податок на додану вартість	Акцизний податок	Ввізне мито					
2004	67,9	48,6	25,5	14,8	6,7	4,0	17,8	1,5	5,9	8,2	15,7
2005	103,7	80,3	47,7	33,8	7,9	6,0	22,3	1,2	5,8	7,5	12,6
2006	131,9	103,9	65,9	50,4	8,5	7,0	26,6	1,4	5,3	6,7	10,6
2007	161,6	127,8	79,5	59,4	10,5	9,6	30,9	2,8	5,9	7,5	12,1
2008	224,0	183,7	116,7	92,1	12,7	11,9	37,0	3,3	5,3	6,5	10,2
2009	217,6	159,6	112,2	84,6	21,3	6,3	55,6	2,3	2,9	3,9	5,6
2010	233,4	179,5	122,5	86,3	27,6	8,6	52,4	1,9	3,7	4,8	7,0
2011	311,9	261,6	173,6	130,1	33,0	10,5	49,1	1,2	3,4	4,0	6,0
2012	344,7	274,7	189,1	138,9	37,2	13,0	68,3	1,7	3,8	4,7	6,9
2013	337,6	262,8	176,9	128,3	35,3	13,3	72,9	2,0	3,9	5,1	7,5
2014	355,0	280,2	192,9	136,0	44,5	12,4	68,4	6,4	3,5	4,4	6,4
2015	531,6	409,4	281,5	178,5	63,1	39,9	120,0	4,2	7,5	9,7	14,2
2016	612,1	503,9	345,7	235,6	90,1	20,0	103,6	4,6	3,3	4,0	5,8

Джерело: [5, с. 32]

Інтеграційна функція митного тарифу, на відміну від обмежувальної, має позитивне змістове та інструментальне навантаження, а її реалізація набуває особливого значення в контексті лібералізації митно-тарифного регулювання (табл. 2).

Таблиця 3

Політична роль митного тарифу

Функції митного тарифу	Сутність функції	Механізм реалізації функції	Ефект реалізації функції
Обмежувальна	Здійснення економічного тиску на інші держави	Збільшення імпорتنих та запровадження транзитних мит	Політичний
Інтеграційна	Сприяння реалізації інтеграційних пріоритетів держави	Зниження / усунення імпорتنих мит	Інтеграційний

Політична роль мита також полягає в наступному:

- необхідність забезпечення обороноздатності країни (військово-політичний аспект); захисне мито потрібне для збереження і посилення ролі галузей, що спеціалізуються на виробництві стратегічних товарів і матеріалів, необхідних для їх обробки;

- захист за допомогою митного тарифу потрібен для стимулювання промислової диверсифікації, що зменшує залежність країни від світових процесів;

- мито є інструментом економічного тиску на інші країни з метою отримання певних поступок і пільг;

- забезпечення умов для ефективної інтеграції країни зі світовим економічним простором (митні тарифи широко використовуються з метою покращення умов доступу національних товарів на іноземні ринки) [4, с. 194].

Враховуючи специфіку політики окремих країн, виокремлюють:

- тарифи промислово розвинутих держав, рівень яких, як правило, помірний з огляду на певний економічний розвиток країни. Так, середньоарифметичний імпорتنний тариф в економічно розвинутих країнах на промислові вироби складає 6,3%, у тому числі у США – 4,6%, ЄС – 5,7, Канаді – 9,0, Японії – тільки 3,9%;

- тарифи країн, що розвиваються, де рівень мита зазвичай досить високий через високі національні витрати на виробництво товарів та бажання захистити свій ринок від конкуренції іноземних товарів. Тут тарифні ставки на імпортовані товари можуть сягати 50% та навіть 100% [4, с. 196].

Мито – це вид державного непрямого податку, встановлений Митним кодексом України [6], який справляється з імпорту, експорту товарів, торговельно-промислового прибутку, майна, цінностей і предметів, що перетинають кордон у визначених державою пунктах під контролем митних служб. Незалежно від виду мита воно включається до ціни товарів і сплачується за рахунок кінцевого споживача. Однак під час перетину митного кордону мито сплачує суб'єкт господарювання за рахунок своїх оборотних коштів, що суттєво впливає на фінансовий стан підприємств. Основними критеріями, які дають можливість класифікувати види мит, є:

- мета і функціональність його застосування;

- вплив на економіку;

- напрямок руху;

- спосіб нарахування;

- принцип обмеження;

- період застосування;

- спосіб застосування митних ставок;

- типи митних ставок.

Відповідно до зазначених критеріїв, можна класифікувати види мита наступним чином.

Залежно від мети і функціональності застосовуються такі види мита.

1. Фіскальне мито встановлюється для забезпечення надходжень коштів до бюджету країни від зовнішньоекономічних операцій. Основна його мета має винятково економічний характер. Фіскальну функцію мито може виконувати в різних формах: і як експортне, і як імпортне мито, і в формі застосування транзитного мита.

2. Протекціоністське мито спрямоване на захист національного виробника і є явно дискримінаційним стосовно ввезення товарів іноземного виробництва, тому застосовується здебільшого у формі імпортного мита.

3. Преференційне, що передбачає особливі переваги держави щодо розміру ставок, які надаються іншим державам, головним чином з торговельно-політичними цілями. Преференційне мито використовується як при експорті, так і при імпорті товарів. Цей вид мита, як правило, встановлюється на товари, що походять з країн, які розвиваються. Мета преференційних мит – сприяти економічному розвитку цих країн [7, с. 44].

Залежно від порядку встановлення розрізняють такі види мита.

1. Автономне мито, яке встановлюється державою самостійно, тобто без будь-яких зобов'язань перед іншою країною, і застосовується до будь-яких предметів і товарів незалежно від їх походження. Розмір мита може бути змінений відповідно до інтересів країни без узгодження з країнами-партнерами. Даний вид мита, як правило, встановлюється у значних розмірах і є об'єктом дискусій на дво- або багатосторонніх переговорах для отримання поступок в обмін на зниження ставок автономного мита. Предметом таких переговорів є перелік товарів, до яких застосовуються митні тарифи, їх структура, розмір митних ставок, порядок їх застосування. В результаті виникає конвенційне або договірне мито [1, с. 59].

2. Конвенційне (договірне) мито встановлюється на основі двосторонньої або багатосторонньої угоди з іншими державами, угоди про створення митного союзу або зони вільної торгівлі. Таке мито не може бути змінене державною владою в односторонньому порядку. Воно не змінюється впродовж тривалого часу, що має велике значення для аналізу тих митних бар'єрів, з якими експортер стикається на ринку інших країн [1, с. 60].

На ранніх етапах формування митно-тарифної політики (для України – 1991–1996 рр.), митний тариф був автономним. Це пов'язане з тим, що першочерговими завданнями були проблеми пошуку джерел формування бюджету та захисту національного ринку. Мито виконувало фіскальну та протекціоністську функції, а вже потім регулятивну. Автономне мито встановлювалося з метою максимізації митних ставок для створення сприятливих умов для проведення майбутніх торгів у сфері регулювання торгових бар'єрів у вигляді митних тарифів.

У подальшому, в процесі інтернаціоналізації господарського життя, механізм застосування митного тарифу набув договірного характеру. Знизи-

лася роль національного права, зросла роль міжнародного і, зокрема, актів спрямованих на зняття торговельних обмежень. Конвенційні (договірні) мита встановлюються і закріплюються в рамках двосторонніх або багатосторонніх угод (ГАТТ/СОТ). У зв'язку із поширенням у міжнародному торговельному праві принципу режиму найбільшого сприяння. Конвенційні мита найбільш поширені у сучасній системі міжнародної торгівлі [7, с. 43].

За напрямком руху товарів застосовують вивізне (експортне), ввізне (імпортне) і транзитне мито.

1. Ввізне мито нараховується на товари та інші предмети при їх ввезенні на митну територію країни (ст. 272 Митного кодексу). Ввізне мито є диференційованим. Стосовно товарів, що походять з держав, які входять разом з Україною до митних об'єднань або утворюють з нею спеціальні митні зони, і в разі встановлення будь-якого спеціального преференційного митного режиму згідно з міжнародними договорами за участі України, а також щодо товарів, які походять з країн, що розвиваються, застосовуються преференційні ставки ввізного мита, передбачені Митним тарифом України [8]. Преференції – це встановлення преференційних ставок, розмір яких для зазначених товарів нульовий, за винятком певних товарних груп.

Стосовно товарів, що походять з країн або економічних союзів, які користуються в Україні режимом найбільшого сприяння, застосовуються пільгові ставки ввізного мита, передбачені Митним тарифом України, стосовно решти товарів застосовуються повні (загальні) ставки ввізного мита.

Якщо ввізне мито встановлене нижче різниці між національними і світовими цінами, то створюються сприятливі умови для іноземних товарів, забезпечується функція стимулювання імпорту товарів до країни. Нерідко такі товарні групи оподатковуються суто номінальною ставкою (1–3%), а здебільшого нульовою ставкою. В основному до цієї групи належать товари, використання яких передбачене в промисловій переробці, або товарні групи аналогів яких у національному виробництві не існує, а потреби у споживанні є досить сталими.

2. Вивізне мито нараховується на товари у разі їх вивезення за межі митної території України. Якщо ставки ввізного мита затверджуються Митним тарифом України то вивізного мита – окремими законами України (ст. 273 Митного кодексу).

3. Транзитне мито встановлюється стосовно товарів, які переміщуються через територію країни до інших держав, є засобом торговельної війни. Крім того, причинами застосування транзитного мита можуть бути:

- регулювання (стримування) потоків певних груп товарів через територію країни;
- поповнення Державного бюджету;
- покриття витрат, пов'язаних з транзитом іноземних товарів через митну територію країни.

Певний час транзитне мито було досить популярним заходом фіскального характеру і застосовувалось багатьма країнами світу. Але з часом, ураховуючи той факт, що всі держави зацікавлені у збільшенні транзиту через їхню територію, оскільки це приносить чималі дивіденди, транзитне мито стало об'єктом міжнародних переговорів і у більшості країн припинило своє існування. Так, відповідно до статті V ГАТТ, країни-учасниці СОТ взяли на себе зобов'язання щодо свободи транзиту через територію кожної з країн-учасниць, тобто звільнення транзитних товарів від митних та транзитних зборів.

Тому цей вид мита сьогодні використовується нечасто, як правило, як інструмент «торговельної війни». Більшість країн віддають перевагу при оподаткуванні транзиту нарахуванню різних зборів: дозвільні, гербові, статистичні, плати за переміщення вантажів через митну територію даної держави.

За способом нарахування застосовуються такі види мита:

- адвалорне, що нараховується у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, які обкладаються митом;
- специфічне, що нараховується у встановленому грошовому розмірі на одиницю товарів та інших предметів, що обкладаються митом;
- комбіноване, що поєднує обидва ці види митного обкладення, але нараховується за більшою сумою нарахування (ч. 1 ст. 280 Митного кодексу).

Перевагою адвалорного мита є те, що воно підтримує однаковий рівень захисту внутрішнього ринку незалежно від коливання цін на товар, змінюються тільки доходи бюджету. Якщо мито становить 10% від ціни товару, то при ціні товару 100 доларів США доходи бюджету становлять 10 доларів США. При збільшенні ціни товару до 200 доларів США доходи бюджету виростуть до 20 доларів США. При падінні ціни товару до 50 доларів США – скоротяться до 5 доларів США. Але незалежно від ціни адвалорне мито підвищує ціну імпортованого товару на 10%.

Безперечно, слабкою стороною адвалорного мита є те, що воно передбачає необхідність митної оцінки вартості товару з метою обкладання митом. Так як ціна товару може коливатися під дією багатьох економічних і адміністративних факторів, використання адвалорного мита є суб'єктивною оцінкою, що стає джерелом зловживань.

Специфічне мито застосовується до стандартизованих товарів і має перевагу перед адвалорним з точки зору адміністрування (не залишає свободи для зловживань). Але рівень митного захисту за допомогою специфічного мита великою мірою залежить від коливань цін на товари. Так, специфічне мито у 100 доларів США за один імпортований музикальний центр значно обмежує імпорт музикальних центрів ціною 800 доларів США, так як складає 12,5% їх ціни. Проте якщо музикальний центр коштує 1200

доларів США, то мито складає лише 8,3% його ціни. В результаті, коли імпорتنі ціни підвищуються, рівень захисту внутрішнього ринку за допомогою специфічного мита падає. Але, з іншого боку, під час економічного спаду і падіння імпорتنих цін специфічний тариф збільшує рівень захисту національних виробників.

Комбіноване мито поєднує обидва попередні види митного обкладення, але мито сплачується за більшою сумою нарахування. Практика застосування даного виду мита свідчить, що метою його використання є як фіскальна, так і захисна функції, проте домінуючим є ефект захисту національного виробника від конкуренції іноземних товарів.

В окремих випадках при ввезенні на митну територію України товарів незалежно від інших видів мита можуть застосуватися спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне мито. Це – особливі види мита, визначені у ст. 275 Митного кодексу України, що застосовуються з метою захисту економічних інтересів України та українських товаровиробників [9, с. 77].

Спеціальне мито застосовується:

- як захисний захід, якщо товари ввозяться на митну територію України у таких кількостях або на таких умовах, які завдають чи загрожують завдати шкоди вітчизняним виробникам безпосередньо конкуруючих товарів;

- як запобіжний захід щодо учасників ЗЕД, які порушують загальнодержавні інтереси в цій галузі, а також як захід для припинення недобросовісної конкуренції у випадках, що визначаються законами України;

- як захід у відповідь на дискримінаційні дії та (чи) недружні дії з боку іноземних держав проти України або у відповідь на дії окремих країн та їх союзів, які обмежують здійснення законних прав та інтересів суб'єктів ЗЕД України.

Ставка спеціального мита встановлюється в кожному окремому випадку. Процедура його запровадження регламентована Законом України «Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну» від 22 грудня 1998 р. [10], прийнятим з урахуванням відповідних положень СОТ.

Антидемпінгове мито застосовується у випадках:

- ввезення на митну територію України товарів за ціною, істотно нижчою за їх конкурентну ціну в країні експорту на момент цього експорту, якщо таке ввезення завдає чи загрожує завдати шкоди вітчизняним виробникам подібних чи безпосередньо конкуруючих товарів або перешкоджає організації чи розширенню виробництва подібних товарів в Україні;

- вивезення за межі митної території України товарів за ціною, істотно нижчою за ціни інших експортерів подібних або безпосередньо конкуруючих товарів на момент цього ввезення, якщо таке вивезення завдає чи загрожує завдати шкоди загальнодержавним інтересам України.

Ставка антидемпінгового мита не може перевищувати різниці між конкурентною оптовою ціною об'єкта демпінгу в країні експорту на момент

цього експорту і заявленою ціною при його ввезенні на митну територію України (демпінгова маржа). Процедура запровадження антидемпінгового мита регламентована Законом України «Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту» від 22 грудня 1998 р. [11], прийнятим з урахуванням відповідних положень СОТ [9, с. 78–79].

Компенсаційне мито застосовується у випадках:

– ввезення на митну територію України товарів, при виробництві або експорті яких прямо чи побічно використовувалася субсидія, якщо таке ввезення завдає чи загрожує завдати шкоди вітчизняним виробникам подібних чи безпосередньо конкуруючих товарів або перешкоджає організації та розширенню виробництва подібних товарів в Україні;

– вивезення за межі митної території України товарів, при виробництві або експорті яких прямо або побічно використовувалась субсидія, якщо таке вивезення завдає або загрожує завдати шкоди державним інтересам України.

Ставка компенсаційного мита не може перевищувати виявленого розміру субсидій. Процедура запровадження компенсаційного мита регламентована Законом України «Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту» від 22 грудня 1998 р. [12], також ухваленим з урахуванням відповідних положень СОТ [13, с. 116].

Мито також поділяють за типами ставок на постійне і змінне. Під постійними розуміють митні ставки, які встановлюються державними органами і не можуть змінюватися залежно від обставин. Більшість країн світу мають митні тарифи з постійними ставками. Під змінними розуміють митні ставки, які можуть змінюватися за певних обставин (при зміні рівня світових і внутрішніх цін). Прикладом таких тарифів може бути зміна ставок у ЄС в рамках спільної сільськогосподарської політики.

Останнім часом змінне мито почали використовувати держави у зв'язку зі значною зміною світової цінової кон'юнктури на певні групи товарів, у першу чергу, на нафту [4, с. 203].

За періодом застосування можна виділити такі види мита, як постійне та сезонне. Під постійним розуміють мито, яке не змінюється залежно від часу застосування. Тобто воно є незмінним упродовж періоду дії встановленої ставки мита. Як правило, більшість митних ставок є постійними. Це дає можливість суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності робити довготермінові прогнози і планувати свою діяльність.

В окремих випадках застосовується сезонне мито, яке встановлюється на окремі товари на строк не менше 60 та не більше 120 послідовних календарних днів з дня встановлення сезонного мита (ст. 274 Митного кодексу). Так, стягнення сезонних мит передбачене ст. 2 Закону України від 17 липня 1997 р. «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції» [14]. Сезонні ввізні (імпортні) мита запроваджуються щорічно у подвійному розмірі до розміру пільгових ставок ввізного (імпортного) мита на

сільськогосподарську продукцію груп УКТ ЗЕД протягом строку збирання і закладення на зберігання аналогічної продукції українського виробництва. Сезонне мито вважається винятком із преференційних або пільгових режимів, у тому числі угод про вільну торгівлю, митних союзів, виробничої кооперації та інших подібних міжнародних угод, якщо це передбачено такими угодами (ст.2 Закону України «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції»). Сезонне мито має явно протекціоністський характер.

Отже, використовуючи запропоновану класифікацію, митний тариф, який застосовується на практиці, можна систематизувати за різними критеріями. Наприклад, ставка ввізного мита на картоплю з Польщі становить 50%, але не менше 0,2 євро за 1 кг. Даний тип мита можна назвати протекціоністським, автономним, імпортним, комбінованим, сезонним, складним, постійним.

Оскільки основна мета запровадження даного мита – блокування товаропотоку з даної товарної позиції, то воно є протекціоністським. Оскільки даний вид мита Україна застосовує самостійно, мито – автономне. Картопля оподатковується при ввезенні – мито імпортне. Нарахування ставок мита у відсотках до митної вартості, але із зазначенням, що не менше ніж 0,2 євро за 1 кг засвідчує, що мито комбіноване. Оскільки ставка ввезення змінюється залежно від терміну ввезення: з 01.01 по 01.04 вона становить 40%; з 01.04 по 01.08 – 30%; а з 01.08 по 01.01 – 50%, то мито має сезонний характер. Оскільки використовується і повна, і пільгова ставки, то митний тариф складний. Незмінність ставок від рівня цін засвідчує, що даний вид митного тарифу постійний.

За даними ознаками можна класифікувати застосування будь-якого митного тарифу щодо певних товарів чи предметів.

Отже, мито є податком непрямої дії, який закладається в ціну продукту, послуги, роботи на стадії руху від виробника до кінцевого споживача і фактично повним обсягом сплачуються останнім. За такої схеми дії податку спостерігається «ефект нарощування», який полягає в тому, що в процесі руху товару ціна зростає за рахунок мита пропорційно до кількості операцій (стадій обігу). Унаслідок цього значно підвищується ціна, що, у свою чергу, є важливим чинником, який зумовлює сповільнення товарообігу імпортних товарів.

При розробці ставок національних митних тарифів мають бути враховані такі критерії визначення номінального мита:

- різниця між внутрішніми (оптовими) та світовими цінами;
- інтереси національних виробників та споживачів;
- можливість заміни імпортної продукції вітчизняною;
- інтереси збереження прямих зв'язків, виробничої кооперації;

- заохочення або стримування імпорту товарів залежно від ступеня їхньої обробки;
- сприяння виробництву товарів експортного призначення через систему пільг на імпорт сировини та компонентів;
- доцільність обмеження імпорту окремих товарів або підвищення прибутків Державного бюджету від оподаткування імпорту;
- можливість маневрування рівнем мита в перебігу міждержавних та торговельних переговорів для отримання зустрічних поступок.

Процеси, що відбуваються в Україні вимагають такого механізму державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, який би враховував особливості національної економіки. Відсутність захисту національної економіки сьогодні може спричинити скорочення національного виробництва і навіть знищення деяких його видів. Саме тому, перед Державною фіскальною службою України стоїть низка завдань щодо модернізації її діяльності задля впровадження ефективних інструментів регулювання зовнішньої торгівлі і захисту національних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вишновецький В. М. Мито в системі обов'язкових платежів. *Юридичний вісник*. 2009. № 4(13) С.38–41.
2. Денисенко В. В. Словник митних термінів. [Електронний ресурс]. Електрон. дані. Запоріжжя : ЗНТУ, 2017. 1 електрон. опт. диск (DVD-ROM).
3. Генеральна угода з тарифів і торгівлі від 15.04.1994 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_003.
4. Денисенко В. В. Правове забезпечення митної політики : міжнародно-правові стандарти та українське законодавство : навч. посіб. Запоріжжя : ЗНТУ, 2018. 326 с.
5. Сторожчук В. М. Трансформація функцій митного тарифу в умовах лібералізації митно-тарифного регулювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Випуск 23. Частина 1. С. 30–34.
6. Митний кодекс України : станом на 25.11.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
7. Білоусов О. М. Митно-тарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності України. *Вісник аграрної науки Причорномор'я. Економічні науки*. 2012. Випуск 2. С. 37–46.
8. Про Митний тариф України : Закон України № 584-VII : станом на 01.01.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/584-18>.
9. Феделеш Е. Антидемпінгове мито як засіб тарифного регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 77–81.

10. Про застосування спеціальних заходів щодо імпорту в Україну : Закон України № 332-XIV : станом на 04.10.2018 р. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-14>.

11. Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту : Закон України № 330-XIV : станом на 04.10.2018 р. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-14>.

12. Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту : Закон України № 331-XIV : станом на 04.10.2018 р. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-14>.

13. Жмурко Н. В. Мито в системі регулювання зовнішньоекономічних відносин України. *Східна Європа : економіка, бізнес та управління*. 2017. Випуск 1 (06). С. 114–117.

14. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції: Закон України № 468/97-ВР : станом на 20.09.2018 р. URL:<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/97-вр>.

3.11. Економіко-математичний аналіз впливу ставки експортного мита на поведінку промислового підприємства

На мікроекономічному рівні митні збори є потужним інструментом впливу на діяльність суб'єктів господарювання, впливаючи не лише на їхню виробничу політику, політику збуту й політику забезпечення чинниками виробництва, але й, у кінцевому підсумку, на фінансово-економічний стан, а також на обсяг та структуру податкових платежів підприємств до бюджетів різних рівнів [1].

Оскільки промислове підприємство є складною виробничою та соціально-економічною системою, будь-який вплив ззовні має, як правило, комплексний характер і широкий спектр не завжди добре прогнозованих наслідків. Зокрема, митні збори можуть суттєво впливати на вибір підприємством ринків матеріально-технічних ресурсів та ринків збуту своєї продукції, структуру й обсяги споживання факторів виробництва, а також структуру й обсяги виробництва та реалізації продукції. Найбільше ставки митних зборів впливають на фінансово-економічний стан підприємств і, насамперед, на рівень їхньої прибутковості, а також на структуру та обсяги податкових надходжень від підприємств.

Складність прогнозування впливу митних інструментів на процеси функціонування промислових підприємств зумовлена також і тим, що реакція різних за широкою гамою ознак підприємств на одні й ті ж дії може суттєво відрізнятись. Це обґрунтовує актуальність дослідження на мікроекономічному рівні найзагальніших закономірностей впливу ставок

митних зборів на основні виробничо-економічних показників промислових підприємств різного типу.

Одним із таких інструментів може слугувати економіко-математичне моделювання підприємств з урахуванням чинників зовнішнього економічного середовища та подальший економіко-математичний аналіз відповідних моделей.

Метою цього дослідження є вивчення закономірностей впливу ставки експортного мита на процес функціонування підприємства (його поведінки) на основі відносно простої теоретичної моделі підприємства в статичній постановці та її економіко-математичного аналізу, демонстрації нетривіальності таких закономірностей і актуальності їхнього всебічного дослідження з застосуванням економіко-математичного інструментарію.

Вербальна модель підприємства. Розглянемо гіпотетичне підприємство, що випускає один вид продукції, яка поставляється на внутрішній та зовнішній ринки. Така модель є модифікацією моделей, розроблених, досліджених й описаних у роботах учених [2; 3; 4].

Для виробництва продукції зазначене підприємство має в своєму розпорядженні основні виробничі фонди (ОПФ), які спільно з узагальненими матеріальними та трудовими ресурсами використовуються для виробництва продукції за певною технологією, що застосовується цими підприємствами. Величина ОПФ є фіксованою й, поряд з параметрами технології, виступає однією з ознак підприємства, що характеризують його стан.

Ринок матеріальних і трудових ресурсів – обмежений. У згаданій моделі причини цього (ендогенні та екзогенні – для підприємства) не мають значення й не уточнюються. Ціни на ресурси визначаються ринком, тобто є для підприємства екзогенними параметрами. У межах відомих лімітів підприємство має право придбати зазначені ресурси в обсязі, продиктованому економічною доцільністю. Усі придбані підприємством ресурси спрямовуються на виробництво продукції.

Попит на продукцію підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках залежить від цін, рівень яких також є фіксованим і не залежить від обсягу продукції, що поставляється підприємством на ці ринки. Таким чином, ціни, як і ринковий попит, характеризують стан зовнішнього середовища підприємства та є для нього екзогенними параметрами. З огляду на це, підприємство може реалізувати на внутрішньому й зовнішньому ринках продукцію за цінами ринку в обсязі, що не перевищує попит на цю продукцію.

Поведінка підприємства визначається обсягом використовуваних у виробництві ОПФ, матеріальних і трудових ресурсів. Відповідно до загальноновизнаного в мікроекономічній теорії принципу оптимальності (рівноваги) поведінка підприємства відповідає критерію максимуму чистого прибутку [5].

У наведеній моделі валові доходи підприємства визначаються обсягами виробництва та реалізації продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках. Валові витрати формуються за рахунок витрат матеріальних і трудових ресурсів, а також накладних (умовно-постійних) витрат. При визначенні валового та чистого прибутку підприємства враховується амортизація ОПФ, податок на прибуток, податки, пропорційні величині ОПФ і фонду оплати праці, а також експортне мито.

Таким чином, поведінка підприємства (обсяги виробництва та обсяги реалізації продукції на кожному з сегментів ринку) визначаються, виходячи зі стану підприємства (технологія виробництва (її параметри), величина ОПФ), стану ринків ресурсів і продукції (ціни на матеріальні та трудові ресурси, ціни й ринковий попит на продукцію підприємства), а також податковим кліматом, одним з чинників формування якого в моделі підприємства є ставка експортного мита.

Уже з вербальної моделі підприємства видно, що зміна ставки експортного мита безпосередньо впливає на поведінку підприємства, тобто доцільні для підприємства обсяги виробництва продукції та їхній розподіл по ринках збуту, який в результаті визначає рівень прибутковості підприємства, податкове навантаження на нього та роль експортного мита в її складі. Причому характер цього впливу залежить від усіх врахованих у моделі параметрів внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства.

Економіко-математична модель підприємства. Залежність обсягу виробництва продукції Q від рівня використання основних факторів виробництва (задіяних у виробництві ОПФ K , використаних трудових L і матеріальних R ресурсів) задамо у вигляді мультиплікативної виробничої функції:

$$Q = A \cdot K^{\alpha_K} \cdot L^{\alpha_L} \cdot R^{\alpha_R}, \quad (1)$$

де A , α_K , α_L , α_R – параметри виробничої функції, що відображають технологічні особливості виробництва.

Будемо вважати, що вироблена підприємством продукція реалізується повністю в пропорції $\gamma/(1-\gamma)$, де γ – частка продукції, реалізованої на внутрішньому ринку, $0 \leq \gamma \leq 1$. Обсяги реалізації продукції на внутрішньому ринку позначимо через Q_I , обсяги реалізації на внутрішньому ринку позначимо Q_E . Тоді

$$Q_I = Q \cdot \gamma; \quad Q_E = Q \cdot (1 - \gamma). \quad (2)$$

Задамо попит на виробництво продукції на внутрішньому ринку Q'_I і на зовнішньому Q'_E ринках у вигляді таких функцій від ціни продукції:

$$Q'_I = \frac{a_I}{b_I \cdot p_{Q_I} + c_I}, \quad (3)$$

$$Q'_E = \frac{a_E}{b_E \cdot p_{Q_E} + c_E}. \quad (4)$$

У формулах (3) и (4) $a_I, b_I, c_I, a_E, b_E, c_E$ – параметри функцій попиту відповідно до внутрішнього та зовнішнього ринків; P_{Q_I}, P_{Q_E} – ціни зазначених ринків на продукцію підприємства.

З урахуванням цього валові доходи GR підприємства можна розрахувати за формулою:

$$GR = P_{Q_I} \cdot Q_I + P_{Q_E} \cdot Q_E, \quad (5)$$

а валові витати підприємства GE , пов'язані з виробництвом продукції Q и функціонуванням підприємства в цілому – за формулою:

$$GE = p_R \cdot R + p_L \cdot L + C_0, \quad (6)$$

Де p_R, p_L – ціни на матеріальні та трудові ресурси відповідно; C_0 – накладні витрати (витрати, які не залежать від обсягів виробництва).

Валовий прибуток підприємства GP визначається за формулою:

$$GP = GR - GE - \delta_K \cdot K, \quad (7)$$

де δ_K – норма амортизації.

Для обліку в математичної моделі поведінки підприємства зазначених вище податків уведемо такі позначення: $\delta_{GR}, \delta_L, \delta_K', \delta_{ED}$ – ставки податку на прибуток (податки та відрахування, пропорційні обсягам виробництва), фонд оплати праці (податки та відрахування, пропорційні витратам на оплату праці), податкових відрахувань, пропорційних ОПФ (податки та відрахування, пропорційні масштабам підприємства, його основним активам K) та експортне мито (податки, пропорційні вартості продукції, що експортується) відповідно.

Тоді величину чистого прибутку підприємства NP (прибуток після сплати всіх податків, відрахувань, платежів ізборів) можна визначити за формулою:

$$NP = (1 - \delta_{GP}) \cdot \varphi(GP) - (\delta_K'' \cdot K + \delta_L \cdot L + \delta_{ED} \cdot p_{Q_E} \cdot Q_E), \quad (8)$$

де

$$\varphi(x) = \begin{cases} x, & x \geq 0 \\ 0, & x < 0 \end{cases}.$$

а сукупне податкове навантаження на підприємство TB та митні платежі при експорті продукції CP – за формулами:

$$TB = GP - NP \quad (9)$$

та

$$CP = \delta_{ED} \cdot p_{Q_E} \cdot Q_E. \quad (10)$$

У межах математичної моделі (1)–(10) поведінка підприємства визначається вектором параметрів $u=(K, L, R, \gamma)$, які виступають як керуючі змінні.

Рівноважна поведінка підприємства, про що зауважувалося вище, визначається як оптимальне рішення завдання максимізації чистого прибутку підприємства (див. критерій оптимальності (11)) й має задовольняти низку природних обмежень (формули (12, 13)).

Для математичного опису відповідних конструкцій моделі підприємства введемо такі позначення: $\Theta_I=(K', A, \alpha_K, \alpha_L, \alpha_R, C_0)$ – вектор параметрів стану підприємства; $\Theta_E=(p_{Q_I}, p_{Q_E}, p_R, p_L, a_I, b_I, c_I, a_E, b_E, c_E, \delta_{GR}, \delta_L, \delta_{K}, \delta_{ED})$ – вектор параметрів стану зовнішнього економічного середовища.

З урахуванням уведених позначень критерій оптимальності (поведінка підприємства) можна записати в такому вигляді:

$$\max_u = NP(u, \Theta_I, \Theta_E), \quad (11)$$

а обмеження на поведінку підприємства) – в такому:

$$Q_I \leq Q'_I; \quad Q_E \leq Q'_E; \quad (12)$$

$$0 \leq K \leq K'; \quad 0 \leq L \leq L'; \quad 0 \leq R \leq R'; \quad (13)$$

Співвідношення (12) відображають ту обставину, що обсяги виробництва та реалізації продукції на кожному сегменті ринку продукції підприємства не можуть перевищувати ринковий попит на цю продукцію.

Співвідношення (13) являють собою обмеження на обсяги використання факторів виробництва, які не повинні перевищувати наявні у підприємства можливості щодо ресурсного забезпечення.

Чисельна модель і план експериментів. Завданням чисельного моделювання було дослідження впливу ставки експортного мита на обсяги виробництва продукції, обсяги реалізації випущеної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, величину чистого прибутку підприємства, податкового навантаження та митних платежів (назвемо такі показники цільовими) при різних, типових станах підприємства та ринків продукції.

Чисельні параметри моделі – умовні й підібрані таким чином, щоб підприємство в дослідженому діапазоні змінних параметрів демонструвало змістовну з економічного погляду поведінку.

Модель реалізовано в середовищі MS Excel. Поведінка підприємства при кожному фіксованому наборі внутрішніх і зовнішніх параметрів визначалася за допомогою реалізованих в MS Excel методів вирішення завдань математичного програмування [6].

З урахуванням того, що залежність виробничо-економічних показників модельного підприємства від рівня ставки експортного мита, очевидно, може видозмінюватися від однієї комбінації ендогенних та екзогенних параметрів моделі – до іншої, і таких комбінацій може бути як завгодно багато, в цьому дослідженні вивчено дві групи залежностей, що

демонструють закономірності впливу окремих важливих показників зовнішнього середовища та внутрішнього стану підприємства. З цією метою при деякому значенні одного з ендогенних або екзогенних параметрів і фіксованих значеннях інших параметрів моделі підприємства варіювалася (в наперед заданому діапазоні) ставка експортного мита. При кожному значенні ставки експортного мита з зазначеного діапазону вирішувалося завдання відшукування рівноважного (оптимального критерію (11)) поведінки підприємства, модель якого задано співвідношеннями (1)–(9), (12), (13). Потім ця процедура повторювалася при інших значеннях ендогенного або екзогенного параметра моделі, який варіював.

Результати економіко-математичного аналізу. У першій серії обчислювальних експериментів вивчався вплив цін внутрішнього та зовнішнього ринків на залежність цільових показників від ставки експортного мита.

У результаті варіантних розрахунків встановлено, що в зоні позитивної прибутковості ці залежності мають такий вигляд, як показано на рис. 1 та рис. 2 (зазначені залежності для простоти й наочності отримано за однакової кількості функцій попиту й цін внутрішнього та зовнішнього ринків).

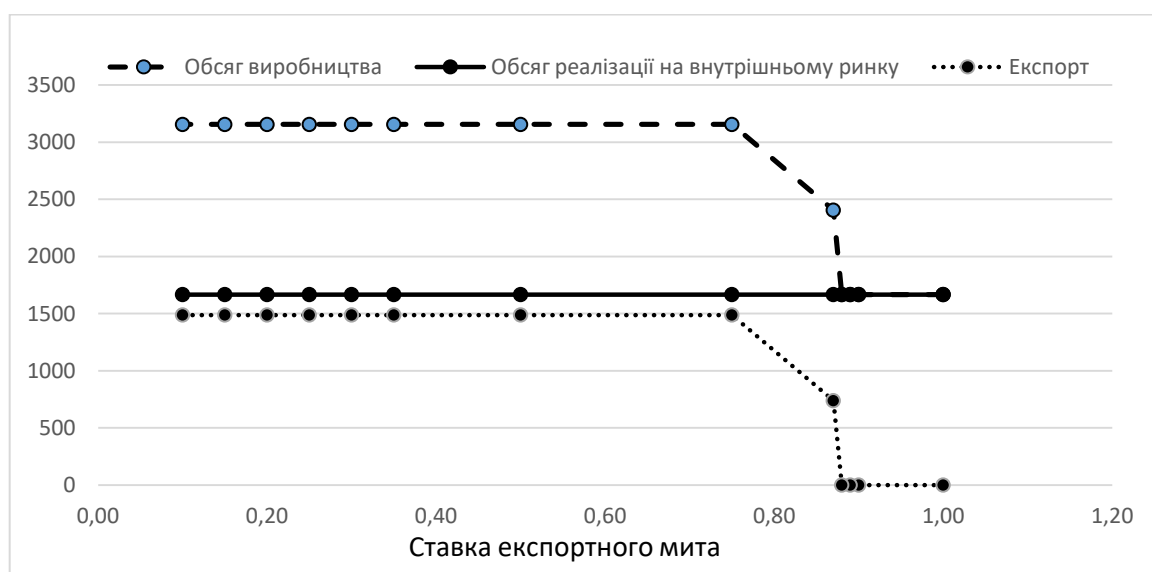

Рис. 1. Залежність обсягів виробництва та реалізації продукції на ринках від ставки експортного мита

Як бачимо, в таких умовах у широкому діапазоні варіювання ставки експортного мита модельному підприємству вигідним є виробництво продукції в максимально можливих обсягах (обсяги виробництва обмежені наявними ОПФ і доступними обсягами ресурсів) та її реалізація на обох ринках (рис. 1). При цьому деяка перевага віддається внутрішньому ринку. Однак, зі зростанням ставки експортного мита, починаючи з деякого значення ($\delta ED=0,83$, рис. 1), обсяги виробництва скорочуються за рахунок скорочення поставок продукції на зовнішній ринок.

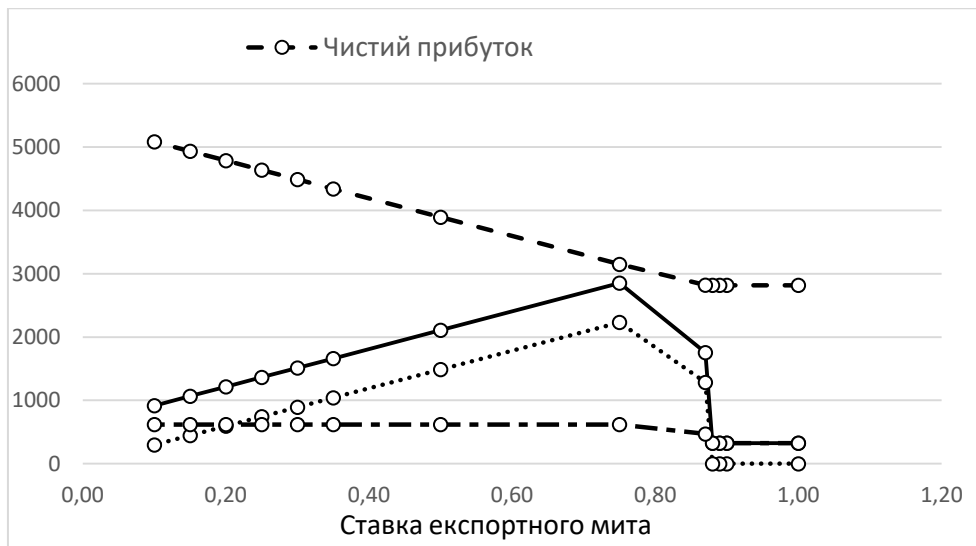

Рис. 2. Залежність чистого прибутку та податкових відрахувань від ставки експортного мита

Динаміка показників чистого прибутку, податкового навантаження, митних платежів та суми податків за вирахуванням митних платежів демонструє рис. 2. Як бачимо, податкові та митні платежі з ростом ставки експортного мита зростають до деякого максимального рівня, а потім знижуються і стабілізуються на рівні, визначеному податковими платежами, не пов'язаними з експортом продукції, обсяги якого стають нульовими. При цьому зростання ставки мита аж до припинення експорту продукції внаслідок його економічної недоцільності для підприємства чинить прямий негативний вплив на рівень дохідності (величину чистого прибутку) підприємства.

Зниження цін на внутрішньому ринку (у розрахунках значення параметра p_{OI} приймалося рівним 2,0, 1,5, 1,0 і 0,5 од.), яке супроводжувалося зростанням попиту на продукцію на цьому сегменті ринку, що не змінювало загального характеру зазначених залежностей. Проте вплив зміни значення такого параметра на поведінку підприємства мало і не цілком очевидні наслідки. Зокрема, залежність рівноважного значення частки продукції, що реалізується на внутрішньому ринку, від ставки експортного мита, при якому підприємство відмовлялося від експорту продукції, суттєво змінюється зі зниженням цін на продукцію підприємства на внутрішньому ринку і має такий вигляд, як показано на рис. 3.

Особливо значні зміни настають з деякого рівня внутрішніх цін, починаючи з якого, навіть при низьких експортних митах реалізація продукції на внутрішньому ринку стає менш ефективною, ніж реалізація продукції на зовнішньому ринку. При цьому рівень ставки експортного мита, при якому підприємство відмовляється експортувати свою продукцію (назвемо її критичною), також різко знижується (рис. 4).

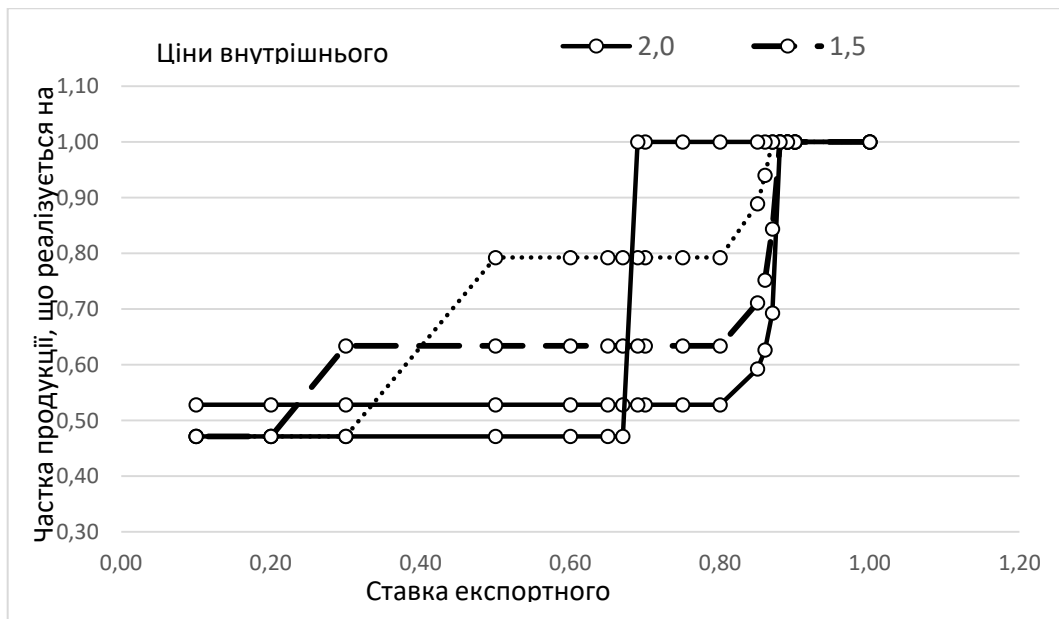

Рис. 3. Залежність частки продукції, що реалізується на внутрішньому ринку при різному рівні внутрішніх цін

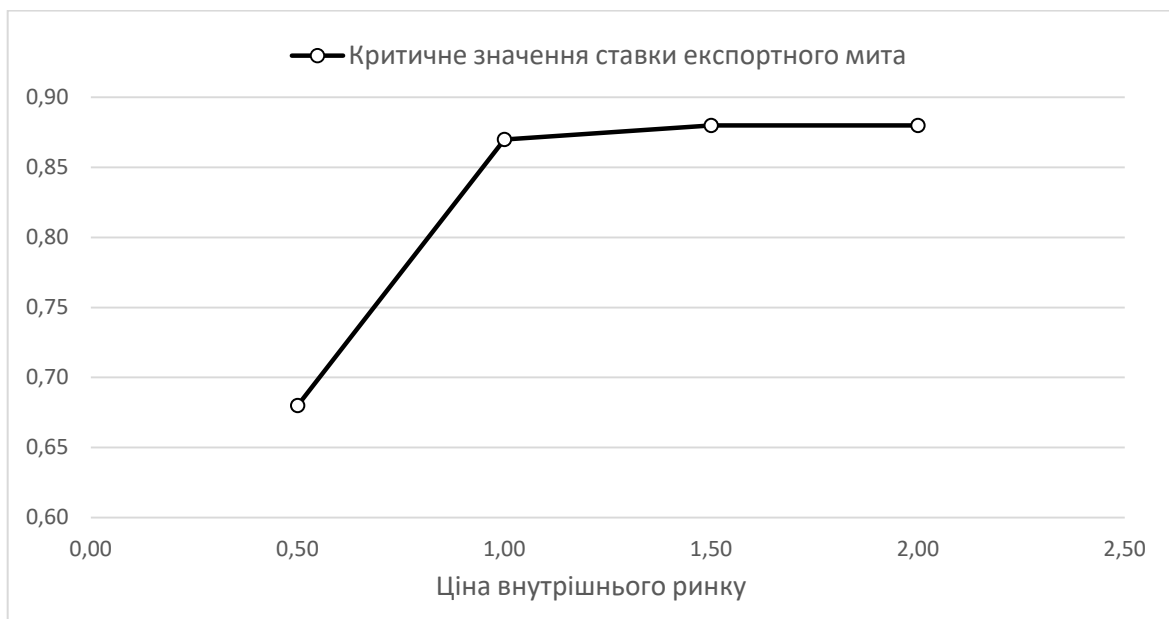

Рис. 4. Залежність критичної ставки експортного мита від цін внутрішнього ринку

Помітно іншою є реакція підприємства і, зокрема, його експортна політика (частка продукції, реалізованої на зовнішньому ринку) на аналогічні зміни цін на зовнішньому ринку. Як впливає з діаграми, представленої на рис. 5, зі зміною кон'юнктури зовнішнього ринку (зі зміною ціни і зумовленого ціною попиту на продукцію підприємства) змінюється лише рівень ставки експортного мита, при якому експорт продукції стає не вигідним для підприємства.

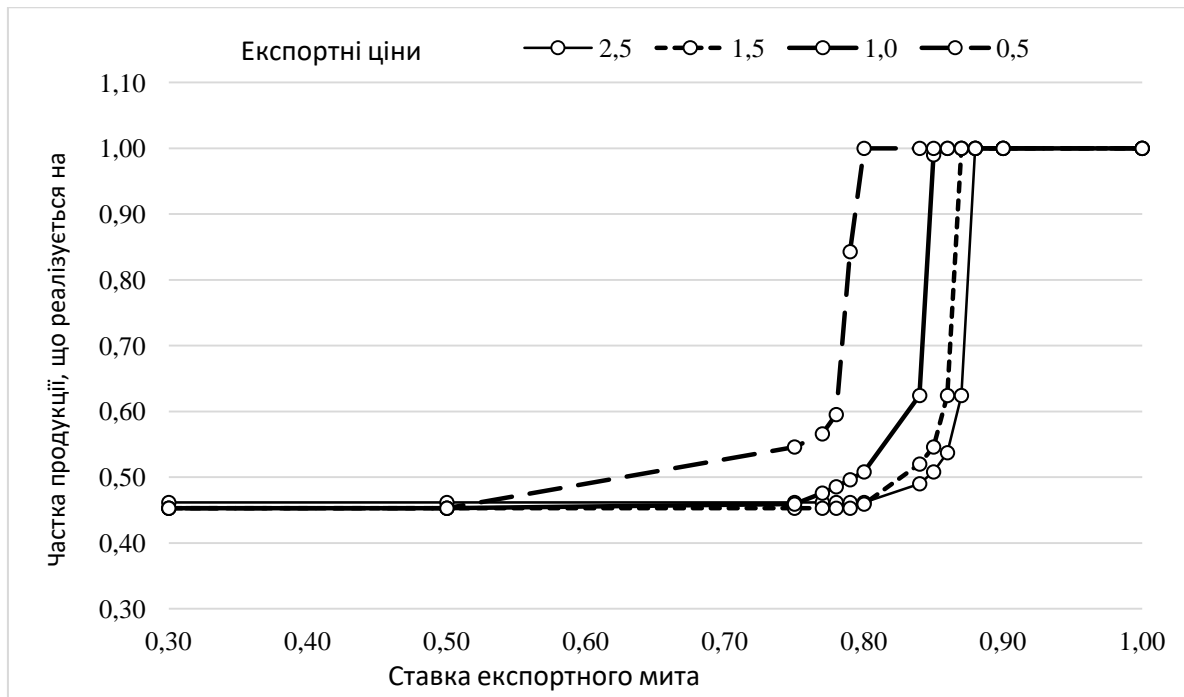

Рис. 5. Залежність частки продукції, що реалізується на внутрішньому ринку при різному рівні експортних цін

Чим нижчі експортні ціни, тим при більш низьких ставках експортного мита підприємство припиняє експорт продукції (рис. 6). При цьому зниження експорту відбувається майже стрибкоподібно у вузькому діапазоні значень ставки експортного мита.

Порівняння зазначених закономірностей виявляє відмінності щодо впливу кон'юнктури внутрішнього та зовнішнього ринків на поведінку модельного підприємства. Зокрема, зміна кон'юнктури внутрішнього ринку надає більше впливає на наслідки застосування такого інструменту, як ставка експортного мита, ніж аналогічні зміни кон'юнктури зовнішнього ринку. З іншого боку, на зниження внутрішніх цін підприємство реагує обсягом експорту поступово, послідовно, поступово скорочуючи обсяги експорту при зниженні внутрішніх цін на продукцію підприємства в той час, як на зміну експортних цін – стрибкоподібно. Ця обставина свідчить про те, що прогнозування наслідків зміни ставки експортного мита з урахуванням кон'юнктури внутрішнього ринку є складнішим завданням, ніж аналіз впливу ставки експортного мита на тлі змін кон'юнктури зовнішнього ринку.

У другій серії експериментів вивчався вплив технологічної ефективності виробництва на залежність цільових показників від ставки експортного мита. З цією метою зазначені залежності були побудовані при різних значеннях параметра A виробничої функції (1), $A \in \{3,0, 3,5, 4,0, 4,5\}$.

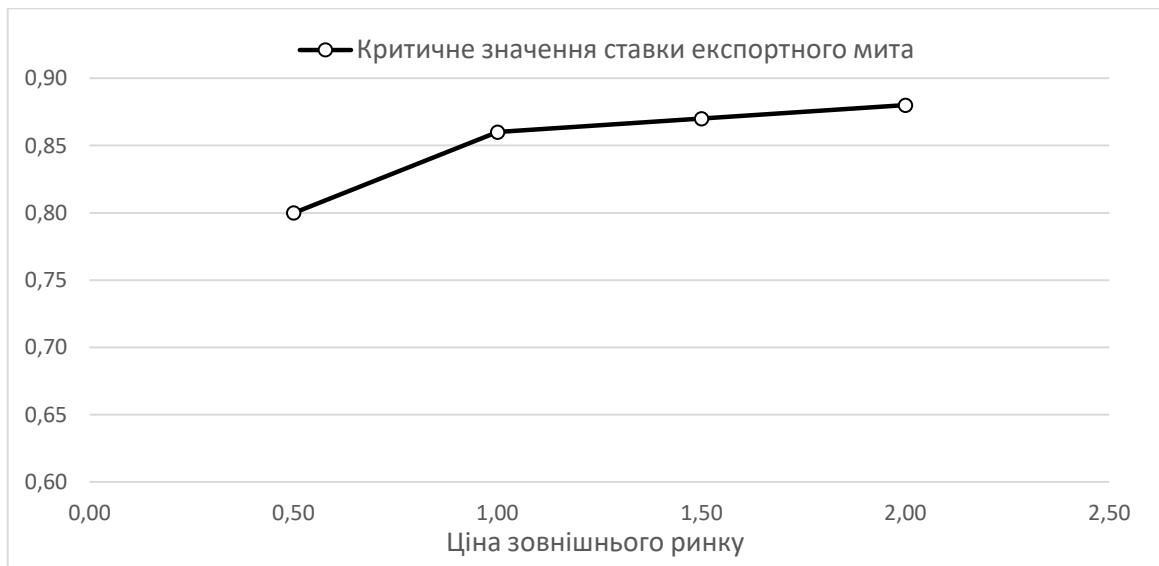

Рис. 6. Залежність критичної ставки експортного мита від цін зовнішнього ринку

На рис. 7 та рис. 8 наведено залежності на внутрішньому й зовнішньому ринках, які відповідають найменш ефективному ($A=3,0$) та найбільш ефективному ($A=4,5$) підприємствам.

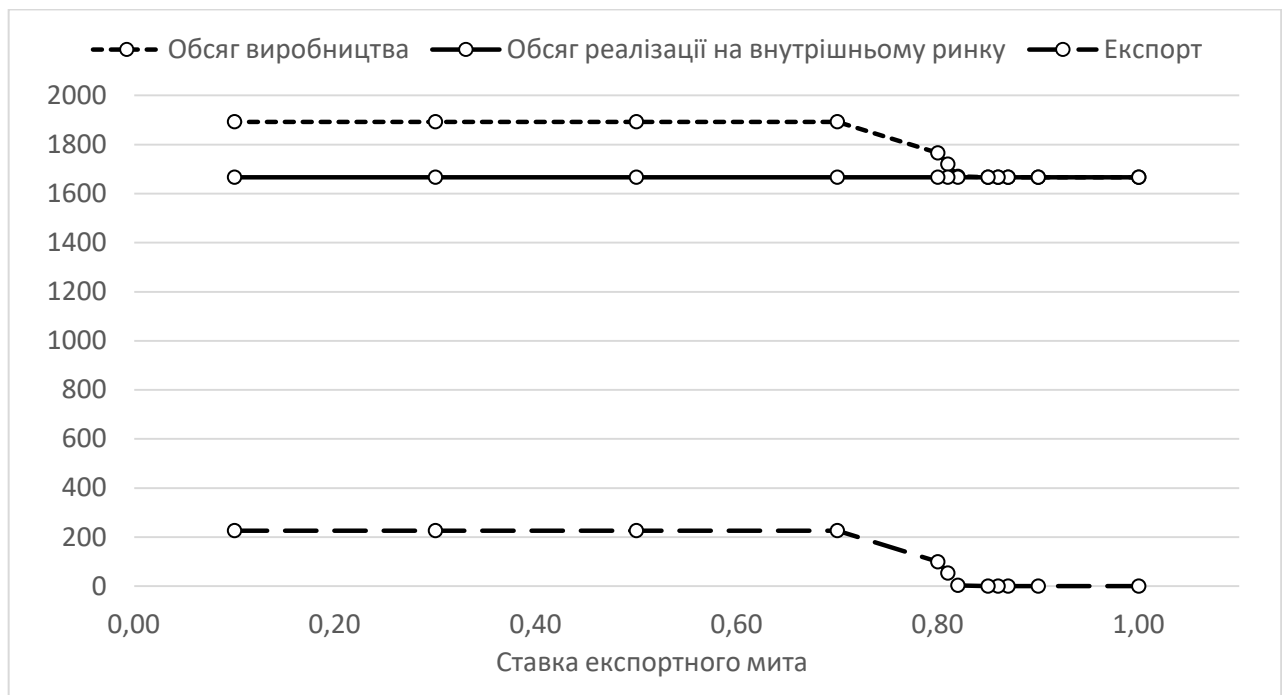

Рис. 7. Залежність обсягів виробництва та реалізації продукції від ставки експортного мита (низькоефективне підприємство)

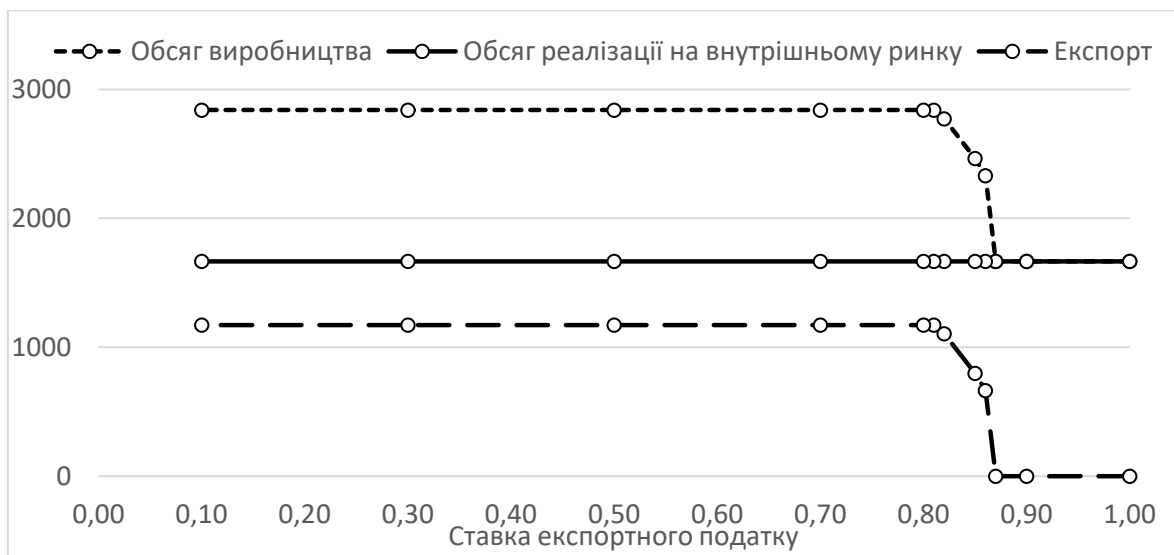

Рис. 8. Залежність обсягів виробництва та реалізації продукції від ставки експортного мита (високоєфективне підприємство)

Як бачимо, в широкому діапазоні значень ставки експортного мита менш ефективному підприємству вигідно більшу частину своєї продукції реалізовувати на внутрішньому ринку. При цьому обсяги його виробництва – помітно нижчі, ніж обсяги виробництва високоєфективного підприємства за рахунок більш низьких обсягів експорту. У свою чергу, високоєфективне підприємство майже половину виробленої продукції поставляє на експорт, обсяги якого знижуються лише з наближенням рівня ставки експортного мита до деякого критичного значення.

У процесі проведених досліджень встановлено, що критичні значення ставки експортного мита, тобто значення, при яких експорт продукції стає не вигідним підприємству, несуттєво залежать від рівня технологічної ефективності виробництва – значення технологічного коефіцієнта A (рис. 9).

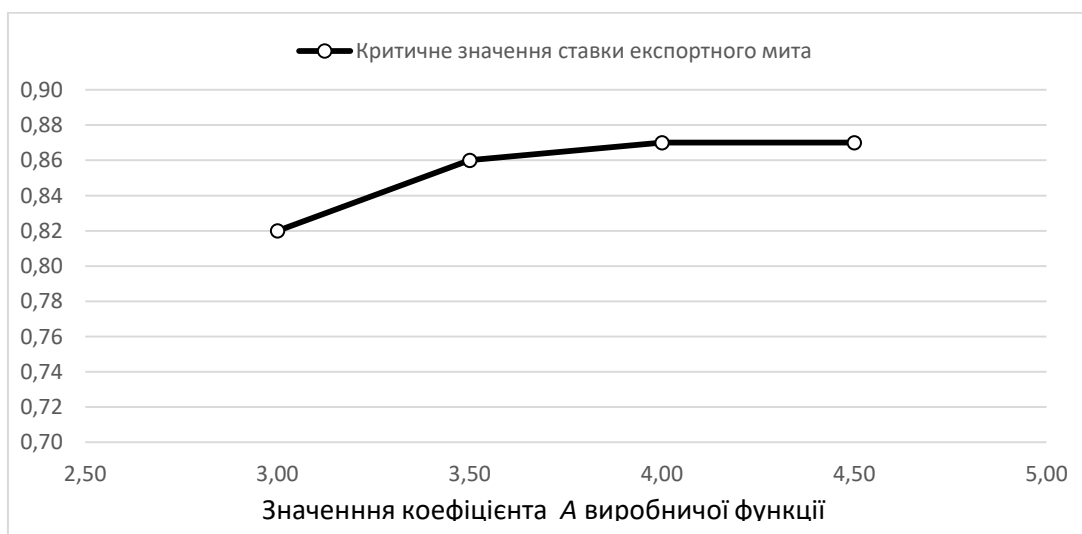

Рис. 9. Залежність критичної ставки експортного податку від рівня технологічної ефективності виробництва

Діаграми, що характеризують залежності фінансових показників низько-ефективного та високоефективного підприємств від рівня ставки експортного мита (рис. 10, рис. 11), доповнюють виявлені закономірності.

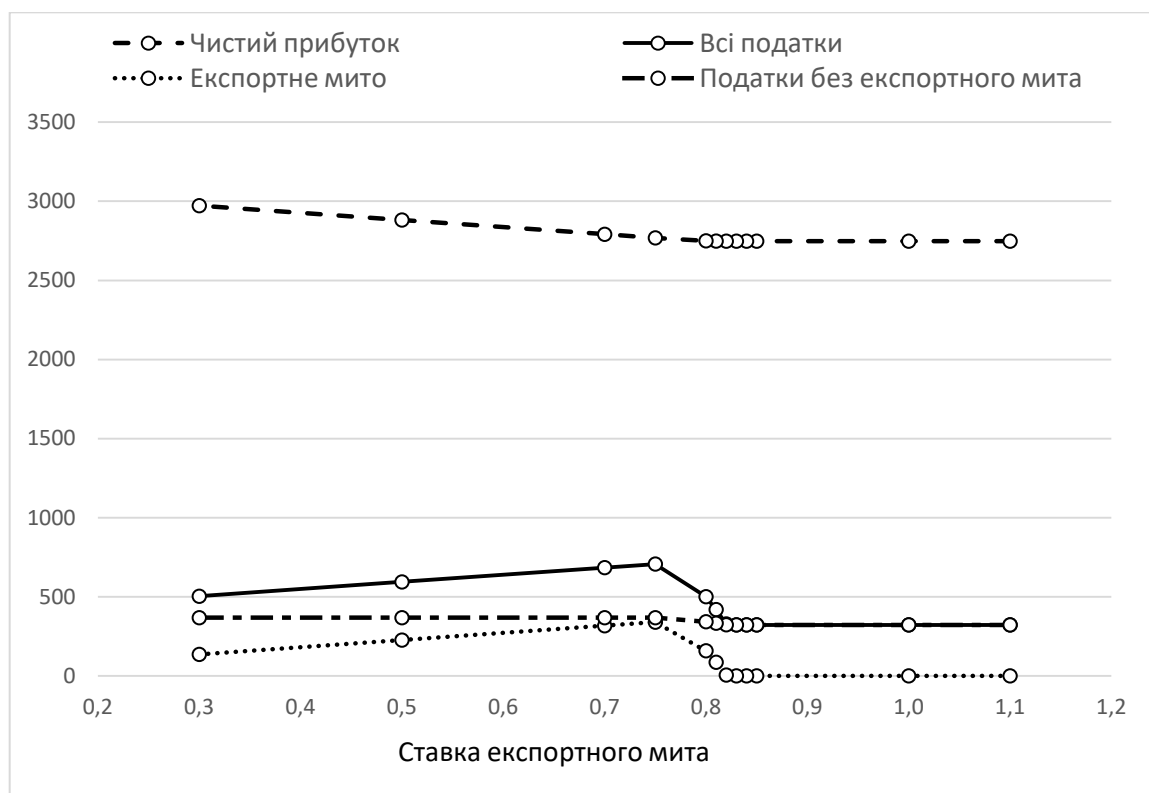

Рис. 10. Залежність чистого прибутку та податкових відрахувань низькоефективного підприємства від ставки експортного мита

Зокрема, чистий прибуток і податкове надходження низькоефективного підприємства – суттєво нижчий, аніж значення аналогічних показників високоефективного підприємства. Для ефективного підприємства – суттєво вищі в абсолютному вираженні й зміни розглянутих показників у відповідь на однакові зміни ставки експортного мита.

Ця обставина свідчить про те, що до застосування цього інструменту митної політики чутливішими є підприємства, що ефективно функціонують (підприємства з більш ефективними технологіями), а також бюджети, які поповнюються за рахунок відповідних податкових надходжень від таких підприємств. Тут спостерігається така сама картина, як і в розглянутому вище випадку зі впливом на рівноважну поведінку підприємства змін внутрішніх та зовнішніх цін, коли підприємство по-різному реагувало на однотипні зміни внутрішніх та експортних цін на одну й ту ж продукцію.

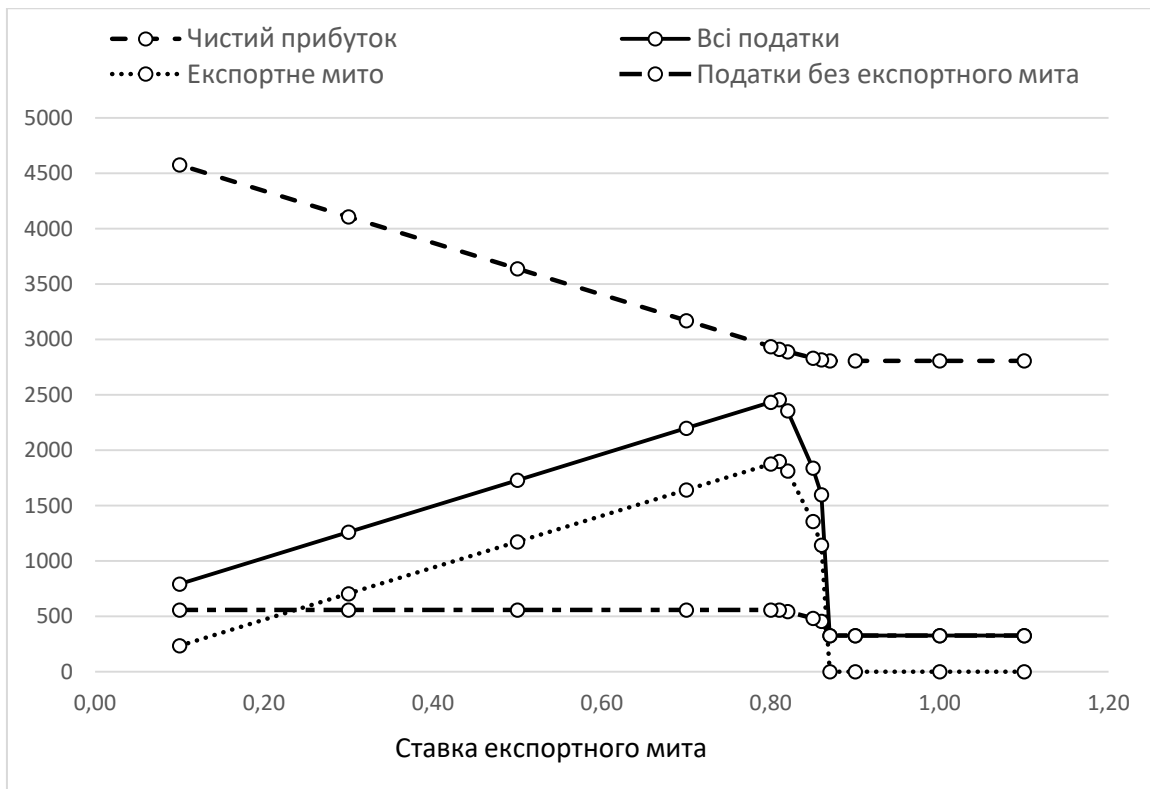

Рис. 11. Залежність чистого прибутку та податкових відрахувань високоєфективного підприємства від ставки експортного мита

У цьому ж випадку відмінність полягає в тому, що на однаковий вплив ззовні (варіювання рівнем ставки експортного мита) по-різному реагують підприємства з різним рівнем технологічної ефективності.

Виходячи з вищевикладеного, можна дійти висновків.

Закономірності, виявлені в ході цього дослідження, як і інші закономірності, що є результатом економіко-математичного аналізу подібного виду, відображають властивості виключно дослідженої моделі. Для моделей іншого типу, наприклад, тих, які відрізняються видом використовуваних виробничих функцій або функцій попиту, а також покладених в основу моделі припущень, відповідні залежності можуть бути іншими.

Отримані результати, насамперед, демонструють, що навіть у відносно простих системах характер і сила впливу такого зовнішнього чинника, як ставка експортного мита, мають комплексний характер, залежать від стану підприємства та інших чинників зовнішнього середовища, можуть бути важко прогнозованими й суттєво вплинути як на економічний стан підприємства, так і бюджети, які формуються за рахунок податкових надходжень від підприємств.

Зазначена обставина свідчить про те, що економіко-математичний аналіз наслідків митного регулювання економічних процесів може слугувати й повинен стати обов'язковим інструментом підготовки рішень в митній сфері.

Для ефективного застосування такого інструментарію необхідні широкомасштабні дослідження, спрямовані на побудову типових моделей різних підприємств, що враховують вплив основної гами механізмів митного регулювання в різних зовнішніх умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Seyoum, Belay. Export-Import Theory, Practices, and Procedures. Second Edition. Routledge, 2009. 677 p.
2. Алёхин А. Б., Андриющенко Е. В. Экономико-математический анализ временного фактора НДС в промышленном производстве. *Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць : статті. Дніпропетровськ, ДНУ, 2005. Вип. 199. Т. 2. С. 257–269.*
3. Алёхин А. Б., Брутман А. Б. Анализ динамики потенциала предприятий с применением математического моделирования и статистических методов. *Вісник Хмельницького університету. 2014. № 3, Т. 4. Економічні науки. С. 12–17.*
4. Алёхин А. Б., Ванина Н. Н. Измерение жизнеспособности предприятия как задача принятия решений в условиях неопределенности (математические интерпретации). *Вісник Хмельницького університету. 2012. № 5, Т. 1. Економічні науки. С. 11–18.*
5. Маленво Э. Лекции по микроэкономическому анализу. Москва : Наука, 1975. 390 с.
6. Уокенбах, Дж. MSExcel 2016. Библия пользователя. Москва: Диалектика-Видьямс, 2018. 900 с.

ДОДАТОК А

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Кабінету Міністрів України
від 21 травня 2012 р. № 450

ФОРМА МИТНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ М-16 № _____

Назва митного органу _____
Авіанакладна № _____
Рахунок № _____
Прізвище одержувача _____
Країна відправлення _____

Підрозділ митного оформлення _____
Дата подання _____
Код валюти _____
Офіційний курс гривні до іноземної валюти _____

Відривний корінець митної
декларації М-16 № _____
Назва митного органу _____
Авіанакладна № _____
Рахунок № _____
Прізвище одержувача _____

Порядковий номер	Найменування товару, його відмінні ознаки та вартість у валюті України або іноземній валюті	Кількість	Код згідно з УКТЗЕД	Нараховані митні платежі																					
				акцизний податок				мито				податок на додану вартість				інші				усього					
				сума		сума		сума		сума		сума		сума		сума		сума							
				ставка податку	гривень	копійок	ставка податку	гривень	копійок	ставка податку	гривень	копійок	ставка податку	гривень	копійок	ставка податку	гривень	копійок	ставка податку	гривень	копійок				

Нараховані митні платежі

Вид платежу	Сума	
	гривень	копійок
Акцизний податок		
Мито		
Податок на додану вартість		
Інші		
Усього		

Сума словами (гривень): _____

(ініціали та прізвище посадової особи митного органу)

Місце для відбитка особистої номерної печатки

Назва сортувальної станції _____ Митні платежі нараховано _____
(підпис) (ініціали та прізвище посадової особи митного органу)

_____ (підпис)
_____ (ініціали та прізвище декларанта або уповноваженої ним особи)
Місце для відбитка печатки декларанта або уповноваженої ним особи

Місце для відбитка особистої номерної печатки

Рис. А.1. Зразок митної декларації

ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ А

Директору Департаменту
економіки та інвестицій
виконавчого органу Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації)
Принаді С.І
ТОВ «НАЗВА»

Заява

ТОВ «НАЗВА» просить видати ліцензію на експорт товарів. До заяви додаються документи:

- ✓ Заявка на одержання ліцензії за встановленою формою – 1 екз.;
- ✓ Зовнішньоекономічний договір, усі додатки та специфікації до нього – копії засвідчені в установленому порядку;
- ✓ Експертний висновок з визначенням країни походження та коду товару відповідно до УКТЕД, який видається Торгово-промисловою палатою України або регіональною торгово-промисловою палатою – оригінал, 1 екз.;
- ✓ Довіреність від ТОВ «Назва» на уповноваженого представника від _____.

Оплату державного збору гарантуємо.

Керівник ТОВ «НАЗВА»
(або уповноважена особа)

ПІБ
(підпис, дата)

Рис. А.2. Заявка на видачу експортної ліцензії

Директору Департаменту
економіки та інвестицій
виконавчого органу Київської міської ради
(Київської міської державної адміністрації)
Принаді С.І

ТОВ «НАЗВА»

Заява

ТОВ «НАЗВА» просить видати ліцензію на імпорт товарів. До заяви додаються документи:

- ✓ Заявка на одержання ліцензії за встановленою формою – 1 екз.;
- ✓ Зовнішньоекономічний договір, усі додатки та специфікації до нього – копії, засвідчені в установленому порядку;
- ✓ Погодження відповідного уповноваженого органу виконавчої влади (у випадках, визначених Кабінетом Міністрів України) – оригінал, 1 екз.;
- ✓ Довіреність від ТОВ «Назва» на уповноваженого представника від _____.

Оплату державного збору гарантуємо.

Керівник ТОВ «НАЗВА»
(або уповноважена особа)

ПІБ
(підпис, дата)

Рис. А.3. Заявка на видачу імпортної ліцензії

ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ А

1. Goods consigned from (Exporter's business name, address, country)			Reference No GENERALIZED SYSTEM OF PREFERENCES CERTIFICATE OF ORIGIN (Combined declaration and certificate) FORM A			
2. Goods consigned to (Consignee's name, address, country)			Issued in (country) See notes overleaf			
3. Means of transport and route (as far as known)			4. For official use			
5. Item number	6. Marks and numbers of packages	7. Number and kind of packages, description of goods	8. Origin criterion (see Notes overleaf)	9. Gross weight or other quantity	10. Number and date of invoices	
11. Certification It is hereby certified, on the basis of control carried out, that the declaration by the exporter is correct. Place and date, signature and stamp of certifying authority			12. Declaration by the exporter The undersigned hereby declares that the above details and statements are correct; that all the goods were produced in (country) and that they comply with the origin requirements specified for those goods in the Generalized System of Preferences for goods exported to (importing country) Place and date, signature of authorized signatory			

Рис. А.4. Сертифікат ЮНКТАД

ПРОДОВЖЕННЯ ДОДАТКУ А

“ ___ ” _____ 201_ р.

В Торгово-промислову палату України

ЗАЯВКА-ДЕКЛАРАЦІЯ

Експортер (найменування, адреса, телефон, код ЄДРПОУ, для фізичних осіб - дані паспорта)

Відправник (найменування, адреса, код ЄДРПОУ, для фізичних осіб - дані паспорта)

Експортер/відправник просить видати сертифікат(и) походження на:

Найменування товару	Код товару ТН ЗЕД (УКТЗЕД)	Питома вага імпортованої сировини у вартості товару, %

Кількість товару, шт. _____ Вага, кг: брутто _____ нетто _____

Кількість місць _____ Вид транспорту _____
/вид упаковки/

Продукція направляється за адресою (одержувач, його найменування, поштова адреса)

Згідно з контрактом № _____ від _____
з підприємством (найменування, адреса)

Транспортні документи на експорт (рахунок-фактура/інвойс)

Документи, що пред'явлені для оформлення сертифіката:

Товари виготовлені підприємством (найменування, адреса, країна):

Замовник заявляє, що зазначені дані, є достовірними, товари походять
з _____ і відповідають вимогам до походження товару.
/ країна походження /

Замовник несе відповідальність за достовірність наданої інформації.

Посадова особа підприємства

М.П.

/підпис/

_____ /П.І.Б./

Рис. А.5. Заявка на сертифікат про проходження товару

ДОДАТОК Б

Таблиця Б.1

Товарна структура експорту областей України за основними групами товарів аграрного виробництва у 2018 році, тис. дол. США

області	групи товарів								аграрний експорт	загальний експорт	частка аграрного експорту, %
	02	04	10	12	15	17	19	23			
Вінницька	9 651,4	69 437,9	274 413,5	44 108,1	495 017,4	34 614,1	5 742,2	115 965,6	1 138 080,6	1 429 320,3	79,6
Волинська	15 102,2	0,0	22 049,7	47 912,5	3 199,6	1 440,6	569,8	351,3	113 080,2	719 980,9	15,7
Дніпропетровська	16 736,6	11 690,0	61 833,2	36 873,6	279 816,9	1 900,2	13 393,9	32 514,1	495 867,8	7 722 596,4	6,4
Донецька	3 706,2	4 537,7	41 894,7	762,6	10 319,8	3 965,0	1 969,9	0,0	76 377,1	4 845 441,4	1,6
Житомирська	1 488,1	11 800,2	61 359,2	37 696,5	4 105,0	1 734,0	2 870,9	558,5	141 041,5	661 860,8	21,3
Закарпатська	0,0	1 636,0	21 272,0	35 098,5	329,6	326,1	187,4	65,6	99 250,7	1 658 975,7	6,0
Запорізька	13 135,9	10 796,7	189 973,0	10 831,0	156 894,4	405,5	6 702,8	53 701,5	472 275,3	3 377 247,5	14,0
Івано-Франківська	9 915,4	30 028,7	14 849,0	16 769,2	353,3	488,2	1 721,5	628,0	82 112,5	871 353,5	9,4
Київська	463 347,2	43 410,0	290 218,5	52 231,8	112 818,6	32 628,5	41 087,7	20 741,5	1 144 735,8	1 856 333,0	61,7
Кіровоградська	1 189,8	8 199,2	128 137,1	9 363,4	162 626,8	12 831,1	1 066,2	57 802,3	386 386,1	521 761,0	74,1
Луганська	0,0	271,3	7 815,6	429,0	19 895,1	0,0	0,0	12 870,2	41 281,2	202 920,8	20,3
Львівська	9 777,8	2 194,7	133 724,9	70 956,1	119 621,6	56 953,3	8 370,8	47 306,5	514 027,1	1 895 635,5	27,1
Миколаївська	1 797,9	14 391,1	1 022 934,1	258 211,1	53 451,9	3 005,9	2 487,4	34 989,1	1 449 282,0	2 112 586,3	68,6
Одеська	0,0	9 191,9	579 280,1	106 409,1	244 233,0	1 234,4	4 400,2	104 307,0	1 174 253,2	1 668 313,7	70,4
Полтавська	2 569,0	23 111,3	213 585,3	15 545,6	82 928,4	16 791,7	32 116,4	25 991,9	424 640,6	1 905 900,9	22,3
Рівненська	5 718,5	9 085,2	24 973,1	21 538,9	5 522,7	688,1	509,8	458,4	94 776,1	410 890,2	23,1
Сумська	3 787,1	16 596,4	226 279,5	37 793,5	23 575,9	0,0	30 725,3	3 521,4	366 247,7	802 120,7	45,7
Тернопільська	40 257,4	4 349,6	75 774,6	27 103,6	10 639,9	26,0	924,6	1 924,2	176 191,8	452 483,7	38,9
Харківська	304,6	12 410,5	104 632,7	7 455,8	54 566,3	12 352,4	50 031,0	15 261,0	316 738,5	1 278 984,9	24,8
Херсонська	29,2	13 524,4	48 768,7	42 738,1	12 675,2	581,6	638,6	9 752,5	168 687,8	269 932,7	62,5
Хмельницька	701,7	44 469,5	216 151,0	59 021,5	8 226,6	27 469,2	3 247,7	9 893,4	409 578,4	638 152,0	64,2
Черкаська	1 994,1	14 408,2	141 617,4	67 482,8	264 356,1	5 544,1	16 674,4	74 287,6	645 660,4	785 641,5	82,2
Чернівецька	3 297,7	1 385,1	4 723,1	3 008,2	2 007,2	21,6	409,7	35,5	62 370,2	200 132,6	31,2
Чернігівська	6 728	16072,5	321855,6	41609,5	10087,5	0,0	13118,1	4419,6	427 999,0	754 951,9	56,7
Всього	611 235,5	372 998,1	4 228 115,6	1 050 950,0	2 137 268,8	215 001,6	238 966,3	627 346,7	10 420 941,6	37 043 517,9	28,1

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Альо́хін Олексій Борисович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічної кібернетики та інформатики Одеського національного політехнічного університету (м. Одеса).

Анісімова Ольга Миколаївна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем управління Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Арабаджієв Дмитро Юрійович, доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноправових та політичних наук Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Бекдамірова Лідія Заурівна, аспірант кафедри загальноправових та політичних наук Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Біленко Олена Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Бочелюк Віталій Йосипович, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Брутман Анна Богданівна, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов професійного спілкування Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Василичев Денис Вікторович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Васильєва Олена Олексіївна, кандидат фізико-математичних наук, доцент, декан факультету міжнародного туризму та економіки Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Гіль Людмила Анатоліївна, старший викладач кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Горбань Світлана Федорівна, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Гудзь Марина Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Денисенко Вікторія Володимирівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і трудового права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Жадько Костянтин Степанович, доктор економічних наук, професор, професор, завідувач кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємства Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Карпенко Андрій Володимирович, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Карпенко Наталя Миколаївна, кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Кригульська Тетяна Борисівна, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Коваленко Маргарита Олександрівна, кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економіки та митної справи Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Леоненко Тетяна Євгенівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права Національного університету «Запорізька політехніка» (м. Запоріжжя).

Лимар Валерія Валеріївна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Самойленко Дмитро Михайлович, аспірант кафедри підприємництва, маркетингу та економіки підприємства Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро).

Шкурат Марина Євгенівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця).

Наукове видання

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТА РОЗВИТОК МИТНОЇ СПРАВИ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Монографія

За загальною редакцією:

**Карпенка Андрія Володимировича та
Гудзь Марини Вікторівни**

Текст публікується в авторській редакції.

Ілюстрації для обкладинки взяті з відкритих джерел з вільним доступом

Видавець:

Мокшанов В. В.

Адреса редакції:

Україна, 69035, м. Запоріжжя, пр. Соборний, 158, оф. 257.

тел.: (061) 220-88-63, моб.: (050) 362-8-007

bookpro.in.ua@gmail.com

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 5288 від 01.02.2017 р

Підписано до друку 27.11.2019.

Формат 60x84/16. Папір офсетний № 1. Гарнітура Серіф.

Друк принтерний. Ум. друк. арк. 23,48. Обл.-вид. арк. 19,06.

Наклад 300 прим. Замовлення № 1309.2019.

Гарнітура PT Serif використовується відповідно до відкритої ліцензії компанії «ParaType Ltd»

Макет віддрукований:

Фізична особа-підприємець В. В. Мокшанов

Україна, 69035, м. Запоріжжя, пр. Соборний, 158, оф. 257.

тел.: (063) 48-45-477, accentmvv@gmail.com

Дата та номер запису в Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України 2 103 000 0000 081508 від 02.12.2014 р.